Österreichische Nationalbibliothek

digitalisiert mit Google

Diaetetica, az az a, jo egeszveg megtartasanak modjat, fundamentumoson elöado könyv. (Diätetik oder Lehrbuch zur Erhaltung einer guten Gesundheit.) (hung.)

Valdi

Kolozsvar 1762-1766

Signatur: 76.H.7.(Vol.2)
Barcode: +Z185444200
Zitierlink: http://data.onb.ac.at/ABO/%2BZ185444200
Umfang: Bild 1 - 574

Nutzungsbedingungen

Bitte beachten Sie folgende Nutzungsbedingungen: Die Dateien werden Ihnen nur für persönliche, nichtkommerzielle Zwecke zur Verfügung gestellt. Nehmen Sie keine automatisierten Abfragen vor. Nennen Sie die Österreichische Nationalbibliothek in Provenienzangaben. Bei der Weiterverwendung sind Sie selbst für die Einhaltung von Rechten Dritter, z.B. Urheberrechten, verantwortlich.

Hinweis: Das Dokument enthält hinterlegte Textdaten, die eine Suche in der Datei ermöglichen. Diese Textdaten wurden mit einem automatisierten OCR-Verfahren ermittelt und weisen Fehler auf.

6. H. 7.

MENTEM ALIT ET EXCOLIT

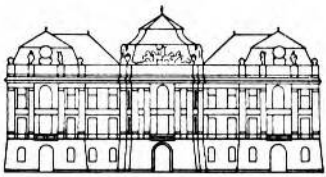

K.K. HOFBIBLIOTHEK
ÖSTERR. NATIONALBIBLIOTHEK

76.H.7

DIAETETICA,

Az az,

A' JÓ EGÉSZSÉG MEG-TARTÁSÁNAK MODJÁT FUNDAMENTUMOSON ELÉ-ADO

KÖNYV,

MELLYET,

Betegek körül való foglalatoſságtól üres óráin írt és kéſzített

K. MATYUS ISTVÁN:

M. D. ÉS N. MARUS SZÉKI TORV. *CONT.* TÁBLÁNAK *ACTUALIS ADSESSORA.*

MÁSODIK DARAB.

Szégyenleni újra méltó, hogy egyéb Állatok mi légyen nékik egéſséges tudják, csak az Ember nem. Plin. H. N. L. XXVI. c. 3.

KOLO'SVÁRATT,

Nyomt. PÁLDI ISTVÁN által, 1766. Esz.

K.K. HOF-BIBLIOTHEK
WIEN

MÉLTOSÁGOS

GROF ÉS LIBER BARO

GYALAKUTI

LÁZÁR JÁNOS

URNAK

MIND A' KÉT TSÁSZÁRI ÉS KIRÁLLYI FELSÉGNEK.

MINDEN BIRODALMOK BÉLI STATUS, ÉS AZ ERDÉLLY. ORSZÁGI. MÉLT. KIRÁLLYI GUBERNIUMBAN, MINDENIK HELYT. ACTUALIS BELSÖ TITKOK TANÁTSOSSÁNAK. ERDÉLLYI HÁROM NEMZETBÖL ÁLLO STATUSOK PRAESIDENSÉNEK. KIRÁLLYI UDVARI VADÁSZSZAI FÖ MESTERÉNEK.

'S. A'. T.

Ö EXCELLENTIÁJÁNAK

MÉLTOSÁGOS GROF UR!

KEGYELMES URAM!
PATRONUSOM!

NEm utólsó, söt talám leg-elsö és leg egyeneſebb út és mód, az ISTENi véghetetlen Tökéleteſségeknek ki-nyomozására az a' gyönyörüséges GRADATIO vagy fökés nélkül való Rend a' Teremtett dolgokban az ö nagyobb nagyobb Tökéleteſségeikre nézve, mellyet a' Teremſzet bölts Munkáit éleſebb ſzemekkel vi'sgáló tudós Emberek nem régiben azokban éſzre vettenek. Ugyan-is, nemde nem nagyobb Tökéleteſségé az e' jelen

jelen lévö Dolgokba, hogy valósággal meg-vágynak, mintha a' tsupa lehetöſségben, tsak az Elme képzelödéſei közt bojonganának? De több és nagyobb tökéletesſéget látunk a' valóságos lételnél, ha ſzinte annak létele né. mellyek elött nem egéſzen nyilvánságos-is, mindjárt a' Levegö-égben, ennél iſmét többet az érzékenységeknek magát jól ki-adó vizben, a' kemény Földben iſmét többet mint a' ſzéllyel folyó vizben, az erös kövekben mint a' porrá való Földben. A' Kövek közt-is, ha a' durva köſziklákat a' ſima márvány-kövekkel, ezeket iſmét a' drága Gyöngyökkel és gyémántokkal, a' leg-ſzebb gyémántokot, a' mellyek ha ſzinte igen ſzépek és kedveſek-is, de mindenek ítélete ſzerint tsak puſzta kövek, ama' tenger fenekén, élö fák módjára, nevekedö és virágot hozó nyers Klári-'sokkal, a' mellyekröl már a' Természeti Tudományban jártas Emberek-is ſokan kételkednek puſzta kövek légyenek

nek vagy élö Plánták, egyben vetjük ſok külömbséget, és azon nagyobb nagyobb tökéleteſségre való emelkedéſnek igen világos nyomait tapaſztalhatjuk. Elébb valók továbbá a' Klárí-ſoknál az *organicé* élö és ſzaporodó leg közönségeſebb fűvetskék is, ezeknél megint elébb valók a' kedveſen illatozó ſzép rágok, a' könnyen hervadó ſzép virágoknál a' kemény és hoſſzu életü Elö fák; minden élö fák felett vagynak a' Tengeri köſzálakhoz ragadott érzékeny ſpongiák, a' mellyek plánták légyenek vagy Elö állatok mind ez ideig eléggé meg nem határoztatthatott. Nagyobb és több tökéleteſség vagyon a' hellyből hellybe, magok tetszéſe ſzerint, mozogható nyúlós tsigákban mint a' kövekhez fórrott kétséges teremſzetü ſpongiákban, a' Halakban megint nagyobb mint akárminémü Tsúſzó-máſzó-állatokban, a' lábon járó és ſzárnyon repdesö Bogarakban, mint a' vizi állatokban, az Égi madarakban mint a' Bogarakban; a' négy

lábu

lábu oktalan állatokban mint az égi madarakban. A' négy lábu oktalan állatok közt is, ha a' túnya diſznókkal a' hízelkedö ſerény vi'slákot, ezekkel iſmét az embereket formájokban és tselekedetekben nagyon követö Majmokat egyben haſonlitjuk, a' tökéleteſségeknek ezekben jóval nagyobb mértéket találjuk mint azokban, azokban iſmét nagyobbat mint amazokban. Több és nagyobb tökéleteſségekkel ruházta-fel a' bölts Teremtö a' leg-formáſabb és elméſebb Majmoknál még-is a' leg-alább való és leg-eſztelenebb Embert-is. De az Emberek ſeregében-is ezen tsudálatos *gradatio*, nagyobb nagyobb tökéletesſségekkel való ékeskedés, minden kétség kivül tétetett. Láthatunk ugyan-is itten ſzebbeknél ſzebbeket, elméſeknél elméſebbeket, úgy hogy, ha némelly embereket egyenes ſzemekkel és józan ítélettel máſokkal együtt nézünk, ezeket az Emberek közt Angyaloknak a-

zokot ezekhez képeſt ember majmoknak méltán nevezhetnök. Ugyan tsak igaz, az a' leg-tökéleteſebb Emberről-is, hogy az ö Teſte durva, ſok ſzenyvedéſek alá vettetett, e' földhöz ſzegeztetett, és nagy gondal 's terhes fárattsággal táplältatik 's óltalmoztatik: Elméje-is a' Dolgok terméſzetének meg-eſmérésére ſok bajjal, és tsak réſzek ſzerint mehet; söt ſzámtalan igazságoknak, akármimódon-is, tudására ſoha nem juthat. Hogy azért az Embereknél még nagyobb tökéleteſségekkel biró Teremtett állatok-is légyenek, leg-alább a' kikben e' mindjárt emlitett fogyatkozáſok meg ne légyenek, azt az Iſteni végheteten Böltseſségnek, Jóságnak és hatalomnak meg-gondoläſa tsak nem ujjal mútatja: de a' Kétséget nem ſzenyvedö Sz. Iráſok azokot a' tökéleteſebb Teremtett állatokot névei-is ki-nevezik, midön az Angyalokról és azoknak terméſzetekröl beſzélgetnek; söt, hogy ez a' *gra-*

datio

datio az Angyalok táborában is mind amaz Ark-Angyalig (a' ki minden tökéleteſségekkel, és olly mértékben felruháztatott, valamint azt a' végeſség magában foghatta) valósággal meg-légyen, azt is nem homállyoſon tanitják. Midön már ezen fellyül egy véghetetlen Tökélteſséget gondolok, meg-találtam az örökké imádandó Mennyei Nagy URAT.

Mire valók légyenek ez ajánló Levélben mind ezek, nem kétlem hogy ſokan fogják kérdeni? söt, hogy én EXCELLENTIÁDNAK, a' ki ezeket, és ezeknél tsudálatosb ſzámtalan munkáit a' bölts Teremtönek én nálamnál ſokkal régebben 's ezerſzer jobban tudja, efféléket méréſzlek beſzélleni, vakmerö ſzemtelenségnek fogják mondani. Igaz-is az KEGYELMES URAM! hogy ha én ezeket olly véggel irtam vólna, hogy EXCELLENTIÁDOT ezekre tanitani ſzándékoznám, valójában ſzemtelen rút tselekedet vólna ez én tölem.

De nem egyéb nékem itt a' tzélom, hanem hogy midön én magam ezen tsudálatos *gradation*ak el-gondolásában a' meg-foghatatlan Iſteni Böltseſséget örvendezve tiſztelem; máſoknak-is, a' kik e'röl nem gondolkoztak, értéſekre adjam, hogy Ö maga az Iſteni Felség, mint egyéb dolgok közt, úgy az Emberek közt is a' Tökéleteſségek tálentumait nem egy ſzámmal és mértékkel oſztogatta légyen; és így egyik Ember a' máſiknál terméſzet ſzerint elébb való, és nagyobb tiſzteletet érdemel.

Ennek pedig közelebbröl e' Házában elevenebb súgárokkal tündöklö Példáját nem találom, mint mikor EXCELLENTIÁDOT más ſok ezer Emberekkel együtt elmémben forgatom. Mert ha azokot a' nagy, és külömb külömb féle ſzép ajándékokot, mellyekkel EXCELLENTIÁDOT ama' végheteten Jóság, még az irigy *Mutius* ítélete ſzerint-is, mind belsö mind külsö képen fel-ruházni méltóztatott, egyenes indu-

indulattál meg gondolom és fontolom, jó ſzível és alázatos tiſztelettel megvallom, hogy ſok idöknek el-follyáſa alatt azokhoz haſonlókot egy Személyben alig, söt épen nem-is találhatok. Ugyan-is, ha az EXCELLENTIÁD FÖ és egyéb ſarkalatos Tiſztségeknek viſelésével egy néhány *Seculum*októl fogva díſzes Uri Nagy-Atyáktól való ſzármozását, ſzép formáju, ép, erös és mind ez ideiglen egéſzségbéli változáſt is alig próbált Teſtét, világi Jókkal és nagy Méltóságokkal ékes állapotját nem említeném-is, annyik és ollyanok EXCELLENTIÁDBAN tsak az Elmebéli Tökéleteſségek-is, a' mennyit és a' miné müeket, akármelly ſzörſzál haſogató mái *Diogenes* más ſok ezer Emberekben haſzontalan kereſne. Ditsekedik még ma-is *Mantua*, *Virgilius*, *Verona*, *Catulus*, *Apulia Horatius Poetá*ival. De bizony e' mi Erdélyi Hazánk-is nem keveſebb juſſal ditsekedhetik EXCELLENTIÁDDAL akár a' Deák nyelven már világ

eleiben botsátott és a' Német országi 's Hollándiai leg-nevezetesb Poeták elött méltán nagy kedvet talált külömb külömb féle tudós *Poemáit*, elmés *Epigrammáit*, ékes *Odait*, és a' *Tripartitum Decretum*nak minden Törvényeit értelmes rövidséggel böltsen ki-fejezö *heroicus* verſeit akár a' Magyarság ſzerint gyönyörüségeſen füzött ſtrofait és ſok másféle ſzép munkáit józan ítélettel meg-olvaſſa. Tsudálhatja e' rétzben az EXCELLENTIÁD ELMÉJENEK Angyali erejét velünk egyetemben a' Német, Frantzia, Oloſz, Spanyol és az Oláh, midön mindenik a' maga nyelvén nem tsak folyváſt beſzélleni, hanem verſekkel is gyönyörüségeſen játzodozni halgatja. Iſtennek tartatott a' régi Pogányok közt vadáſz meſterségéért a' *Cyprufi* Diána: De hogy e' jó Szüz e' Dologban is EXCELLENTIÁD eleiben lépett vólna, nagyon kételkedem. Látta ezt a' KIRALLYI FELSÉG midön

EX-

EXCELLENTIÁDOT a' maga Erdélly-i Királlyi Udvari Vadáſzainak Fö Meſterének tenni méltónak ítélte. Többet téſzen, az én ítéletem ſzerint, mind ezeknél még-is az EXCELLENTIÁD Elméjének Tökéleteſségeire, hogy abban e' világi valóságos Tudomány, a' józan *Philoſophia*-is tsak nem fogantatni, e' Magyar Hazában bizony leg-elöſzer ſzületettetni, és az EXCELLENTIÁD tulajdon kegyes dajkálkodáſa alatt rövid idön meg-ért állapotra-is jutni, igaz juſſal tartathatik. Ugyan-is, minekutánna önnön maga EXCELLENTIÁD amaz örök ditséretre mélto nagy Mesternek *Chriſtianus VVolfius*nak hívséges vezérléſe alatt, még ifjú-korában, kevés idö alatt, annak minden réſzeiben tsudára méltó elö menetelt ſzerzett vólna; Német Orſzágról lött viſzſza fordulásával, ez Hazában egyik *Ref. Collegium*nak *Inſpectori* Fö *Curator*ságát magára vévén, nem engedte hogy az Erdélly Orſzági Tanuló Ifjuság-is, a' régi-

gi Oskolák pengö tzimbalmai, ſzebéli haſzontalan vélekedéſei, és a' *Des-Cartes* képzelt ſzáraz örvényei mellett, az igaz világi Tudománynak éhezésétöl és ſzomjuhozásától még-is tovább epedne; hanem azt tselekedte, hogy a' valoságos és józan *Philoſophiá*nak, melly minden egyéb haſznos Tudományoknak-is édes ſzülö Annya, tiſzta tejével nagy bövséggel tápláltatnék és meg-is elégittetnek. A' Terméſzet felett való Titkokban-is, az Iſten Beſzédének ſinór mértéke ſzerínt melly meſzſze hatott légyen EXCELLENTIÁD bizonyitja amaz arany betükre méltó OKOS TEREMTETT ÁLLAT. E' Magyar Haza, és más jól fundált Orſzágok 's Birodalmok *Status*sának vagy-is Állapotjának, Törvényeinek és Szokáſſainak tudásában-is ki légyen EXCELLENTIÁD? ſzóllyanak e'röl az EXCELLENTIÁD mind ez Orſzág Közönséges Gyüléſeiben, mind egy néhány rendbeli Kirallyi nehéz *Commiſſio*kban, mind

mind a' Felséges Udvarhoz három ízben lött terhes Követségeiben, mind egyéb ſzámtalan alkalmatoſságokban, a' KIRÁLLYI FELSÉGHEZ tartozó igaz Hívségének és e' Nemes Hazához való tökéletes ſzeretetének még-sértéſe nélkül, mind a' két réſzre ſzükséges legterheſebb Dolgokban véghez vitt bölts munkái, és ſokrendbéli fontos iráſai! Ha pedig mind ezekre-is némelly *Aſinius Polliok*, *Simiáſok*, *Alchmeonok*, *Clodiuſok*, *Meneclidesek* 's más efféle kohon költ Személlyek fejet hajtáni nem akarnának, kételenségböl-is meg kell tselekedniek, midön a' KIRÁLLYI Kegyelmeſségnek olly ſok és nyilvánságos jeleit EXCELLENTIÁDON Iſſ. juságától fogva tsak nem minden Eſztendöben öregbülni látják és tapaſztalják Nem egyéb vólt ugyan-is, az EXCELLENTIÁDBOL eleven súgárokkal ki-tündöklö Tökéleteſségeknél, oka annak, hogy Académiai tanulásának végezéſe után, kevés idö múlva az Erdélly

délly Orſzági Királlyi Törvényes Táblára *Actualis Adſeſſor*nak tétetet: onnan iſmét csak hamar, a' Nemes belsö Szólnok Vármegyei Fö Iſpányságra elébb vitettetett: de majd megint, a' nevezett Mélt. Királlyi Törvényes Táblára, mint *Praeſes*, viſzſza tétettetett. Kevés eſztendök el-telésével e' nagy Méltóságu Tiſztségböl még-is nagyobb Tiſztségre, ú. m. az Erdéllyi Mélt. Királlyi *Guberniumban Actualis Intimus Conſiliarius*ságra, és az Három Nemzetböl álló *Status*ok közt *Praeſidens*égre emeltetett. Nem a' vak ſzerentse, hanem tulajdon *Virtus*sai ſzerezték EXCELLENTIÁDNAK azt-is, hogy tetſzenék a' KIRÁLLYI FELSÉGNEK, EXCELLENTIÁDOT, elöſzer LIBÉR BAROI azután GROFI, utóllyára a' CSÁSZÁRI ÉS KIRÁLLYI FELSÉGEKNEK meg-egyezett akaratból, e' mi Erdéllyi Hazánkban leg-nagyobb ú. m. STATUS INTIMUS, és majd STATUS ACTUALIS INTIMUS CONSILIARIUSI mél-

tósá-

tóságokkal és Tituluſokkal-is kegyelmeſen meg-ajándékozni; és hogy mostan Ditsöségeſen Uralkodo FELSÉGES II. JO'SEF CSÁSZÁRUNK-is (Kinek Kegyes Orſzáglását az UR ISTEN Ditsöſséggel, Erövel, és Békeſséggel végnélkül virágoztaſſa) mind ezen KIRÁLLYI és CSÁSZÁRI Kegyelmeket EXCELLENTIÁDON nem tsak meg-hagyni, hanem Kegyelmeſen meg-is erösíteni méltóztatnék.

Annyival-is inkább tehát nem lehet az, hogy az EXCELLENTIÁD illy ſok és illy nagy Méltóságai, és illy valóságos fénnyel tündöklö *Virtus*sai különös tiſzteletre ne gerjeſzſzék mindazokot valakik EXCELLENTIADOT egyenes indulattal közelebbröl meg-ésmérhették.

Ezek inditottak KEGYELMES URAM engemet-is a'ra, hogy ezen tsekélly Munkátskámat az EXCELLENTIÁDHOZ tartozó alázatos tiſzteletemnek örökös és nyilvánságos jeléül bátorkod-

kodnám az EXCELLENTIÁD nagy Méltóságu Nevének szentelni; és magam alatson Személlyemmel együtt az EXCELLENTIÁD Kegyes Patrociniumában alázatoſon ajánlani. Kérem-is egéſz reménységgel KEGYELMES URAM EXCELLENTIÁDOT, hogy midön egyſzer ezen együgyü Könyvetskét nem csak maga ſzárnyai alá venni, hanem Közönséges valóságra való jövését-is ingyen Jóságával nevezetes Költséggel ſegiteni méltóztatott, (a' melly ennek egyátaljában különös ékeſségére, és bátorságoſabb meg-maradhatására erös *Palladium* hellyett léſzen,) méltóztaſsék engem-is mint maga alázatos ſzegény Szolgáját eddig mútatott Kegyelmességében mind végiglen meg-tartani; a' melly máſok elött ezután-is világos példa léſzen, minémü nagy *Fautora* légyen EXCELLENTIÁD mind azoknak a' kik Köz Jóra nézve valamit magok tehetségek ſzerint munkálódnak.

Én pedig ama' Véghetetlen Jóságot a' ki a' maga Kegyelmeſségének ajándékjait illy gazdagon közleni EXCELLENTIÁDDAL nem ſajnállotta, alázatos buzgó fohászkodáſimmal az EXCELLENTIÁD Életének, Jó-egészségének, Méltóságának, Grófi Házának, a'ban pedig különösön ama' nagyra ſzületett, és már-is Édes Atyja *Virtus*saival, ideje felett kedveſen illatozó Tsemetének Méltóságos Gróf JANOS URfinak, álhatatoſon meg-maradandó virágzásáért ſzüntelen míglen élék, kérni meg nem ſzünöm. Irtam Marus-Vásárhellyen az 1766-*dik* Eſztendöben, Kis Aſzszony Havának 26-*dik* Napján.

MÉLTÓSÁGOS GRÓF UR
EXCELLENTIÁDNAK

alázatos ſzolgája
MÁTYUS ISTVÁN.
m. t. k.

AZ OLVASÓHOZ.

KEzdben ajánlom már, ha ſzinte ſok egyéb Dolgom miatt tzélomnak valamivel későbbre-is, Jó-akaró Olvasó, a' Jó-egéſség meg-tartásáról beſzélgető Munkámnak ezen máſodik Darabját-is. A' mellyet máſok példájára én-is a' végre kéſzítettem, hogy a' kik az Első Könyvben elé-adott Regulákot magok állapotjokra alkalmaztatni nem tudnák vagy nem érkezénének, itten egy Summában meg-láthatnák mire illő nékiek különösön a' Diaeta rendiben leg-inkább vigyázniok; és hogy, ha mik az Első Könyvben itt vagy amott elmaradtanak vólt, avagy tsak kevés ſzóval említettek, azokot-is ez alkalmatoſsággal böveb-

bövebben ki-beſélheſſem. Igyekeztem minden-
nekben a' valóságos haſznra és nem holmi
negédes tudománynak mútogatására vígyáz-
ni Nevezeteſen, a' Kisdedeknek, Betegek-
nek, és egyéb okból gyengélkedöknek ſándé-
koztam a' jó Diaeta *ſzabás által ſegitséggel*
lenni: mivel tíz eſztendök alatt gyakorlott
fárattságos praxis*saim közben nyilván meg-*
tanúltam, hogy akármi nyavallyában-is az
okos Diaeta *rendeléſſel jóval többet nyer-*
hetnénk mint a' jok roſz ízü, nehéz ſzagu
és drága árru Patikai ſzerekkel. E're né-
zett kétség kivül ama' nagy Orvos Hippo-
crátes *is, midön a' Patikai ſzerekről ſem-*
mit nem említvén, az Uj Orvoſok bé-eske-
tésének formájában tsak ezt téſzi-fel. A'
mi pedig a' Betegeket illeti, azoknak
Diaetát rendelek, a' ſzerint a' mint az ö
állapotjokhoz én leg-jobbnak ítélhetem.
Alább-is L. de Arte. *igy ir.* Már moſt az
Orvoſok között leg-ditséreteſebbek a-
zok, a' kik *Diaetával* és egyéb ollyan

ſzinü

ſínü Orvoſságokkal gyógyítanak, mellyeket a' Meſterséget nem értö-is, ſöt az is a' ki nem orvos, midön hall, nem tagadhat hogy az Orvoſi tudományra ne tartoznának. *Fájdalommal tapaſztalyuk mindazáltal, hogy e' mi időnkben az Emberek e're igen keveſen ügyelnek. Az Orvoſok tanátsa-is többire majd minden nyavallyákban tsak ebből áll;* sóſt, etzeteſt, diſznó húſt, kápoſztát ne egyél, Bort ne igyál, élly fött vízzel, herbathéval, *holott ſzámtalan nyavallyák vagynak a' mellyekben ezeknek hellyek épen nintsen, de a' mellyekben van-is, ezek mellé ezer egyéb jóval ſzükségeſebb dolgok tartoznak.*

Ugyan ezen fogyatkozáſokra nézve; ſükségesnek tartottam ezen Munkában egy kis rövid de valóságos fundamentumon épült Tractátskát-*is ki-adni a' Nyavallyákot elein könnyen el-háritó leg-közönségeſebb és esméreteſebb Orvoſi-eſközökről-is, ú. m. az Érvágáſról, Köppöllyözéſről, Hánytató, Purgáló, Vizellet-üzö, és Izzaſztó Orvoſságokról,*

Maja-

Majalis Curákról és a' ſavanyu vizekkel való hellyes elésről, látván melly gyakron éllyenek tsak nem közönségeſen e' nagy erejü Orvoſi eſközökkel oktalanul magok veſzedelmére, a' jó tanátsból ſzükös ſzegény Emberek. Reménylem-is hogy az egyenes indulatu értelmes Olvasó előtt ezen Munkâtskám ſem ünalmos ſem haſzon nélkül való nem léſzen: az értetlenekkel, és a' kik az irigységtől viſeltetvén abban böltselkednek hogy a' Máſok Munkájáról roſzſzul ſzóljanak, keveſet gondolok. A' kinek a' Köz Jó ſzívén van, és ezeknél jobbakat találhat, tartozik ö-is elé-adni. Míg pedig a' lenne, éllyen velem együtt ezekkel. Nékem ha valakinek leg-kiſſebb haſznot-is tehetnem, elégséges jutalom léſzen.

A' Ne-

A' Nemes Orvos-Mesterség fel-szentelt tudós Doktorának, Nemes Marus Szekben a' szüntelen follyó Törvényes Tábla egyik érdemes és valóságos Itélö Birájának: e' hasznos és bölts Munka Irójának: Tekintetes MÁTYUS ISTVÁN Uramnak tiszteletire,

Régen Orvosoknak nagy vólt betsületi,
Szép Mesterségeknek jutalma 's kelleti;
Nem vólt tisztelségnek tölök kímélleti,
Még ollynak is, melly az embert nem illeti.
Mert e' Tudománynak vagy fel-találása,
Vagy, puszta füvekkel való gyakorlása,
Mivelte, hogy légyen *Apollo* szállása
Az ég, 's emberektöl abban imádása.
Ezt *Eskulápius*, ezt *Kiron* szerette,
Ezt *Podálirius*; 's *Makaon* követte
Ollyan tiszteletet nyertek-is érette,
Melly öket Istenek koziben hellyhette.
De hagyván a' Mesét, lássunk valóságot,
Régi bölts Népekröl meg-írt igazságot,
A' kik, Orvosoknak égi méltóságot
Ha nem is; engedtek *Nemes szabadságot*.
Aténé Várossa bátor erröl szóljon,
Mellyben a' többi közt, vólt egy törvény oljon
Orvos Mesterséget hogy se ne tanuljon
Se Szolga, sem Asszony, se ne gyakoroljon. (a
Czésár-is majd illyen dolgot tselekedett,
Ki, mihellyt hatalma nagyra nevekedett,

(a Hygin. Fab. CCLXXIV. p. m. 201.

Rómá-

Rómában valahány Orvos kerekedett,
Mindennek *Városi szabad jusst engedett.* (*b.*
Követték őt oztán, ebben *Oktávián,* (*c.*
Adorján, Antónin, és *Diokletzián,*
Kivált *Nagy Konstántin,* és a' *Maksimián*
'S egybe vétett, másként jó Tsászár *Julián.* (*d.*
De régi példákat éri mért hordok elé',
Az újabb idő-is, ha tekintünk belé,
Sok jó Orvosokot vitt tsak nem ég felé,
Igy, és egyébképen annyira tiszteli.
Nyert MÁTYUS ISTVÁN-is ezzel tiszteſsé-
Mivelhogy szerette ezt a' Boltseſsséget (get,
Még Kisded Korában; 's hogy ért emberséget,
Járt ezért idegen földet 's Nemzetséget.
Nagy *Hippocrátes*nek hol tudományában
Bővön bé meritett; 's térvén hazájában,
Midőn forgolódnék szép hivataljában,
'S Egyszer'smind illy drága Könyvek irásában;
ISTEN s Király őtet meg-Nemeſitette,
ISTEN; mert Elméjét meg-éleſitette,
Tudomány 's Virtuſſal fel-ékeſitette,
'S Jóságának ritka remekévé tette.
A' Király pediglen ingyen kegyelmével,
Nagy függő petsétes Nemes Levelével,
Meg-ajándékozta; fényes tzímerével,
Sok szép feſtékeknek melly rogyog színével.
Mezején rajzolva vagyon e' tzímernek,
Talpon álva képe egy Magyar-embernek,

(*b.* Sveton in vita Jul. Caeſ. cap. XLII. p. m. 56.
(*c.* Dio Caſs. Hiſt. Róm. Lib. LIII. ſub finem p. m. 517.
(*d.* Cod. Theod. Lib. XIII. Tit. III. de Medicis et Profeſsoribus Legg. I. II. III. IV. X. XIV. XV. XVI. XVII. XVIII. XIX. p. m. 387. ſeq.

Jobb

Jobb kézt végét fogta melly ki-vont fegyvernek,
Balra ki-nyílt Könyvet szemlélők esmérnek.
E Kard 's Kép a' Magyar Nemességnek jeli,
Hogy pedig a' Könyvet ki nyitva viseli,
E gondolatunkat arra vezéreli,
Szep Tudományokkal hogy ezze van teli.
Van még e' Kép felett Király Koronája,
Sok drága gyöngyökkel ékesült formája
Király' kegyelmének eleven példája,
Mellyet azután-is mútatott hozzája.
Egy kar egy nyilat fog Korona tetején,
Mellynek éles ötrön fenylik az elején.
Jó ez-is! mert repül Virtusok mezején
Mint nyil, 's éles elme tündöklik a' fején.
Mi-is hát Nemzetünk javát kik esmérjük,
Kik, mi e' haznos Könyv, elménkel fel-érjük,
Olvassuk; 's az Irót mindnyájan ditsérjük,
Áldja-meg az ISTEN, és éltesse, kérjük.
Hogy Egészségesek hiv út-mútatását
Láthassák, 's halhassák jó tanáts-adását;
Betegek pedíglen haznos orvoslását
Érezzék, míg tartja Hóld égen futását.

Marus-Vásárhellyett 1766.
Ezt Oktobernek 16-dik
Napján.

Irta KOVÁSZNAI SÁNDOR a'
M. Vásárhellyi Kollégyomban
a' Hiſtóriáknak és régi Nyelveknek közönséges és rendes Tanitója.

E' Má-

E' Második Könyvben elé-adott nevezetesebb Dolgoknak

LAISTROMA.

ELSÖ RÉSZ.

AZ ASZSZONYI-NEM EGESZSÉGÉNEK MEG TARTÁSÁROL.

Miért tettük ezen Könyvben leg élöl az Ázzonyi-Nemet? § - - - - I.

Miért kellett az Ázzonyi-Nemnek különös *Diaetát* zabni? §. - - - - II.

Hogy rendeltük-el az ö *Diaetá*okot? - III.

Miért van az Ázzonyoknak ollyan változó egészségek? - - - - VII.

Az Ázzonyi öltözetnek hibájiról az egészségre nézve. - - - - X.

Az estvéli séjtálásnak ártalmiról. - XIII.

A Polsoni vállaknak ártalmiról. - XIV.

A' reggeli nyelés falásnak ártalmiról. - XV.

A' keletlen tézta müveknek és nádmézes Konfekteknek ártalmiról. - - XVI.

A' 'sirban rántottaknak és meleg kenyérnek ártalmiról. - - - - XVII.

A' nyúlos, lágy, zijas, kövér húsoknak és zalonnának ártalmiról. - - XVIII.

§ §. Az

Az édeſségeknek ártalmiról. - - XIX.
Az etzetnek és ſavanyuknak ártalmiról. XX.
A' ſzenet, mellet 's a' t. rágó ſzeméllyekről - XXI.
Az étekközben való indulatoskodáſnak ártalmiról. - - - XXII.
A' kevés Italnak ártalmiról. - XXIII.
Az Aſſzonyi-Nemnek mit leg-jobb innya XXIV.
- - - Bott lehetè innya? - XXV.
Miféle *Commotiók* leg-illendőbbek és haſznoſabbak az Aſſzonyoknak - - XXVI.
A' ſok ülés mit árt nékiek? - - XXVII.
A' járásbéli tsinoſság mit hoz magával? XXVIII.
Menyit haſznos az Aſſzonyoknak alunni? XXIX.
Miért ollyan tiſztátalan az Aſſzonyoknak vérek? - - - XXX.
A' has ſzorulás miért uralkodik a'nyíra az Aſſzonyokon? - - XXI.
A' Havi-vér follyás az Aſſzonyi-Nemen mitől van? - - - XXXII.
Miker ſzokott kezdődni és el-fogyni? XXXIV.
Mik akadályoztatják és mik ſegitik annak tiſztulását? - - - XXXV.
A' rendkivül bőv vér follyás mitől vagyon? és mit kell abban tsinálni - - XXXVII.
A' fejér foiás mi? és mitől van - ugyan ott.
Az Elménck indúlatai miért ollyan zabolátlanok az Aſſzonyokban? - - XXXVIII.
A' ſzerelemben hogy kell magokot mérsékelni? - - - XXXIX.
A' Harag miért óllyan rút és káros ő bennek? XLI.
A' Bánatra és keſerüiségre miért ollyan hajlandók az Aſſzonyok? - - - XLII.

MÁSODIK RÉSZ.

A' MEG-VISELÖSÖDÉSRÖL, ÉS A' VISELÖS ASZSZONYOKNAK DIAETAJOKROL.

Miért szükség a' viselös állapotra-is a különös *Diaeta* - - - XLIV.
Mire kell az Aszszonyoknak vígyázni, hogy méhekben fogadjanak. - - XLVI.
A' Magtalan házasságnak közönséges okairól - - - - - XLVII.
- - Különös okairól
- - A' Férjfiak részéről - L.
- - Az Aszszonyok részéről - LI.
Mikor esnek leg-könnyebben terhben az Aszszonyok - - - LIII.
A' Viselősségnek jeleiről - - LIV.
- - - idejéről . - LVIII.
Az idétlen szülésnek okairól és azoknak el-kerüléséről - - - - LIX.
Az *Aër* ezen végekre mit tészen - LXI.
Po'soni válban lehetö a' viselősöknek járni? - - - - LXII.
Az ételben és italban mire kell vígyázni? - - - - LXIII.
A' kívánós Aszszonyokkal mit kell tselekedni? - - - - LXVII.
A' *Commotiók*ban mihez kell magokot tartani? - - - - LXVIII.
A' *Venus*t gyakorolhatjáké? - - LXX.
Az Álmatlanságnak ártalmiról - LXXI.
Az élmebéli indulatoknak káros vóltáról LXXII.

A' Haragnak veſzedelmes munkájiról LXXIII.
A' Képzelödésnek erejéről és a' meg-tsudálásról. - - - LXXIV.
Mikor lehet a' meg-tsudáláſtól leg-inkább felni? - - - - LXXV.
A' meg-tsudálás miként léſzen? - LXXVI.
A' Teſtnek roſz tiſztulásából a' viſelösökre mitsoda nyavallyák következnek? LXXVII.
Az Érvágatás a' Viſelösöknek ſükségesé? és mikor jó? - - - LXXVIII.
A' Viſelösöket oſtromló némelly nyavallyákról - - - - LXXX.
Az idétlen ſüléſt elöre mútató jelekről, és az ebből következö gonoſzokról. - LXXXIII.
Leheté terméſzeti eſzközök által véghez vinni hogy az Aſzszony mondva Fiat fogadjon? és mivel légyen viſelös meg-leheté eſmérni? - - - - LXXXIV.

HARMADIK RÉSZ.

A' SZÜLÉSHEZ KÉSZÜLÖ, ÉS GYERMEK ÁGYAT FEKVÖ ASZSZONYOKNAK DIAETÁJOKROL.

Intés a' ſülés terhes és veſzedelmes munkájához kéſzülö Aſzszonyok körül való nagyobb gondoſságra. - - - LXXXV.
A' Szüléshez kéſzülö és annak fájdalmi közt lévökön mimódon kellene ſegíteni? LXXXVI.
A' Szüléshez kéſzülöknek mire kell a' *Diaeta* rendiben vigyázni? - - LXXXVII.

A' Gyer-

A' Gyermek ágyat ſekvőknek mitsodás *Diaetát* kell tartani? - - LXXXVIII.

NEGYEDIK RÉSZ.

A' SZOPTATO ASZSZONYOKNAK ÉS A' DAJKÁKNAK DIAETÁJOKROL.

Miért ſükség a' kis Gyermeket ſoptatni? XCI.
A' Téj miként és miből kéſzül? - XCII.
Mi külömbség vagyon az Aſſzony Emberek teje, és az oktalan állatok teje között? XCIII.
A' Szülés után mindjárt gyülő ſavós téj a' Gyermeknek árté? - - XCIV.
A' Dajkával való ſoptatás nem vétеké? XCVI.
Kiknek lehet Dajkát fogadni? - XCVIII.
A' jó Dajkában mik kívántatnak - XCIX.
Hogy kell a' Dajka tejét, ha jóé meg-próbálni - - - C.
A' Szoptató Aſſzonyoknak a' *Diaetá*ban mire kell vígyázni? - - CI.
Ha a' tejek kevés, vaſtag, ſok, vagy ſavós mivel kell orvoſolni; - - CV.
Ha a' Tsetsek meg-kőlt, kövesült, vagy a' bimbóji ki-ſebesültek mit kell tsinálni? CVI.
A' hoſſzas és erős ſoptatáſnak ártalma. CVII.
A' Téj ki-ſáraztáſának módja. - CVIII.

ÖTÖDIK RÉSZ.

A' TSETSEMŐK VAGY SZOPO GYERMEKEK EGESZSÉGÉNEK MEG-TARTASÁROL.

A' Tsetsemőkkel dajkálkodni a Termeszettől köteleztetünk - - - cx
A' Tsetsemők belső nyavallyáinak négy Kútfejeiről, - - - cxii.
Az igen erőtelenen született gyermekekkel mit kell mivelni? - - - cxiii.
A most születtettekkel hogy kell bánni? cxiv.
Az ő hasokot miért, mivel és mikor illo kitisztítani? - - cxv.
Ha jól ki nem tisztúlnak miről lehet meg-esmérni? - - - cxvii.
A' Pólálásban mire leg-szükségesebb vígyázni? - - - cxviii.
A' Kis Gyermekeket miért kell olly gyakron ferezteni és tiszta száraz ruhákban takarni? - - - cxx.
Ha az ő testek fel-párlott mivel kell orvosolni? - - - cxxi.
A' Kis Gyermekek nyavallyáinak leg-közönségesebb okáról, ú. m. a' téjnek az ő gyomrokban való meg vészéséről. - cxxii.
Mitől vész-meg a' Téj az ő gyomrokban? cxxiii.
A sok szopás mit árt? - - cxxiv.
Miért szeretik a' Dajkák a' kis Gyermekeket olly gyakron szoptatni? - - cxxv.
Mitől szoktak a' Gyermekek rend szerínt sírni? - - - cxxvi.
Hányszor kell őket napjában meg szoptatni? - - - - cxxvii.
Ha a' Gyermek szopni nem akar, mit kell vélle mivelni? - - - cxxviii.

A Pé-

A' Pépek és rágottak ártalmiról - CXXIX.
Mikor kell a' Gyermekeket ételre kaptatni, és mitsoda ételeket kell nékiek adni? CXXX.
Miféle itallal kell őket éltetni - CXXXI.
Bort leheté a' kis Gyermekeknek adni CXXXII.
A' nagy eheto és geleſztás Gyermekekkel mit kell tsinálni? - - - CXXXIII.
A' Tsetstől hogy? és mikor kell a' Gyermeket el-válaſztani. - - CXXXIV.
A' rengetésben és hordozásban mire illiő vigyázni? - - - CXXXVI.
A' rendes aluvás a' Kisdedeknek mit haſznál? az erövel való el-alutás mit árt? CXXXVII.
A' böltsőben hogy kell őket fektetni? CXXXVIII.
A' Kis Gyermekek tiſztuláſiról közönségeſen - - - - CXXXIX.
Az ő haſoknak tiſztulásában mire kell vigyázni? - - - CXL.
Az indulatokot miért? és hogy kell véllek eltávoztatni? - - - CXLI.
A' fog haſadásból mitsoda bajok következnek. - - - - CXLII.
Az ujjait ſzopni miért nem kell hagyni a' Kisdednek? - - CXLIII.

HATODIK RÉSZ.

A' NAGYOBB GYERMEKEK ÉS NEVEDÉKENY IFJAK EGÉSZSÉGÉNEK MEGTARTÁSÁROL.

A' Gyermeki és Ifjúi idő meddig tart? CXLIII.
E're az időre a' *diaeta* miért nem igen ſükséges? CXLIV.

Mennyire illő a' hidegtől őket őrizni? CXLV.
Az Ételben, Italban, Álomban, *Commotio*ban hogy kell az Ifjakot mérsékelni? CXLVII.
Fogaik újjulásában és orrok vére folyásában mit kell mivelni? - - CL.
A' Fiú Gyermeket a' Leánykákkal nem kell sokáig együtt járatni. - - CLI.
Az Elmebéli indúlatokat hogy kell a' Gyermekben jól formálni. - - CLII.

HETEDIK RÉSZ.

A' TABOROZÓ KATONÁK EGÉSZSÉGÉNEK MEG-TARTÁSÁROL.

Lehetné a' Táborozó Népnek *Diaetát* tartani? - - - - CLIV.
Az erős hideg ártalma ellen hogy kell a' Katonának magát oltalmozni. - CLVI.
A' nagy hévségekben hogy kell magát viselni. - - - CLIX.
A' tiztátalan roſz *aër*ü hellyen mit kell tsinálni. - - - CLX.
Az Étel és Ital körül mikor? mire leg-főkségesebb vigyázni. - - CLXI.
A' *Commotio*ban és aluvásban mihez kell magát tartani. - - CLXX.
A' kurvákkal miért nem jó tzimborálni? CLXVI.

NYOLTZADIK RÉSZ.

A' TANULÓ EMBEREK EGÉSZSÉGÉNEK MEG-TARTÁSÁROL.

A' Tanuló Embereknek a' *Diaeta* miért ollyan szükséges - - CLXVII.
Mitsoda *diaeta* leg hasznosabb - CLXVIII.
Miért ollyan betegesek a' Tanuló Emberek? - - - CLXIX.
A' Tanulóknak az *aër* mit árthat? CLXXI.
- - mit használhat. CLXXII.
Az esztendőnek és napnak melyik részén mit tanulni leg alkalmatosabb? - CLXXIII.
Az Eledelek rendiben miket ártalmos és miket hasznos enni a' Tanuló Embereknek? CLXXIV.
Az Étel és Ital körül mitsoda rendet és módot leg jobb tartani? - CLXXVIII.
A' Tanuló Emberek italára mi leg hasznosabb? - - - CLXXXIII.
A' Dohányozás nem árte? - CLXXXV.
Az Álom miért ollyan szükséges CLXXXVI.
A' sok aluvás miért ollyan ártalmos? CLXXXVII.
Ülve miért rokás tanulni? - CLXXXVIII.
A' Tanuloknak mifele *Commotio* leg hasznosabb? - - - CLXXXIX.
A' has forulás miért ollyan ártalmos a' Tanulóknak. - - CXC.
A' *Venus*sal leheté élniek? - CXCI.
Az Elmebeli indulatokot hogy kell kormányozniok? - - CXCIII.
A' tanulás an mitsoda rendet kell tartani? CXCIV.
Leheté az Elmének tehetségeit Orvosságokkal segíteni? - - CXCV.

KILENTZEDIK RÉSZ.

A' VEN-

A' VÉN EMBEREKNEK DIAETÁJOKROL ÉS AZ ÉLETNEK MEG-HOSSZSZABBITÁSAROL.

A' Vénséget méltóé kívánni? - cxcvi.
A' Vénség három ſzakaſzokra hogy oſztatik-fel? - - - cxcvii.
A' Venség Terméſzetből hogy következik? és mitsoda nyavallyákot okoz. - cxcviii.
Az Emberi életnek rendes határairól. cxcix.
Az Özön viz előtt miért éltek olly ſokáig az Emberek? - - cc.
Ma-is némellyek miért élnek tovább mint máſok - - - cci.
A' Teſtben magában mitsoda oka lehet a' hoſſzu életnek? és mitsoda jelekből lehet azt ki nézni? - - cciii.
A' Kulsö eſzközök között az *Aer* a' hoſſzu életre mit tehet? - - cciv.
Miféle *aer* igéthet leg-hoſſzabb életet? ccviii.
A' Véneknek különösön mitsoda *aer* leg-haſznoſabb? - - ccx.
Az Étel és Italbéli *diaeta* az életet hoſſzabbithatjaé? - - ccxi.
Az Italok nemei tehetneké ebben valamit? ccxiii.
A' Vén Emberek az Étel és Ital körül mire vigyázzanak? - - ccxiv.
Miféle *Commotio* leg-haſznoſabb a' hoſſzu életre? - - - ccxv.
A' Vén Embereknek különösön miféle gyakorlás kívántatik. - - ccxvi.
A' Régiek ſzokáſa ſzerint való feredezés és olajjal valo kenödés a' hoſſzabb életre mit ſegitenek? ccxvii.

Az

Az Álomnak haſzna az élet hoſſzitására és a' vénség elefztésére. - ccxviii.
A' Teſtnek minémü tiſztuláſitól a' hoſſzu élet, és a' jó Vénség menyire függ? - ccxx.
A' *Venus* az Öregek gyakorolhatják é? ccxxi.
Fret az Öregek vágarhatnaké? - ccxxii.
Az Elmének minémü indulatai leg-haſznoſabbak a' hoſſzu életre, és a' jó Vénségre? ccxxiii.
Summája az Élet hoſſzitó eſzközeknek ccxxv.
Orvoſságokkal és egyéb Doktori meſterségekkel lehete hoſſzitani az életet? - ccxxvi.

TIZEDIK RÉSZ.

A' BETEGEKNEK, ÉS A' BETEGSÉGRÖL GYÓGYULNI KEZDÖKNEK DIETAZOKROL. ÉS A' NYAVALLYÁNAK A' JO DIAETA ÁLTAL LEHETÖ EL-KERÜLÉSÉRÖL.

A' *Diaeta* tartás a' Betegeknek és Betegeſeknek miért ſzükséges? - ccxxxii.
A' Nyavallyáknak két közönségeſebb Kútfejeiről, és a' *Forro Nyavallyákban* tartandó *Diaeta*nak termézetiről - - ccxxxiii.
Az igen éles forró nyavallyákban elein minémü *Diaeta* kívántatik? - ccxxxiv.
A' gyengébb forro nyavallyákban iſmet minémü? - - ccxxxv.
A' forró nyavallyákban lévök ételének idejéről. - - - ccxxxvi.
Az ö ételeknek nemeiről. - ccxxxvii.
A' forró nyavallyákban lévöknek ſokaſtan ételek kivánásairól. - - ccxxxviii.

Az ö ételeknek módjáról . - CCXXXIX.
A' forró nyavallyáſok italáról. CCXL.
A' főtt vizekről . - - CCXLI.
A' meleg viz vagy Théa italról - CCXLII.
Bort a' forró nyavallyátok iharnaké. CCXLIII.
Minémü *aer*ben és ágy leplek között leg-haſznoſabb nékik fekünni? - - CCXLIV.
Az álmorlanságnak és nyúghatarlankodáſnak ártalmairól, és a' fekvésnek módjáról CCXLV.
A' forró nyavallyáſok teſtének haſznos és ártalmos tiſztuláſiról. - - CCXLVII.
A' forró nyavallyáknak el-kerüléséről. CCXLVIII.
A' *Hſſas Nyavallyáknak* kürfejeiről, és a' *Diaetának* ezekben el-múlhatatlan ſükséges vóltáról . - - CCXLIX.
A' *Nedveſségek feletébb meg-gyüléſéből és el-fogyáſából* származó nyavallyákban tartandó *Diaetá*ról . - - CCL.
A' nedveſségek meg-veſzéséről, közelebb pedig a' *Gyomor el-gyengüléſéből eredö* nyavallyákra ſükséges *diaetá*ról . - - CCLI.
A' *Nedveſségek el-hidegüléſéből és meg-taknyoſulásából* támadó nyavallyákban tartandó *diaetá*ról . - - CCLII.
A *Nedveſségek meg-sürüdéséből, meg-vaſlagulásából és meg-nyúlosodásából* származo nyavallyákra kívántató *diaetá*ról . - CCLIII.
A' nedveſségek meg ſoſulásáról és tſipösödéséről . - - CCLIV.
A' nedveſségek etzereſségéről, és az ebből támadó nyavallyákról . - - CCLV.

A'

A' *Hypochondriáca* és *Hyſterica* nyavallyákban haſznos *Diaetáról*. - - CCLVI.
A' Vér follyáſokban és Gutta ütéſekben ſzükſéges *diaetáról*. - - - CCLVIII.
A' Köſzvényeſeknek haſznos *Diaetáról*. CCLXI.
Az *Árénás*ok és *Calculus*t viſelők *diaetá*jokról. - - - - CCLXVI.
A' *Scorbuticus*ok vagy Süllyösök *diaetá*jokról. - - - CCLXVIII.
A' *Hecticus*ok vagy Száraz betegségben levőknek *diaetá*jokról. - - CCLXXII.
A' felettébb kövéredőknek haſznos *diaetáról*. - - - CCLXVII.

TIZENEGYEDIK RÉSZ.

A' NYAVALLYÁKOT ELEIN EL-FORDITÓ LEG-KÖZÖNSÉGESEBB ORVOSI ESZKÖZÖKRÖL. ú. m. *az Érvágásról, Köpölyözésről, Hánytatásról, Laxátivákról, Purgátiokról, Kriſtélyezésről, Izzaztásról, Vizellet hajtástol, Tavaſzi Curáról.*

Az *ÉRVÁGÁSNAK* régi eredetiről CCLXXVIII.
- közelebb való haſznairól CCLXXIX.
- távulabb való haſznairól - CCLXXX.
A' vér miktől ſzokott a' teſtben felettébb meg-bővülni? - - CCLXXXI.
Mitsoda jelekből eſmérhetni meg hogy igen meg van bővülve. - - CCLXXXII.
Az érvágatáſnak mikor van jobb ideje? - - - CCLXXXIII.
Mikor, hol kell az ér-et meg-vágni? CCLXXXIV.

Mert

Mennyi vért kell ki-venni? - CCLXXXV
Mire illő az érvágatásban vígyázni? CCLXXXVI.
Az érvágatásban mitsoda *diaetát* kell tartani? - - - CCLXXXVII.
Kiken nem lehet eret vágni. CCLXXXVIII.
A' *Kopóljozés* hol szükséges és mit haſznál? - - - CCLXXXIX.
A' *Hánytatók* hogy munkálódnak? - CCXC.
Hanytató orvoſságot kiknek nem lehet adni? - - - CCXCI.
Kiknek? és mitsoda nyavallyák ellen szükséges hányni? - - CCXCII.
Hogy kell a' gyomrot a' könnyebben való hányásra el-készíteni? - - CCXCIII.
Gyengébb és erősſebb hányáſt szerző eſzközökről. - - CCXCIV.
Az igen erős hányáſt mivel kell meg-állítani? - - - CCXCV.
A' *LAXATIVÁK* és *PURGÁTIOK* mint különböznek? - - - - CCXCVI.
A' *Purgátiók* közt ismét mi külömbség van? - - - *ugyan ott*
Az erős *purgátiók* kiknek, mikor szükségesek. - - - *ugyan ott*
Az igen erős *Purgátiók* mit ártanak. CCXCVII.
Purgatiót kiknek ártalmos adni? - CCXCVIII.
A' *LAXATIVÁK* miből kéſzülnek? - CCXCIX.
A' gyengébb, erősſebb és leg erősſebb *Purgatiok* miből kéſzülnek? - - CCC.
A' *KRISTÉLLYnek* haſznairól. - CCCI.
Kristéllyeket mikor, miből és hogy kell kéſziteni? CCCII.

Men-

Mennyinek kell a' Kritéllynek lenni? és mikre kell ebben vígyázni? - cccIII.
A' *TSAPOKROL*. - - - - cccv.
A' *LÁTHATATLAN GÖZ* mitsoda nyavallyákot fordít el? - - - cccvI.
Az *IZZAZTÁS* mitsoda nyavallyák ellen használ? - - - cccvII.
Mitsoda eszközök szerzik ezt? - cccvIII.
Mivel lehet ezt segíteni? - cccIX.
A' *VIZELLET* hajtásnak mikor van hellye? - - - - cccx.
Mitsoda eszközök tízik a' vizelletet? cccxI.
Minémü nyavallyákban szükséges? - cccxII
A' *TAVASZI* vagy *MAJUSI Cnrák* miért szükségesek? és mitsoda nyavallyákot fordítanak el. - - - cccxIII.
Miből állanak? és mitsoda rendel mennek végbez. - - - cccxIV.
A' Tehén hugy *cura* a' Frantziáknál mi? §. - - - *ugyan az*.
A' Vízzel való orvoslás jovaltatik. §. cccxv.
Ezen Orvoslásnak fundamentumos okairól. cccxvI.
A' Viz *Curá*nak tsudálatos erejéről. cccxvII. - - - - - VIII.
A' Savanyu vagy Bor ízü vizek okos éléſt kívánnak. - - - cccxIX.
Mire kell a' Savanyu vizet Ivóknak előre nezni? - - - cccxx.
Mitsoda *Elementum*ok vagy Matériák találtatnak a' savanyu forrásokban? - cccxxI.
Mi külömbség van a' savanyu források közt? cccxxII.

Hogy

Hogy kell meg-válaztani a' ſavanyu forráſokot? - - - - cccxxiii.
Mellyik forrás mitsoda nyavallyában haſznos? - - - - cccxxvii.
A' ſavanyu viz ital kiknek haſznos kiknek nem? - - - cccxxviii.
A' ſavanyu viz italhoz hogy kell el-kéſzülni? - - - cccxxix.
Mikor leg-haſznoſabb a' ſavanyu viz *cura*? - - - - cccxxx.
A' viz italban mitsoda rendet és módot kell tartani? - - - cccxxxi.
A' viz italközben következet nyavallyákot hogy kell leg-ottan el-háritani? - cccxxxii.
Mitsodás *Diaetát* kell a' viz *Cura* alatt tartani? - - cccxxxv.
Mind a' termés mind a' ſavanyu vizekből kéſzült meleg feredők mit? és kiknek haſználhatnak? - - cccxxxvi.
Mitsoda rendet és módot kell az illyen feredésben tartani? - - cccxxxvii.

ELSÖ RÉSZ.

ELSÖ RÉSZ.

AZ ASZSZONYI-NEM EGÉSZSÉGÉNEK MEG-TARTÁSÁROL KÜLÖNÖSÖN.

§. I.

HOgy ezen Munkában a' leg-elsö helly az *Aſſzonyoké* légyen, azt mind a' jó rend, mind a' tiſzteſség-tétel, mind az ö érdemek méltán meg-kívánhatja. Ö töllök vették ugyanis minden rendü 's állapotú emberek eleitöl fogva a' magok ételeket, ö töllök véſzik ezután-is mindenek, még pedig úgy, ha ök egeſségeſek lehetnek.

Leg elöſzer-is azért ſzükség az ö állapotjokról meg-értenünk azt, hogy a' Természetnek bölts Meſtere réſz ſzerint azért, hogy az humberi-

Nemzet ö általok jobb móddal ſzaporodhaſsék, réſz ſzerint hogy a' Férjfiaknak ſzemei ö bennek nagyobb gyönyörüséget találhaſſanak, igen érzékeny, ſzép, könnyen hajladozó és terjedö gyenge teſtel, és épen ehez haſonló érzékeny *Senſus*okkal és Elmebéli indúlatokkal ruházta légyenfel az Aſſzonyi-Rendet: A' melly érzékeny gyengeség olly kedveſsé-is tette öket a' Férjfiak előtt, hogy *Sexum amabilem*, ſzeretéſre méltó Nemnek nevezni az Aſſzonyi-rendet méltónak ítélték. De más felöl ſzámtalan terhes nyavalyáknak tárgyául-is tette ez öket, a' mellyekről mi Férjfiak, ha ö panaſzaikból nem hallanók, hírül-is alig tudnánk valamit. E' felett, mennyi nehéz változáſoknak, söt nyilvánságos veſzedelemnek nem téſzi ki öket a' motskos havi tiſztúlás, mennyinek nem az únalmas terh viselés, annyival-is inkább a' kínos ſzüles, és az után a' bajos ſzoptatás, és nyúghatatlan gyermek nevelés. Bizony ha ezekről, mellyeket mind mi érettünk kell ſzenyvedniek, józanon akarnánk ítélni, az Aſſzonyi-Nemnek jóval nagyobb tiſztelséget tartoznánk adni: és mi módon lehetne ez ö ügyes bajos életekben öket valami vígaſztaláſſal éleſztgetni, arról nagyobb ſzorgalmatoſsággal fognánk gondolkodni.

§. II.

De vallyon mitsoda vígaſztalást nyújthatnánk nékik egyet haſznoſsabbat és kedveſebbet, mintha útat mútathatnánk arra, miként leheſſen nékik az ö ennyi ſok változáſok közi tétettetett

gyenge

gyenge egészségetskéjeket jobb móddal gyámolgatni; hogy így avagy csak az idö alatt, mikor a' Természettöl nem terheltetnek, lehetne vagy egy vig órájok, és felejthetnék-el minapi nyomorúságaikat. A' mellyre annál nagyobb szükségek vólna, mert az ö Természeteket ékesitö díszes szemérmetesség, ha rosszúl kezdenek-is ök lenni, nyavalyájokat ahoz értö Embernek ki-beszélni nem engedi, valamíg csak birhatják magokot: a' melly miá oztán sokszor így el-nyomorodnak, hogy a leg jobb orvosságokkal-is alig lehet rajtok valamit segiteni. Ide járúl az-is, hogy a' betegeknek szükséges szorosságb *diaetára* ekkor-is titkán lehet öket reá fogni. Innen vagyon hogy ama' köz-mondás szerint, *Mulier omnem morbum bis patitur*: az Aszszonyoknak minden nyavallyát kétszeresen kell szenyvedniek.

§. III.

Ha azért valakinek e' világon szüksége van a' Jó-egészségre, szüksége van a' segény Aszszony-embernek, 's következésképen ö nékik-is, ha valamire gondjok vagyon, gondjoknak kell lenni arra, mitsoda eszközökkel lehetne, a' magok sokképen változó egészségét jobb állapotban tartani? és mik azok a' mikkel ök azt olly gyakran el-szokták rontani? Így bizony a' jó egészségnek édesiségét ö magok-is jobban 's tobbször érezhetnék; Férjeket-is tartozó kötelességek szerint, vidám nyájaskodásokkal gyakrabban gyonyorködtethetnék; a' Teremtötöl eleikben tött

végre-is jóval alkalmatoſsabbak lehetnének.

§. IV.

De mint hogy ezeket a' magok kárán 's haſznán tanúlgatni igen káros 's késö-is vólna; különös köteleſségünknek eſmértük, midön a' Jó Egéſzség meg tartásának módjáról és eſközeiröl Irásunknak Elsö Darabjában közönségeſen beſzélgettünk, ezen Máſodik Darabban már meg-vi'sgálni, 's e' drága Személlyeknek különösön-is értekre adni, mik légyenek azok, mellyek az ö Egéſzségeket olly rutúl veſztegetik? ellenben mik vólnának azok, mellyek azt kívánt állapotban tarthatnák? De nagyon félünk, ne hogy, mint a' köz mondás tartja, *mind az olaj, mind a' munka hijában keljen*. Mert a' mint egy tudós Doktor böltsen 's igazán meg-jegyzette, Könnyebb vólna a' Herkules kezéből ki-tekerni a' buzogányt, mint ſem az Aſſzonyokkal régi meg-rögzött ſzokáſokat el-hagyatni, és el-hitetni vélek azt, hogy a' mi az ö ſájoknak ollyan jól eſik, az, az ö egéſzségeknek ártalmas vólna. De mi lehet ennél nagyobb bóldogtalanság, mi vétkeſebb tselekedet, mint egy ſzempillantáſig tartó képzelt gyönyörüségért, ſzántſzándékkal ſok hetekig, hólnapokig, sőt hóltig tartó kínos nyavallyákban ejteni embernek onnön magát, sőt idő elott vakmeröképen-is meg-is ölni? Nem Ura bizony ſenki a' maga Életének és Egéſzségének, hanem ſzoros ſzámadó ſzolgája; mellynek hogy viſelte gondját, és miként kereskedett

véle,

véle, mikor ezen Talentumot elö kérö nagy UR eleiben ſzóllíttatik, nem tudom miként felelhet az illyen maga ínyét kényeztetö ember. Egy kis drága gyöngyörskére és arany portékára hogy ſzert tehetſenek, ha ſzert tehettek, hogy azokat meg ne motskolják vagy el ne vetſeſsék, éjiet napot egygyé tenni nem ſainálják, holott a' mint ö magok a' nyavallyák közt kéntelenítetnek ſokſzor meg-vallani, kár és ganéj minden világi kints a' jó egéſzséghez képest: még-is erre gondot viſelni illy ſemminek tartják.

§. V.

De légyenek az Aſzonyok közt bár ſokan illyenek, a' kik ez okból a' mi ſzándékunkat és jó tanátsunkat ſemmibe hajtsák; légyenek, a' kik ez ö ſok roſz ſzokáſaikot fel-ſedezö Irást oltsárolják, mi mindazonáltal ígeretünket tellyesíteni igyekezzük; tellyes reménységgel lévén, hogy jóval többen találkoznak, kiknek ſzívek jobb sárból lévén formálva, igyekezetünket dítsérni, és Iráſunkal magok haſznára élni el nem múlarják. Azt ugyan fájlaljuk, hogy e' Nemnek ſok viſza fordult ſzokáſait; söt némelly titkait-is ez alkalmatoſsággal világoſságra kell hoznunk. De ezt-is nem az ö kiſſebbségekre tzélozva tselekedtük, hanem, hogy ki-nevezett hibáikot annál jobb móddal meg-orvoſolhaſſuk.

§. VI.

Hogy ezen Munkában magunk-is könnyebben

meheſsünk, és értelmeſebben beſzélgerheſsünk, az egéſséget ſeretö 's keresö Aſſzonyi-rendnek-is több haſznot teheſsünk, az Aſſzonyokat az ö négyféle állapotjokban rendel. úgy mint, mikor ök még csak magokra vagynak mint Leányok: a' mikor viſelösök; a' mikor Gyermek ágyat feküſznek, és a' mikor ſoptatnak, fel-venni leg-haſznoſabbnak ítéltünk: mivel mindenik' állapotjokban az ö egéſségek' fenn-tartására holmikben külömbözö *diaeta* kívántatik. F' ſerint már az Elsö Réſzben ſóllunk az Aſſzonyok magános, vagy mint egy Leányi *Diaetá*jokról. De nem tzélunk itt-is mindent elö hordani, a' mi az ö egéſségeknek árthat, vagy haſználhat, mert az efféléket, az ö ſámokra-is, a' mennyiben ök-is emberek, az Elsö Könyvben böven le-irtuk; hanem nagyobbára itt csak azokat említjük-meg, a' mellyek ö reájok mint Aſſzonyokra vagy különösön tartoznak, vagy ö köztök már régen, egéſségek' nagy kárára, közönséges ſokásba mentenek.

§. VII.

Az EGÉSZSÉG, mint azt máſutt bövebben elé adtuk, abban áll, ha az Ember a' maga Teſtire, Teremtetire, és Elméjére tartozó dolgait könnyen és únalom nélkül folytathatja. E' pedig úgy eshetik-meg, ha a' Teſtnek mind f llyó, mind kemény Részei épek és tökélletesſ k: a' Gyomor és Belek a' bé-vett ételt és i alt úgy meg-emészthetik, olly tiſta, édes és vékony téj forma nedveſséggé a' melly *chylus*nak nevez-

neveztetik változtathatják, hogy az, az a' végre kéſzíttetett igen ſoros eretskéken a' vér közi által takarodhaſsék, ott a' vérrel könnyen 's jól egyben elegyedheſsék; ſemmi háborúságot vagy zavart ne okozzon, hanem a' vérrel a' vérnek minden útjain tsendeſen 's ſzabadon follyon, keringjen, míg nem önnön maga-is a' *chylus* egéſzſzen vérré változik: azután a' vérből a' tápláló, inakot elevenítö és egyéb ſzükséges nedveſségek magok ideiekben úgy-el kéſzülhetnek, hogy minden felé, a' hová mikor 's menyire kívántatnak, ſzabadon vitetetthe ſſenek: a' fenn maradott ſeprölékek; és a' ſzükségtelen vagy önként meg-veſzett matériák pedig, a' teremſzettöl nékik mútattatott útakon, módakon és idökben a' Teſtből ki-takarodjanak. Ezek közül ha valamellyikben fogyatkozás léſzen, azonnal meg-bomlik az Egéſzség, még pedig annál inkább, minél több 's nagyobb a' fogyatkozás.

§. VIII.

Itt már leg elöſzer-is ſzükség meg-tanúlniok az Aſzszonyoknak, hogy az ö Teſtek, az elébb meg-mondott okokra nézve a' Teremſzetnek elö ſzámlált minden munkáira a' Férjfiakénál ſokkal erötlenebb, nevezeteſen a' gyomrok kiſſebb-is, gyengébb-is. Azért az akármit-is későbbre 's nehezebben emészthet-meg; és e' miatt tiſzta, édes, vékony *chylust* ritkán kéſzíthet; hanem többire az ö bennek igen vaſtagon, taknyoſon, nyúlóſon marad, ritka mikor meg nem-is etzeteſedik; midön a' vér

közi által ſürödnék, a' tejes eretskékben és azoknak tekervényes *glandulá*iban-is ſokſzor megdugul. De azutánn-is a' könnyen nyúló vékony erek abból jó vért kéſziteni, annyival inkább ſeprölékjétől és meg-vefzett réſzétől, a' mint illenék, azt úgy meg-tiſztítani nem ſégségesek. Melly ſzerint az Aſſzonyoknak vérek többire hideg, taknyos, tsipös és tiſztátalan; és ritka, mikor e' vagy ama' belsö réſzekben meg nincs dugulva. Innen vagyon, hogy ö nékik állandó jó egéſſégek nem-is igen lehet.

§. IX.

Ezeket elöre így meg-tanúlván, magok meg-itélhetik. (1. hogy nékik a' Férjfiaktól ſokakban külömbözö *diaeta* kívántatik; és könnyen meg-ártható az, a' mi a' Férjfiaknak nem ártott. (2. hogy ártalmas légyen nékik közönségeſen minden, valami vagy a' Gyomornak és Beleknek emésztö erejét akadállyoztatja, vagy maga igen nehéz emészthetö, vagy természet ſzerint vaſtag, taknyos, etzetes *chylus*sá leſz, vagy a' *chylus*nak útját a' vér közi megſoritja és el-fogja, vagy a' ſívnek és edényeknek erejét el-lankaſztja, vagy a' vért meg-vastagítja, nyúlóſitja és tiſztátalanitja, vagy a' tiſztátalanságoknak ki-takarodhatását itt vagy amott meg gátolja. Merr vallyon ha a' magában-is égö tüzre olajat-is öntenek, várhatnié annak tsendeſedését? söt ellenben nevekedését bizonyoſon ſzemlélhetni. Ugy ök-is, ha afféléket tselekeſznek, a' mellyek az ö Természetbéli

béli hibájokat nevelik, lehetetlen, hogy roſſzabbúl ne légyenek.

De mint hogy a' maga hibáit akárki-is, de kivált az Aſſzonyok nehezen látharják, vegyük-fel rendel, az Elsö Könyvben tartott rend-ſzerínt az ö *diaetá*jokat, és láſſuk mivel mit ártanak, vagy haſználnak a' magok egéſzségének.

§. X.

A' belsö melegség az Életre és az Egéſzségre úgy meg-kívántatik, hogy a' nélkül nem tsak, hogy a' Terméſzet ſemmi munkáját jól nem teheti, de mikor egéſzen meg-hülünk, akkor meg-is halunk. Ezen belsö melegnek fenn tartására a' külsö melengetés-is igen ſokat téſzen: a' melly réſz ſzerínt ugyan a' minket körül vévö *aër*nek melegségétöl, de nagyobbára a' mi teſtünket bé-takaró ruházat által léſzen. E' tartóztatja ugyan-is, hogy a' mi vérünkböl ki jövö meleget a' kivül lévö ſokkal hidegebb *aër* el ne ragadhaſſa, hanem az a' mi börünk körül a' köntös alatt meg gyülvén, abban mint valami meleg feredöben magunk kényére nyúghaſſunk. Mindenek felett hogy az a' láthatatlan göz, mellytöl, a' mint az Elsö Könyvnek CCCLIV-*dik* §-*ban* meg-mútattuk, az Egéſzség olly ſoroſſan füg, minden idöben ſzabadon takarodhaſsék mi belölünk, a' külsö melegség a'ra ſzükségesképen meg-kívántatik.

De vallyon reménlhetiké az Aſſzonyok, hogy az ö köntösök ezt a' külsö melegséget az öſzi, téli és tavaſzi hidegekben és ſzelekben az ö

teſtek körül meg-őrizheti? épen nem. Mert ha egy moſtani mód ſzerint Németeſen fel-öltözött Aſſonyt el-nézünk, félig mezitelennek inkább mondhatjuk, mint egéſzen fel-öltözetnek. Fejek vagy egéſzen fedetlen van, vagy annak tetején egy kis retze vagy gyenge fátyol vagyon: nyakok, mejjek, vállok egéſz hóny-allyig mezítelen: A' külsö hideg *aër* Poſoni mejj-tartós vagy németes vállok alatt, valahánytſor lélekzelnek, a' karjaikon könyökig, a' derekakon köldökig bé-rohan. De alól-is egy ingetske és egy vékony ſoknyátska mennyi melegséget tarthaſſon; kivált mikor járnak és a' ſzél alája kerül, akárki meg-ítélheti. Velünk ugyan hogy a' magok ſzépségeket hideg télhenis illy kéméllettlen ſzemünk eleiben terjeſztteni nem ſajnálják, különös grátziát tselekeſznek; de a' magok egéſzségének bizony, midön olly könnyüſzerrel öltözve, a' meleg házakból a' külsö kemény hidegre ottan ottan ki-mennek, a' Templomokban 's más hellyeken ſokáig mulatnak, meg-sírathatatlan károkat téſznek. Innen vagynak ugyan-is azok a' gyakor bádjadtságok. nyúghatatlan álmok, náthák, *fluxus*ok, köhögéſek, lopó 's másféle hidegleléſek, ſzívſzorulláſok, dagadozáſok, ſok tsomók, torok és fö fájáſok, nyílalláſok, tsontokat haſogató fájdalmok, orbántzok, ſzintelenség 's a' t. mellyekröl az illyen Aſſonyok minden nap annyit panaſzolnak,

§. XI.

§. XI.

Okoſabban tselekeſznek tehát a' kik őſzel jó elein mikor a' hideg ſzelek és eſsözéſek megindúlnak, annyival-is inkább télbe a' hideg mértékéhezképest, fejeket jól töltött fökötökkel vagy süvegekkel, nyakokat és vállokat bérlett paláſtokkal vagy másféle takarókkal, derekokat bérlett mejjre-valókkal, mentékkel, még pedig fel-öltve, nem vállok hegyeire függeſztve, a' mi Magyar Aſzszonyainknak ſzokáſok ſzerint, 's ha kívántatik bundákkal jól bé-fedezik. Alsó réſzeiket-is kettös vagy töltött ſoknyákkal, vagy a' mint már ma ſokan kezdenek tselekedni, ahoz kéſzített lábra-valókkal, flanel nadrágokkal, jó vaſtag puha ſalavárikkal és tsizmákkal fel-öltöztetik: Tavaſzszal mihellyt egy kis nap-fényt látnak, ezen téli ruháiokat el nem hánnyák; hanem mind addig viſelik, míg az idönek állandó melegsége kezd lenni.

§. XII.

De azt mondják talám némellyek: nem tselekedhetik ők azt, mert az illyen meleg öltözetben el-lomhulnának, az ő nyakoknak 's mejjeknek fejér böre-is, az ollyan meleg takarók alatt meg-izzadván, meg-sárgúlna és ſzíntelenülne. Erre én azt felelem: Nem olly hamar izzad a' meg, a' ki olly kevés *commotiot* téſzen, mint ſoktak a' fejér börön ennyire kapó ſzeméllyek: de ha meg-izzadnának-is, nem mindjárt követi az izzadást a' ſzíntelen sárga ſzín: ha követné-is, nem jobb vólnaé egy

kevéſsé

kevéſé barnás vagy ſárgás nyakkal és mejjel vídám jó egéſségben lenni, mint ſem halovány feiér ábrázattal ſüntelen kornyadozni? Nem-is lankaſztja-el az ollyan mértékletes meleg a' minémüt télbe a' köntöſtöl várhatni, az embert, söt inkább eröſiti, friſſiti és eleveníti; de ha a' hideg a' teſtet által járja, el-lankad attól, 's egyéb roſz-is ſok követi. *A' láb melegitö ſzenes ládák-is*, mellyek más Országokon inkább ſokásban vagynak, mint mi köztünk, ha jó módjával élnek véllek, a' hideg ellen ſokat haſználhatnak. De midön eleven ſzenekkel megtöltve igen melegen téſzik magok alá, a' nagy meleg az alsó réſzekre jövö ereket 's az azokban levö vért rend kivül ki-terjeſztvén, azokban tsomokat tsinál, és felettébb böv havi vér follyást okoz. Ha a' ſzenet bé-engedik hamvazódni vagy kevés hamvat vetnek reá, nem annyira árthat. *A' meleg téglákkal* jóval bátrabban élhetnek. És a' mennyiben a' lábaknak tsudálatos egybe ſövetkezéſek van az ö mélehekkel és az egéſz teſtet bé-boritó börrel, az e'féle láb melengetés a' belsö réſzek eröſitésére és a' láthatatlan ki-gözöléſnek ſabad járására-is különösön haſznál.

§. XIII.

Kedvés múlattságot találnak az Aſſzonyok közzül ſokan az eſtvéli híves *aër*ben való sétálásban-is. De jegyezzék-meg, hogy a' kényeſen neveltettek és a' gyengébb terméſzetüek, kiválr ha egyſzersmind betegeſek-is, midön a' nappali melegtöl fel-melegedett teſteket a' nap le-men-

le-mentivel támadó hives ſellö meg-hütti, a' ſokſzor említetett láthatatlan gőz ö rajtok viſza verödik, a' mellyből fofájáſok, nyúghatatlan álmok, hányás-eröltetés, hideg leles 's több effelék következnek. Ha azért e' meg-nevezett változáſokat el-akarják kerülni, nap le-mente után ki ne menjenek, vagy hideg ellen való ruhájokat vegyék-fel. Ha vészik észre, hogy valamennyire meg-fáztak, fóként, ha az el-mondott változáſok-is jelengetni kezdik magokat, egy fintsia jó meleg *kávét*, vagy két három fintsia *théát*, vagy más jó füvekre való *infuſum*ot hörpöljenek-fel 's mennyenek meleg ágyba fekünni, hogy gyengén izzadhaſſanak-meg: Ha egy kés hegyni rák ſemet, vagy egyéb effele gyengén izzaſztó porotskát-is vésznek-bé, annál ſzebben 's jobban haſznál a' meleg ital.

§. XIV.

Nem lehet ſzó-nélkül hagynom azt a' mi köztünk-is ſintén közönségeſsé lett hibás, sőt felette káros képzelödéſeket-is az Aſszonyoknak, melly ſzerint azt hitették-el magokkal, hogy ők a' Férjfiak ſzemeinek ſokkal inkább tettzenének, ha az ő derekok, mint a' nád-ſál, olly kartsu lehetne. Mellyre nézve a' Leány Gyermeketskéknek gyenge derekokat, még kisded korokban a' merö fához haſonló igen ſük Poſoni mejj-tartós vállakba ſoritják: ő magok-is akármi nagy tagokban ſzakadtak légyenek-is, még-is egy araſzni vállatskában bé-akarnak ſorúlni. Mi lehet ennél egy gorombább

tsele-

tselekedet? Mert az én ítéletem ſzerint, akárki ſzemének-is inkább tettzik az ép teſtü, eleven piros pi'sgás egéſzséges ſzemélly, ha egy kevéſsé vaſtag-is a' dereka, mint a' ki kartsu ugyan, de a' mellett sánta, fél faru, pupos hátu, halovány ábrázatu, beteges. Már pedig derekoknak oktalan ſzorongatásával ſzámtalan ezeren okozták 's okozzák e' mái napon-is ezen romláſokat magoknak. Ezen tsak nem merö tsontból kéſzült kartsu vállnak alsó réſze az ö tsipöjöket, felsö réſze hónyaljokat, dereka hátok gerintzeit és óldalok tsontjait, midön járni 's hajladozniok kell benne, olly keményen rontsolja, hogy ſokaknak teſtek e' miatt tsomókkal, bogokkal és túrokkal ſüntelen rakva vagynak; és a' fájdalom miatt, mint a' merö fa, alig mozoghatnak. Sokaknak hátok gerintzei ennek elé görbedt hátától hellyekből ki-nyomattatván, a' hoſſzas így állás után így-is forranak, meg-görbednek és merevednek. De a' mi mind ezeknél veſzedelmeſebb, ennek elsö és két óldal-félt való hajláſa épen oda eſik, a' hol a' hasban a' Gyomor és a' Belek feküſznek: mellytöl ezen réſzek a' magok hellyekből ki-nyomattatván, egy felöl a' mejjnek üregiben kell fel-tojulniok, a' hol a' ſívet és tüdőkőt meg-ſoritják, más felöl le-nyomúlnak a' méhre és a' vizellö hójagra: és e' ſzerint a' ſzűk Poſoni váll minden belsö réſzeket a' magok terméſzeti munkájoknak végben vitelére elegtelenné téſzen, egyébkor-is, de föként

midön

midön a' Gyomor étellel és itallal tele vagyon. Ez az oka, hogy a' Poſoni válba ſorúlt ſeméllyek olly nehezen lehelhetnek, kivált mikor jól laktak, alig pihelnek, úgy hogy ſokſor az aſztalt-is oda kell hagyniok, vagy félre tévén a' pompát, vállaikat meg-kell tágitaniok: e' mellett ſíveket-is olly nehézség fogja-el, hogy attól ſemek' világa-is el-véſz, sőt néha el-is ájulnak: a' Gyomrok az ételt és italt meg nem emészthetí: a' *chylus* a' belekből a' tejes ereken a' vér közi által nem follyhat: a' vér a' Májjon, Lépen, Veséken által nem ſürödhetik, ſem az alsó réſzekre illendö bövséggel le nem ereſzkedhetik, egybe lévén ſorúlva minden belsö réſzek; hanem itt-is, amott-is meg-dugulván és egy máſra gyülvén, magában meg-véſz; vagy ſokatlan utakot kereſvén magának, ſiralmos romláſokat téſzen. Ezekből ha tetſzenék, meg-érthetnék, mi az oka, hogy az illyen meg ſorongatva nőtt ſeméllyek közt olly ritka az ép teſtü, egéſzséges, eleven piros ábrázatu? és miért kell nékik naponként, sőt óránként olly ſok változáſokon által menniek? nevezetetlen az étel nem kívánás, ſív dobogás, a' havi tiſztuláſnak rendeletlen járáſa, a' magtalanság, láb dagadozáſok 's a' t. honnan légyenek? Hogy a' ſzegény ártatlan Magzatnak az Anyák méhében az efféle vállak által ſokſor lött egybe romlását és idétlen ſületését itt elö ne hozzam.

§. XV.

§. XV.

Az Étel és Ital körül-is ſok káros ſokáſokat tapaſztaljuk az Aſſony-embereknek. Elsö az, hogy az ö ételeknek ſem ideje, ſem órája nintsen: ritka mikor üres e' vagy ama' tsemegétöl a' 'sebek: mihellyt fel-kelnek, mindjárt rágódni kezdenek; még pedig többire nehéz emészthetö eledeleket ú. m. nádmézes confecteket, téſzta ſulteményeket, ſáraz kenyeret, nyers ſalonnát, kolbáſzt, hideg ſültet, vagy meg ſétig-is meg nem fött tehén húſt, 's több efféléket. Mellyel nem tsak ebédkori rendes *appetitus*okat el-rontják, hanem a' Természetnek minden egyéb munkáit-is úgy öſzve zavarják, hogy egéſz nap el bádgyadva, el-lágyulva és únalmas elmével kelletik idejeket tölteni: mint rend ſerint étel után egy darab idöig mi-is ezt magunkon hol nagyobb, hol kevéſſebb mértékben tapaſztalhatjuk, úgy hogy, tsupán tsak e' miatt fél betegnek inkább mondhatják magokat, mint jó egészségeteknek. Nem azt mondom én, hogy egy kis levest, vagy két három falás kenyeret enni reggel-is nem lehetne: söt a' mennyiben az illyen elgyengült gyomrot az abban erot vett etzetes materia, ha egy kevés étellel meg nem édeſítetnek, ebédig igen meg-rágná és el-erötelenítené; azt, ha meg-éheznek, jovallom. Hanem a' meg-nevezett kemény eledeleknek faldokiasát, és a' gyomornak effélékkel való megterheléſét tartom ártalmoſnak.

§. XVI.

§. XVI.

Az ételeknek nemei közt-is többire csak az afféléken kapnak, mellyek az ő ínyeket ſimító légyságokkal vagy édeſségekkel kedveſen gyönyörködtetik; leg kiſſebbet ſem ügyelvén a' rá, mint leſz azoktól az egéſzségnek állapotja. Nevezeteſen a' *keletlen téſta müvek*, pogátsák, tortárák, fánkok, béleſek, nádmézes contectek ſokaknak olly kedves tsemegéjek, hogy ha módjok vólna benne, effféléknél egyebet ſohar nem ennének. Már pedig, a' mint azt máſutt bővebben meg-mútattuk az egéſz eledelek rendiben egyet ártalmaſábbat magoknak nem találhatnának. Mert az illyen keletlen téſta müvek, midőn a' nyállal és az itallal egybe elegyednék, válóságos tsirizzé válnak, melly leg elsöben-is a' gyomornak és beleknek óldalait bé-tapaſztván, azoknak emésztő erejeket tsak nem egéſzen ki-óltják, az étel kívánást eltörlik, és a' bélben a' geleſztáknak 's egyéb férgeknek féſzkévé léſznek. Azután ott önként meg-is etzeteſedvén, poshadván és tsipösülvén, puffadtságot, ſzelet, gyomor rágást, has-fájást, ſzorúlást, torkokra való fel-forrást, és bofogést okoznak. Ezeken kivül tapadó nyúlóſságok miatt a' tejes erekben 's máſutt-is ſzerte ſzéllyel a' ſzoroſſabb útakon meg-dugulnak; etzetes tsipősségekkel öſztönözvén az érzékeny inakot, azokat *ſpaſmus*okra, *convulſio*kra, vagy ötve ſugorodáſokra és ide tova való kemény húzódáſokra indítják. Mellyektől oztán a' vérnek

's egyéb nedveſségeknek rendes járáſa az illyen ſzemélyekben úgy el-bomlik, hogy az ő teſtek egy ſummában ezerféle nehez és tsuda természetü nyavallyáknak féſzkévé léſzen.

§. XVII.

A' Téſzta müvek közt pedig leg-ártalmaſsabbak, mellyek *tiſzta liſzt langból és nád-mézből* kéſzültek; és a' mellyek *'sírba, kivált avas vagy olvaſztott vajba rántottak, annyival inkább, ha bé-fedett tepſiben süttettek*. Mert azok az ő gyomrokban igen nyúlós, enyves, és hirtelen erőſlen meg-etzeteſedö materiává válnak; ezek pedig felettébb meg-keſeredtek és tsípösülnek. Mind ezek pedig annál nagyobb mértékben 's hamarébb meg-esnek, minél forróbban 's melegebben eſzik az afféle sültetményeket. A' kementzéből ki-vett forró kenyér vagy tzipó is, főként mikor íros vajjal meg-tölthetik a' bélit, ſokaknak igen terſzik; holott a' mint azok magok meg-valják, ſoha úgy evel jól nem laknak, hogy roſzſzúl ne lennének utánna: a' gyomrok és két óldalok meg-puffad, egéſz teſtek el-bádgyad, lélekzet vételek meg nehezedik, fejek fáj, ſzívek meg-ſzorúl és dobog. Vóltak, a' kiken ettől a' hó ſzám, vóltak a' kiken a' vizellet, életeknek ſzintén véget vetö veſzedelemmel, hirtelen egéſzen meg-rekedt; vóltak a' kiket a' ſzörnyü has-tekerés majd meg-ölt, sőt a' kik ettől hirtelen nehéz *melancholiá*ban eſtenek; vóltak a' kik meg-is fulladtak. A' mellynek okát-is máſutt meg-mondottuk.

§. XVIII.

§. XVIII.

A' *Húsból* is, a' mindjárt említett ſimitó lágy ízért, ſokan tsak az ollyan réſzt éſzik, melly hideg, enyves, és nyálas terméſzetü: mint a' belek, gyomor, tölgy, vesék, inak, hártyák, porrzogók, bőr, fül, köröm, a' ſzalonna, tsiga *'s a' t.* jóllehet mind ezek igen nehéz eméſzthetők; vér-is igen hideg, taknyos és tiſztátalan kéſzül belölök, máſokban-is, de kivált az ő egyébként-is hideg, erőtlen és tiſztátalan teſtekben. A' *kövérségek*-is nékik kedves, de feletre ártalmos falattyok. Mert attól az etzetes nedveſségtöl, melly az ő gyomrokban uralkodik, ezek, mint egy meg-ettződnek és öſzve aluſznak; melly miá oſztán meg ſem eméſztödhetnek; hanem a' gyomorban ſokáig el-hevervén, az *appetitust* el-törlik, és gyakran hányást-is okoznak.

§. XIX.

Az *Édeſségekkel* való rendeletlen élésnek-is majd ezen gyümöltsei vagynak. Mert ezek-is időre a' gyomornak erejét el-véſzik, és ezzel a' taknyot-is a' gyomorban nagyon ſzaporitják: a' mellyből a' gyomor ímelygés, étel nem kívánás, geleſzták, has-menés, fulladozás 's több effélék, az édeſségeken igen kapókat gyakrán-is fáraſztyák, mint ſzintén a' gyomor rágás és has-tekerés-is. E' felett, a' Májnak és Lépnek-is az édeſek régtöl fogva ártalmasnak tartatnak: mivel ezeknek ſzoros eretskéiben ſokſzor meg-dugulnak. A' Fogaknak es Inyeknek-is

rontására vagynak az édeſek. Meg-feketítik, meg-odvaſítják a' fogakot; a' fog húſt és a' ſzájnak belsö réſzét el-lágyitják és meg-gombáſítják, mellyel a' ſzájat gyakran meg-is büdöſítik. De a' mi ezeknél-is károſabb, poshadt kövér vérrel az ereket hirtelen feletre meg-töltik, és végtére az egéſz teſtnek *fibrái*t úgy elgyengítik, hogy az hol itt, hol amott hidegen puffadni, dagadozni és a' vizkorságra kéſzülni kezdvén, önként el-romol. Mind ezek pedig az ollyan ſzeméllyeken, a' kik azonkivül-is lágy és ſima börüek, és puha gombás húſuak vóltanak, leg hamarébb és könnyebben meg-ſzoktak eſni.

§. XX.

Vagynak ellenben az Aſſzonyok közt feleſen ollyanok-is, a' kik *etzettel és egyéb ſavanyu ételekkel és italokkal* nem győzik bé-töltemi magokat. De ez-is az ő hideg, nedves, lágy *temperamentum*okkal melly ellenkezö *diaeta* légyen, az Elsö Könyvnek CXC-*dik* §-sából meg-tanúlhatják. A' hó-ſzámnak benn rekedéſe, a' gyakor ájuláſok, méhekről eredö fulladozáſok, nyilaldozáſok, fejér fojás, magtalanság, has ſzorúlás, halovány sárga ábrázat, rendetlen lopó hideg leléſek *'s a' t.* ezen kút-főből leg gyakrabban ſzármaznak. A' *Gyümölts ételben* való telhetetlenkedéſnek-is mitsoda végei légyenek az emlitett Elsö Könyvnek CXIX-*dik* §-sában meg-láthatják: Itt azért a' rövidség' kedvéért ezeket el-halgatom.

§. XXI.

§. XXI.

Vagynak a' Leányok és viſelös Aſſzonyok közt ollyanok-is, a' kik *ſzenet*, *ſuvatot*, *mészet*, *földet* és egyéb efféléket rágnak, éſznek, még pedig olly nagy kivánsággal, hogy ha attól el-fogattatnak, betegek belé. Ezeknek gyomrok és vérek, mint ſzintelen sárgás vagy zöldes ábrázatjok-is mútatja, tellyes etzetes takonnyal. Az emlitett materiákban pedig mind valami ſavanyuság oltó erö vagyon. Mellyet ök akár a' terméſzet inditásából, akár történetből egyſzeri kóſtolásban éſzre vévén, azt ki-mondhatatlanúl kivánják; és igy a' roſz ſokás időre terméſzetté válik ö bennek. Igen ſükséges azért a' Gyermekeket, mikor efféléket kezdenek rágni, attól ſzoroſſan óltalmazni, és az etzeteſséget jobbfele és bátorságoſabb eſzközökkel édeſiteni ö bennek. Mert akkor még a' roſzſzabbat a' jobbért könnyen fel-tserélik, de a' meg-rögzött ſokás után a'ra venni öket ſokkal nehezebb léſzen.

§. XXII.

Utóllyára illö az Aſſzonyoknak az étel dolgában azt-is meg-jegyzeni. Hogy az ö gyomrok terméſzet ſzerint gyenge lévén, egyſzeriben annyit el nem fogadhat, mint a' férfiaké. De késöbbre-is emészt. Mellyre nézve az ételt ſükseg ugyan jól meg-rágniok; hogy a' gyomrok a'val oſztán annyival könnyebben birhaſſon. Elméjek-is hogy az étel közben rsendes légyen,

ſoroſſan meg-kívántatik. Mert az emészés úgy mehet jól végben, ha a' *ſpiritus*ok a' gyomornak és beléknek *fibrá*iban bőven lehetnek, és azokat rendeſen 's keményen mozgathatják: Ha pedig az indulatoskodás által széllyel vadászsatnak, hivatallyokat ott, a' mint kéne, nem tehetik. Másképen is, a' ki tsendes elmével éſik, az, az ételnek és italnak ízét-is jobban 's riſztábban érzi, 's abban magát inkább gyönyörködtetheti; melly e' világi bóldogságnak egy nevezetes réſze. Igen rútul hibáznak tehát az ollyan Gazda-Aſſzonyok, a' kik rend ſerint aſztal felett ſoktak Férjekkel, Gyermekeikkel, és Tselédjeikkel veſzekedni, kotzódni: minden gondjokat, hogy Jó gazda-aſſzonyságokat mútogathaſsák, ekkor véſik elő; és tsak ſaporán faldokva eſznek, vagy felre űlvén, mérgelődve eſznek valamit.

§. XXIII.

Az a' haſzontalan képzelődés-is az Aſſzonyok közül ſokakot bánt, hogy máſok láttára nékik ſégyen innya. A' honnan nem-is iſznak majd ſemmit egéſz aſztal felett. Igaz ugyan az, hogy az ő hidegebb 's nedveſebb terméſzetek nem kíván annyi italt, mint a heveſebb 's ſárazabb teſtü Férjfiaké: étellel-is többire ollyánnal élnek, melly után keveſebbé ſomjuznak. De ugyan tsak az italtól magokat annyira el-fogni egéſzség romlása 's életek rövidítéſe nélkül nem lehet. Ugyan-is, a' Gyomorbéli emészés nagyobbára a' széllyel áztatás által

által léſzen. A' ki azért eleget nem iſzik, jó emésztést nem várhat. A' vérnek-is, hogy azokon a' ſzörnyü vékony eretskéken ſzabadon follyhaſſon, leg alább három réſzinek, négy felé oſztva, viznek kell lenni. Lehetetlen tehát ollyan kevés italtól a' vérnek annyira meghígulni. De a' vérben önként gyülö tiſztátalanságot-is a' vizellet, izzadás, láthatatlan gőz, nyál, takony útjain a' viz ſokra a' teſtből kimoſni. Benn kell azért a' tiſztátalanságoknak nagy réſzének azoknak teſtekben maradni, a' kik innya nem akarnak: következésképen minden nyavallyákkal meg kell rakodni. Azt mondják: (1.) *nem ſomjúhozom!* Az a' roſz ſokáſtól vagyon, és veſzedelem a' vége. (2.) *Aſztal után egy ſzeriben eleget iſzom!* Ha vizet iſzol, a' belső réſzeidet meg-hütti, és gyomrodat meg-terheli, melly az emésztésnek nagy akadályára léſzen: ha bort iſzol, a' réſzegeſsek közé ſzámláltatol. (3.) *Gyümöltsöt bövön eſzem, vagy majd kávét 's herbathét hörpölök.* A' Gyümölts ugyan a' ſomjúságot ſzépen óltja, de a' tiſztátalan gyomorban, a' minémü rend ſzerint az Aſzſonyoké, sár vizet-is ſokat tsinál. A' Kávé-is, ha nem erős, kivált a' herbathée, mértékletes élétſzl valami részét az italnak ki-pótolja. De tsak ezekre bízni magokat még ſem lehet; mert a' kávé, ha böv mértékkel iſzſák, a' vizellet és izzadás útján magánál több vizet hajt-ki, és így a' vért a' mint vólt, jobban meg-sűriti. De eſſelet, az

effele meleg italok időre a' belső reſzeket-is elerőtelenitik, és az egéſz vért mint egy megposhaſztják. *Obſervá*lta a' nagy tudományu *Hoffmann*, hogy a' fejér fojás és *purpura* nevü nyavallyák azólta kezdenek Európában az Aſſonyokon úralkodni, a' miólta a' Kávé és Herbathée ital, és a' nádmézes konfektekkel való élés ennyire ſzokásban ment. Ezen nyavallyáknak pedig az oka a' vérnek poshadt tiſztátalansága. Mind ezekböl azért éſzre vehetnék a' jó Aſſonyok, melly veſzedelmes úton indúltanak-el, és mit várhatnak végtére bóldogtalan fejekre. Igyanak, ha mi keveſet-is gyakran étel közben, ſzívünkböl jovaljuk. Ha ſzájok azt eleinten nem kívánná-is, kevés idő múlva annak-is jól fog eſni: de az egéſzségek bizonyoſon állandóbb léſzen: Mivelhogy a' viz ital által az enyves és nyúlós eledelek is meghigulnak, az etzeteſek és sóſok is meg-édesülnek, az édeſek-is meg-izetlenülnek, a' kövérek-is meg-ſoványulnak 's következésképen nem árthatnak annnyira, mint magokra ártanának.

§. XXIV.

Az *Italok rendiben* pedig az ő terméſzetekkel-is a' jó viz leg inkább meg-egyez: nem tsak azért, hogy e'ben az italban meg-kívántató minden haſznos tulajdonságok leg ſzebben fel találtatnak, hanem azért-is, hogy ez a' vért és az indúlatokat ő bennek fel nem indítja és meg nem zavarja, mellytöl az Aſſonyi-Nemet ékeſitö *virtus*ok könnyen motskot kaphatnának,

nának. Leg haſznoſabb 's bátorságoſabb ital azért nékik a' viz *melegen-is*, *hidegen-is*: *Melegen* jó e'vel kávét, herbathét, vagy más haſznos füveket forrón meg-önteni vagy meg-főzni. A' *meleg viz* az ő gyomrokban és beleikben heverö etzetes taknyos materiat ſéllyel áztatja, meg-édeſiti és fel-elegyiti, a' *ſpaſmus*okat, nyilaldosó fájdalmokat, *fluxus*okat ſéllyel oſlatja és le-tsendeſiti. E'fele meleg itallal pedig élni reggel és étel után négy öt órával leg haſznoſabb. Mert ha étel után hamar iſſák, gyomrokat meg-puffaſztja: ha késö eſtve, álmokat meg-háboritja. Igen bövön élni-is e'vel nem tanátsos. Mert a' mint fellyeb-is említém, a' belsö réſzeket el-lágyitja, és a' vért meg-poshaſztja, mint ennek példáit a' Belga Aſſzonyokban, a' kik herbathéénál 's kávénál egyebet ritkán iſznak, láthatni. A' *hideg viznek* ezekkel majd egéſzen ellenkezö tulajdonságai vagynak, főként ha *eröſſen hideg*, annyivalis inkább, ha *jeges*. Ez az ő hideg teſteket jobban-is meg-hidegiti, *ſpaſmus*okat, nyilalláſokat tsinál, az étel emésztést meg-gátolja, a' vér tiſztuláſit, nevezeteſen a' havi tiſztulást, meg-akadályoztatja, kivált azokon, a' kiken az egyébként-is reſteſen ſokott járni. A' *jó ſirtis*, ha találhatják, bátran ihatják. Ez a' gyomorbéli emésztést a' viznél jobban ſegiti; tápláló erö-is van benne, melly a' vizben nintsen. De a' valóságos jó Ser melly ritka, az Elsö Könyvben még-mútogatók.

§. XXV.

A' *Borral* illö egy kevéſsé nagyobb vigyázáſſal élnick. Mert az, mértékletesen iva ugyan mind a' Teſtet, mind az Elmét tsudaképen eleveníti és friſſíti: de a' mértéken túl lépve, mind a' két részt el-lankaſztja, es minden jóra alkalmatlanná téſzi. Nevezetesen a' ſzemérmetesſégnek, melly az Aſſzonyi-rendnek akármi drága gyöngynél és aranynál ſzebb ékeſſége, a' Bornál nints nagyobb gyilkoſſa. A' honnan a' részeg Aſſzony eleitöl fogva a' leg útálatoſabb dolgok közi-is ſzámláltatott. *Turpe jacens mulier multo madefacta Lyaeo*, így ír a' Poëta Ovidius. A' bölts Sirák R. XXVI. ỳ. 11. a' részeg Aſſzonyt a' négy el-távoztatandó Dolgok közt nevezi: *Haragoſsá ſzemtelenné téſzi a' bor*, úgy mond, *az Aſſzony embert*. Alább pedig ỳ. 26. azt írja, hogy *a' ſzemtelen Aſſzony ember, mint az eb úgy tartatik*. A' régi Rómaiaknál az Aſſzonyoknak eleinten, a' bort még tsak meg-kóſtolni ſem vala ſzabad. Azután ugyan a' bor ital ö nállok ſem kezdett annyira tiltatni. De a' meg-részegedés olly nagy véteknek tartatott, hogy ha valaki a' maga Feleségét részegen találta, attól ſzabadon el-válhatott: a' melly egyébért a' Rómaiaknál ritkán engedtetett-meg. Mi, a' jó, vékony, édes kedvü vagy gyenge tsipös Bort az Aſſzonyoktól nem tsak nem tiltjuk, sőt az ö gyenge hideg gyomroknak erősítésére kommendáljuk. De kevés mértékbe és meg-vizezve

ne;

ne hogy a' konty alá mátſon; és a' réſzegséget, némellyeknek éktelen ſzokáſok ſzerint, a' betegségnek tettetésével keljen gyalázatoſon pálaſtolniok. Lásd az Első Könyvben a' CCXXXVII-CCXXXIX-*dik* §-okot-is a' Bornak haſznairól és ártalmiról.

§. XXVI.

A' teſtnek *commotio* vagy *mozgatás által való gyakorlása*, mint hogy az a' teſtet egyéb eſzközök felett erősíti, melegíti és ſzáraſztja, az Aſzſzonyok hideg, nedves, erőtlen teſteknek épségben 's egéſzségben való tartására különösön meg-kívántatik. Hanem mivel azokra a' végekre, mellyekre az Aſzſzony ember formáltatott, ők jóval alkalmatoſabbak lehetnek úgy, ha az ő Teſtek egy kevéſsé lágyabb, nedveſebb, könnyebben hajló és nyúló, a' rendkivül haſznos, gyakor, erős, 's következésképen a' teſtet-is igen ſzáraztó, keményitö és meg-durvitó *commotiok*, a' minémüeket a' Férjfiak téſznek, nékik nem vólnának tanátsoſok. Másként is a' kik a' félékhez nem ſzoktak, és gyengébb terméſzetüek, egéſzségek' romlása nélkül azokat véghez ſem vihetnék. A' *commotiok* közt a' kézi kemény munkát mejjek miatt nehezen tehetik: Az *ugráſtól és ſzökéſtöl* derekok gyengesége, öltözetjek, de kivált méhek állapotja öket el-tiltja. A' *Tántz* az ő ékes, könnyen hajladozó és mozduló Teſtekhez, vídám 's magát kedveltető Elméjekhez leg illendöbb *commotio*. A' honnan *Albert* Imperator a' vadáſza-

dáſzatot Férjfiúi, a' Tántzot pedig Aſzszonyi *exercitium*nak ſzokta vala nevezni. Hanem az a' bai, hogy a' tántz alkalmatoſságával a' gyakor igen ſzabad és nyájas *converſatio* az egéſzségnél ſokkal drágább erköltsbéli tiſztaságokat ſokſzor meg-ſzokta motskolni. A' *Sétálással és Szeberezéſſel*, a' kiknek erejek van hozzá, a' *Lovaglással-is*, magokat bátran gyakorolhatják. Az *Éneklés*, *Beſzéllés*, *Fel-ſzóval valo olvasás*-is, mint az ö terméſzetekkel, úgy egéſzségekkel-is ſzépen meg-egyez. A' *meleg feredok*, és gyakor láb mosáſok-is azoknak, kiken a' hó-ſzám meg-rekedett, vagy rendinél keveſebb, különösön jovaltatnak. Mindenikkel való éléſnek rendes módját és okait az Elsö Könyvben a' CCCIX-*dik* §-tól fogva CCCXIII-dikig elé adtuk. A' *Friſtio*-is, az az, a' Teſt külsö ſzínének vagy bőrének dörgöléſe, kivált a' ſokat ülö Aſzszonyoknak, meg-betsülhetetlen haſznot tehetne. E'nek-is módját, ha kiknek fog tetſzeni, az említett Elsö Könyvnek CCCI. 's következendö két §-saiból meg-tanúlhatják.

§. XXVII.

Ellenben, méltó azt-is jól meg-jegyzeniek. Hogy a' ſok üléſnél nints az ö egéſzségeknek titkoſabb 's gonoſzabb ellensége. Nevezetesen, az a' közönséges has ſzorúlás, rendeletlen havi tiſztulás és gyakor fö fájás egyiktöl e'töl erednek. Jele lehet ennek az, hogy a' munkát nem reſtellö rabotás Paraſzt Leányoknak és Aſzszonyoknak ezektöl bajok ritkán van, a' kényeſen

élö

élő 's benn ülő ſzemélyeknek panaſzával pedig el-telik mind a' két fülünk. Árt pedig az ülés magában-is, a' mennyiben az alatt, a' láb és a' hasban helyheztetett réſzek hiába hevernek, el-lomhulnak, meg-reſtülnek és erőtelenülnek. De kiváltképen árt akkor, mikor a' varró rámák és ládák mellett tsak nem egéſz nap öſzve görſedve ülnek. Mert e' miatt a' gyomor, belek, vesék, méh, vizellő hójag egymáſra gyúródván és öſzve ſorítatván, magok hivatallyokot véghez nem vihetik: az alsó réſzekre ſolgáló ereken-is elegedendő vér az alsó réſzekre nem vitettethetik. Mind ezek az ollyanokon, a' kik derekokot illyenkor-is Poloni válba ſorítják, és ſéles rámakon varranak, a' kárt kétſzereſen téſzik.

§. XXVIII.

Meg-jegyzést érdemel továbbá az Aſſzonyoknak járásbéli tsinoſságok-is. Rútnak tartják ugyan-is az Aſſzonyok ſaporán járni és nagy lépéſeket tenni, hanem igen tsendeſen és apró lépéſekkel sétálnak: nyakokat és derekokat olly merőn tartják, hogy a' meg-feſzülés miatt a' vér a' *muſculus*okon alig ſollyhat, a' belső réſzek pedig még meg ſem mozdulhatnak. Melly ſerint a' járásból az ő egéſzségekre kevés haſzon háromolhatik. Okoſabban tselekeſznek, a' kik a' varró ládák és rámák mellől ottan ottan fel-ugranak: nem dugják 'sebekbe kezeiket: nem sétálnak kényeskedve az utzákon; hanem éles kamarájokban gyakran meg-

meg-fordúlnak, tseléd házaikot és konyhájokot, ottan ottan meg látogatják: tselédjeiknek dolgait ſzámban véſzik; 's egyéb Gazda-Aſſzonyságokot-is ſerényen és kényeskedés nélkül fojtatják. Igy bizony a' mint külsö-jovaikra, úgy Egéſzségekre-is méltán több haſznot várhatnak.

§. XXIX.

Az *Álom* az Elme és a' Test munka miatt el-lankadt erejének meg-újitására melly elmúlhatatlan ſükséges légyen az Elsö Könyvben § CCCXVII. meg-mútattuk: úgy azt is, hogy az Alomra, minél többet fáraſztja valaki a' maga teſtét, vagy elméjét, annál nagyobb ſüksége vagyon. De mint hogy az Aſſzonyok egyikben-is igen el-merülni rend ſerint nem ſoktak, nékik természet ſerint keveſebb álom is kivántatnék, ha a' ſokás, a' természetnek e' réſzben-is ö bennek ennyire erőt nem vett vólna. Szükség azért, kivált az egyebként-is hidegebb és nedveſebb *temperamentum*uaknak az Álmot úgy mérsékelni, ne hogy a' ſok aluvással teſteiket jobban is el-raknyoſitsák, érzékenységeiket reſtséggel 's túnyasággal el borítsak, egeſzségeket el-rontsák, és betsületeket meg-motskolják, mivel az álmos és túnya Aſſzony, a' menyire én éſzre vehettem, igen tsekélly portékának tartatik e' világon.

§. XXX.

Azok a' *Tiſztatalanságok*-is, mellyek az Ember Teſtéből, hogy az Egeſzség épségben ma-

maradhaſſon, ki-ſoktak tiſztúlni, az Aſzonyi teſtben igen bővön gyűlnek. Mert, a' mint fellyebb-is meg-jegyzők, ő bennek mind az emészſtésre, mind a' vér készítésre rendeltetett eſzközök gyengék, erőtlenek lévén, a' magok hivatallyokot, a' mint illenék, egyik részben-is úgy véghez nem vihetik. Innen, mindjárt a' Gyomorban ſok része kezd az Ételnek és Italnak meg-veſzni; ſok marad abból nyerſen és durván, mellyből az Edények ſem készítnek tiſzta, jó, és vékony vért. De e' mellett, ſok rothadt 's poshadt gőzök-is mennek a' belekből által a' vér közi, mellyek a' vért és az abból készülő minden nedveſségeket nagyon meg-undokitják. Közelebb, a' *Láthatatlan göz*, mellyen áll az egéſzségnek ſarka, ő belőllök igen ſzükön takarodik; melly miá ők többire bádjadtak-is. Nem-is tsuda, mert ez által kén a' leg nemeſebb nedveſségeknek, úgy mint, a' mellyel tápláltatunk és a' melly az inakot eleveníti, ſeprőlékjektől meg-tiſztúlni. Hogy ha azért ezek tiſztátalanok, lehetetlen mind a' tápláltatásban 's következésképen a' teſtnek külsö ſzínében-is, mind az inaknak erejében és rendes mozgáſiban fogyatkozáſnak nem lenni. Bizonyitják ezen dolognak valóságát azok az őket oſtromló nehéz nyavallyák, mellyek mind a' vérnek emlitett tiſztátalanságából ſoktak ſzármozni: minémüek a' nátha, köhögés, ſülly, nehéz orvaſolható fekélyes ſebek, rüh, tsontoknak és ízeknek fájdalma, nyilalláſok, ſzív-

ſorúlás

szorúlás és dobogás, ájulás, fő szédelgés, reszketés, fő, fog, fül fájások, rendeletlen vérfolyások, kólikák, vese fájások, kiváltképen pedig ama' *Pándora* pyxiséhez hasonló *hysterica*, vagy a' mint ők nevezik, Nádrájokról eredő tsuda nyavallya. Láss ezekről-is bővebben az Első Könyvben a' CCCLIV. 's következendő §-okban: a' hol az az ellen használó *diaetát*-is meg-tanúlhatod.

§. XXXI.

Hasok-is többire az Aszszonyoknak szorúlva van, úgy hogy, sokaknak harmad negyed napban, sőt némellyeknek egy hétben alig van egyszer székek. Ennek közelebről való oka, a' mint már fellyebb egy néhány hellyt megjegyzők, a' tétlás, etzetes és egyéb savanyu ételekkel való gyakor és bőv élés, a' kevés ital, és a' sok ülés. De mindenek felett lehet itt vádolni azt az ő Gyermekségektől fogva való roz szokásokat, melly szerint, mintha nem Emberek, hanem Angyalok volnának, szégyenlik ők mások láttára vagy tudtára vizelleni, és egyéb gondjokra félre menni, vagy a' szelet el-botsátani: Kivált mikor *conversatiok*ban vagynak, ha valamit effélét kellene tselekedniek, holtig való gyalázatjoknak tartanák. A' honan, valamig tsak lehet a' nevezett tiztátalanságokat magokban el-szorongatják, mellyből az ő egészségekre-is számtalan károk következnek, de a' természet-is időre az ezektől szerzett alkalmatlansághoz hozzá szokván,

meg-

meg-reſtül, és a' ki-vetéſre ſerkentö öſztönözést végtére alig érzi. Vagynak a' kiket ez oktalan ſzemérem a'nyira-is el-vitt, kivált a' vizellet dolgában, hogy nem mervén magokat a' terméſzet *patientiá*jára bizni, ſpongiákról és egyéb titkos eſzközökről-is kéntelenittettek a' hoſzaſabb *converſatio*kban gondolkodni. Igaz ugyan, hogy a' Terméſzet, az ö méhekre nézve, a' vizellö hójagnak helyét az Aſzſzonyokban nagyobban hagyta mint a' Férjfiakban; hójagot-is nagyobbat 's könnyebben nyúlót formált nékik. De hogy az így-is időre felette meg-telheſsék, és ſzenyvedést 's kárt okozhaſſon, ſok példák tanítják. Nagy bolondság azért azt, a' mit bizonnyal tudunk, hogy ö bennek-is, mint máſokban a' Terméſzet rend ſzerint valóvá és el-kerülhetetlenné tett, magok veſzedelmére a'nyira ſzégyenleni.

§. XXXII.

Különös *Conſideratio*t érdemel az Aſzſzonyiteſtben a' *Havi-tiſztulás*, vagy a' minden hólnapban elö forduló *vér-folyás*, úgy mint a' mellyről az Aſzſzonyoknak leg több 's ſzembe tünöbb bajók 's ſzenyvedéſek ſzokott lenni. Az oka 's Materiája felett ezen Havi vérnek a' Terméſzetet vi'sgálók nem igen egyezhetnek. Sokan ennek okául a' Hóld meg-újjulását teſzik. De minémü erejével ſzerezheſſe ezt az új Hóld, meginc nem határozhatják-meg. Közelebb látatnak vetni a' tzélhoz, a' kik az új Hóldnak ezt csak annyiban tulajdonitják, a' menyiben

ez, a' Hold a Nappal akkor egy *lineá*ban eſvén, a' rajtunk ſekvö és a' mi Testünket nagy erövel öſſze ſorító *aër* keményeben ſzíván maga felé, itt alatt rajtunk megkönnyíti; és így akkor az *aër* elégé öſſze nem ſorithatja a' mi teſtünköt, 's azon közben a' vér a' maga belsö melegségétöl nagyon ki-terjed, és a' gyengébb teſteken 's könnyebben engedö részeken magát ki-üti.

De ha el-gondoljuk, hogy az egéſz Hónapban alig légyen egy nap, mellyen ſok ſáz Aſſzonyok nem tiſztulnának, az ö Havi tiſztuláſoknak elégséges okául a' Hóldat alig tehetjük.

§. XXXIII.

Én ezen Dolognak az ö Teſtekben 's Nemekben fundamentomoſabb okát látom, mint a' Hóldban. Ugyan-is az ö Teſtek terméſzet ſzerint-is ſok taknyos vért tsinál, de ételekkel-is többire ollyanokkal ſzeretik élni, mellyekböl ſok vér kéſzül; a' mellett ollyas *commotiót*, melly az izzadás által a' vért apaſzthatná, ritkán téſznek, roſzſzul-is *perspirál*nak. Melly ſzerint, lehetetlen a' vérnek az ö teſtekben kelletinél bövebben meg nem ſzaporodni. A' ſoványon élö, és Férjfi módra erötlen dolgozó paraſzt Leányok és Aſſzonyok közt bizony ſokan találtatnak, a' kiken ezen havi tiſztulás egéſzségeknek leg kiſebb kára nélkül vagy tellyességgel nintsen, vagy tsak igen keves mértékben. De az ö Nemekben ezen Havi vérnek még föbb okát találjuk. Mert a' Férjſiakban a' mi

a' mi vér kéſül, az csak a' magok tápláltatá-sára való. De az Aſſonyok, a' végre lévén a' Teremtőtől formáltatva, hogy az Emberi Nemzet általok ſaporodjék; az ő teſteknek-is ollyannak kellett lenni, hogy az annyi vért kéſítsen, hogy mikor meg-viſelősülnek, abból ők magok-is tápláltathaſſanak, az ő méhekben lévő magzat-is élheſſen és nevekedheſsék. Az után-is midőn a' tsetsemö e' világra ſületik, ezen vér helyett, az emlőkben az ő eledelére elegendő téj kéſülheſſen, még-is az Anya el ne fogyatkozzék. Innen vagyon, hogy a' viſelősségnek és ſoptatáſnak ideje alatt ezen havi tiſztulás ritka Aſſonyokon tapaſztaltatik; hanem néha azokon a' kik rendkivül véreſek. E' ſerint azért mikor csak magokra vagynak, egy réſze a' bennek kéſülő vérnek nem ſükséges; mellynek, hogy az ő egéſségeket el ne rontsa, mikor annyira ſaporodott, ſükség vala valami úton belőlök ki-fojni. Utat pedig ennek a' terméſet alkalmatoſábbat nem rendelhetett, mint a' mellyet rendelt. Mert ezen vérnek a' Magzat kedvéért egyébként-is útat kell vala a' Méhre kéſíteni. De másként-is, hogy a' Méh a' viſelősség alatt ſakadás nélkül könnyebben nyúlhaſſon, abban az ereket lágyon 's kígyó módra tekervényeſen kellett formalni. Ezekben az Erekben tehát, az a' ſükségtelen vér leg könnyebben hellyet találhatott egy ideig magának, még t. i. annyira gyűlt, hogy annak terhét és feſitését a' Méh tovább

nem ſenyvedhetyén, magát keményen egyben húzza, és az Ereknek azon végetskéin, mellyek addig tsak holmi vizes nedveſséget ſivárgottak, azt a' mi ſükség felett oda gyűlt vala, önnön magából ki-hajtja. Mint hogy pedig a' vér egy hólnap alatt ſokott a'nyira meg-ſaporodni, a' ki-tiſztuláſnak-is meg-kellett minden hólnapban eſni. Ezekből már azt-is jól meg-érthetni, mi féle *materia* légyen ez a' *Havi-vér?* Nem egyéb ugyan-is az tiſzta vérnél. Hanem midőn a' Méhnek Ereiben egy darabig egy máſon hevert, valamit vaſtagúlt, feketűlt és nyúlósúlt, néha meg-is veſzett, és tsipősűlt.

§. XXXIV.

Kezdődni ſokott ez a' Havi tiſztulás nem elébb, hanem akkor, mikor a' Leányoknak növéſek meg-kezdett állapodni, és az Erek annyira erősödtek, hogy már több vért tsinálnak; 's annak a' külső réſzekre útat nem olly könnyen engednek, mint az előtt, még az ő egéſz Teſtek tsak ollyan vala, mint a' kövéren nőtt tavaſi gyenge fü ſál. A' honnan ez után kénſzerítteték a' vér a' belső réſzekre bővebben tojulni, az *ovarium*okra és a' Méhre magának tágalább útat tsinálni *'s a' t.* Ez az oka, hogy a' ſzerelemnek az előtt eſmeretlen tüzétől már most melegülni kezdenek az ő belső réſzeik; egyéb teſtekben 's terméſzetekben-is nagy változás lésen. Ez a' forróbb terméſzetüeken 13. 14. esztendős korokba meg-léſzen;

a' hi-

a' hidegebb *temperamentum*uakban pedig 20. eſztendőre-is alig mehet a' Teſt e're a' tökélleteſségre. Innen vagyon, hogy akármint várják a' ſzorgalmatoſabb Anyák a' magok Leányaikon a' Havi vérnek ki-ütését, akármint erőlteſsék 's ſietteſsék azt a' Terméſzet munkáit nem értő Orvoſok, minden munkájok hiában való, míg a' Terméſzet maga a' Leánykáknak Teſtét a' mondott tökélleteſségre nem viſzi. Késlelteti ezen Havi tiſztuláſnak kezdődését a' gyakor orr vér folyás, gyomorbéli gyengélkedés, és akármi akkor tájban őket elfogyató betegség. Mikor a' Leánykáknak mejjek emelkedni, a' ſzokott hellyek ſzőrösödni, és a' ſzerelem tüze bennek gyúladozni kezdenek, a' Havi tiſztuláſnak ideje-is közel vagyon. Ha a' gyomrok gyakran fáj és émellyeg, a' hányás erőlteti, ételbéli kívánságok el-véſz, ágyékok hevül, tzombjaik meg-nehezülnek, fejeket, hátokat, ſartsokokat és két tsípő tsontjaikot hevitő fájdalmok kezdik feſzengetni, a' vér indúlo félben vagyon. A' melly, elein mikor kezdődik, többire igen kevés, és 8. 10. hetek múlva alig kerül iſmét elő: hanem azután, a' mint a' test erősödik, és a' meg-állapodáshoz közelget, mind hamarébb, mind bővebben kezd takarodni, miglen egy hólnapſzámot véſzen magának. Igy tart oſztán 40. 45. eſztendős korokig, a' midőn a' vénülés a' méhnek edényeit meg-kezdi ſzáraztani és úgy öſzve kezdi húzni, hogy azok többé a'nyi vért

bé nem fogadhatnak: melly miá, valamint kezdődött vólt, úgy mind kéſni, mind apadni kezd a' vér follyás-is; úgy hogy az 50-*dik* eſztendőn túl ez ritka Aſſzonyokon láttatik. Találtatnak mindazáltal olly bőv vérü ſzeméllyek-is, a' kiken ez mindjárt elein-is igen bővön kezdődik, azután-is majd minden máſodik 's harmadik hétben haſonló bővséggel elő kerül: és ha valami azt meg gátollya, roſſzúl vagynak tőlle. Ezek külső tekintettel-is mátoknál véreſebb, forróbb terméſzetüek, 's innen ſzerelmeſebbek-is. Vagynak ellenben ollyan hideg 's ſzáraz teſtüek-is, a' kikben meg-állapodott idejekben-is, hat sőt nyóltz hét alatt-is alig ſzaporodhatik annyira a' vér, hogy ki-riſztulnia kelleſsék. A' kiken a' Havi vér Leányka korokban hamar meg-indul 's azután-is gyakran elő kerül, azokon az utóllyára-is hamarébb meg-ſzűnik. A' kiken örven eſztendőn túl-is el-tart, ritka mikor az nem nyavallya. A' meg-állapodott idejü, közép ſzerint véres, jól élő, és jó egéſséges Aſſzonyokon ez három, négy nap alatt véghez mégyen, 's alatt 10. 12. lótni vérek el-foj, ſokakon pedig ez egy egéſz hétig-is el-tart, 's vérek-is ſokkal több el-mégyen: úgy hogy, ezen Havi vérnek bizonyos határt és mértéket nem lehet tenni. Valamíg ez a' teſtet igen el nem erőteleníti és nehezíti, sőt inkább könnyíti és friſſíti, addig a' terméſzeti mértéket meg nem halatta, ha ſoknak látſzik-is.

§. XXXV.

§. XXXV.

Könnyen el-hiſzem, hogy ez a' Havi tiſztulás igen nagy terhire van a' tiſztaságot ſeretö Aſzszony Embereknek. De mit tehetnek róla, ha az ö Nemek ezt magával így hozta. Külömben-is, ez az ö Egéſzségekkel úgy egybe van köttetve, hogy ha ez ö rajtok vagy meg-reked, vagy rendinél tövebben mégyen, lehetetlen az ö Egéſzségeknek is azonnal meg nem bomlani. Fájlalva ſzemléljük még-is, melly könnyen és melly ſok okoktól eshetſék ennek megbomláſa. Az Aſzszonyi nyavallyáknak bizony leg alább-is fele, közelebbről, vagy távollyabról ezen Havi tiſztuláſnak akadozásából és rendeletlen járásából vagyon. Az egéſz meg-rekedés a' Leányokat, a' rendeletlen járás pedig az Aſzszonyokat veſztegeti gyakrabban. Igen ſükséges tehát itt már a'ról is értekezödnünk, mik légyenek a' *Diaetá*nak rendiben (mivel mind ott vagynak) mellyek a' Havi tiſztulást meg-zárni, vagy annak járását el-bontani ſoktak? hogy meg-értvén azokot, annyival inkább tudhaſsák a' romlást magokról el-fordítani.

§. XXXVI.

Közönségeſen két okokból ſokott a' Havi tiſztulás benn rekedni. (1. A vérnek el-hüléſétöl és taknyos vaſtagságától. (2. A' Méhben lévö Ereknek, a' mellyeken ki kell vala annak follyni, bé-dugulásától. Az elsö állapotba a' hiba az egéſz teſtben vagyon; a' másodikban csak a' Méhben. Ezt, elöre azért

ſükség így tudni, hogy a' mik az elsö állapotban haſználnak, azok e' másodikban kárt tehetnek. Az ollyan ſemèllyek, kikben a' Hó ſám az elsö ok, az az, a' vérnek taknyos vaſtagsága miatt nem ſollyhat, sárga ſínüek, lomhák, ſemek allya ſokſor meg-puffad, tagjaik nehezek, nem ehetnek, gyakran tsömörlenek, gyomrok nehezen emèſt, az ételtöl meg-puffad és fáj, a' hányás erölteti öket, ſokſor ſenet, meſet 's egyéb efféléket-is eſznek. Ha valami vérek ſollyhat-is, az ollyan vizes, mint a' hús moſadék. Ellenben, a' kiknek tsak méhekben rekedett-meg a' vér, azoknak ábrázatjok nem igen ſokott meg-változni; hanem mikor a' tiſztulásnak ideje következnék, ottan ottan fel-gyúlad 's el-haloványodik, fartsokokban, ágyékokban és tzombjaikban nagy hevülést 's rágó fájdalmat éreznek, tagjaik el-nehezednek, fejek fáj, vérek háborog, és hol az orrokon, hol más ſokatlan hellyeken kitöri magát, a' bélsö *ſpaſmus*ok 's nyilalláſok-is gyakran ſorongatják. Ezen állapotban a' láb vontatás, párolás, meleg ſeredök, lábon való ér-vágatás, a' *venus*, böv álom, purgáló pilulák, or vér ſollyás 's a' t. ſokat haſználnak, mellyek az elsöben ártanának. Hanem abban, a' vérnek taknyoſságát, nyúlóſságát és hidegségét kelletvén az egéſz teſtben vékonyítani 's oſzlatni, a' gyakor *commotio*, kevés álom, a' jó bor, ſok és vékony meleg vért tsináló ételek és ſüſzerſámok, a' teſt külsö ſínének dör-

gölése

gőléſe 's több eſſélék ſzükségeſek. Ezeken kívül, ſzükség az Aſſzonyoknak a' mi következik, azt-is meg-tanúlni. Hogy t. i. az ő Havi tiſztuláſokat mindenik állapotba felettébb akadállyoztatják (1. a' hideg -s ſzeles *aër*, kivált az alsó réſzeknek meg-hüléſe, úgy hogy, mikor az leg jobban follyis, ha az ő lábok és haſok erőſſen meg-talál hülni, kivált az érzékenyebb teſtüeken a' vér-follyás egybe egéſzen meg-reked; (2. a' téſztás, erős ſavanyu, sós, ſzorító, ſzelet tsináló, durva, nehéz emészthető ételekkel, mint a' sós hallal, füſtös húſſal, ſzalonnával, lentsével, borsóval, kásával, babbal, fuſullykával, gombával, tsigával 's a' több eſſélékkel való bővl és gyakor élés; (3. a' téj, turó, ſajt, nyers gyümöltsök, hagymák, retkek, muſtár, *'s a' t.* mellyek vagy ſzorítanak, vagy erőſſen heveſitenek, vagy a' vért rend kivül fel-háboritják: Kivált (4. a' forró kenyér bélnek étele igen veſzedelmes. Nagyon ártalmos (5. nékik illyenkor az erős hideg ital, jól meg nem forrott és tiſztult ſer és bor, kivált a' veres bor, a' ſok ülés, ſok aluvás, bú-bánat, rettegés, haragoskodás, ſok gond *'s a' t.* Ezektől azért, a' kiken a' hó-ſzám resteſen jár, annyival-is inkább ha meg-van rekedve, illő magokat meg-óltalmozni. Főként, a' mikor a' tiſztulás rajtok van, ezeket tellyeſséggel el kell távoztatni. Nem tanátsos ugyan-is azoknak példáján itt ſemmit épiteni, a' kik illyenkor-is mindent ſzabadon tselekeſznek,

még-is ſemmi bajok nintsen. Sőt inkább azoknak példáját illő mindenkor ſzemek előtt forgatni, a' kik efféle vakmerő tselekedetekkel hóltig való nyavallyákban ejtették magokat. Tsak a' kétséges dogoknak-is jobb a' féltőbb felét nézni: annyival-is inkább, a' hol a' kár minden egyéb haſzon nélkül illy nyilván vagyon. Utóllyára tartsák-meg azt-is, hogy ezen vér follyáſſal az egéſz teſt, kivált a' Gyomor, nagyon el-gyengül. Azt azért ennek el-múlása után-is ſok és nehéz emészthető ételekkel terhelni nem bátorságos. Egyéb hibázásában-is a' havi tiſztuláſnak mindenek felett ſükség a' Gyomorra vigyázni.

§. XXXVII.

A' *rendinél bövebb havi tiſztulás-is*, mint ſzintén másféle nagy vér follyáſok, el-fogyatja a' Teſtnek erejét, közelebb a' gyomrot az emésztésre elégtelenné téſzi, az ábrázat' piroſságát halovány sárgává tsinálja, a' ſzemek' allyát meg-puffaſztja, a' *pulſust* el-gyengíti, és belső hévséget, láb dagadozást, háborus el-bágyaſztó álmot, viz korságot hágy maga után. Ennek-is ſzerző okai majd azok, a' mellyek a' meg-rekedésnek; mivel ez rend ſzerint a' hoſzſzas meg-rekedésből ſzokott az Aſſzonyokra következni. Azért, a' mik az első állapotban ártottanak, ártanak ebben is; a' mik pedig ott haſználnak, haſználnak itt-is. Hanem, a' menyiben illyenkor az egéſz teſtben nagyon fel buzdult és meg-hevült a' vér, a' hiveſitő

és a'

és a' vér ſebes futását tsendeſitö eſközök különös haſznot tehetnek, mellyek a' meg-rekedésben ártanának. Nevezetesen a' friſs, jéfele hideg vizet bövön innya, mint minden egyéb nagy vér follyáſokban, úgy ebben-is igen ditséri a' tudós *Hoffmann*. Lehet kevés ſalétrommal, ſalétrom vagy gálitzkö *ſpiritus*al gyengén a' vizet meg-is ſavanyitani, vagy ellenben vad mák virág julepekkel meg-édeſiteni. Lehet hév atzéllal, vagy eleven ſzenekkel-is meg-ettzeni. Ellenben, az efféléket, mellyek a' vért jobban-is fel-buzdithatnák és eröſſen meg-ſaporithatnák, úgy mint, az erös bort, ro'sólist, kávét, fűſzerſzámokat, sült húſokat, tojás sárgáját, 'sírban rántott 's pergelt ételeket, haſzorúlást, erös *commotiot*, gyakor *venust*, haragot *'s a't.* igen ſükséges a' nagy vér follyást ſzenyvedöknek kerülni. Leg több ſzenyvedéſek a' Hó-ſzámnak rendeletlen járásától akkor ſzokott az Aſſzony Embereknek lenni, mikor az 40. eſztendös-korok után rajtok el akar állani. Ekkor-is, akar meg-rekedjen, akar igen bövön menjen, a' fellyebb *commendált* jó *diaetán* kivül a' gyengén laxaló balſamica pilulák, az ér vágatás és gyakor köppöllyöztetés ſzoroſſan meg-kivántatnak.

§. XXXVIII.

Sokſzor meg-eſik az-is az Aſſzonyokon, néha a' Leányokon-is, hogy hol egy, hol más okból a' havi vért botsátó ereknek végetskéi annyira ki-tágasúlnak és el-lágyúlnak, vagy meg-

meg-évődnek és ki-ſebeſsülnek, hogy magát ugyan a' vaſtag piros vért meg-tartják, de annak vékonyabb *ſerumát* vagy savós réſzit mint a' roſta meg nem tartják. Vagy ellenben, maga a' vér úgy meg-taknyosúl, meg-sóſul és tsípősül, hogy ezen az úton-is nem piros vér, hanem tsak valami tsípős hideg taknyos fejér materia ſzivárog-ki tsak nem ſzüntelen. Ez magában is igen únalmas és motskos állapot, de időre ſok gonoſz-is ſzokott maga után húzni. Közelebbről, el-erőtleníti, el-ſzínteleníti; sőt gyakran magtalanná-is téſzi az Aſſzonyokat. Okozzák ezen fejér follyást a' hideg 's nedves *ſzer*ben való hoſſzas mulatás, az erős etzetes, sós, édes eledelekkel, nyúlós *chylus*sá váló hüvellykes veteményekkel, téſzta müvekkel, nehéz emészthető 's hideg terméſzetü tói halakkal, tsigákkal, ſzalonnával és más húſokkal, kövérségekkel, nyári nyers gyümöltsökkel való bővés gyakor élés, a' ſok étel, ſok kávé és herbathé, a' heverő kényes élet, ſok ülés, ſok alvás, az alsó réſzeknek el-hidegüléſe, vagy ellenben eleven ſzenekkel való kemény melengetéſe, az idétlen ſzülés, és a' méhnek valamitől lött meg-sértődéſe. Ezen okokat azért, ha kik az említett fejér fojáſtól félnek, annyival-is inkább a' kik már a'val bajlódnak, el-távoztatniok igen ſzükséges. De mint hogy a' mi tzélunk nem vólt a' Hó-ſzám hibázáſiból eredő nyavallyáknak orvoslására-is ki-terjeſzkedni, azokról itt többet nem-is ſzóllunk, Hanem

által

által lépünk az ő Egészségeket sértegető külső eszközökről azokra, a' mellyek ő bennek lakoznak, úgy mint az *Elmebéli Indúlatokra*.

§. XXXIX.

A' hol leg először-is azt jegyezzük-még: Hogy az *Elménk minden indúlatai*, ha jól mérsékeltetnek, az Aggonyok Egészségét a' Férjfiakénál jóval szebben frisslitik. De ha zabola nélkül botsáttatnak, azt sokkal inkább-is rontják és veszteségtik. Fájlalva szemléljük mindazáltal, hogy ez utólsó az elsőnél ő bennek még-is sokkal gyakrabban tapasztaltatik. Oka ennek kétség kivül az, hogy az ő testek terméset szerint a' Férjfiakénál érzékenyebb és könnyebben változó: De gyakran talám az-is, hogy az indúlatokat arany szabolán hordozni tanító *Moralis* Tudományoknak meg-tanúlására ő nékik se módjok, se kedvek nem igen van. Nevezetesen a' *Szerelem*, *Harag*, *Félelem*, *Keserges*, *Képzelődés* ő bennek többire rend kivül uralkodnak.

A' *módjával való szerelem* ugyan az Aggonyi érzékeny ékes testhez és az ő nyájas természetekhez igen illik. Nints-is ebben magában semmi ártalom: sőt ez a' menyiben különös jó kedvel és örömmel együtt jár, az Egészséget nagyon segíti, 's máſok előtt-is az ő személlyeket kedvesebbé 's kívánatosabbá téſi. E' felett szerelem nélkül az Emberi Nemzetnek szaporodása-is meg nem eshetnek: az Életben magában-is e' nelkül majd semmi édesség nem lehet

lehetne, mint ezt *Plautus*-is elmés régi Deák Poëta böltsen meg-jegyzette. *Neque ſalſum, neque ſuave potest eſſe quicquam, ubi Amor non admiſcetur. Fel quod eſt amarum, id mel faciet: Hominem ex triſti lepidum et levem*: az az, Sem jó ízü, ſem kellemetes nem lehet ott ſemmi, a' hol a' ſzeretet közbe nem elegyítetik. ez az keſerü epét mézzé téſzi, a' durva komor Embert nyájoſsá és tréfáſsá. *Fr. Beroaldus* a' 15-*dik* ſzázban élt tudós Frantzia Ur, és *Canonicus* még többet mond: *Mortalium vita ſine amore vita non eſt. Tolle ex Hominibus amorem, Solem è mundo ſuſtuliſſe videberis*. az az, Az Emberi Élet ſzeretet nélkül nem élet. Veddki az Emberekből a' ſzeretetet, a' Napot láttatól le-húzni az Égről, Ha azért illendő mértékkel ſzeretnek az Aſſzonyok, jól tselekeſzik; De ha a' ſzeretetben igen el-merülnek, azzal magoknak meg-ſirathatatlan károkat téſznek. *Amor et melle et felle eſt foecundiſſimus. Guſtu qui dat dulce, amarum ad ſatietatem usque oggerit*. így ír iſmét *Plautus*. *Sok gondot, álmatlanságot, fáradtságot, költséget, bajt, nyomorúságot, tévelygést, búkálást, gyalázatot, boſſzonkodást, haſzontalankodást, bolondságot, ſzégyenséget* 's a' t. *hoz a' bolond ſzeretet az Ember' fejére*, így ſzóll ugyan ő más heilyt a' maga Komédiáiban. De e' mellett, a' mint mi-is azt a' búja ſzeretetről az Első Könyvben §. CCCLXXXIII. fel-jegyzettük, erős kívánást, reſzkerést, hideg-lelést, fulladozást, el-záradást, *hyſte-*

hyſterica nyavallyát, *melancholiát*, meg-tébolyodást, sőt halált-is sokſzor okoz az: hogy a' rút és vérkes tselekedetekre való el-vetemedést itt elő ne hozzam. Azért, a' mint fellyebb-is mondám, a' ſzeretésben a' tzélon túl ſoha ne lépjenek. Mert ha egyſzer túl léptek, igen nehéz leſzſz lábokat viſſza húzni, ha ſokſzor meg-bánták-is tselekedeteket.

Amare ſic incipe, tanquam non liceat deſinere. Szeretni, így ír a' Bölts *Seneca*, úgy kezdj, mintha attól meg-ſzűnni többé nem lehetne. *Ovidius* a' ſzeretetnek határául és mértékéül a' halált téſzi.

Nec modus et requies, niſi mors, reperitur amoris.

A' ſzeretésben való el-tsuſzamodáſtól pedig úgy őrizhetnék leg jobban meg a' Leányok és az Aſzſzonyok magokat, ha a' Dolog-tételben ſzorgalmatoſabbak, a' Kompániák tartásában pedig reſtelebbek vólnának. *In vacuo pectore regnat amor*: az üres ſzívben uralkodik a' ſzerelem, úgy mond, a' ſzerelemnek nagy Meſtere *Ovidius*. A' honnan tanátsolja-is hogy a' kik a' ſzerelemtől akarnak ſzabadúlni, leg előſzer, 's mindenek felett, a' hívalkodást tegyék félre, és nyúljanak ſzérényen a' dologhoz.

Ergo ubi viſus eris noſtra medicabilis arte,
Fac monitis fugias otia prima meis:
Haec ut ames, faciunt; haec ut fecêre, tuentur,
Haec ſunt jucundi cauſa cibusque mali

Otia

Otia ſi tollas, periere Cupidinis arcus.
Contemptaeque jacent et ſine luce faces.

A' hívalkodó elme igen ſzereti a' búja dolgok körül képzelődni, és az affele dolgokról örömest beſzélget, melly a' ſzerelmes ſívnek abrak gyanánt vagyon. A' Muſikát-is ſokakban a' ſzerelem taplójának lenni mondja *Menander* régi Görög Poëta, mellyet a' meg-jegyzéſre én is méltónak tartok. Lásd az Első Könyvnek CCCLXXI-*dik* §-sát-is.

§. XL.

Illő továbbá a' Szerelemről még azt-is tudni: Hogy, a' mint *Ariſtoteles*-is régen meg-jegyzette 's a' példák-is mútatják. (1. a' ſzerelem tőritől leg hamarébb akkor fogattatnak meg a' Leánykák, mikor mejjeſedni és ſörösödni kezdenek. Mellyre nézve, inti-is az Anyákot a' Filoſofus, hogy a' magok Gyermekeikre leg inkább illyenkor vigyázzanak. (1. A' tsintalanok és mérgeſek a' tsendes elméüeknél, a' ſovány teſtüek a' kövéreknél, a' törpe termetüek a' magaſaknál, a' ſörösök a' ſima bőrüeknél, a' fekete vagy barna ſínüek a' tiſzta fejéreknél, a' kondor kemény hajuak a' ſima lágy ſörüeknél, a' sánták a' jó lábuaknál, a' púpos hátuak az egyenes derekuaknál, a' ſzerelem tüzétől jóval inkább emélztetnek. Azok-is a' kik egyſzer a' *Venus* tsemegéjét kóstolták, annak ízét a' Szűzeknél ſokkal nehezebben felejtheti. Azoknak tehát ſükségeſebb-is ez indúlatban a' zabolát ſoroſſabban tögni.

§. LXI.

§. XLI.

A' *Haragban-is* igen roſzſzúl tudják magokat mérsékelni az Aſzſzonyok. Holott ha jól meg-gondolnák, a' nékik ſokkal illetlenebb 's veſzedelmeſebb, mint a' Férjfiaknak. Az ő ábrázatjoknak 's teſtek állásának mind a' Terméſzet rendeléséből, mind az ő magok igyekezetéből mindenkor tellyesnek kén lenni vídámsággal és kedveſséggel. De a' harag azt úgy el-változtatja, olly irtózatoſsá, olly rúttá téſzi, hogy a' mint *Seneca* az ő arany betükre méltó Könyvében, mellyet a' Haragról írt, hellyeſen meg-jegyzi: *Ferarum, ſive illas fames exagitat, ſive infixum viſceribus ferrum, minus tetra facies eſt, etiam cum Venatorem ſuum ſemianimes morſu ultimo petunt, quam hominis ira flagrantis;* melly Magyarúl így eſik: A' vadaknak, akar az éhezés gyötörje őket, akar az ő belső réſzekbe verettetett dárda, akkor-is midőn fél hóltan agyarkodva a' vadáſzhoz kapdoſnak, az ő tekintetek nem irtozatoſabb, mint a' meg-harágudott Emberé. Még pedig, minél ſzebb vólt az ábrázat tsendes állapotba, annál útálatoſabbnak tettzik az így el-változva. Erre nézve *Plátó* a' maga halgatóinak a' harag ellen azt ſzokta vala tanátsolni, hogy néznék magokat gyakran a' tűkörbe; Mert ha meg-látják meg-haragudott ortzájoknak ſzörnyüségét; egyátaljában a' haragtól magokat meg-tartóztatják. *Lotis adducunt Speculum; Id multo magis adhibendum irato:* A' mosdóknak,

 így ír

így ír *Plutarchus*-is *in Moral*: tükört teſznek: Az a' meg-haragudottnak ſokkal ſükségeſebb.

De nem csak illetlenebb, hanem ártalmaſabb-is a' Harag az Aſzszonyoknak. Mert az harag által fel-buzdúlt vérnek rohanását az ő gyenge, könnyen nyúló és ſzakadó teſtek ſokkal nehezebben tartóztathatja, fájdalom, meg-dugulás, *inflammalódás*, romlás és ſzakadás nélkül: a' mint, a' haragvást nyomba követő forró hidegleléſek, nyavallya-töréſek, kemény fő-fájdalmok, okádozáſok, ájuláſok, nagy vér-follyáſok, tagoknak el-ejtéſe, gutta-ütés, 's több e'féle *ſpasmus*okból és *convulſio*kból támadó nehéz nyavallyák, ennek igaz vóltát ő köztök kelletinél bővebben bizonyitják. De e' mellett, a' gyarkor fel-forrás miatt a' vér és minden egyéb nedveſségek úgy meg-tsipősülnek, az erek az ottan ottan lett erős ki-feſzitéſtől úgy el-erőtlenülnek, hogy időre a' ſzáraz betegségre és a' vizkorságra az ő teſtek hanyot homlok fog rohanni. Az idétlen ſüléſre-is ennél ſemmi gyakrabban okot nem ſolgáltat. Az az egy még-is a' természetnek különös jósága ő hozzájok, hogy a' méreg, minekelőtte ſíveket egéſzen el-fogná, az ő nyelvekben gyakrabban ki-ſzokta verni magát. A' mely-re nézve *Plutarchus*-is azt írja, *uti in febre, ſic et in ira, lingvam habere levem et teneram, bonae ſpei ſignum*: az az, valamint a' forró hidegben, úgy a' haragban-is jó jel ha a' nyelv ſík és könnyen fordúl.

§. XLII.

§. XLII.

A' *Bánat és Kesergés*-is kitsiny okból az Asszonyokon sokszor felette nagy erőt vészen. Oka ennek-is részint az ő Testekben, részint az ő Elméjekben vagyon. Testekben ez az Inaknak lágyságától és érzékenységétől, és az ő belső részeiket természet szerint-is, de a' sok ülés miatt-is, rendinél bővebben terhelő vastag vértől vagyon. Elméjekben pedig okozza ezt az Értelemnek homállyos vólta és az ítélet tételnek gyengesége. Melly miá, nem érthetvén jól meg a' rajtok történt kárnak valóságos mértékét, annyival inkább nem láthatván által annak el-fordíthatásának módját, sokszor ollyankor-is, mikor azt majd semminek kén tartani, azon igen meg-indúlnak, és tsak nem kétségben esnek. Mellyből a' lész, hogy a' szívnek ereje jobban-is el-szakadván, nem lészen az elégséges a' vért az agyvelőre és a' külső részekre hajtani, hanem a' vér a' szív körül egymásra gyűl, a' *spiritus*ok el-fogynak, az inak el lágyúlnak; és így mind a' Testnek, mind az Elmének munkái ő bennek gyakran el-annyira meg-lankadnak, hogy a' magok életét-is kétségben és únalomban hozzák. A' melly ismét a' *Bánatnak és Kesergésnek*, és minden ezekből következő változásoknak, minémüek az ételbéli kívánságnak el-veszése, szívfogás, erőtlenség, *melancholia*, *hysterica* nyavallya 's több effélék, újj okává lészen. Mi lehetne ezek ellen az Orvosság, az el-mondott

okokból magok fel-vehetik. Az Első Könyvből pedig a' CCCLXXXVIII-*dik* §-*tól* fogva a' CCCXCIX-*dikig* bövebben meg-is tanúlhatják.

§. XLIII.

A' *Képzelödésnek*-is melly nagy ereje légyen az Aſſzonyi Teſtben, az első Könyvnek CCCLXXXIV-*dik* §-*ából* meg-tetſzik. De minthogy ez a' viselös Aſſzonyokat ſokta inkább veſztegetni, majd alább jobb módunk léſzen erről ſzóllani. Most azért nints egyéb hátra, hanem hogy által lépjünk az Aſſzonyoknak második állapotjokra, melly ſzerint ők nem tsak a' magok Egéſzségét tartoznak óltalmazni, hanem az Emberi Nemzetet-is köteleſek ſzaporítani.

MÁSODIK RÉSZ.

A' MEG-VISELÖSÖDÉSRÖL.

É s

A' VISELÖS ASZSZONYOK' DIAETÁJOKROL.

§. XLIV.

Valamint hogy a' Teremtönek az Aſſzony-Ember Teſtének formálásában kiváltképen való vége vólt az Emberi Nemzetnek az által lejendö ſzaporodáſa; úgy magoknak az Aſſzonyok-

nyoknak-is nints 's nem-is lehet ennél egy nagyobb ditsőségek: Következésképen semmire olly sorgalmatos gondjoknak nem kell lenni, mint hogy az Emberi-Nemzet ő általak saporodhassék. Innen vagyon, hogy a' Magtalanságot eleitől fogva minden Nemzetek közt az értelmes és tiszteséget szerető Asszonyok a' halálnál keservesebb dolognak tartották. Nem lészen azért, reméljük, ő előttök kedvetlen, ha e' kívánt és hasznos dologban-is, a' mennyire lehet, tsekély tanátsunkal nékik segíteni igyekezünk. E' végre pedig ezen *második*, *harmadik* és *negyedik* Részekben e' következendő négy dolgokat szándékozunk rövideden elejkben terjeszteni.

I. *Mire vigyázzanak, hogy Méhekben fogadhassanak?*

II. *Mit tselekedjenek, hogy a' Férjfitól nyert Magzatot a' rendes időig megtarthassák, és fel-nevelhessék?*

III. *Mi módon hozhassák Magzatjokat annak idejében magok 's Magzatjok romlása nélkül könnyebben e' világra?*

IV. *Hogy táplájják azokat, és miként dajkálkodjanak azután-is, míg annyira nevelhetik, hogy külső eledelekkel magokra el-élhetnek?*

§. XLV.

Ha ezen négy Dolgokot a' dolog érdeme

ſzerint jól ki-beſzélhetnök, egyátaljában mind közönségeſen az Emberi-Nemzetnek, mind közelebbről az Aſſzonyi-Nemnek nagy haſznot tennénk. Fájdalommal ſzemléljük ugyan-is, de tapaſztaljáik magok-is az értelmeſebb Aſſzonyok, melly rútul és veſzedelmeſen hibázzanak mind ezekben tsak nem közönségeſen és minden nap, mind magoknak, mind az Emberi-Nemzetnek ſzörnyü romlásával. De óh nagy bóldogtalanság! az effélé Terméſzeti Dolgokról, valamit irni, olvaſni, ſzóllani vagy hallani, akármi ſzent és jó véggel-is, e' mi Nemzetünk előtt tiſzta bujaságnak és tsak nem parázználkodáſnak tartatik. Mi lehet kérlek ebben olly útálatos, mellyről illy nagy káröddal-is ne kívány valamit hallani es tanúlni. Az értelmes tiſzta erköltsü Ember előtt bizony az effélék-is olly tiſztáik, mint a' Terméſzetnek legtiſztább dolgai. Szégyenlhedd inkább Elméd veſzetségét, a' ki olly kéſz akármi ártatlan ſzókat-is fajtalanságra fordítani. Ha Angyalok vólnánk, Angyali nyelven ſzóllanánk. De Emberek vagyunk, azért a' mi Teſtünknek Réſzeiről 's Munkáiról az Emberek közt ſzokásban lévő nevekkel kell ſzóllanunk. Az ollyanokat mindazáltal, mellyek a' botránkozáſnak nagyobbokot ſzolgáltathatnának, akármi nagy kárral-is ſzánt ſzándékkal el-halgatjuk.

§. XLVI.

Ezen Máſodik Réſzben tehát értekezödjünk elöſzör az Első Dologról. *Mire kellyen* t. i. *az Aſſze-*

Aſſzonyoknak vigyazni, hogy méhekben fogadhaſſanak? Ennek alkalmatoſságával, minekelőtte a' Kérdéshez közelebb ſzóllanánk, jegyezzük-meg (1. Hogy a' Leányok 13. eſztendők előtt, az Aſſzonyok 45. eſztendők után Méhekben ritkán fogadhatnak: *azok* Méheknek és az ahoz tartozó réſzeknek kitsinysége és taknyos hidegsége miatt, *ezek* ugyan azon Réſzeknek öſzve kuporodáſa és el-ſzáradáſa miatt. (2. Sokan ugyan úgy tartják, hogy a' Leánykákat mihellyt ſzörösödni és mejjeſedni kezdenek, ha ſzinte a' hó-ſzám rajtok még ſoha nem vólt-is, férjhez lehet adni. De bizony akkor még többire olly gyengék, hogy ha méhekben fogadhatnak-is, (melly mindazonáltal ritkán eſik) de Magzatjokat azok' 's magok' el-romláſa nélkül e' világra hozni, annyival-is inkább fel-nevelni alig vólnának elégségeſek. *Indiá*-ban egy *Calinge* nevü Nemzetről ugyan azt írja *Plinius*, hogy ott a' Leányok öt eſztendős korokban már ſzülnek. Vagynak Európából-is az Iróknál ollyan példák, hogy 8. 9. eſztendős Leánykák meg-viſelősültek. Nevezetelen *Scaliger* egy Frantzia Leánykát ollyant említ, a' ki 9. eſztendős korában egy 11. eſztendős Finaktól teréhben eſett. De ezeket a' Természetben inkább a' tsudák közzé ſzámlálhatni, mint a' rend ſzerint való dolgok közi. A' *Sparta* vagy *Lacedemon*béliek a' Leányoknak 20. eſztendős korokig férjhez menni törvény ſzerint nem engedték: vigyázván e'vel arra, hogy

így mind magok, mind magzatjok erősſebbek 's egéſzségeſebbek légyenek. Ma mi nálunk, épen ellenkező ki-menetellel a' tartatik betsületnek, ha a' Leány még Gyermek korában férjhez mehet. (3. A' Férji-is ha 16. eſztendősnél kiſſebb, 70-*nél* nagyobb, a' leg tenyészőbb méhet-is terhben alig ejtheti. Meg-történik ugyan, hogy ennél vénebb Férjfinak-is ſzületnek Gyermekei: de hogy az más ſegitsége nélkül meg-esheſsék, hinni ſokan nem akarják. (4. Minél iffjabb korokban kezdik a' *Venust* mind a' Férjfiak, mind az Aſſonyok, és minél inkább gyakorolják azt, a' nemzésre és méhben fogadáſra való erő ő bennek annál hamarébb el-fogy; minél későbbre kezdenek pedig ahoz, és ritkábban gyakorolják, ez az erő-is ő bennek annál tovább el-tart.

§. XLVII.

Ezeknek terméſzet ſzerint így kell lenni. De *ugy látjuk, hogy a' leg virágzobb idejü és leg egéſzségeſebb Személlyek-is egéſz Házaſsági életekben ſokſzor gyümöltstelenek*: Ő magok a' Házaſok-is a' felett, hogy e' gonoſznak oka melyik Félben légyen, minden nap úntig perelnek, de a' *Deliberatum* ig még-is ritkán mehetnek. E' terhes Pernek el-igazitására ſükség leg-előſzer-is tudni azt; hogy a' méhben való fogadáſra meg-kívántatik a' Férjfinak az Aſſonnyal *teſt ſzerint való közösüléſe*, még pedig olly móddal, hogy a' Férji *a' maga jól elkéſzült nemző magvát az Aſſony méhében által önt se*;

az

az Aſſony méhe azt bé-vegye, meg-tartsa, és abból magzatot formállyon és neveljen. Ha ezek ê, vagy amá Réſzről így tökéletesen véghez nem mehetnek, magtalanúl kell a' Házaſoknak maradni. Mert hogy valaha terméſzet ſzerint Férjfi nélkül az Aſſonyok álmokban tsak az erős képzelődéſtől, vagy a' Feredőkben ki-öntött férjfi magtól az erős kívánásból terhben eshettek vólna, ha ſzintén azt a' múlt *Seculum*ban némelly *Juriſták* és *Medicus*ok *deciſio*ji ſzerint egy nehány jámbor Férjfiak' jó vérü Feleségein meg-eſett dolognak látom-is, én el nem hihetem.

§. XLVIII.

Ezt így meg-értvén, könnyen által láthatni, hogy a' magtalanságnak *közönséges* 's *különös* okai-is feleſen lehetnek. *Közönséges*, az az, mind két Félre tartozó oka ennek (1. A' Házaſoknak egymáſtól való idengenkedéſe, akármitől légyen-is az. A' ſáj büdöſsége kitsinnek tettzik, de tsak ettől-is meg-eshetik a' magtalanság. Ide ſzámlálja *Tiraquellus* Frantzia tudós *ICtus* az éktelen rút formát-is. Mellyre nézve az illyen ſzeméllyel lött törvénytelen közösülést-is jóval nagyobb véteknek tartja, mint a' melly ſzép ſzeméllyel eſett. A' ſzerelem kéſzitheti e're a' végre mindenik félt el, 's ha egyaránt nem fogják a' dolgot, minden igyekezet hiában való. (2. Az igen heves és ſáraz terméſzetü Aſſony az hasonló heves és ſáraz terméſzetü Férjfitól: az igen hideg és

taknyos vérü Aſſzony-is a' ſzintén ollyan *temperamentumu* férjfitól magzatot, a' *Hippocrates* ítélete ſzerint nem nyerhet. Hanem ha mind ketten közép *temperamentumuak*, úgy egymásnak bizonyoſabb haſznot ígérhetnek. Az igen forró terméſzetü Aſſzony-is a' hideg terméſzetü Férjfitól, a' hideg terméſzetü iſmét a' forró-terméſzetütől többet reménlhet, úgy írja *Gorter Comm. ad Aph. Hipp.* (3. Az egyébként jó nemző réſzeknek nem egyezéſe-is ſokſzor téſzi a' Házaſokat magtalanná. Mert ha valamellyik Félnek a' máſiktól ſzenyvedéſe vagyon, leg alább ſemmi gyönyörüsége nem gerjedhet, haſzontalan az igyekezet. (4. Az igen gyakor *Venus*nak-is gyümöltse többire magtalanság, a' Férjfiakban azért, mert a' nemző mag jól el nem kéſzülhet; az Aſſzonyokban azért, mert a' Méh igen meg-síkul, és jól ſoha bé nem záródhatik, melly nélkül fogadnia nem lehet. Ezekből éſzre vehetjük okát annak-is: Miért hogy a' Házaſok ſokáig magtalanúl élvén, időre Gyermekek léſzen? és, hogy az együtt magtalanúl élők, más ſzemélyekkel mind ketten gyümöltsöznek.

§. XLIX.

Magtalanná tehetik a' Házaſokat (5. mind azok, a' mellyek a' vért igen meg-hidegítik, meg-vizeſítik és el-lágyitják, kivált az ollyanokat, a' kik azonkivül-is hidegetske terméſzetüek vóltanak. Ezt tselekedheti már a' ſok fázódás, ſok ugorka, görög dinnye, ſaláta étek, mint

mint ezt az Első Könyvben §. CVIII. egy *Anglus* Urnak példájából is látók. Ugy a' tejjel, etzettel és egyéb ſavanyu ételekkel és italokkal való vitéza élés. Ide ſzámlálja *Bonet* a' rendkivül való ſok italt-is. Sokan, ugyan ez okból, a' ſalétromot-is vádolják. (6. A' mellyek az Embert a' vizelléſre erőſſen öſztönözik, azok-is e' réſzben kárt könnyen tehetnek; a' Férjfiakot idő előtt való *excretio*ra, az Aſſzonyokat a' meg nem tarthatáſra öſztönözvén. A' honnan, efféle ártalmáról a' *ſpárga jövés* régen meg-is béjegeztetett. (7. Méltán félhet itt mindenik Fél, de kivált a' Férjfi, az ollyan dolgoktól-is, mellyek az erőt el-fogyatják, mint, az éhezés, hoſſzas betegeskedés, ſok bányás, has menés és izzadás, nagy vérfollyáſok, a' főnek meg-ütéſe, mellyről az agyvelő meg-bomlott 's a' t. Mert a' nemző magnak el-kéſzitésére-is, annak el-fogására és nevelésére-is egéſz erő kivántatik. A' régiek, nem tudom mi okból, a' Kámfornak, Rutának, Fodormentának ſzagját-is ártalmoſnak tartották: kivált a' Kámforól úgy ítéltek, hogy az a' Férjfiaknak erejét egéſzen el-venné: A' honnan arról illyen verſet-is tsináltak:

Camphora per nares, caſtrat odore mares.

De ebben öket *Hoffmann*, a' többek közt egy ſzegény Kámfor tiſztitó vagy főző *Veleutzei* Patikáriuſnak példájával eléggé meg-tzáfolja, a' ki ſzüntelen Kámfor között lakott, még-is Gyermekei kelletinél gyakrabban lettenek. Sokan régen

régen a' Doktorok közt-is, mint ma-is a' köz nép, a' Magtalanságot holmi *meg-boſzorkányoſſásnak* vagy *meg-kötésnek*-is tulajdonították. De az értelmeſebb *Philoſophus*ok effelé *in diſtans*, távólról munkálodó erőt a' Terméſzetben ma nem eſmérnek. Ellenben ſokſzor tapaſztalják azt, hogy az illyen gyanúval magokat epeſztő Házaſok közzé vagy a' fellyebb említett hét okok közül férd valmellyik-bé, vagy a' nemző részek vóltanak ê, vagy amà félben hibáſok és elégtelenek a' tenyészésre ſzükségesképen megkívántató hívatalnak tellyeſítésére.

§. L.

Különös okait az az, a' Nemző Részeknek a' Férjfi, vagy az Aſzszony részéről való hibáit, a' *Magtalanságnak*, a' mi illeti: Azok, kivált a' *Férjfi részéről*, majd mind ollyanok, hogy ha ki magát jól meg-vi'sgálja, önként meg-tetszenek. Illyenek ugyan-is, a' tehetetlenség; a' nemző magnak ſavós hígsága és idő előtt való el-ſzotyogtatáſa; a' teſtnek félre görbedéſe, öſzve forráſa vagy óldalán lött meglyukadáſa; a' golyóknak meg-köveſedéſe, dagadáſa, meg-romláſa, vagy ki-mettzetéſe. Jóllehet így-is, ha a' hiba csak egyikben vagyon, a más pedig ép, a' nemzés meg-eshetik. Sőt az egészen meg-heréltek-is egyszeri nemzésre *ex veſiculis ſeminalbus*, ſokſzor elégségeſek. Ha ezek közül a' Férjfi magában egyiket ſem tapaſztalja, bizonyoſon az Aſzszony részéről leſz az akadály; a' melly így ſokkal gyakrabban-is találtatik.

Hogy

Hogy a' fül megett lévő érnek meg-vágáſa a' Férjfit magtalanná tenné, a' mint *Hippocrates* tartotta, azt mind a' ſemmel látott példák, mind józan okoskodás régen meg-hamiſ-tották.

§. LI.

Mi okai lehetſenek a' Magtalanságnak az Aſſzonyokban, azokat úgy lehetne jól ki-nyomozni, ha az ő nemző részeiknek alkotmányát, és azoknak külön külön a' fogadáſra, és magzat neveléſre tartozó természeti munkáit le-rajzolhatnók. De ezekre ki-terjeſzkednünk nem bátorságos. Azért itt csak azokat az akadállyokat illetjük, mellyek kivülről-is eſmeretesek, és ha utánnak látnának, meg-is orvoſoltathatnának. Illyen akadállya a' Méhben való fogadáſnak. (1. A' Hó-ſzámnak meg-rekedéſe. (2. Annak rendkivül bőv follyáſa. (3. A' fejér follyás. (4. A' Méhnek rendkivül való ſzárazsága és forrósága. Mert abban a' mag megfőv, nints-is miből éljen. Illyen állapotját a' Méhnek kivülről mútatják az egéſz teſtnek, különösön pedig az Aſſzonyi Résznek nagy melegsége és ſzárazsága, a' kondor ſzáraz ſzőrök, a' havi vérnek kevés vólta, fekete ſzíne és vastagsága, vagy ellenben tiſzta piroſsága, sütős forrósága, és hígsága, melly miá az egyben ſem aluſzik. Ezen állapotban a' híves *aërben* való múlatás, kevés *commotio*, bőv álom, nedveſitő 's hiveſitő leves ételek, ſok víz ital, meleg feredők, párolások, leg-többet haſznál-hatnak.

hatnak. (4. Ha a' Méh igen hideg és teli takonnyal, úgy ſem fogadhat. Mert abban a' *Venus* tüze ſem gyúlhat jól fel, a' magot-is elöli a' hideg takony, leg alább az *Ovarium*okra ſolgáló tsön által menetelt annak nem enged. Ez a' Mágtalanságnak leg közönségeſebb oka. Kivülröl éſzre vehetni ezen állapotját a' Méhnek, ha az Aſſzony igen *phlegmatica*, a' ſörök rajta ritkák, lágyok, ſimák és rövidek; a' hó-ſzám kevés, vizes és hideg, 's késöre kerül elé, a' *Venus*on nem igen kap, az ágyéka hideg, és úgy tetſzik néki, mint ha nehéz vólna, az Aſſzonyi réſz-is hideg, lágy és nedves; a' fejér follyás uralkodik. Ez ellen azért, a' miket §. XXXIV. a' Hó-ſzámnak meg-rekedéſe ellen, és §. XXXVII. a' vér follyás ellen *commendál*tunk, ſokat ſegíthetnek. Azok az orvoſságok-is, mellyeket ſzéllyel a' magok Iráſaikban a' Doktorok a' magtalanság ellen jovallának, többire ide tzéloznak: jóllehet ha igazat kell mondanunk, azoknak nagy réſze nem egyéb babonázáſnál. Leg több haſznot itt a' fűſzerſzámok tehetnek. A' *Kerti 'Sállyának levés-is*, a' *Riverius* 's más ſok Doktorok *voxá*val nagyon ditséri *Bonét*, ha t. i. azt ki-ſajtólják, és gyengén meg sózva fél ejtelt a' havi tiſztulás után negyed nappal az illyen Aſſzony abból meg-iſzik, és egy fertály óra múlva férjével egyesül, azt mondja ö, hogy bizonyoſon fogad méhében. A' próba kár nélkül megeshetik.

§. LII.

§. LII.

(6. Oka lehet az Aſſzonyok Magtalanságának a' feletteb való *Kövérség-is*. De nem azért, mintha a' követ háj ſoritaná-meg a' méh ſáját, mint *Hippocrates* gondolta, mert az oda nem mehet; hanem hogy a' méh körül lévő helly kövérséggel meg-lévén rakodva, az a' méhet magát-is igen meg-hűti, de kivált az *Ovarium*okra két felé ki-nyúló tsötskéket a' kövérség meg-ſoritja, és á' magnak által útat nem enged. (7. A' sántaság és tsípő tsontoknak el-tekeredéſe-is nagy akadállyára van a' magzat nyerhetésnek. (8. A' Méhnek a' nehéz ſüléſtől vagy egyéb okból lött le-ereſkedéſe: az e'hez tartozó igen meſterségeſen kéſzült réſzeknek egybe forráſa, meg-duguláſa, dagadáſa, kövesüléſe, rothadáſa, vizkorságoſuláſa vagy másként lött romláſa, mind magtalanságot okoznak, még pedig többire gyógyithatatlant. Hanem néha a' ki ſebeſedés, meg-dugulás és dagadás ellen a' ſavanyu vizek melegen iva, valamit haſználhatnak. (9. Ha a' vizellő hójagban kő van, úgy ſem lehet a' magzatnak a' méhben meg-maradni. Ezek nevezeteſebb okai az Aſſzonyok réſziről a' Magtalanságnak. Mert azok a' titkos okok, mellyeknek próbáiról 's orvaſláſiról a' régiek álmodoztak, előttem költött dolgoknak látſzanak. Mellyre nézve azokról itt tsak egy ſót-is ſóllani méltónak nem tartom. Ha az eddig elő ſámlált akadállyokat magokról el-hárithatnák a' Házaſok,

úgy

úgy ítélek, hogy magtalanúl ritkán maradnának. Nem-is vólna ezeknek nagy részét a'hoz értö Embernek el-hárítani olly nehéz, mint a' Községtöl tartatik.

§. LIII.

Utóllyára ſükségeſnek tartottam azt-is meg-említeni (1. Hogy minden Aſſzony legkönnyebben fogad ollyankor, mikor Férjétöl ſokáig külön lévén leg-elöſzer a'val találkozik: egéſz kéſzülettel lévén mindenik fél a' Természetnek ezen munkájára. Innen, úgy is tapaſztaljuk, hogy vagy az elsö egybe keléſſel, vagy mikor a' Férjfi kereskedés, vagy egyéb dolga véget Házától távól lévén, ſok idö múlva, várattatva, meg-érkezett, vagy magok az Aſſzonyok a' ſavanyu vizekröl, vagy máſunnan két három hét múlva Férjekhez viſzſza kerültenek, vagy mikor a' ſoptatás vagy orvoſsággal való élés miatt férjekkel ſokáig együtt nem lehettenek, leg-gyakrabban ollyankor ſoktak terehben eſni. Sokan úgy tartják, hogy a' Havitiſztulás után-is az 5. 6. nappal könnyebben meg-eſnék, mint egyébkor: és hogy az UR ISTEN III. *Mos.* XV: 19. az Aſſzonyt Férjétöl és XVIII: 19. a' Férjfit Feleségétöl a' havi tiſztuláskor hét napokig egyikért ezért tiltotta vólna-el. De ennek a' példák nem olly gyakran felelnek-meg. (2. A' nemzö magnak megtartáſa-is nem olly ſükséges a' fogadáſra, mint a' Magzat után esdeklö Anyák képzelik, söt régen magok a' Doktorok-is tartották. Mert

már

már ma kétség kivül tétetett az a' Terméſzet búvári előtt, hogy a' Nemzés a' magnak nem azon durva réſzéből, nem-is két-, három óra alatt léſzen: hanem holmi vékony gőz, vagy kitsiny élő állat (mert ezek közzül mellyiktől légyen a' Nemzés, még nem határoztatott meg) egy pillantatban által repül a' méhből az *Ovarium*okra, és ott azon apró hójagotskák közül, mellyeket ma Tojáſoknak hívunk, egybe, vagy többe bé-férkeződvén, azon pillantatba formálódni kezd ott a' Magzatnak teſtetskéje. Mellyet ſem a' leg erőſſebb *commotio*, ſem egyéb külső erő ekkor oztán onnan viſſza nem fordíthat. Hanem, azután egy néhány nappal, midőn a' Magzat a' tojásba annyira nevekedett, hogy a' maga hellyiből ki kelletik azon hójagotskának fordúlni, és a' benne lévő magzattal azon az úton, mellyen a' mag az *Ovarium*okra ment vala, le-ereſzkedik a' méhbe, és még ott jól meg nem ragadhatott; ekkor mondom, ha magokra nem vígyáznak, azon hójágot a' magzattal könnyen el-ejthetik. Bé-ſzokott ugyan rend ſzerint a' fogadás után a' méh ſzája záródni. De ha valami okból újra meg-talál nyílni, a' melly, mint alább majd meg-fogjuk látni, ſokſzor megeſik, lehetetlen léſzen a' magzatnak abban meg-maradni.

§. LIV.

Láſſuk tehát már *Máſodſzor*. *Mit kelleſſék az Aſſzony Embereknek tselekedni, hogy a' Férj-*

fitól nyert Magzatot Méhekben a' rendes idöig meg-tarthaſsák, és illendöképen fel-is nevelhesſék, és hogy ſe meg ne sértsék, ſe meg ne bélyegezzék azt? Mivel ezen végnek el-érésére igen ſokat tenne az, ha jó elein meg-tudhatnák, vallyon ugyan valósággal *teréhben eſtenek?* illö léſzen itt midjárt a' viſelöſségnek jeleiröl kevesſett értekezödni. Alig van a' Terméſzetben egy dolog, mellyen ö magok az Aſſzonyok, a' Bábák, sött a' Terméſzetet vi'sgáló Doktorok-is többet törték vólna eſzeket, mint ez: hogy lehetne annak elein bizonyoſon végire menni, vallyon meg-viſelösült-é az Aſſzony? Innen véghetetlenek-is ez iránt minden felé a' *Conjecturák*. Nagy változáſokat ſzenyved minden Aſſzony, minekutánna méhében fogadott; de ki egyet, ki mást, 's többire mind ollyanokat, mellyeket a' viſelöſségen kivül-is ſokſzor érzett. Ez az oka, hogy kivált az három elsö hólnapokba tsak gyanitáſſal ſzoktak azon állapotjokról ſzóllani az Aſſzonyok. *Hippocrátes* az illyen Aſſzonnyal, minekelötte el-alunnék, esö vizzel fött méh-ſert itatott, és ha attól hastekeréſe következett, viſelöſnek mondotta. Sokan e' végre a' vízelletjét nézik, és ha abban valami pillyhe formák úſzkálnak, vagy ha a' vizellet közzé fejér bort töltvén, az a' bab levéhez haſonló léſzen, viſelöſnek tartják az Aſſzonyt. De hogy ezek neveteſséges hiábanvalóságok légyenek, a' kinek egy kis értelme van, konnyen által láthatja. Ha a' Hó-ſámnak

meg-

meg-rekedése után a' vizellet tiszta és hasonló az egészséges emberéhez, többetskét jelent; Mert ha a' hó-szám nyavallyától rekett-meg, a' vizellet-is alig lehet egészséges. A' kik a' nyakban lévő ereknek kemény fel-verésén, a' szem végiben lévő érnek ki-állásán, a' köldöknek küllyebb dagadásán 's több efféléken akarják reménységeket fundálni, azok még könnyebben meg-tsalattatnak.

§. LV.

Nagyobb gyanúságot formálhatni: ha az Asszony a' méhben való fogadásra minden részből alkalmatos lévén, egéz tehetségü egészséges Férjfival, nagy kívánsággal és gyönyörködéssel egyesülvén, akkor méhiben mintegy bészívást érez, és az ő egéz testét holmi tsiklandó kedves érzés futja-el, mellyet gyenge fel-borzadás követ: azután pedig harmad nappal a' köldöke körül egy kevés fájdalmot, és az ágyékában valami repeslést érez, mint ha a' szél járná, és a' hasa alja láttatik kevésé béesni. Világosabb jelei a' meg-vísselősüléſnek oztán a' harmadik, negyedik hólnapban kezdenek ki-tetzeni. *Elsö* az, ha a' *Hó-szám* minden tapasztalható egyéb ok nélkül benn marad, vagy igen meg-kevesül, az egészségnek megbomlása nélkül. A' véresebbeken ugyan ez még egy néhány ízben vísselösön-is elé kerül; sőt vagynak, a' kiken az egéz idő alatt el-tart, de minden hólnapban kevesebb kevesebb mértékbe. A' kevés vérüeken ellenben a' meg-

viſelősülés előtt a' hó-ſzám ſokſzor öt, hat héttel ſem vólt. Ez az oka, hogy a' terhben eséſnek idejét a' gondoſabb Aſſzonyok-is mind elé, mind hátra olly gyakran el-vétik. Említ *Bonet* egy Aſſzonyt ollyant-is, a' kin a' hó-ſzám ſoha egyébkor nem vólt, hanem mikor viſelős vólt, és az alatt az egéſz idő alatt tökéletesen minden hólnapban elő kerűlt. De ez ritka példa.

§ LVI.

A' Hó-ſzámnak meg-állását mint egyébkor, úgy a' terhben eséſſel-is feles változáſok követik: mellyeket mint új jeleket ismét a' terhben eséſnek tulajdonítanak. A' ſzemek ſokaknak bé-eſik és meg-homályoſodik; ábrázatjok, kivált az első hólnapokba, el-ſoványul és meg-ſzíntelenül; az ételt, főként a' főtt húst, útálják; reggelenként a' hányás erőlteti őket, ſokat pökdöſnek, ſzokatlan ételeket és italokat kívánnak; a' haſok meg-dagad; a' vizellés gyakran erőlteti, de csak kevés mégyen; ha ſokáig egy hellyt ülnek, mint a' Templomba és *Converſatio*kba ſzokott lenni, el-ſzédülnek, és ha ſzabadabb *aër*re nem mehetnek, vagy mejjeket ki nem bonthatják, el-is ájulnak. De mint hogy mind ezek illyenkor-is csak a' hó-ſzám benn rekedésétől vagynak, melly a' viſelősségen kivül-is ſokſzor meg-reked, ezekből-is valami bizonyost alig hozhatni-ki.

§. LVII.

Többet jelent, ha egyſzer'smind a' *Magzatnak*

zatnak mozdulását-is érzették. Él ugyan a' Magzat fogantatásától fogva, de hogy mozoghaſſon, annyival inkább hogy mozdúláſa érezhető légyen, annyira késöre erősödik. Ez gyakrabban a' viſelősségnek fél idejefelé, az az, a' 18-*dik* hétbe, vagy ötödik hólnapba szokott meg-lenni. Hanem, mikor az Anya kartsu, a' Magzat erős és jó egészséges, a' harmadik hólnapban-is érezhet. Ellenben, ha a' magzat erőtelen, beteges, vagy az Anya kövér, és a' haſa idő előtt nagyon fel-púposúlt, melly a' burokban lévő víznek ſokságától vagyon, ezt a' mozgást a' hatodik hólnapba-is alig véſzi észre. De meg-eſik az Iffjabb Anyákon gyakran az-is, hogy a' belekben járó szelet, a' Magzat mozgásának, vagy a' Magzat mozgását tsak szélnek gondolják: És így ezen jellel-is magokat meg-tsalják. Erre tartsák-meg, hogy a' Magzat tsak egy felé és mintegy taſítva vagy rúgva mozdúl; a' szél pedig korrog, feſzít és ide tova nyargal. A' haſnak meg-dagadáſa-is lehetett a' széltől vagy vízkorságtól. De illyenkor szélire hoſszára egyaránt terjed a' dagadás; a' Magzat pedig alatt kezdi a' haſat emelni, és a' dagadás a' közepin mégyen-fel, úgy hogy a' két óldala mintegy lapoſſan marad. Az igaz érzés után, ha egyéb nyavalyájok-is nints, rend szerint színeledni és egyéb teſtekben telni kezdenek, az Aszszonyok egészségek állandóbb léſzen, Tsetseik dagadni és annak bimbói keményedni 's feketedni kezdenek.

Ezek minél inkább nevekednek, a' ſüléſnek ideje-is annál inkább közelit, mellyet oſztán a' méh ſájának lapoſodáſa és nyíldogaláſa világoſabban-is ki-jelent.

Egy vagy két Magzat légyené az Aſſzony méhében, igen nehéz meg-határozni. Hanem, ha a' haſa rendkivül nagyot nőtt, es a' púpoſság a' két óldalában vagyon, ùgy hogy a' közepén vápa marad, méltán kettősről gyanakodhatik.

§. LVIII.

Míg a' Magzat annyira nevekedik és erősödik, hogy e' külső *aer*ben 's Anyja tejével meg-élheſſen, közönségeſen kilentz egéſz hólnapokig kell Anyja méhében múlatni. Meg-eſik ugyan néha, hogy a' jól élő, erős és egéſséges Anyákban annyira hét hólnapok alatt-is tökéleteſségre mégyen; ellenben az éhező, beteges, erőtlen Anyákba tíz, sőt tizenegy hólnapok alatt-is alig mehet a' magzat annyira, hogy e' világra ſületheſsék. Ha ez idő előtt a' magzat a' méhből ki-hajtatik, *idétlen ſületésnek* mondatik, mivel még élnie nem lehet. Sokan három hólnap előtt, mig t. i. a' magzat élni nem tapaſztalkatott, annak el-ejtését idétlen ſüléſnek nem tartják. A' honnan azok ellen, kik ez idő előtt magzatjokat el-veſztik, a' Törvény ſem ír ſemmi büntetést. Ha pedig a' hatodik hólnapot a' viſelőſség meg-haladta, Törvény ſzerint rendes, és nem idétlen ſületéſnek tartatik, akár élve, akár halva ſületteſsék.

Mi,

Mi, a' mi tzélunk ſzerint, *az idétlen ſzülétést* a' fogantatáſtól fogva addig értjük, míg a' magzat e' külsö *aër*ben meg-élhetö léſzen. Ez a' *ſzerentsétlenség* a' viſelöſségnek minden napjain meg-történhetik; de leg gyakrabban még-is a' harmadik hólnapnak vége felé, és a' negyediknek elején ſzokott meg-eſni. Azt írja *Boerhaave*, hogy ezer idétlen ſzüléſek közt, mellyeket ö látott, alig eſett egy máskor, hanem mind akkor, mikor a' hó-ſzámnak harmadikſzor kellett vólna elö kerülni. Magok a' gondoſabb Aſſzonyok-is ekkor tájba az ö méhekben a' vérnek különös fel-háborodását érezvén, az idétlen ſzüléſtöl nagyon ſzoktak félni. Azután ez a' *7-dik* hólnapot tartja leg inkább. Ugy van ugyan-is, azt írja *Gálénus*, a' Magzatnak-is dolga, mint a' fák gyümölcseinek, a' mellyek bimbó korokba és mikor éréshez kéſzülnek, ha kevés ſzél éri, az ágakról könnyen le-ſzakadnak.

§. LIX.

Ha az idétlen ſzüléſnek *okait* vi'sgáljuk; azok réſz ſzerint *belsök*, réſz ſzerint *külsök*. *Belsö okai* ennek, ha valami réſze a' méhnek megkövesült vólt, vagy a' körül lévö réſzek megdagadtak, vagy a' vizellö hójagban kö hever vagy a' vég bélbe ſok kemény emléſztet verödött egybe. Mert így a' Méh, ezek közi lévén helyheztetve, annyira ki nem terjedhet, hogy a' ſzüntelen nevekedö Magzat abban végig meg-maradhaſſon. Ugyan ez okból, mind

az igen Iffjak, mind az igen idősök gyakran ſülnek idétlent. Lehet ebből éſre venni okát annak-is: Miért hogy ezen belső okoktól való idétlen ſülés többire egy bizonyos időt tart? Ha a' Magzat igen nagy és erőſſen kapálódik, az-is okozhat idétlen ſülést: jóllehet ez ritkán eſik.

§. LX.

Leg-gyakrabban azért az idétlen ſüléſnek okai *külsők*, még pedig az Anyáknak oktalan tselekedete és rendeletlen *diaetája*. *A' viſelős-ség* maga-is olly nagy baj, hogy köz példa bé-ſédben *kilentz hólnapos nyavallyának* nem ok-nélkül mondatik. Melly ſerint, nékik-is, mint a' betegeknek, minden kitsi ſokat árt; kivált az ő méhekben lévő gyenge Magzat igen kitsiny okból meg-betegſik, sőt meg-is hal, és idétlen el-ſületik. Hogy azért mind a' magok, mind magzatjok nyakáról a' gonoſzt el-fordíthaſsák, leg alább kézen fogva oda ne húzzák; hanem *ő magok-is e' terhes állapotban jobbatska egéſséggel éljenek; Magzatjokat-is méhekben végig meg-tarthaſsák, és illendőképen fel-nevelheſſék, és ſe meg ne sértsék, ſe meg ne helyegezzék*, vi'sgáljuk-meg egy kevéſsé jobb móddal, mit kelljen a' viſelős Anyáknak a' *diaeta* rendiben el-kerűlni, mit követni?

§. LXI.

Leg-elsőſer-is az *Aër*, mellyben múlatnak, minden tulajdonságaira nézve légyen jól mérsékelt.

Az

Az igen meleg *aër* a' vért fel-gyúlaſztja és meg-tsípőſíti, az erőt-is el-lankaſztja, mellyből reájok ájulás, a' magzatra halál könnyen következhetik. Mert a' magzat vérét-is nagyobbára az Anyja vére mozgatja: midőn azért az el-ájuláſſal a' vér mozgáſa az Anyában megáll, meg-áll a' magzatban-is, még pedig ſokſzor úgy, hogy többé meg ſem indúl. Az igen hideg és ködös *aër* a' *perſpiráló* materiát benn rekeſzti, melly a' tüdőkre fordúlván, erős köhögést tsinál, 's ez által a' magzat-is az ő méhekből ſokſzor ki-rázódik. Ugyan ez okból, a' hideg földön és pádimentomon mezitláb járniok-is nem tanátsos. A' büdös, meg-veſzett *aër*ü Házak-is, mellyeket a' ſzél nem jár, és közel hozzá árnyék ſzék, ganéj domb, rothadt tók vagynak, vagy a' falak és padlás igen régik, penéſzeſek, nyirkoſok és meg-rothadtak, kivált a' gyengébbeknek lakni nem bátorságoſok. Mert a' roſz gőz az ő tüdőjöket, gyomrokat 's véreket, következésképen a' magzatét-is, meg-undokitja és rothadáſra kéſziti. Mellyből hányás, ájulás, *convulſiók*, nem ehetés 's több effélék jőnek reájok, a' mellyek a' magzatnak-is mind veſzedelmeſek. E're nézve ollyan hellyeken-is, a' hol dögök és egyéb roſz ſzagok vagynak, ne járjanak; ha járniok kellſetik, ſzájjokat és orrokat keſzkenővel dugják-bé, és nyálokat pökjék-ki. A' ki éltett gyertyának 's büdös kőnek füſtit-is távoztaſsák; sőt a' máſok előtt kedves ſzagu *ambrával*, *tömjénnel*, *gyan-*

tával is Házokat ritkán fuſtöljék; az erös ſzagu virágokat-is, mellyek közt régen meg-jegyeztettek, a' *kakuk fü, fodormenta, sáfrány, fejér liliom, tuberó'sa, já'smin, hárs-fa, pé'sma*, magoknál 's Házakban ne tartsák. Mert ſokſzor tapaſztalt dolog, hogy, kivált a' *hyſterica* Aſſonyok, ettől el-ájúltanak és nyavallya törésbe eſtenek, 's a' miatt idétlent-is ſzültenek. Leg inkább pedig akkor illő mind ezektől óltalmozkodniok, mikor lágy, déſi ſzeles és esös Tél van, Tavaſzſal pedig ſokáig hideg éſzaki ſzelek fúvnak: Mert a' mint régen meg-jegyzette *Hippocrátes*, máſok-is, de főként *a' kiknek ſzüléſek Tavaſzra eſnék, tsak kitsiny okból-is idétlent ſzülnek, vagy magzatjok igen erötlen 's beteges léſzen, a' ki hamar el-is hal, vagy egéſz életében gyengén marad.*

§. LXII.

A' Hal tsontos Po'soni vállakat-is a' viſelös Aſſonyoknak nem tonátsos viſelni. Mert midön e'vel fellyül haſokat meg-ſzoritják, a' magzat le-ſzorúl, ſokſzor a' hajladozásban öſzve-is romlik, sőt ki-is ſzottyan. De az ő haſok-is tsak alatt dagadhat. Melly miá többire az úgy ki-táskásul, hogy a' ſzülés után-is lehetetlen annak öſzve húzódni, hanem mint az üres tariſznya, egybe rántzosul és le-fityeg. És így midön ez által ſzépségeket olly gondoſon igyekezik óltalmazni, más felől rútul meg-tsonkitják. Lásd erre a' XV-*dik* §t-is.

§. LXIII.

§. LXIII.

Az *Étel és Ital körül-is* hogy jó módot és rendet tartsanak, ſoroſſan meg-kívántatik. Nevezeteſen a'féléket, mellyek tsömört, hányást, has menést, ſorulást, ſelet, has tekérést okozhatnának, a' vért igen meg-hűtenék vagy fel-forralnák, a' vizelletet erőſſen öſztönöznék, vagy a' hó-ſámot meg-indithatnák, ſűkön és ritkán egyenek. Illyenek az igen 'siros és kövér ételek; keletlen, sületlen, roſz gabonából vagy mojos rothadt liſztből sült kenyerek, 'sírba rántott téſzta müvek, diſznóhús, be-sózott és fel-füſtölt húſok és halak, a' nyúl hús, ſovány ſajt, mindenféle hüvelykes vetemények, komló, tsiján és ſpárga jövéſek, az édes vagy fojtós ízü nyári gyümölsök, az eper, dinnye, ugorka, peter'sellyem, tzeller, répa, kivált jól meg nem főve, retek, hagyma, muſtár, fűſzerſámok 's a' t. Ezekből a' melly vér kéſzül, az a' magzat egéſzségének-is ártalmos, de az idétlen ſüléſre-is, a' mingyárt említett munkájokkal, okot ſokſzor ſzolgáltatnak.

§. LXIV.

Ellenben ha egéſz viſelőſségek alatt könnyü emészthető, jól tápláló és tiſzta, édes, vékony vért tsináló ételekkel élnek, terheket-is könnyebben viſelik, egéſzségek-is állandóbb léſzen, gyermekek-is ſzebb és egéſzségeſebb ſületik. Illyenek az eledelek rendiben a' jó búzából, új liſztből jól meg-kelve és sülve kéſzült kenyér,

iſſ ju

iffju marháknak, juhoknak, bárányoknak, tyúkoknak, pujkáknak, galamboknak, ſogoly és tsáſzár madaraknak, és más ſáraz poronyó tiſzta ízü erdei madaraknak és vadaknak húſai mind ſöve, mind sülve jól el-kéſzitve, az uj tojás, a' jó téj, vaj, téjfel, a' tiſzta feneků ſollyó vizekből fogott poronyóbb húſu friſs halak, az árpa 'semlye és tis kásák, a' kerti zöldségek közt a' ſaláta, sóska, tzikorea, gyenge murok, sőt a' kápoſzta-is mértékletesen.

Az *erös sús és etzetes ételekről* azt irja *Ariſtoteles*, hogy ha ezekkel a' viſelős Aſſonyok módnélkül élnek, az *etzettől* bőr nelkül, a' *sótól* köröm nélkül és kezeknek 's lábaiknak újai ízeiben meg-botykosúlva lévő magzatot hoznak e' világra. Ez, ha igaz, igen roſz vólna. Leg alább a' bizonyos, hogy a' ſok só és etzet étel, egyébkor-is, de kivált illyenkor, mind az Anya, mind a' magzat egéſzségének felette ártalmos.

§. LXV.

A' *hoſſzas böjtölés* és *ſok vendégeskedés-is* a' viſelős Aſſonyoknak kárt gyakran téſzen. Mert *ez*, az ő véreket igen meg-ſzaporirja, és tiſztátalan nyerseséggel és takonnyal meg-tölti; *ama'* pedig a' vért igen el-fogyatja, meg-tsípősíti és rothaſztja, melly a' magzatra-is által hat. Jobb azért nékik, ha az ételt kívánják, napjában többször enni, mint ſem egyſzeri igen jólakáſſal gyomrokat meg-terhelni. Kivált vatsorán ſokat enniek épen nem tanátsos. Mert

attól

attól álmok-is háború léſzen, lélekzetjek-is megnehezedik, de az étel-is meg-véſz az ő gyomrokban, mint ezt az éjtſzakai ſéllel való bajlódás, ſájnak roſz íze és a' keſerü böfögés 's több effélék, mellyekről a' viſelős Aſſonyok gyakran panaſzolnak, nyilván múratja. Némellyek azt-is tapaſztalták, hogy a' gazdag vatsoráktól a' Magzat igen nagyot nőtt és meg-hízott az Annya méhében; mellyből mind a' hordozásban, mind utóllyára a' ſülésben ſok baja következett az Anyának.

§. LXVI.

Italhoz, ki, miſéléhez ſokott egyes állapotjába, illyenkor-is azzal leg haſznoſabban élhet. Azt mindazonáltal ſükség meg-tudniok, hogy az igen hideg, kivált a' jeges vizek, a' roſz ízü, *láxáló* puffaſztó kút vizek, az igen édes, vagy igen ſavanyu, vagy még forratlan, zavaros, vaſtag, és meg-etzetesült ſerek, borok, és tsügörök most nékiek inkább ártanak, mint máſzor. A' gyenge vagy vízzel elegyített vékony jó ó bor, azoknak, a' kik a' borhoz ſoktak, leg egéſzségeſebb. Sőt azoknak-is, a' kik a' boron nem igen kapnak, gyomrok erősítéſe végett, néha egy két pohárni bort innya haſznos. De el-merülni a' bor vagy égetbor italban a' viſelős Aſſonyoknak, tellyeſſéggel igen veſzedelmes. Számtalan síralmos példák tanítják, hogy a' réſzeges Anyáktól ſületett kisdedek, tsak nem ſületéſektől fogva nyavallya törősök, köſvényeſek, sül-

süllyösök, árénáſok, *hecticus*ok 's több terhes nyavallyákkal tetétől fogva talpig meg-rakodtak vóltanak, 's következésképen idő előtt el-is hóltanak.

§. LXVII.

Meg-eſik az-is némelly viſelös Aſſonyokon, hogy minden haſznos eledeleket meg útálnak, és holmi ſokatlan vagy ártalmas dolgokot kívánnak, még pedig olly erőſſen, hogy ha a'ra hirtelen ſzert nem tehetnek, egyebet nem eſznek, el-ájulnak, méhekben a' magzatot megbéjegezik, sőt ſokſzor idétlen el-is ſzülik, vagy magok hirtelen halállal meg-halnak. Az illyen erős kívánságnak azért nem bátorságos ellent állani, hanem a' mit kívánnak, ha ſzinte az magában ártalmos vólna-is, minél hamarébb lehet, adni kell nékiek. Mert a' mint böltsen meg-jegyzette *Hippocrátes*, a' mit a' Természet akármi okból a'nyira kíván, azt olly ſerényen és hatalmaſon igyekezi maga haſznára fordítani, hogy azzal az ártalmat-is többire ſzépen meg-győzi. Mellynek, ha a' rövidség engedné, nevezetes példáit-is említhetnők.

§. LXVIII.

A' *Teſtnek gyakorlásában-is* illő a' viſelős Anyáknak úgy viſelni magokat, hogy ſe a' túnya reſtséggel és ſzüntelen való heverésſel el ne lágyítsák és taknyoſítsák teſtéket, ſe a' rendkivül erős és rendeletlen *commotió*val egybe ne rontsák, meg ne sértsék, 's hellyekből ki ne mozditsák (melly a' ſzüléskor nékik-is, mag-

magzatjoknak-is nagy bajt okozna) annyival inkább magokból ki ne rázzák és kergeſsék az ártatlan Tsetsemőt. A' példák mútatják, hogy a' heverő kényes Anyáknak gyermekei ſokkal gyengébbek; betegeſebbek, többſzer el-is halnak, mint a' kik viſelős idejeket házbéli gondoſsággal és rabotás munkákkal töltöttékel: Magok az olly rest vagy kényes viſelős Anyák-is több változáſokon mennek által, a' ſzülésben-is nagyobb veſzedelemben forognak. De ellenben még többek a'ra a' példák, hogy a' magok váſottságokkal, kivált az elő haſu Anyák, mind magoknak, mind magzatjoknak halált okoztanak. E're nézve, valojában jovaljuk nékiek, hogy illyenkor ſebeſſen ne járjanak, ne ugráljanak, tsendeſen tántzoljanak, ne futkározzanak, a' gráditsokon alá 's fel ne nyargaljanak, két léptsőt egyſzeriben ne lépjenek, lajtorjákon ne hágdoſſanak, ne lovagoljanak, ſzekeren, hintón tsendeſen járjanak, ne keringjenek, ne kiáltozzanak, ne ſikóltozzanak, a' tereh emeléſnek, legörbedéſnek, feſzengéſnek, küsdődéſnek békét hadgyanak, karjaikkal igen fel ne nyujtózzanak, sőt a' magos ſarku paputsokat és tsizmákat-is, mellyekről könnyen meg-eshetnek, utólya felé tegyék félre; lábokat-is illyen állapottal ſe sós, ſe másféle meleg vízbe ne moſogaſsák, ne párolják, magokat-is ne fereſzſzék, mert ettől a' hó-ſzám könnyen ki-ütheti magát, 's azzal együtt a' magzat-is. Ezeket pedig minél gyengébbek az

Anyák

Anyák és hajlandóbbak az idétlen ſüléſre, a' nyival inkább ha a' ſzerentsétlenséget másſzor-is próbalták vólt, annál ſoroſſabban tartoznak meg-fogadni. Az okoſok a' meg-eshető kártól félnek, a' bolondok a' meg-eſetten búſulnak.

§. LXIX.

Némellyek úgy tartják, hogy az Aſſzony a' terhétől könnyebben 's ſzerentséſebben ſzabadúl, ha viſelöſségének vége felé gyakor és jó erös *commotio*kot tészen. De azokat mind a' józan okoskodás, mind a' dolognak ſokſzori ellenkező ki-menetele régen meg-tzáfolta.

§. LXX.

Nem halgathatom-el, hogy a' *Venus*ban való telhetetlenkedéſſel-is melly ſok Anyák tegyék alattomban mind magokat, mind magzatjokat hóltig nyomorékká, melly ſokan ſüljenek e' miatt idétlent, és maradjanak egéſz életekbe magtalanúl, ha ſinte ök ezt hinni nem akarják-is. Lehetetlen, a' kik e' múlatságot minden nap fárattig gyakorolják, hogy az ő mind annyiſzor fel-hevülő és meg-rontsolt mélekben a' magzat ſokáig épségben és elevenségben meg-maradhaſſon: Mint ez közelebb a' ſokakkal tzimboráló híres Kurvák példájából-is meg-tetſzik. A' honnan a' nagy *Hippocrátes Lib de ſteril.* keményen meg-is parantsolja az Aſſzonyoknak, hogy, mihellyt éſzre vészik, hogy terhben eſtenek, Férjſit magokhoz

ſokáig

ſokáig ne botsáſſanak. Ha magokat ettől végig meg nem tartóztathatnák, közép idejekben ez a' múlattság-is nem annyira félelmes. A' harmadik 's hetedik hólnap pedig leg-félelmeſebb, a' LVII-*dik* §-ban említett okra nézve. Midőn a' ſzüléſnek ideje közelget, ha akkor Férjfival egyesül, úgy tartotta *Ariſtoteles An. Hiſt. l. 7. c. 4.* hogy könnyebben fog ſzülni. De e' réſzben-is többet hihetünk *Hippocrátes*nek, a' ki ellenkezőt ír *Lib. de ſuperfoet.* hogy t. i. ha az Aſſzony a' *Venus*tól magát illyenkor-is meg-tartóztatja, jóval könnyebben ſzabadúl. Alig lehet ugyan-is, az így fel-dagadt haſnak, és az abban lévő magzatnak az ekkori *Venus* miatt meg nem rontsolódni, és a' magzatnak, természeti fekvéséből ki nem mozdúlni: melly a' ſzüléſnek mindenik nagy akadállyára lenne. Ezek felett meg-eshetik az-is, ha ſzinte ſokan azt lehetetlennek tartják-is, hogy egyik Gyermekre más Gyermek fogantaſsék, mint ezt ſok Tudóſok iráſiból meg-mútogatta *Alb. Haller. Comm. ad inſt. Boer.* mellytől az első hólnapon leg inkább tarthatni.

§. LXXI.

Az *Álmotlanság* a' viſelős Aſſzonyokban-is, mint máſokban a' vért még-tsipősítené, a' *ſpiritus*okot el-fogyatná, 's következésképen először a' gyomornak azután az egéſz Teſtnek erejét meg-enéſztené, a' melly nékik máſok felett ártana. Mert az ő Gyomroknak ereje illyenkor egyébként-is nagyon meg-ſokott ſzakadni. Ha ezért e' külső

októl-is gyengítetnék, az eméſztést alig vihetné végben. A' roſz eméſztésből pedig roſz vér, a' roſz vérből roſz egéſzség ſzokott következni. E' mellett, a' vérnek tsipőſsége a' magzatnak-is gyenge teſtetskéjét el-rontaná. Innen vagyon, hogy a' hoſzſzas álmotlanságnak rend ſzerínt idétlen ſzülés ſzokott a' vége lenni. Nyóltz, sőt néha tíz óra-is kell nékik minden 24. óra alatt az álomra. Vatsora után ſokáig fenn ne üljenek. Déli álmot, hanem ha régen úgy ſzoktak vólt, mellyet most változtatni nem bátorságos, ne alugyanak. De az Álomban-is igen el ne merüljenek. Mert attól úgy el-lágyúlna, úgy el-hidegülne és taknyosúlna az ő vérek, hogy a' ſok takonyba a' magzat-is végképen el-alunnék, vagy ki-síkulna az ő méhekből. Továbbá, hogy a' magzat a' méhben félre ne nyomúljon, intettetnek a'ra-is, hogy ſe hátokon, ſe egyik óldalokon mindenkor ne feküdgyenek, hanem változtassák gyakran a' fekvéſeknek módját.

§. LXXII.

Az *Elmebéli Indúlatokat* a' mi illeti: minél nagyobb elmebéli tsendeſséggel töltik az Anyák viſelőſségeknek egéſz idejét, azzal mind a' magzat, mind a' magok egéſzségére annál több haſznot hajtanak. Ellenben minél többet indúlatoskodnak, mind a' két réſzről annál több kárt okoz ak. Az *únalom* és *ſzomorkodás* a' belső réſzekre vonja a' vért, a' hol az a' havi tiſztúláſnak meg-állásával másként-is igen egy-

máſra

máſra gyűlt vólt. Ha azért az ott még-is ſzaporodik, lehetetlen léſzen, vagy magában meg nem veſzni, vagy magát valami úton ki nem ütni. A' melly ha a' Méhen léſzen, a' mint hogy leg-könnyebben itt-is lehet, el-kell miatta veſzni a' magzatnak-is. A' *meg-ijedés* és *meg-rettenés* nem egyebek, hanem hirtelen lött erős meg-ſzomorodás. Azért ezek e' gonoſz még hamarébb meg-ejtik. A' *rendkivül való nagy öröm* a' vért annyira meg-hígitja és úgy fel-indítja, hogy ebből-is vér follyás, és így idétlen ſzülés könnyen lehet.

§. LXXIII.

De ſemmivel olly rútul nem veſztegetik az Anyák az ő Méhekben lévő ártatlan Magzatot, mint a' *haraggal*, *erős képzelődéſſel és kívánáſſal*. A' *Harag* olly ſzörnyüképen fel-buzdítja az egéſz teſtben kerengő vért, olly ſzörnyü erővel lövi azt a' külső réſzekről a' belsőkre, a' belső réſzekről iſmét a' külsőkre, hogy méltán lehet tsudálni, hogy nem ſzakadoznak ſzéllyel az erőſſen huraguvó emberben minden edények. Annyival-is inkább lehet tehát tsudálni, hogy képes a' magzat gyenge teſtetskéjének, a' mellyre ez a' vér fel-buzdulás mind annyiſzor ſzintén úgy el-hat, a' mérges Anyákban ſok ſzázſzor öſzve nem ſzakadozni: leg-alább, hogy képes a' vérnek magát e' méhen ki nem ütni, és mindanyiſzor idétlen ſzülést nem okozni. Ezt így tudva, nem tudom hogy tudnak jövendőben ſzámolni a' magok

dühösködö haragjokat illyenkor-is zabolán tartani nem igyekezö Anyák az ö Méhekben kegyetlenül meg-öldöklött ártatlan Kisdednek életéröl.

§. LXXIV.

A' *Képzelödés*, akármi erös és hoſſzas légyen, csak magába nem árthat. Tudok én, így ír *Boerhaave*, ollyan Aſſzonyt, a' kinek egéſz viſelöſsége alatt a' vólt fájába, hogy néki igen rút ábrázatu Fia léſzen; mert az ö elméjében ſzüntelen egy ſzörnyü rút ábrázatú kép forog; még-is annak idejében ſzép egéſséges Gyermeke ſzületett. Hanem a' *tsudálo és bélyegzö képzelödéſnek* mindenkor erös meg-rettenéſen, meg-irtózáſon, vagy kívánáſon kell kezdödni. Az illyen képzelödéſnek már tsudálatos munkáit ſzemlélhetni ſzerte-ſzéllyel az emberek közt, és a' Tudóſok iráſaiban. Egy Aſſzony gu'sallya mellett fondogalván, hirtelen az ablakra tekint, a' hol egy rút nyúl ajaku Kóldust lát, a' kitöl meg-rettenvén, nem ſokára, egyébként ſzerentsésen, haſonló nyúl ajaku Fia léſzen. Máſnak, egy hat ujju Kóldus, hogy inkább alámi'snát tsalhaſſon tölle, kezét meg-mútatja, mellyet meg-tsudálván az Aſſzony, néki-is hat ujju Fia ſzületik. Más egy ollyan hólt teſtet még-látván, mellynek a' fejét fel-bontották vólt, és az agya-velejét ki-vették, ö-is tört koponyával és agy-velö nélkül hozza méhében lévö magzatját e' világra. Máſnak ugyan efféle ökból, fel-bontot haſa

haſu és bél nélkül való Gyermeke ſzületett. Más egy fő-vételtől meg-irtózván, az ő Gyermeke-is fő nélkül lett. Más látván egy embernek a' farában a' gollyóbis lyukat, épen azon hellyen meg-lyukat faru Gyermeket ſzült. Más nézvén miként törik egy Tolvajnak kezeit és lábait kerékkel, ſzintén úgy meg-tört kezekkel és lábokkal való Gyermeket ſzült. Vagynak, a' kiknek haſonló okokból, kinek tsonka kézzel, kinek bé-tört fővel, kinek vágott orral, kinek egy, kinek más tsonkasággal és éktelen formákkal meg-bélyegzet Gyermekei ſzülettenek. Láttam én-is nem régiben egy egyébként ſzép Fiú Gyermeket, a' kinek két lábai tsuda tekereſek 's nyomorékok vóltanak, a' kivel, egy épen ollyan lábu, ſzamáron kólduló Német Kóldust tsudált vólt-meg az Anyja. Az apróbb bélyegek, mellyeket Anyjok méhiben kapnak a' Gyermekek, az efféle nagy hibáknál még közönségeſebbek. Nevezetes az, a' mit ír *Krüger* Hálai Profeſſor egy *Hannovérai* Tanáts Úrnak ſzeleségéről. Ezt múlattságból, reménytelen, midőn viſelős vólna, egy ſzederj gyümöltsel mejbe hajitja kedves Férje; mellytől az Aſſzony meg-rettenvén, nem tsak az akkor méhében lévő Fiat, hanem azután-is még kettőt épen azon hellyen, és ollyan forma bélyeggel, a' hol, és a' mint az ő melyjét meg-feltette vala a' ſzederj, meg-bélyegezve hozott e' világra. Sokat hord efféléket elő *Haller Ur-is Comm. ad Inſt.*

Boer. a kik hozott ki egérrel, ki matska fővel, ki tsigával, ki göllövel, ki eperrel, ki tsereſznyével, ki tsomókkal, ki vereségekkel vóltak a' képzelödés által meg-bélyegezve. Lásd azokat-is, mellyeket e'röl az Elsö Könyben, a' CCCLXXXV-*dik* §-*ban* fel-jegyzettünk.

§. LXXV.

Sokan úgy tartják, hogy az effélé megtsudálás és meg-bélyegzés tsak az elsö hólnapokban eshetik-meg, mig t. i. a' Magzat teſte még igen gyenge és egéſzen ki ſem formáltatott, azután pedig ettöl nem félhetni. De *Boerhaave*, a' meg-eſett példákból ezt az egéſz viſelöſség idejében lehetségeſnek tartja. Módját-is miképen mennyen ez a' tsuda munka a' Terméſzetben véghez, ſokan ſokképen találgatják. Többire úgy okoskodnak, hogy valamiként magunkban tapaſztaljuk, hogy ha valami reménytelen úgy ér teſtünkhöz, hogy azt elöre éſzre nem vettük, a' *ſpiritus*ok azonnal azon hellyre rohannak mintha igyekeznének viſſza rakítani a' mi ide ütödött. Ez a' magzat teſtetskéjében-is azon pillantatban épen így eſik: 's ekkor és ez által az Annya Lelke, melly még most a' magzaténál hatalmaſabb, a' magzat teſtében épen azon hellyre tsapván a' vért és *ſpiritus*okat, e' lágyabb materiában úgy nyomná annak képét belé, a' mitöl meg-rettent vólt. De bizony ha a' dolognak hiſtoriáját jól fel-véſſük, igen ſok marad még itt a' régi

a' régi homállyban. Én *Boerhaave* után úgy tartom, hogy az eddig tanúlt *Phyſicá*ból nem lehet a' meg-tsudáláſnak és bélyegzéſnek módját meg-érteni. Szükségeſebbnek tartom azért az iránt tudakozódni, hogy lehetne az Anyáknak ezt a' ſzerentsétlenséget el-kerűlni. Erre pedig más módot alig találok, hanem hogy az ollyan alkalmatoſságot, mellyekben ezen kártól félhetnének, viſelőſségek alatt kerűljék. Nem tanátsos azért a' viſelős Aſſzonyoknak az uttzákra miden zördüléſre ki-tekinteni: minden tsuda látni el-menni: a' Komédiákot, Trágédiákot, Sokadalmokat gyakorlani; a' magok Házaikba holmi éktelen képeket tartani, 's akár min-is ſokáig bávoſzkodni, annyival-is inkább el-andalodni, és ſokat egyedül ülni. Hanem minkenkor friſſen, ébren kell lenni, hogy ſemmi, a' mitől meg-rettenhetnének, körülöttek ne történhetſék. Ollyan hellyekre-is, a' hol valamit, a' mire hirtelen ſzert nem tehetnek, meg-kívánhatnának, ne menjenek. De mindenek felett a' nyalánkságra és kényeſségre magokat ne ſzoktaſsák. Igy a' meg-tsudálástól és bélyegzéſtől nem annyira felhetnek.

§. LXXVI.

Nevezetes kérdés a' Terméſzet titkait vi'sgálók közt ez is: Honnan eſik az, hogy a' Gyermek most ennek, most amannak ábrázatját viſeli? Ezt-is rend ſzerint az Anya képzelődésének ſzokták tulajdonítani, a' menyiben ő ê, vagy amaz Embernek formájáról gyakran

erőſſen gondolkodott. Innen, minthogy az Aſſonyok magokat a' tükörben gyakran ſzeretik ſzemlélni, 's többire a' magok ſzépségekben nagyon-is gyönyörködnek, a' Gyermekek-is úgy látjuk, hogy többire Anyjok ábrázatját viſelik. Némellyek ebből azt-is akarják kihozni, hogy az illyen Anyák a' magok Férjeknek formájával nem vólnának *benè contentáki*. Máſok ezen kérdéſre elégséges feleletnek ezeket nem tartják; hanem e' dolognak okát távulabb, a' *ſtamen*ben, a' Gyermek teſtetskéjének illyen, vagy amollyan formáju fundamentumotskájában kereſik. Igen nehéz ebben-is valami bizonyost meg-határozni.

§. LXXVII.

Továbbá: Hogy a' viſelős Aſſonyokon a' *Teſtnek tiſztuláſi-is* jól véghez mennyenek, ſoroſſan meg-kívántatik. Mert ha ez idő alatt a' láthatatlan gőz, az emésztet, a' vizellet ő belőllök jól tiſztúl, a' vér-is kelletin felyül meg nem gyűl, azt írja *Hoffmann*, hogy ő magok jó egéſzségeſek léſznek 's annak idejében a' ſzüléſen 's tiſztuláſon-is könnyen által eſnek; de az ő Gyermekek-is, a' melly különös meg-jegyzést érdemel, a' himlőtől, orbántztól, ólrvartól nem bántatik, leg-alább, keveſebb 's jobbféle himlőjök léſzen. Ha pedig ez említett tiſztúláſok ő bennek meg-rekedtenek, mind ezeknek ellenkező kimenetelét tapaſztalják mind magokra 's mind gyermekekre való nézve. E're nézve a' *Láthatatlan gőzt* gyakor gyenge

commo-

commotiókkal, könnyü ſáraz 's meleg öltözettel és ágynémüvel, könnyü emészthető jó ételekkel, mértékletes bor itallal, herbathée, vagy egyéb jó ſagu 's hafnos füvekre való *infuſumm*al, ſegitsék. *Haſok tiſztulását*, ha a' természet ebben reſtelkednék, lágyitó ételelekkel, minémü a' tzékla, ſaláta, húſos ſilva, apró malo'sa, a' sült alma meg-nádmézelve, 's több effélék, ſabadon tartsák. Sőt ha az effélék nem vólnának elégségesek, gyengén *laxáló pilulákkal*, vagy más ſinü orvoſságokkal is minden héten egyſzer, leg-alább minden hólnapba egyſzer ki-tiſztitani a' beleket el ne múlaſsák. Nem-is lehet attól félni, hogy az illyen gyenge *laxátivák* idétlen ſülést okoznának, mint többire a' mi Aſszonyaink tartják. Sőt inkább, a' belekben heverő ganéjnak rothadt gőze, és a' vég bélbe egybe verődött kemény emészteti azt ſokkal bizonyoſabban 's gyakrabban okozzák, mint a' leg-erőſſebb *purgatiók*.

§. LXXVIII.

Régen, míg a' vért az emberekből az *Ér-vágáſſal* fontonként ſokták vala ki-veni, e' miatt-is a' viſelős Aſszonyok ſokſzor ſültek idétlent; a' ſok vérnek ki-vétele miatt vagy magok el-ájúlván, vagy a' magzat méhekben rendes eledelétől meg-foſztatván. Innen mondotta *Hippocrátes*, hogy *ha a' viſelős Aſszonyoneret vágnak, idétlen ſül*. Ma ellenkező dolgot ſáma nélkül ſokakban tapaſztalunk, hogy t. i.

ha a' viſelös Aſſonyok magokon eret nem vágatnak, el-betegeſedtnek, sőt ſokſzor bizonyos idő múlva idétlen kell ſzülniek; ha pedig rendes időben és mértékkel vérekből egy részt kieresztetnek, terheket egész végig könnyen 's szerentsésen el-viſelhetik, 's akkor-is a' szüléſnek 's tisztuláſnak bajain jóval könnyebben által esnek. E're nézve, már ſok ideje, a' miólta az értelmes Doktorok az Ér-vágatást nem tsak nem tiltják a' viſelös Aſſonyoktól, sőt inkább azt nékik máſok felett szükségeſnek tartják. A' bőlts Terméſzet a' Havi vért azért rendelte, hogy az annak idejében a' Magzat táplálтatására leheſſen. Már pedig úgy látjuk, hogy ez ſok Aſſonyokban olly bővön kéſzül, hogy mikor rendeſen tisztúl-is, ér-vágatáſſal ſokſzor kell ê terhtől teſteket könnyebbíteniek. Hát mikor ez a' vér egéſzen benn reked, a' magzat-is még olly kitsiny hogy ezen vérnek tized részét-is alig emészteti meg, mit várhatni ebből egyebet, hanem hogy az egymáſra gyűlt vérnek terhétől és magában lejéndő megveszéséből az Anya egéſzsége-is el-romoljék, a' Gyermek élete-is, mint a' gyertya a' ſok olajtól, ki-alugyék; leg-alább, mint mi-is a' ſok ételtől, ő-is el-betegeſedjék.

§. LXXIX.

Hogy ezek a' szerentsétlenségek az ollyan Aſſonyokon, a' kik jól 's bővön tápláló ételekkel és borral élnek, azonközben kevés *commotiót* téſznek, annyival inkább, ha a' havi vér-

vér-is természet szerint bőv szokott rajtok lenni, és a' meg-viselősödéssel mindjárt egészen el-állott, a' mellett a' has-szorúlás és indúlatoskodás a' vért ottan ottan fel-forralják, leg-könnyebben 's gyakrabban meg-eshessenek, az okoskodás-is, a' példák-is nyilván tanítják. Ezeknek azért különösön *commendáljuk*, hogy az Érvágatást el ne múlasák. E'vel pedig, akármit beszéljenek a' Természet' munkáit nem értő emberek, nem kell a' Magzat mozdulásának érzését várni; hanem a' *Hoffmann*, *Boerhaave* 's más bőlts Doktorok tanátsa szerint, a' harmadik hólnapnak vége felé, meg-kell ejteni. Azután-is ha a' testnek meg-nehezedéséből, a' belső forróságból, gyakor fő fájásból és a' hószámnak meg-rekedését jelentő 's a' XXXIII-*dik* §-*ban* le-írt jelekből vészik észre, hogy vérek újra igen meg-szaporodott, a' hatodik 's nyóltzadik hólnapoknak vége felé *újjra vágassanak eret*. Sőt, ha a' dolog úgy kívánná, többször-is. Az eret pedig illyen állapotba a' karon kell vágatni, ha tsak valami külöuös ok nem kívánja a' lábon való ér-vágatást; a' minémü ok lehet az igen kemény és semmi egyéb orvosságokkal nem tsendesedő fő és óldal fájás, mivel ezt a' karon való ér-vágatás mind az Anyának, mind a' Magzatnak bizonyos veszedelmével öregbítené. Ezen okon kivül a' lábon vágatni eret azért nem bátorságos, mert a' le-felé siető vér a' méhen kívüthetné magát, 's ebből idétlen gülés lenne:

Jól-

Jóllehet e' ſem olly bizonyos, mint a' félelmeſek képzelik. Mert ſok Aſſzonyok vagynak, a' kik mihellyt viſelösöknek gyanútják magokat, a' lábokon lévö eret ſántſándékkal meg-vágatják, a' mellett *purgatiokot*-is véſznek, de a' Magzat az ö akaratjok ellen még-is bennek marad.

§. LXXX.

A' ſok izzadás, vizellet eröltetés, kemény hányás, ſokáig tartó erös has menés-is romlására van a' viſelös Aſſzonyoknak. Mert az ö erejek mind ezek miatt el-fakad, a' tápláló nedveſségtöl-is mind az ö magok teſte, mind a' magzaté meg-fogtatik. De e' felett, a' has menés és a' vizellet eröltetésben ſokſzor a' hó-ſzám-is meg-indúl, és a' méh, melly a' vizellö hójag és a' vég bél között fekſzik, a' két ſomſédival együtt *convulſiók*ra öztönöztetik, mellyel a' Magzatot magából könnyen ki-taſzíthatja. Ezeket-is azért magokon ſokáig uralkodni nem tanátsos hagyni: annyival inkább erös izzaſztó, hánytató, purgáló vagy vizellet ſzö orvoſságokkal nem kell élniek: kivált ha a' *ſpaſmus*okra, *convulſiók*ra, vér-folyáſra egyébként-is hajlandók, és idétlen máſzor-is ſzültenek. Meg-eſik az-is némellyeken, hogy a' hó-ſzámnak benn rekedéſe miatt az elsö, és a' magzat fel-tojuláſa miatt az utólsó hólnapokban nagy hányás eröltetésben eſnek: De e' többire minden ártalom nélkül van. Ugyan csak, ha illyenkor könnyü emétſethetö, kevés,

tzit-

tzitrom lével gyengén ſavanyított, vagy fa hajjal füſzerſzámozott ételeket eſznek, és, ha van, egy kevés veres bort-is iſznak, jól tselekſzik. A' birs alma liktárium-is, kivált eſtvénként éve, haſználhat. Ha a' hányás erőltetéſſel együtt tsuklanak-is, már roſzſzabb; mert igy az idétlen ſzülést nehezen kerülik-el.

§. LXXXI.

A' *Havi vér-follyás*, a' mint fellyebb-is egynéhányſzor meg-mondottuk, a' meg-viſelősüléſſel rendſzerint el-ſzokott állani. De a' véreſebbeken még kétſzer, háromſzor azután-is elő kerül, sőt némellyeken az egéſz idő alatt-is el-tart, jóllehet jóval keveſebb mértékbe, mint a' viſelőſségen kivül ſzokott vólt folyni. E'ről azt jegyzem-meg, hogy ez, az ollyan véres Aſzſzonyokon mind meg annyi ér-vágatás hellyett eſik; és mind az ő egéſzségeknek, mind a' magzaténák ſokat haſznál, úgy hogy, az illyen Anyáktól ſzületett gyermekek a' *Hoffmann obſervatio*ji ſzerint, meg ſem ſzoktak himlőzni. Ez illyen vér-follyást azért meg-gátolni nem vólna tanátsos. Hanem ha a' vér olly bővön kezd folyni, hogy az Aſzſzony ember erejét nagyon el-ſzakaſztja, és ſzínét el-halványitja, a' karon való ér-vágatáſſal és egyéb *anti ſpaſmodicus* híveſitő és ſzorító eſzközökkel illő meg-állítani. Ha az utólsó hólnapokban a' vér hirtelen erőſſen meg-indúl, akármitől légyen az, idétlen ſzülést okoz. Azért haladék nélkül tsak Bábát kell hívatni.

§. LXXXII.

§. LXXXII.

Meg-jegyzést érdemel az-is (1. Hogy némelly viſelös Aſſonyok a' *4-dik* és *7-dik* hólnapokba gyakran *el-ájulnak*: Némellyeknek a' tsetsek nagyon megdagad és meg-keményedik, holmi ſavó forma nedveſség gyűlvén abba; némellyeknek, kivált a' kik elő haſuak, a' magzatnak terhétől és feſzítésétől hátok, tsípőjök és ágyékok erőſſen fáj, némellyeknek lábok úgy meg-dagad, mint a' vízkorságban, és ſok hellyt nagyon meg-tsomósúlnak az erek. Máſok, kik nehéz vizelléſſel, kik nehéz lehelléſſel terheltetnek, elannyira, hogy halálos veſzedelemben gondolják forgani életeket. De ha valami külső erőtől vagy egyéb belső romláſtól nintsenek ezen nyavallyák, a' ſüléſſel önként elosolnak. Addig pedig mind ezek a' jó elein való ér-vágatás, gyenge *laxátivák*, könnyü emészthető ételekkel való mértékletes élés, a' teſtnek nyúgtatáſa, és az elmének tsendeſsége leg-többet ſegíthetnek.

(2. Vagynak ollyan Aſſonyok-is, a' kik egyébkor betegeſek, hanem a' míg viſelősök, addig jó egészségeſek. Ezekről azt *obſerválta Hoffmann*, hogy igen erőtlen gyermekek léſzen, a' kiken a' himlő és az orbántz-is igen ſok és roſſzfele ſokott lenni. Mellyet attól gondol lenni, hogy a' tiſztátalanság az Anya vériből, a' magzat teſtetskéjében által takarodik.

§. LXXXIII.

Utóllyára ſzükségeſnek tartom meg-emliteni még azt-is; Hogy az idétlen ſzülés ugyan néha hirtelen és minden meg-előző változáſok nélkül eſik, de többire bizonyos változáſok ſoktak azt meg-előzni. Minémüek: a' teſtnek el-nehezüléſe, meg-reſtüléſe, ottan ottan való meghüléſe és fel-borzadáſa, az ételbéli kívánságnak el-veſzéſe, a' tsetseknek meg-lágyuláſa, a' ſzemnek gyökerét ſzorongató kemény ſő fájáſok, a' vesék körül és az ágyékban lévő fájdalmok (mellyek ha ollyan formálag fogják, mintha ugyan ſzülni akarna, az idétlen ſzülés közel vagyon) a' haſnak le-eséſe, a' terhnek a' tsípő tsontokon való fekvéſe, holmi taknyos véres viznek ki-folyáſa. Ezeket, vagy ezek közül valamellyiket, ha a' viſelős Aſſzony érzeni kezdi magában, mindjárt mennyen az ágyba feküni, tsendes elmével légyen, ſokat és durva ételt ne egyék, bort-is ſokat és erőſſet ne igyék. Egy ſzóval, a' mi az ő vérit fel-háborithatná ſzorgalmatoſon el-távoztaſſa; és az alatt jó értelmes Doktort és Bábát hívatni ne kéſsék; mert az óra közel vagyon. Ha az Aſſzony jó erőben vagyon, többnyire nem ſzült, a' gyermek nem igen nagy, ſemmi külső erő az Aſſzonyt nem érte volt, erős *paſmus*ok, és igen nagy vér folly ás rajta nintsenek, a' gyermek ſem meg-hólt, ſem meg nem rothadt, a' nyavallya-is az Aſſzonyt még ki nem törte, (mert igy igen roſz jel vólna)

az

az idétlen ſzülésben ritkán van veſzedelem. Az elsö hólnapokban ſem olly veſzedelmes ez, mint az hatodik, hetedik, nyóltzadik hólnapokban. A' ki egyſzer idétlen ſzült, az ettöl másſzor-is méltán félhet, még pedig, minél többſzer ſzült idétlen, annál inkább félhet. A' kinek mejje idö elött tejesülni és lágyúlni kezd, az idétlen ſzülést nehezén kerüli-el.

§. LXXXIV.

Ezek vóltanak a' nevezeteſebb Dolgok, mellyeket a' viſelös Aſſzonyok *Diaetá*járól és állapotjáról, az el-intézett rövidséghez képeſt meg-említeni ſzükségeſebbnek ítéltem. Nem léſzen talám únalmas az Olvasónak, ha, minekelötte a' XLIII-*dik* §-ban ſzabott rend ſzerint a' ſzüléshez kéſzülö és Gyermek ágyat fekvö Aſſzonyok *Diaetá*jára által lépnék, még e' nevezetes két dologról egyet kettöt ſzóllok:

(1. *Vallyon vagyone a' Terméſzetben ollyan meſterség, melly ſzerint valaki maga tetzéſe 's akaratja ſzerint most Fiat most Leányt nemzhetne?*

(2. *Vallyon meg-leheté azt külsö jelekből elöre tudni, hogy az Aſſzony Fiúvalé viſelös; vagy Leánnyal?*

A' mi az elsöt illeti: *Ariſtoteles* úgy tartotta, hogy a' Terméſzet mindenkor tsak Fiut, igyekezne formálni, de ha a' teſt hidegsége miatt a' maga tzéljára tökélleteſségre nem viheti, félben maradván mint egy ezen munkája, tsak Leány leſz belölle. De bizony, akár az Aſſzonyi teſt formáltatásának végét, akár

akár annak a' Férjfiakéról ſok, belsö fundamentalis dolgokban való külömbségét nézzük, az *Ariſtoteles* gondolatját ebben ſemmit erönek ítéljük. *Empedocles* a' *Fiut* a' Terméſzet nagyobb melegségének, a' *Leányt* annak el-hidegülésének: *Hipponax*, *ezt* a' nemzö mag lavós hígságának, *azt* annak öſve élegyedhetö sürüségének és erösségének; *Democritus*, a' *Fiut* az Atya, a' *Leányt* az Anya forróbb és erösſebb terméſzetinek tulajdonitják vala. Egy ſzóval, mind ezek úgy láttatnak ítélni, hogy ha az Atya jó erös meleg terméſzetü, és az ö magva jól elkészült, Fiat nemz. *Anaxagorás*, *Permenides* mind régi híres görög *Philoſophus*ok, és a' mint láttzik. *Hippocrátes* maga-is a' *Fiut* a' jobb tézekből, a' *Leányt* a' bal tézekből gondolták származni: még pedig úgy, hogy ha a' jobb golyóban készült mag a' méhnek jobb feliben esik, Fiu formálódik: ha ellenkezöképen esik a' dolog, úgy Léány lészen: melly szerint ök azután-is a' Fiu Magzatot az Aszszonyba jobb felöl, a' Leányt bal felöl gondolták fekünni. Igyekezik ezen vélekedést a'val-is erösiteni, hogy a' Sertésben-is a' Kan malatzok jobb felöl, az emék bal felöl találtatnak: a' Kosnak-is a' *Plinius* irála szerint, ha meg-kötik a' jobb golyóját, csak nöſtény bárányokot nemz. Innen, vagynak ollyan *Philoſophus*ok, kik a' Fiat nemzeni kivánó Atyáknak-is efféle tanátsot adnak; az Anyáknak pedig jovalják, hogy az egyesülés után mindjárt jobb oldalára fordúl-

ván ſokáig úgy heverjenek. Egy nem régi *Anglus Doktor*nak írásában pedig azt olvaſom, hogy ha a' Férjfi egéſz hajnal felé a' Felesége mellett jobb óldalán fekſzik, akkor Fiat nemz. Vagynak a' kik e' Dolognak okát a' Hóld változásában-is keresik. A' honnan régen illyen verſet-is tsináltak.

Si Luna creſcente parit, partus maris alter,
Ejus decurſu, virginis ortus erit: az az:

Ha az Aſſzony ember fogadáſa úgy eſik, hogy az ő ſzüléſe hóld töltére eſsék, Fia léſzen; ha pedig úgy, hogy hóld fogytára eſsék, Leánya ſzületik.

Én magam-is el-hiſzem, hogy bizonyos oka légyen a' Terméſzetben annak, hogy az Aſſzonynak most Fia most Leánya ſzületik, és hogy némelly Aſſzonynak tsak Fia, a' máſnak tsak Leánya léſzen. De mi légyen az az ok, a'hoz, ha az igazat meg-kell vallanunk, a' leg bőltsebb *Philoſophus*-is még eddig tsak annyit tud, mint a' leg-tudatlanabb paraſzt Ember. Ezeknek az elé ſzámlált vélekedéſeknek-is, a' minden nap ſzemünk előtt forgó példák egybe nyakokat ſzakaſztják. Sok kemény 's forró terméſzetü Szüléknek látjuk feles ſzámu Leányokot, ſok gyenge Atyáknak Férjfi terméſzetü Feleségektől négy öt Fiakot. Sok egyik golyóioktól régen meg foltatott Férjfiaknak mind két nemen lévő apróság gyermekeiket. De másként-is midőn ma mind a' Férjfiúi, mind az Aſſzonyi teſtnek alkotmányát jobban kitanúl-

tanúlták a' Terméſzetet viſgálók, mi külömbség leheſſen e' végre a' jobb és bal réſzek között, nem látják. Mert az Aſſzony ember méhe-is nem kettős, mint némelly kettős méhü oktalan állatokba látták vólt a' régiek: a' Férjfiban-is mind a' két golyóban kéſzült mag egy közönséges hójagba gyül és ott öſzve elegyedve múlat a' ki-vetélig. Sokkal nagyobb haſzontalanság még ezeknél, a' mit ír *Levin. Lemnius de occult. nat. mir.* hogy t. i. a' havi tiſztulás után az 5-*dik* napig Fiu, azután a' 8-*dikig* Leány, azután a' 12-*dikig* megint Fiu, azután pedig *Hermofroditus*, az az, mind a' két nemző réſzekkel fel-ruháztatott Személy ſokott fogantatni. Jobb-is vólt ezen meſterségnek titokban maradni. Mert, úgy látjuk, hogy ha az Atyákon, sőt a' mi nagyobb tsuda, magokon az Anyákon állana, ſemmit nem gondolván e' világnak ebből következő végső puſztulásával-is, tsak Fiakot ſaporítanának, midőn a' ſzegény Leány gyermeket, ha Fiok nints, tsak úgy betsüllik; egyébkor pedig azt a' magok Házokban büntetésnek tartják. E're nézett kétség kivül a' Terméſzetnek bölts Ura-is, midőn ezt az emberek akaratjára nem bízta, sőt, hogy idő előtt ne nyúghatatlankodnának *tsak azt ſem engedte előre ki tanúlniok, hogy fiúval légyené, vagy leánnyál az Anyo viſelös?* a' mellyet mi-is máſodik kérdéshe tettünk vala.

Tudom én ugyan azt, hogy *Albertus*

Magnus azt mondja, hogy ha az Aſſony teje olly sürü, hogy a' vízben le-mégyen, és a' só az ö tsetse bimbóján meg-olvad, Fiat viſel, ha ezek éllenkező módon vagynak, Leányt. *Hippocrátes* pedig így ír: Ha az Aſſony ſines és teli ábrázatu, Fia; ha ſíntelen, Leánya léſſen. *Iſmét:* ha fóltos az ábrázatja, úgy-is Fiat viſel. *Iſmét:* Ha az Aſſony hasának jobb óldala púpoſabb, Fiat; ha a' bal púpoſabb, Leányt viſel. *Galenus*-is majd haſonló módon ítél: hogy ha az Aſſonynak jobb óldala, a' hol a' májja van, melegebb mint bal felöl, Fia léſſen, ha a' bal óldala melegebb, Leánya ſületik. Egy *Le Bon* nevü Frantzia *Doktor*ról írja *Bonet*, hogy az e' végre az Aſſony Ember vizelletit nézi vala-meg. Fiuval mondja vala viſelöſnek az Aſſonyt, ha a' vizellete közepiben a' ſeprölék mint a' gyapju egyben állott; Leánnyal, ha a' ſeprölék ſerte ſéllyel vagyon. De ezek az Aſſonyok vizelletében a' viſelöſségen kivül-is az ö egéſſségekhez és ételekhez képest, sőt a' Férjfiak vizelletében-is, mind a' kétféle képen ſok ezerſer találtatnak. *Albertus*-is hogy valaha viſelös Aſſonynak, sőt a' ſülés utan-is ſokáig, ollyan sürü és nehéz tejét látta vólna, hogy az a' vízbe le-mennyen, alig hiſſem. A' só-is, ha ſáraz vólt a' tsets bimbója, mint ſokott lenni mind addig, míg a' téj belölle fojni nem kezd, itt-is tsak úgy olvad-meg, mint a' teſtnek más réſſein; nedveſen pedig a' ár

hol-

hol-is meg-olvad. A' teli piros ábrázat-is nem egyebet jelent, hanem hogy mind az Anya, mind a' magzat jó egéſzségeſek. Az ortza fóltoſsága-is tsak a' vér *ſerumának* tiſztátalanságától vagyon. Mind ezek, pedig a' Leánnyal ſzintén úgy meg-eshetnek, mint a' Fiuval. Ha egyik óldala az Aſſzonynak a' máſik felett púpos, az a' magzatnak roſz fekvésétöl vagyon. A' melegség-is ha egyik óldalában nagyobb, mint a' máſikban, az nyavallyát jelent inkább, mint egyebet. Igy játſzik a' bölts Teremtö, többire a' leg-közönségeſebb dolgokban, e' világnak kevély Böltseivel; akarván inkább tsudálkozva imádtatni velek-is a' maga munkáit, mint ſem által látva, ſem miben hajtatni:

HARMADIK RÉSZ.

A' SZÜLÉSHEZ KÉSZÜLÖ ÉS GYERMEK ÁGYAT FEKVÖ ASZSZONYOK DIAETÁJÁROL.

§. LXXXV.

NInts e' világon egy dolog, mellyben az értelmes tanáts és az okos ſegitség úgy meg-kivántatnék, mint ebben, *hogy* t. i. *a' ſzegény Anyák az ö ſok fohászkodásokkal nyert, kilentz hólnapok alatt méhekben ſok terhes bajjai*

és ſorgalmatoſsággal viſelt és nevelt draga Magzatjokot, kedves Férjek örömére, magok gyönyörüségére, és tartozó kötelesſégeknek teljeſitésére, miként hozhatnak már e' világra-is könnyebben, úgy hogy e' terhes és kínos munkában ſe ö magok, ſe magzatjok meg ne romoljon; és azután-is jól 's hamar meg-tiſztúlván, a' jó egéſséggel újra ſövetséget vetheſſenek.

Tsudára 's fájdalomra méltó, hogy ezt e' nagy és ſüléſes dolgot még-is mind ez ideig úgy el-mellözhették a' mi Nemzetünkbéli Emberek! Tsuda, hogy olly bé-húnyt ſzemmel nézhették kedves édes Feleségek, drága Gyermekek, kedves Rokonok 's Barátjok romlását, kinját és veſzedelmét! Tsuda hogy ö magok a' ſüléſnek terhét egyſzer próbált Aſſonyok nem kénſzerittették azokot, a' kiket e' dolog akármi úton és módon illethetne, hogy már valaha gondolnának, találnának valamit-fel a' Természetben, melly ez ö ſiralmos állapotjokot és képtelen nyomorúságokot avagy tsak valamenyire enyhíthetné. Szégyen, sőt igen nagy vétek az Orvoſokban-is, hogy midőn más apróság változóknak olly nagy ſorgalmatoſsággal igyekezik eleit venni, a' nehéz ſüléſben minden nap történő ſörnyü romlásokat láttatnak ſzámban ſem venni. Hány ezer Anyák és Gyermekek nem veſznek-el tsak e' mi Hazánkban-is minden eſztendőben, tsak a' miatt, hogy a' ſülő és gyermek ágyat fekvő Aſſonyok magok ſem tudják, mihez

ken

kén tartani magokot, más ſintsen, a' ki a' veſzedelmet előre látná és azt róllok el-fordítani tudná. De azt mondod: a' Terméſzet munkája ez, mit lehet rajta ſegíteni? Épen azt, a' mit más nyavallyakon, a' mellyek ſzintén úgy a' Terméſzet munkái. Sőt a' ményivel kínoſabb és haladékot nem ſzenyvedhetőbb nyavallya ez, és egyſzersmind két Élet forog veſzedelem közt, a' ſegitéſnek annál kéſzebbnek és éſméreteſebbnek kén lenni.

§. LXXXVI.

Ezen félelmes 's kétséges orákra érkezett ſzegény Aſſzonyt öt féle állapotban lehet gondolni. (1. Midőn a' ſzüléshez kéſzül. (2. Midőn már a' fájdalmak közt van, és ſzerentséſen meg-ſzabadúl. (3. Midőn igen nehezen, vagy tellyeſséggel nem ſzülhet. (4. Midőn a' Massától ſzabadúl. (5. Midőn a' ſzülés után tiſztul és gyermek ágyat fekſzik. Ezek ſzerint a' körüllőtte lehető ſegítség-is négy Dolgokból állana. (1. Jó *Diaeta* rendelésben; mivel illyenkor a' ſzegény Aſſzony egéſzsége, sőt élete-is tsak egy ſzőr ſzálon függ. Ha azért még-is ollyant tselekſzik, a' mi meg-árhat, a' veſzedelmet annyival nehezebben kerüli el. (2. Midőn a' fájdalmok miatt meg bódult és mintegy elméjén kivül-is van, a' Terméſzet munkájának jó rendel és móddal való folytatására haſznos tanáttsal igazgatni. (3. A' lankadozó vagy ide tova tsapongó Terméſzetet illendő orvoſságokkal

ſegíteni. (4. Kézzel-is, a' mi ſükség, okoton és értelmeſen véghez vinni.

Ezen négy Dolgok közül a' mi moſtani tzélunkra *csak az elsö tartozik*: A' más három a' Bába meſterségét nézi. Mellyre nézve azokról itt nem ſólunk. Léſzen talám valaha alkalmatoſságunk, hogy e' *Materiáról*-is, a' mi jegyzéſeinket, ha az alatt más e'rül bövebb munkát nem adánd-ki, közönségeſsé teheſsük.

§. LXXXVII.

A' mi azért a' ſüléſnek idejére ſintén el-érkező Aſſonynak *Diaetáját* illeti: a' rövideden csak abból áll, hogy mind azokat mellyek a' ſülésnek óráját vagy igen ſiettetnék, vagy nagyon késleltetnék, vagy azután a' ſülést nehézzé tehetnék, most ugyan ſoroſſan el-távoztaſſa. Illyenek: az *Aër*nek nagy hévsége, a' fűſzerſámos ételek, erős bor, éget bor, kávé, tsukoládé; ſelet, has-fájást, hányást, has-menést okozó nyers gyümölcsök, kerti veteményes, sírba rá rott téſzta müvek, gombák, forratlan zavaros ſer, bor, 's a' t. ſebes és kemény járáſok, rázódáſok, hajladozáſok, hideg vagy meleg vízben való feredéſek, a' ſokáig való nem alvás, meg-haragvás, vagy rettenés, 's több effélék, mellyek a' vért igen fel buzdithatnák vagy a' méhre hajthatnák. Melly ſerint jovaltatik, hogy ez utólsó napokot, ha nagy meleg van, a' hívesebb és nedvesebb ſobákba töltsék, vagy Házokat hideg vízzel gyakran jol meg-

meg-öntözteſsék. Ha belsö forróságokat érzik, böv hideg víz itallal, vagy a' melly bátorságoſabb, tök, dinnye, ugorka, ſaláta, mák magvakból, egy kevés ſalétromot 's nádmézet tevén hozzá, kéſzített téjjel vagy *Emulſio*val tsendeſitsék. Haſokot és lábaikot igen ne melengeſsék. Ha vérek ſok, mellyet a' forróság, az ereknek meg-teléſe és ki-állása, az ortzának tüzeſsége ki mútatnak, a' karjokból ereſzteſsenek egy kevés vért. Könnyü emészthetö, jól meg-főtt ételekkel éljenek; kevéſet egyenek; tsendes elmével, jó kedvel légyenek, a' ſzüléſnek terhéről, és kétséges kimenetelérŏl ne gondolkozzanak. Erre nézve egyedül ne múlaſſanak, hanem idejeket jó beſzédes, nyájas emberek közt töltsék. A' ſzárazabb teſtüek többet alugyanak, mint vigyázzanak. Haſokot tsak egy nap-is ſorúlva maradni ne engedjék: ellenben ha igen meg-indulna, egy kevés terjék vétellel tartóztaſsák. A' mik a' vizelletet öſztönözik, azok-is most inkább ártanak, mint máſkor. Vagyuak, a' kik hogy a' ſzülés könnyebben meg-eſsék, ez utólsó napokba a' nagyobbatska *commotio*t, sŏt a' kotſin, vagy laſſu ügetŏ lovon való járkálást-is *commendál*ják. De máſok félvén attol, hogy az a' ſzülést igen ſietteti, és a' magzatot rendes hellyéből ki-mozditja, a' nyugodalmat ſokkal bátorságoſabbnak méltán tartják. Némellyek illyenkor az Aſſzonyt feredöben-is ültetik. De jobb ezt-is el-múlatni.

§. LXXXVIII.

A' következendö három állapotjaiban a' *Diaeta* tartáſra alig lehet ideje a' ſzülö Aſſzonyoknak; hanem az utólsóban, az az, a' mikor tiſztúlnak, vagy Gyermek ágyat feküſznek, a'ra leg-nagyobb ſzükségek van. Semmivel nem-is téſznek ök magoknak többſzer kárt, mint az illyenkori rendeletlen élettel. Legelöſzer-is azért tartsák-meg, hogy ez egéſz idö alatt gyomrokot meg ne terheljék, kivált a' két elsö napokon igen keveſet egyenek, és tsak levest. E'kora azért a' jól meg-főtt tyúk vagy kappan húsnak a' léve, kevés 'semlye vagy komlós tzipó ſzeltel, vagy 'semlye, árpa, gyöngy és riskásákkal és kevés sóval kéſzitve, leg-jobbnak tartatik, mivel ez mint a' marha hús lév, nem ſzokott a' gyomorba megetzeteſedni; a' vért-is nem ſzaporitja erösſen, és ſem rágást, ſem forróságot nem tsinál. De ebben-is illö módot tartani: és ſokaknak bolond ſzokáſok ſzerint, minden órában és a' megtsemerléſig nem enni. A' vajas vízzel kéſzült 'semlye káſa, a' gyenge fejér borba főtt zab káſa, a' keményebb terméſzetüeknek a' tehén hús leveſek-is, sőt a' kiknek forróságok nintsen 's a' vérek erösſen nem mégyen, a' gyenge boros mézes tzibrék-is, kevés sáfránnyal, nem ártanak. De a' mi igen 'síros, sós, etzetes, ſavanyu, ha tzitrom lével ſavanyitott-is, megenni illyenkor nem bátorságos. Mert azok a' vért gyúlaſztják és tsipösitik, ezek pedig a'

tiſztu-

tiſztulást meg-akaſztják és nyilalláſokat ſzereznek. Nem jó illyenkor a' téj-is; mert, a' gyomrot meg-puffaſztja és a' vért igen el-hidegíti.

§. LXXXIX.

Négy, öt napok múlva, a' tsirke, tyúk, borju, bárány, pujka húst magát-is meg-ehetik főve; sülve nem annyira. A' keményebb gyomruak júh és tehén húst is ehetnek néha keveſet. A' kedves ſavanyu és nem fojtós ízu gyümöltsök-is jól meg-főve vagy rántva 's kevéſſé meg-ſafrányozva, 's ha kivántatik, meg-is nádmézelve, nem tiltatnak. *Gártifiolét* is és gyenge fodor kápoſztát jól el-kéſſítve ehetnek. De a' Lúd, Rétze, kivált a' Sertés húſok, annyival-is inkább a' fel-füſtölt és bé-ſózott halak és húſok, lágyabb húſu és tói halak; egy ſóval minden a' mi durva, nehéz emészthető, ſzelet, has ſorulást, has rágást, forróságot, vagy tiſztátalan taknyos vért tsinálhatna, a' hová ſzámláltatik a' ſok etel-is, illyenkor mind igen ártalmaſok. Kávét, éget-bort, ro'sólist, sőt bort-is, kivált elein ne igyanak. Azután a' borhoz ſoktak gyenge jó ô bort vizeſen keveſet ihatnak. Jó Német ſert, és méh-ſert-is néha keveſet. Az árpával, ſarvas ſarvval *korzonéra* gyükérrel és egy kevés narants, vagy fa hajjal vagy köménnyel fött vizek legbátorságoſabbak. De akármi légyen-is az ital, hideg az ſoha ne légyen. Mert attól bizonyoſon rágáſa és nyilaldozáſi léſznek, a' tiſztulás-is meg-akad. Ezeknek el-távoztatására,

hogy

hogy gyakran meleg *herbathét* hörpöljenek, jovaltatik. Teſteket-is, mindenek felett haſokat és lábaikat, meg-hülni épen ne engedjék. Mert ennél a' tiſztulást ſemmi hamarébb meg nem akaſztja, 's következésképen nékik bizonyoſabb veſzedelmet nem okozhat. E're nézve hideg, nedves ágyba ne feküdgyenek, mezítláb a' hideg pádimentomra vagy földre ne álljanak, takaródzójok jó meleg és könnyü légyen, melly alatt gyakran meg-is izzadjanak, a' melly nékik igen haſznos, úgy hogy ezt, ha magától meg nem eſnék, gyengén izzaſztó patikai porotskák vagy *tincturák* által-is ſzükség vólna ſegíteni.

§. XC.

E' mellett, hogy mind Teſtek, mind Elméjek tsendeſségben légyen, az-is ſzoroſſan megkívántatik. Melly ſzerint, az ágyban ide tova forogni, a'nyival inkább az ágyból, kivált az elsö napokon, ha erejek engedné-is, felkelni épen nem tanátsos. Hanem minél tsendeſebben lehet, úgy nyúgodjanak, a' látogatókkal-is ſokat ne beſzéljenek, ne neveſſenek. A' Fejekböl-is minden Házi gondoskodást ki-veſſenek, és a' magok Gazda-aſzſzonyságát ez alatt bízzák egéſzſzen máſra. Fekvéſre-is magoknak ollyan hellyet válaſzſzanak, a' hová holmi zörgés és beſzéd bé ne hallaſsék. Mindenek felett a' haragot, meg-rettenést és a' bút mint a' peſtist kerüljék. Valamikor tsak lehet, alugyanak, söt ha ez önként nem lehetne,

gyenge

gyenge álomhozó Orvoſságokkal-is illő leſz ſegíteniek.

Ha a' haſok minden nap nem menne, téjből áni's és kömény maggal kéſzült 's megnádmézelt gyenge meleg kriſtéllyel eſtvénként ſzabadítsák. Két, leg-tovább három hét múlva, a' melly időre ha jó *diaetát* tartottak és méhek meg nem romlott, a' tiſztulás-is rend ſzerínt véghez mégyen. Húſos ſilvából *kaſſiából* narants hajjal vagy áni's maggal 's *mannával* kéſzült *laxativá*tskát-is, ha a' dolog úgy hozza, ihatnak. Ugyan ez idő tájban, ha a' tiſztulás egéſzen meg-ſzűnt, holmi jó ſzagu füvekkel főtt gyenge meleg feredővel-is jó leſz magokot meg-moſogatni; a' melly eddig ſokat ártott vólna. A' tiſztulásban, többire a' roſz *diaeta* miatt, ſokſzor eſni ſzokott hibákról, az abból következő nyavallyáktól, a' téjnek az emlőkre való fordulásával támadó változáſokról, és az emlőknek a' téj miatt való ſzenyvedéſeiről, a' Bába Meſterségről tött jegyzéſeinkben fogunk ſzóllani. Ugyan tsak, a' míg a' meg-lenne, ez egyet itt-is meg-említeni ſzükségeſnek tartottuk. Hogy ha a' tiſztulás a' gyermek ágyat fekvő Aſſzonyon meg-rekedne, mellyet a' haſnak azonnal lött meg-puffadáſa és keményedéſe ki-jelent, a' hasát, ágyékát, tzombjainak belső réſzét dörgöljék gyakran meleg ſáraz poſztóval, és italſanak véle fa haj, polé, gyöngy virág, vagy rosmarint vizet melegen; vagy hörpölteſſenek ezekből kéſzült herbathét.

Ha

Ha nagy forrósága nincs, egy pohárni fa hajas és ſáfrányos meleg bort-is jó leſz bé-adni; vagy levest kéſziteni belölle. Ha egy babni terjéket véſzen-bé meleg borban, vagy a' fellyebb említett vizekbe, az-is ſokat ſegit.

Ha *igen ſzagos a' tiſztuláſa*, gyanta vagy egyéb jó ſzagu füſtölökkel a' Házat, ágyat és ruháit ottan ottan füſtoljék-meg. Vagy, a' fahajat, ſzeg-füvet, ſzeretsen dió virágot megtörvén, egy új mázas fazékba, töltsenek jó bort és etzetet reá, és tegyék eleven ſzén közi, hadd mennyen-fel a' göze.

Ha igen tsipös, a' meleg édes téjjel való moſogatás ſokat enyhit.

NEGYEDIK RÉSZ.

A' SZOPTATO ASZSZONYOK ÉS DAJKÁK DIAETÁJÁROL.

§. XCI.

LÁtván a' Terméſzet bölts Fundálója, hogy a' kis Gyermekek azután-is, midön e' világra ſzülettek, jó darabig a' külsö nyers eledeleket meg-emésſzteni nem elégségeſek, előre kéſzitett az ö ſzámokra ollyan Párházokot, mellyekből ök magoknak mindjárást a' leg-ſzegénnyebb kalibában-is fogyatkozás nélkül eledelt kap-

kaphaſſanak; még pedig ollyant, melly az ő régi eledelektől kevésbé különböznę, ne hogy a' hirtelen való *diaeta* változtatás az ő gyenge egészségetskéjében kárt tenne. Ezen Tárházak az Anya mejjén nőtt *Emlők*; az eledel benne a' *Téj*, a' melly azon vérnél, mellyből a' Méhben eddig táplálтatott a' Tsetsemő, tsak egy kevéſſel nehezebb eméſzthető; terméſzetire nézve-is attól nem ſokat különböz. Hogy pedig az emlők addig, míg ez említett végre kívántatnak, alkalmatlanságot ne okoznának, úgy rendelte a' bőlts Teremtő, hogy épen akkorra nőjjenek-ki, a' mikor a' Leányok a' fogadáſra-is már el-kéſzültek. E'felett akarta azt-is, hogy ketten légyenek, hogy ha az Anyáknak kettős Gyermekek léſzen-is, mindeniknek légyen, miből ſzopják, vagy ha egyik Emlőnek baja lenne-is, a' máſik ſzolgálhaſſon: és hogy azok az ő mejjeken épen ott legyenek, a' hol akadályt-is leg-kevesebbet tsinálnának; a' kis Gyermeknek-is, mind mikor a' karjokon viſeltetik, mind mikor a' térdeken tartatik, leg-jobb keze ügyében lennének, a' Gyermek-is kedveſen moſolygó ábrázatjával édes ſzülő és nevelő Anyját leg-jobb móddal gyönyörködtethetné.

§. XCII.

Materiája a' Téjnek az ételből és italból kéſzült *chylus* a' vérnek *ſerumával*, az az, ſavós tápláló réſzével meg-elegyítve. Ennek eredetiről tartsuk-meg, hogy midőn a' ſzülés után az

az a' vér, melly a' Magzat táplálkatáſa véget a' dig a' méhre takarodik vala, ott többé nem ſükséges, a' Természetnek tsuda rendeléséből bizonyos ereken már az Emlökre kezd vitetni; Mellytől azok, míg jól ki-tágasúlnak, rend ſzerint meg-is ſokták dagadni, keményedni és ſokſzor tüzesülni-is, melly miá illyenkor a' hideg is ki-leli az Aſſzonyokat, a' honnan ezt a' hideglelést *Febris lactea*, tejes, vagy téjtől való hideg leléſnek is nevezik. Az *Emlök*, vagy magyaroſabban *Tsetsek*, mindenik egy egy nagy; de ſok, igen apró, és egymásba nyíló hójagotskából kéſzült *Glandula*. Mellyből a' Tsets bimbójára mintegy húſz ſzámból álló vékony eretskék mennek, és úgyan annyi lyukatskákkal ott ki-is nyílnak. Itt válaſztatik már ki tsudálatos meſterséggel az ereken ide jövö vérből a' téj, és gyüldögel egymáſra az említett apró hójagotskákba, míg azok egéſzen meg-telnek. Hogy pedig az a' nevezett eretskéken az alatt ki nem ſzivárog, tartóztatják a' Tsetsnek egybe fugorodott gombás bimbóji; a' melly megtetſzik abból, hogy ha a' Tsets bimbók a' babirkálásra, vagy egyéb okból meg-keményednek, vagy a' téj nagyob erövel kezd reájok nyomúlni, azonnal ki-kezd ſzürödni. Még pedig, a' melly meg-jegyzést érdemel, minél gyakrabban és erösſebben ſzopják, és babirkálják az Emlöket, a' téj-is annál bövebben gyül ide, és könnyebben 's bövebben ſzürödik ki a' bimbókon. Sok példák vagynak, hogy tsupán

tsak

tsak az efféle babirkálásſal, ſoptatgatáſſal és fejegetéſſel, a' ſüz Leányok, sőt a' kemény terméſzetü Férjfiak-is tsetsekre ſoktatták a' nedveſségeket, hogy végtére derek ſoptató Dajkákká váltanak. A' ſoptató Aſſzonyok közül peddig ſokan a'ra jutottanak, hogy a' mit meg-ettek és meg-ittak, majd mind ezen az úton takarodott-ki az ő teſtekből. *Láttam én*, így ír *Boerhaave*, *ollyan Aſſzonyt, a' kinek Tsetsein egéſz két eſztendeig ſüntelen tsepegett-ki a' téj; láttam a' kinek, ha éhomra ſert ivott, öt minuták múlva, azon módon fojt-ki az a' tsetsein*. *Haller* Ur-is említ ollyanokat, a' kikből azon kivül, a' mit a' Gyermek ki-ſopott, minden nap egy egy ejtel tejet fejtenek-ki.

Ha a' téj az Emlőkből ki-fogy, azok mint a' ſpongia el-lágyúlnak, ha még is tovább fejik vagy ſopják, véresen kezd a' téj jőni, a' melly igen roſz és sós ízü: melly miá illyenkor nem-is kívánják a' Gyermekek a' tsetset ſopni, akármi éhek légyenek. Igy megsárgáſul, meg-véresül és ízetlenül a' Téj attól-is, ha a' Dajka ſokáig nem ett. Mert a' *Chylus* 24. óra alatt a' mi teſtünkben vérré ſokott válni. Láthatni ezt nyárban néha a' fejős Tehenekben, a' kiknek, midőn egéſz nap valami okból keveſett ettenek, eſtve véres a' tejek: mellyet a' tudatlanok a' kígyó ſopásnak tulajdonitanak.

§. XCIII.

Mi külömbség légyen az Aſſzony emberek

és más állatok teje között, az Első Könyvben a' CLXXXVI. §-*ban* meg-írtuk. Az Aſſzony Ember téj t. i. minden állatok tejénél vékonyabb, 'síroſabb és édeſebb, bővebben táplál 's könnyebb emészthető: de egyszersmind leg-hamarébb-is meg-vész, és nem meg-ſavanyodik, hanem meg rothad és büdösül. Ez az oka, hogy az Aſſzony ember tejnek vaját venni olly ritkán lehet: és hogy az oktalan állatoknak durva nehéz emészthető tejével a' kis gyermeket fel-nevelni olly nehezen lehet.

§. XCIV.

Meg-tartást érdemel továbbá itt az-is, hogy a' szülés után négy, öt napig, míg az emlőkre szolgáló erek jól ki-nyílhatnak, az Aſſzony ember teje-is, mint egyéb állatoké, igen ſavós. Mellyre nézve a' kis gyermekeknek azt ſokan ártalmoſnak-is tartják. De nagyon hibáznak. Mert azt a' veszedelmes tiſztátalanságot, a' melly kilentz hólnapok alatt a' Gyermek gyomrában és beleiben egymáſra gyűlt, az emészet és vizellet útján, ez az első ſavós téj akármi *laxativum*nál 's szebben 's jobban ki-tiſztítja, és ha valami *obſtructio* vólt az ő belső részeiben, azt is ez hatalmaſon kibontja. De egyébként-is, a' kis gyermek gyenge teſtéhez ekkor épen illyen vékony téj kívántatik: mint mindezeket alább a' kis Gyermekek *Diaet*ájában bővebben meg-fogjuk mútatni. A' mint a' méhnek tiſztulása szűnögedik, úgy a' téj-is mind több több és vaſtagabb

kezd

kezd lenni; míg nem vagy újra teréhben estnek az Aszszonyok, vagy a' hó-szám meg-indúl rajtok, mellyel az ő tejek újra apadni és savósodni kezd.

§. XCV.

Ezekből már világosson meg-tetszik, hogy a' kis Gyermeknek a' Természet rendeléséből, elein, leg-alább öt, hat hétig, nem mást, hanem a' maga szülő Anyját kén szopni. Mert illyen idejü Dajkát alig lehet találni: a' vastagabb téjtől pedig a' hasa, az ő egészségetskéjének bizonyos el-romlásával meg-szorúl. Ide járúl, hogy a' Dajka teje természetire nézve is az Anyjájétól sokat külömböz; és méltán lehet félni, ne hogy az ellenkező természetü eledel illy gyenge korában néki meg-ártson.

§. XCVI.

Azt kérded: *Hát azután lehetė a' Gyermeket szoptató Dajkának által adni? és vallyon nintsé abban valami a' Természetnek törvénye ellen, hogy sok Anyák a' magok születjeket szoptatni nem akarják.*

Ez igen régi Kérdés: de még-is mind e' mái napig eléggé meg nem határoztathatott. Már régen sok Pogány *Philosophus*ok ezt Természet ellen való és igen vétkes dolognak tartották. Nevezetes e' dologban egy *Favorinus* nevü *Római* régi *Philosophus*nak *Oratio*ja, mellyet *A. Gellius* a' maga írásaiban fel jegyzett. Meg-értvén ez a' *Philosophus*, hogy egy kedves Tanitványának Felesége szerentsésen fiat

ſült vólna, közöntésére mégyen: midőn az Iſſ'jú Aſſzony állapotját kérdezné, mondják, hogy másként jól vólna, hanem gyenge lévén, a' Gyermeket nem ſoptathatja; melly miá Dajkának kellett azt által adni. Ezt halván a' *Philoſophus*, illy pirongatózó beſzédre fokad. *A' melly Anya, a' maga Gyermeke ſoptatását máſra bízza, a' magát tsak fél Anyának tarthatja, azonnal el-vetvén mint egy magától gyermekét, mihellyt ki-ſülte. A' kit méhében maga vérével táplált, miért nem akarja azt már tejével is táplálni. Azt ö az előtt nem látta, nem eſmérte, az az ö ſegitségét e'dig nem kérte; nem kegyetlenségé tehát azt most magától el-vetni! Vallyon tsak tzifraságnak formáltaé a' bölts Terméſet az Aſſzony ember mejjére az emlököt? vallyon ok nélkül forditottaé a' ſülés után az emlökre azt a' nedveſséget, mellyel az előtt kevés külömbséggel, a' gyermek az ö méhiben tápláltatik vala? Vallyon nem vétekéé e' drága kút-fejet, a' Terméſet rendeléſe ellen, ſokſor maga egéſſégének-is nagy romlására, ki-ſáraztani? De azt mondod: ſépségedet el-veſzted, és ſok nyúghatatlanságot kell ſenyvedned, ha magad ſoptatſz? Mig a' Magzatot méhedben viſelted, e'zek addig-is mog-vóltanak: de meg-is elég oknak tarthattad vólna azt méhedből idö előtt ki-üzni, hogy ezeket ne ſenyveld. Mind egy pedig akár akkor, akár most vesd-el gyermekedet magadtól. Söt mikor már az tökeleteſen el-kéſült, és e' világra ſületvén, már reád moſolyog, nem nagyobb vétekéé azt magad-*

magadnál meg nem tartani? E're azt feleled: tsak éljen, akárki ſoptaſſa, égyet téſzen. De vallyon egynek tarthatnádé, ha az a' más véréből fogantatott vólna! Ha e' nem egy, a' ſem egy, ha az a' más vériből nevekedik nagyobbra. Mert valamint a' magnak, úgy a' téjnek terméſzetitis követik mind a' teſtnek, mind az elménck minémüségei. Ha a' bárány ketskét ſzopik, a' gyapja kemény léſzen, a' ketskéjé ellenben, ha juhot ſzopik meg-lágyúl. A' fáknak gyümötsei-is ollyanok, mint a' föld, mellyben plántáltattak: a' jó tsemete a' roſz földben el-vész. Nem nagy véteké tehát a' nemes vérből ſzületett Magot olly alávaló roſz téjjel, mint rend ſzerint ſzokott lenni a' Dajkáké, (a' kik többire alávaló parafit ſzolgai vérből ſzármaztak, réſzegeſek, oſtobák, ſzemtelenek, fajtalan és tiſztátalan életüek) ſzámſzándékkal mind teſtekre, mind elméjekre nézve el-rontani. Innen vagyon bizony az, hogy ſzentérmes, józan életü Anyáknak olly oſtoba, haſzontalan és fajtalan életü gyermekeket látjuk. De ezek felett: midön így el vetik az Anyák Gyermekeiket, azok a' Dajkákhoz édeſednek, és azután a' magok Szüléjeket tsak külsö ſzinből betsüllik. A' Szülék-is, kivált mikor gyermekeiket magok ſzemek elöl el-küldik, majd úgy kezdik azokat tartani, mintha meg-hóltak vólna. És így idöre a' Terméſzeti köteleſség és ſzeretet mind a' két réſzről tsak egéſzen ki-aluſzik. E dig *Favorinus.* Ezen *argumentum*okhoz máſok hozzá adják még aztis, hogy a' gonoſz Dajka a' Nemes Vérből

ſületett Gyermeket, más alávaló Gyermekkel-is tserélheti. Egy *Epirus*i Királlyról írják, hogy az ő Fiát a' Dajka, pénzel meg-rontatván, egy Nemes Ember Gyermekével el-tserélte volt. Melly mia az igaz Király Fi és a' hamis Király közt igen nagy hadakozás-is támadott, miglen oſztán egy hartzon mind a' ketten el-veſztenek. A' *Lacedemon*-béliek-is egykor meg-hólt Királlyoknak két Fiai közzül a' kiſſebbet válaſztták Királlyoknak, tsak azért, hogy ezt az Anyja, a' nagyobbikot pedig a' Dajka ſoptatta vólt, és lehetet, hogy más Ember gyermekivel el-tserélte, mellyet a' kisſebbről nem lehet gondolni. Igaz továbbá még az-is, hogy a' nagy Ember-is úgy lehetne leg-egéſzségélebb, ha a' maga *temperamentum*ához illő eledellel élhetne: annyival inkább tehát, a' kis gyermek. Az ő terméſzetével meg-égyezőbb eledelt pedig néki az Anya tejénél gondolni ſem lehet. Fá lalva ſzemléljük e'felett azt-is, hogy a' Köz mondás ſzerint, *A' kinek nem barja, nem nyalja!* A' Dajka bizony, mint hogy tsak pénzért ſolgál, a' terméſzettől pedig nem oſztönöztetik, a' más gyermeke után való járáſra, tsak azt viſi kötüllötte véghez, a' mivel kételen. A' melly miatt eleitől fogva ſámtalan nagyra ſületett Gyermekeknek kelletett el-veſzni.

§. XCVII.

Mind ezekből úgy látſzik, hogy a' Dajkával való ſoptatás a' Terméſzet törvénye ellen való

való ſokás. De tsak látſik; mert ha a' dolog valóságát jobban-is meg-nézzük, nem épen olly igen fog az a' természettel ellenkezni. Vegyük-fel bár rendel a' *Favorinus*, és máſok *argumentum*ait. Ingyen ſem veti-el azzal az Anya a' maga Gyermekét, hogy azt ſoptatás végett máſnak által adta: egyébként a' tanúlni való adásról-is ezt kén mondani. Míg a' Gyermek az Anyja méhében vólt, addig az Anyja vérénél egyébbel nem élhetett, de már téjjel él, tejet pedig az Anyjáén kivül-is kaphat, még pedig ſokſzor jobbat, mint vólna az Anyjáé. Ugyan-is Dajkát tartani tsak a' kényeſen élő gazdagabb Urak ſoktak, a' kik egyébként-is gyengén termettek, de a' mint vólnának-is, a' ſok heverésſel, trágyázott fűſzerſzámos ételekkel és egyéb rendeletlen életekkel véreket úgy el-tiſztátalanitják, hogy jó és egéſséges tejet belőllök ritkán várhatni. De a' Dajkák többire dolog tévő jó erős egéſséges Személlyek, és együgyü eledellel-is élnek: a' honnan a' tejek-is jobb, mint a' kényes Uri Aſſzonyoké. A' mi pedig azt illeti, hogy az Anya teje, ha egyebként roſz-is, de a' gyermek természetivel jobban meg-egyez. Nem igaz; mert a' mi roſz, abból egyebet nem várhatni, hanem hogy a' roſzat nevelje. Kevés-ſel ér többet az-is, hogy a' Dajkák paraſztok, kurvák, oſtobák 's a' t. Mert bizony a' paraſztság és ſegénység a' vérhez nem köttetett, ſem a' jó vér és *Virtus* az Urasághoz. Sőt

ha el gondoljuk, ſzámtalan ſok ſzegény Anyáknak Gyermekei, menyi ſok ezernyi ezer bajok és akadállyok között, tsupán tsak az ő *Virtusok* után, miből mire mentenek, a' ſzegény ſorſal a' *Virtust* alig ha többſzer együtt nem találjuk, mint a' gazdag Urasággal. Azért-is, ha valamelly ſzegény Leány, nem lévén úgy módja, mint a gazdagoknak, hogy maga ideiben férjhez meheſſen, házaſság kivül egyſzer kétſzer meg-eſett, és *Kurvának* tartatik-is, nem tudom ha a' ſzent hazaſság után férjekkel együtt élő Aſzſzonyoknál fajtalanabbnak igazság ſzerínt mondattathatnaké? Az igen híres Kurváknak ritkán leſzen gyermekek; és így Dajkákká ſem lehetnek. Hanem ha Kurvák-is a' Dajkák, többire ollyanok, a' kik a' tiſztátalan életbe el nem merültek. E' pedig minthogy a' vérrel teli egéſzseges Személlyeken ſzokott gyakrabban meg-eſni, mint a' beteges és hideg terméſzetüeken, a' Dajkákban ſokaktól még jó jelnek tartatik. De ha ſzinte roſz erköltsüek vólnának-is a' Dajkák, a' tejekkel árthatnának bizony úgy-is leg-keveſebbet. Mert a' téjből lett vér a' gyermek teſtéből tsak két eſztendő múlva-is oda leſzſz, 's azután-is míg annyira nőv, hogy a' jót a' roſztól meg-tudja különböztetni, egy nehány ízben egéſzen megváltozik. Úgy hogy, ha az erköltsök az eledel tulajdonságat követnék, a' ſok tyúk, juh, ökör, ſertés húſtól illyen terméſzetüeknek inkábbiken lennünk, mint Dajka terméſzetüeknek.

Hát

Hat az ollyan Gyermekekből, a' kiket juh, ketske, vagy tehén téjen neveltek, mi nem lenne? Nem a' teje árt a' feslett erkölcsü Dajkának, hanem fajtalan beszéde és rút maga viselése. Mert a' kis Gyermek ollyan, mint a' Majom, hogy a' mit hall és lát, ö-is a' szerint tselekszik; a' mit pedig egyszer kitsin korában meg szokott, azt leg-nehezebben felejti-el. A' juhok, ketskék, plánták példája-is e' részben semmit ér. Mert a' természetben úgy nem találtatnak. Az Atyai és Fiui szeretet-is a' szoptatáson épen nem épül. Mert a' kis gyermek ollyan gyenge és könnyen hajló indúlatu, hogy tsak egy két nap, a' néki hízelkedö és holmit adogató emberhez egészen hozzá édesül. Másként-is, mikor annyi ezek kezd lenni, hogy az Atyjokat és Anyjokat jó móddal meg esmérhetik, ha addig málúttt tartották-is (a' melly mindazáltal ritkábban esik) akkor haza vitetnek. De a' szemmel látott példák itt leg-jobban szólhatnak. Mert sok Anyák magok szoptatják Gyermekeiket, még-is elég ellenkező indúlattal vagynak hozzájok azután az ö Gyermekeik: a' Dajkákat pedig többire a' fel-nött Gyermekek nem-is esmérik, 's ha esmérik-is igen kevésbé szokták hajtani. Az Emlököt-is, 's azokban a' szülés után a' tejet, igaz, hogy azért adta a' bölts Természet, hogy azzal szoptassák az Anyák az magok gyermekeit, mint hogy nagyobb részének kéntelenségből-is meg-kell azt tselekedniek; de a'

többi-is ha egyſzer nem ſoptatnak, lehetnek másſzor ollyan állapotban, hogy ſoptatniok kell. De ha nem lennének-is, egyért, kettőért nem akarta a' Terméſzet e' réſzben-is a' maga munkáját változtatni: mint ezt a' Terméſzet ſzerint meddő Aſſzonyok példája-is tanítja, a' kik a' magok emlőjökkel még kevesebb haſznot tehetnek. A' téjnek ki-ſzáraztatáſa-is elein ſem okoz több bajt, mint a' ſoptatáſnak végén; sőt minthogy még ekkor a' nedveſségek nem ſoktak vólt annyira az Emlőkre, gyakortább kevesebbet. A' mi a' Gyermek el-tserélteſét illeti; a' ma, midőn a' Dajkákat a' Szülék magok Házaikban tartják, alig történhetnék-meg.

§. XCVIII.

Ezek ſzerint én úgy ítélek, hogy a' Dajkával való ſoptatás a' Terméſzet törvénye ellen nintsen, ha ſzinte azt az Anyák tsak a' magok könnyebbségére tselekſzik-is, tsak hogy az a' Gyermek kára nélkül légyen. Mert ha azért, hogy a' Terméſzet nékünk lábokat adott a' járáſra, erőt a' dolog-tételre, és könnyü útat és módot mútatott a' magunk teſtének táplálására, és a' hidegtől, ſzéltől, melegtől, esőtől való óltalmazására, nem tiltja azt, hogy a' kinek módja van benne, ſzekeren 's lovon ne járjon, ſzolgát ne tartson, jobb ízű és drágább étkekkel ne éljen, tzifra házat és köntöst ne tsináltaſſon, miért tiltaná annyira azt-is, hogy a' kitől ki-telik az, a' kis Gyermekkel

mekkel való motskolódást, és az a' mellett való ſok baj és nyúghatatlanságot, és emlőjének rágatását el-kerülje, és máſſal viteſſe végben? én okát nem láthatom. De egyſzersmind, midőn az Anyák ő magokat ebben könnyítik és a' ſzegény Férjfi éjeli 's nappali véres verítékivel nékik Dajkát fogad, nem vólna igazság, hogy ők az alatt tsak heverészſel, alváſſal, játékkal, ſétáláſſal és magok piperézéſſel töltsék az időt. Ha pedig a' Dajkaval való ſzoptatás a' Gyermeknek akármi módon káros vólna, ha az Anyáknak Emlőjök-is a'ra való, hogy azt a' Gyermek ſzophaſſa, jó és bőv tejek-is van, egéſzségek erejek-is azt el-ſzenvedhetné, Lelki eſméret ſzerint kötelesſek a'ra, hogy magok ſzoptaſſanak. Annyival inkább mikor látják, hogy a' ſok tejetlen, fekéllyes, frantzus, réſzeges, mérges, gondatlan, túnya Dajkák miatt, az ő ſülötjöknek élete, magoknak, Férjeknek, *Familiá*joknak, az Orſzágnak és az ISTEN Házának meg-betsülhetetlen kárával veſzedelemben forog, ha azt el-múlatják, nem tudom hogy adhatnak ſzámot ezen magok kényeztetéſével és gondatlanságával okozott ſzörnyü kárról, sőt tsak nem a' magok kezeikkel tött rút gyilkoſságról.

§. XCIX.

Ha kinek Dajkára tetſzik Gyermeke ſzoptatását bízni, leg-első gondjának annak kell lenni, hogy jó Dajkára tehesſen ſzert. A' jó

Dajká-

Dajkában pedig e' következendő dolgok ſorosſan meg-kívántatnak.

(1. Hogy légyen jó egéſséges, minden külső fekéllyektől és belső nyavallyáktól, nevezeteſen a' frantzutól, ſűlytől, váraz betegségtől, fejér follyáſtól tiſzta. Mert mind ezek ollyan nyavallyák, mellyek a' téjjel a' Gyermekre bizonyoſon által mennek.

(2. Légyen iffjú 20. leg-ſellyebb 35. eſztendős, kartsu, de nem igen ſovány, nem-is igen kövér; mert a' kövér Aſſonyoknak hígabb 's keveſebb tejek van, az igen ſoványok pedig vagy igen forró és tsípős vérüek, melly miatt a' tejek-is kevés és egéſségtelen, de többire betegeſek-is. Még pedig, ha lehet, a' mitsoda *temperamentum*u az Anya, a' Dajka-is légyen ollyan. Sok Anyák ollyan gyengék, 's gyermeket-is ollyan gyengét ſzülnek, hogy az erős vaskos Dajkának durva ſok tejét annak gyomrotskája meg-emésteni épen nem elégséges. És ez egyik oka, hogy az Uri Aſſonyok Gyermekei, a' paraſzt Dajkák tején gyakran úgy el-metsevéznek. *Obſerválták* némellyek azt-is, hogy a' melly Gyermek vén Aſſonyt ſzopik, az az iffjú Dajkák tején nőtteknél egéſz életében erőtlenebb, betegeſebb léſzen, 's hamarébb-is meg-vénül.

(3. Légyen ollyan, a' ki az előtt mint egy két hólnappal ſzült; Mert minél tovább annál inkább meg-vaſtagodik a' teje; a' gyermek

gyomra

gyoura pedig minél kissebb idejü, annál erőtlenebb, és a' vastag tejet annál nehezebben eméztheti-meg. Ha az Aszszony idétlen soha nem szült; és ez a' második gyermeke, annál jobb Dajka lészen belőlle.

(4. Légyen jó széles mejjü, Emlői se igen nagyok, se igen kitsinek, se fonnyattak, se igen le-függők ne légyenek. Tsetse bimbóji-is nem gombások és fonnyattak, hanem jó hoszszak, nagyok és kemények, és nem fekete, hanem inkább sárgás vagy veres színüek légyenek.

(5. Légyen a' Dajka tiszta és értelmes beszédü, és szép maga viselésü. Mert a' gyermek a' szóllást nagyobbára a' Dajkától tanúlja, 's annak egyéb maga viselését-is, mint a' majom, úgy követi; mellyeket ha hibások lésznek, hóltig sem lehet belőllök ki-venni, mint sok példák tanítják.

(6. Légyen tsínos, jó erkőltsü, tsendes elméjü, vídám kedvü, értelmes, nem babonás, nem félénk és ijedző, nem kegyetlen, hanem könyörülő szívü, a' ki a' gyermek sírását fájlalja. Ezek pedig nem annyira azért szükségesek, mint ha a' Dajka a' téjjel hasonló indúlatokot önthetne a' reá bízott Kisdedbe; hanem hogy ezek a' jó indúlatok az ő egészsége fenn állására, és így a' téjnek jóságára-is igen sokat tésznek, az ezekkel ellenkezők ellenben igen sokat ártanának. Inkább-is lehet az

illyen

illyen terméſzetü Dajkához bízni, hogy a' gyermeknek-is jobb gondját viſeli. De kiváltképen azért, hogy, a' mint fellyebb-is említém, a' Dajka durva, leptses maga viſelését, fajtalan, átkozódó, pántolódó, káromkodó, babonázó béſzédeit meg ne ſzokja a' Gyermek.

(7. Légyen mértékletes, józan életü. Mert a' ki telhetetlen, ſzüntelen nyel fal, a' mit kap, mindent egymáſra éſzik és iſzik, lehetetlen, hogy a' gyomra mindazokat jól meg-emészthesſe. De ha meg-emészthetné-is, a' roſzſzféle eledelből roſz téj léſzen; mellytől ha az ő erős teſteknek ſemmi változáſa nints-is, de a' gyenge gyermeknek bizonyoſon léſzen. E' mellett, igen gyakran meg-van az-is, hogy a' mit ő magok éſznek, a' Gyermeknek-is adnak belőlle. Kivált, a' réſzegeskedés igen veſzedelmes dolog a' Dajkába. Mert mind a' boros, mind az égetboros téj öſzve túródzik a' Gyermek gyomrába; el-ſzáraſztja, meg-aſzalja az ő gyenge teſtetskéjét, fel-háboritja, fel-forralja a' vért, melly miá a' ſzegény ártatlan Kisdedet a' forró hideg, nyavallya törés, has rágás 's több effélе gonoſz nyavallyák meg-emésztik. De ha e' nem lenne-is, (a' melly alig múlhatik-el) tapaſztalt dolog, hogy a' réſzeges Dajkát ſzopott Gyermekek magok-is réſzegeſek léſznek. Nevezet ſzerint *Tiberius Néróról* azt irja *Diodorus Siculus*, ezen Róm. Imperatorral egy időben élt Görög Hiſtoricus, hogy azért vólt ollyan réſzeges, hogy réſzeges Dajkát ſzopott. *Cajus Caligula* pedig

pedig azért vólt ollyan vérengező, hogy a' Dajkája a' maga Tsetsit valamikor néki ſzopni adta, előre vérrel mindenkor meg-kente.

§. C.

Ha jóé a' Dajkának teje, ſzükség azt-is meg-vi'sgálni. Nem egéſséges a' Téj, ha a' vagy igen 'síros és kövér, vagy igen vaſtag és túrós, vagy igen ſavós és sós ízü, vagy sárgás ſzínü és roſz ſzagu. Mert az igen kövér téj a' Gyermek gyomrában míg meg-emésztődnék, el-rothad, az igen vaſtag meg-túródzik és a' tejes erekben meg dugul, mellytől a' Gyermek haſa meg-puffad, meg-keményedik, fáj és igen büdös sárgát vagy zöldet mégyen, az igen ſavós téj eléggé nem táplál. Ha pedig az a' *Scorbutus*tól vagy a' vérnek igen megsóſulásától és veſzésétől sós ízü, a' Gyermek vériben-is hasonló romlást okoz: A' sárgás és ſzagos tejtől hányás és has menésbe eſik a' Gyermek, akar az éhezéſtől és álmatlanságtól akar valami belső nyavallyától légyen az illyen.

Ha a' Dajkának tejét akarod meg-próbálni, légyen az étel után mindjárt három, négy órával, 'síroſságát a' Tejnek észre vehedd, ha a' ki-fejés után 24. órákig gyenge meleg hellyen tartod; mert az alatt a' 'sirja vagy fele fellyül kerül, 's néha, kiválc a' roſzféle téj, meg-is büdösül. Vaſtagsága meg-tettzik, ha az Anyának, vagy más jo tejü Aſszonynak tejével fontba téſzed; mert minél vaſtagabb a' téj

annál

annál alább nyomja a' fontot: ha a' tűznél addig főzöd, míg ki-fárad, vagy erős ſeprő égetbort tölteſz belé, mert ettől a' túrós réſze égybe mégyen, a' főzéſtől pedig az edény fenekén marad, és így önként meg-tetſzik, mellyikben menyi légyen ez a' túrós, vagy ſajtos réz. Szükség pedig a' Tejet nem csak az egyik Tsetséből, hanem mindenikből meg-próbálni, mivel az egyikben ſokſzor elébb való, mint a' máſikban.

Egyſzóval: ha a' Dajkának mindenik Tsetséből ſzép fejér, egy forma, édes, ſzag nélkül való, vagy kedves illatu, vékony, könnyen tseppenő téj jő, csak egyébként légyen alkalmatos, a' Gyermeket bátran reá lehet fogni.

§. CI.

De minthogy a' Téj a' leg-jobb Dajkában, 's más ſoptató Aſſzonyokban-is a' *Diaetának* mivolta ſzerint ſokképen változhatik, ha reggel jó, eſtve roſz könnyen lehet; meg-kívántatik továbbá a' Dajkákban az is, hogy jó *Diaetát* tartsanak. A' mellyben kiváltképen e' következendő dolgokra ſzükség vígyázni.

(1. Mint hogy a' Dajkák többire ſzegény rendü, munkával élő, trágyázott Uri eledelekhez, borhoz, kávéhoz nem ſokott Személlyekből léſznek, a' Dajkaság alatt-is öket hevero kényes életre, ſok és gyenge ételekre, vagy egyébként nékik ſokatlan eledelekre nem kell fogni;

ſogni; hanem az effelékkel, a' mellyekből jó téj kéſzülhet, hadd éljenek a' ſzerint, a' mint ők az előtt ſzoktak vólt. Bort, Kávét, Égetbort, ha ſzinte ők a' *conventio*jokba ſokſzor meg-kívánják is, nem kell nékik adni. A' Dajkáknak nem arra kell vigyázni, mi eſnék az ő ſzájoknak jól, hanem mi egéſzséges a' Gyermeknek. De azt mondják: Ha bort ihatnak, gyomrok jobban emészt, és így tejek-is jobb léſzen. Nem igaz: Mert valamint hogy a'dig, a' míg Dajkákká lettek, bor nélkül ſzokott vólt az ő gyomrok emészteni, ſzintén úgy jól fog az bor nélkül moſt-is emészteni. És valamint az előtt nem borral, hanem a' gyakor *commotio*val, és munkálódállal ſegítették gyomrok emésztését, az, és nem bor kívántatik arra moſt-is. A' jó víz, és a' jó ſer mind a' Dajka, mind a' Gyermek egéſzségére nézve legjobb és haſznoſabb ital. Nem ártalmos a' jó méh ſer-is. Ha igen kívánnak, lehet néha egy egy pohárni bort-is adni vizeſen, de a' mint mondám; néha, és nem minden nap légyen ez.

§. CII.

Ártalmaſok (2. a' ſzoptató Aſſzonyoknak, az erős ſavanyu, etzetes, sós, ſſſzerſzámos ételek és italok-is. Mert a' *ſavanyutól* az ő tejek a' Gyermek gyomrában meg-etzetesül és öſſze túródzik: a' *ſok sótól* pedig meg-sósúl, mellytől a' Gyermek teſte meg-ſokadékosúl, meg-rühösül, ki-ſebeſedik, és el-ſoványodik;

és a' haſa erőſen *laxá*lódik. A' fűzerſzámok a' Gyermek vérit rendkivül fel-gyúlaſztják, és nyavallya törést okoznak; e' mellett az ő húgyát 's emészetetjét is úgy meg-tsípőſitik, hogy az az ő teſtetskéjeket a' hol éri, ki-ſebesiti. Nem jók (3. azok-is, mellyekből vaſtag enyves téj kéſzül; nem külömben a' mellyek ſok ſzelet tsinálnak, vagy a' haſat nagyon *laxál*ják, vagy a' vizelletet erőſſen űzik; mert ezekből téj-is épen illyen tulajdonságu kéſzül, melly a' Gyermeknek ſokat ártana. Illyenek a' keletlen téſzta müvek, lentse, borsó, bab, fuſzulyka mind ſzemül, mind zőld hajaſon; a' retek, hagyma; a' répa, peter'sellyem, 's kápoſzta-is jól meg nem főve; a' ſpárga jövés, mindenféle nyári nyers gyümöltsök, diſznó, lúd, rétze, húſok, tsiga, gomba; 's a' t. Sőt még a' téj és téj-némüek-is a' ſoptatóknak nem egéſzen haſznoſok; mivel ezektől az ő tejek igen meg-kövéredik. Másként-is a' téj-némüek gyakran meg-veſznek és etzeteſednek a' gyomorban. Mellyre nézve, ha a' Dajkák ő magok az efféléktől puffadást, gyomor vagy fő fájást tapaſztaltanak, ne egyenek; mert a' Gyermeknek ſokkal inkább fog ártani, mint ő nékiek. Tartsák-meg továbbá még azt-is, hogy nékik a' leves ételek a' ſzárazoknál, a' főttek a' ſülteknél jóval haſznoſabbak.

§. CIII.

Az *Elmebéli* indúlatoskodáſſal-is ſzáma nélkül teſznek

téznek kárt a' Dajkák az ő tejeken élő Kisdedeknek. A' *keſergés*, *búſongás* a' Gyomrot elerőteleníti, melly miá a' leg-jobb ételből ſem elégséges az jó *Chylus*t és tejet kéſziteni. A' *meg-ijedés*, kiváltképen pedig a' *Harag*, a' vérrel együtt a' tejet-is úgy meg-tsípősíti, hogy attól a' Gyermekre hányás, has tekerés, has menés és nyavallya törés igen ſokſor eſnek. Ezen káros indúlatokat azért a' ſoptatók magokhoz tsak közelíteni ſe engedjék. Ha pedig valamiért erőſſen meg-találtak haragudni, okoſon tselekeſzik, ha 24. órák alatt a' gyermeket meg nem ſoptatják; hanem az idő alatt gyűlt tejeket a' földre ki-fejik; és e' mellett kétſzer, háromſzor holmi *temperans* porotskákat-is, a' mellyek tiſzta ſalétromból és rák ſzemből kéſzültek, veznek-bé. Ha pedig a' magok belső réſzeikben az illyenkor ki-omló epétől rágást érzenek, az említett por mellé egy jó kés hegyni *Rhabarbarum* port-is jó leſz elegyíteni. Lásd azt-is, a' mit az Első Könyvben CCC-LXXXI. §-*ban* ezen *materiá*ról meg-jegyzettünk.

A' *Venus*tól-is a' ſoptató Aſzſzonyoknak valamenyire tsak lehet, tartóztatniok kell magokat. Mert az az ő tejeket mindenkor megsóſítja és ízetleníti: melly miá azt ollyankor a' Gyermekek ſem jó ſzível ſopják: de ha meg-találnák viſelősülni, egéſzen el-is apad. E'-felett, kivált a' titkos ſzerelmeskedésben az-is

meg-eshetik, hogy Frantzut kapnak, melly ő róllok a' kis Gyermekre-is bizonyoſon el-ragad.

§. CIV.

Továbbá, intetnek még a'ra-is a' ſoptatók, hogy midőn meleg feredő vízben kutultanak, akkor hirtelen hidegre ne mennyenek; mezítláb a' hideg földön ne járjanak, hanem egéſz teſteket, kiváltképen pedig lábokát és mejjeket tartsák mindenkor jó melegben. Mert egyébként az ő tejek igen meg-ſavósúl, meg-kevesül, és a' gyermekben ſok ſzelet, 's nyí-lalláſokat tsinál. De ellenben a' rendkivül való nagy meleg ſem jó nékiek; mert ettől az ő tejek még-inkább el-apad, és rendinél inkább meg-sűrűdik. *Láttam*, így ír *Langius*, a' múlt ſzázban élt tudós Német Doktor, *egy böv tejü ſoptató Dajkát, a' kinek, midön két óráig a' meleg feredö házban múlatott vólna, a' teje mind egy tseppig el-apadott.*

A' kiken a' *havi tiſztulás* ez idő alatt is elé kerűl, mint az a' ſok vérüeken gyakran tapaſztaltatik, míg e' rajtok folly, ha a'dig a' ſoptatást máſra bízzák, jól tselekſzik; mert a' téj illyenkór igen ízetlenné és ſavóſsá léſzen.

Tsak egyik tsetsén ſoptatni-is a' Gyermeket mindenkor nem tanátsos. Mert midőn tsak egyik óldalán kell fekünnie, a' háta-gerintzei könnyen el-tekeredhetnék, és a' háta meg-púpoſodhatik.

§. CV.

§. CV.

Mint hogy a' Dajkák teje hol igen elapad és meg-sűrűdik, hol igen meg-savósúl, hol igen meg-bővül és meg-vékonyúl, hol sárgás szint és rosz útálatos ízt és szagot vált, illő meg-tanúlniok, mit kellessék illyen állapotokban is tselekedniek. Ha az ő tejek igen meg-sűrűdnék és vastagodnék, ebéd 's vatsora előtt a' magok testét mértékletes *commotio*val minden nap egy egy darabig gyakorolják: reggelenként hörpöljenek jó bővön gyenge melegen főtt savót, herbathét, vagy köménnyel 's áni's maggal főtt vizet. Tsetseiket hideg *pomádi*val, vagy a' hol e' nints, valami 'sírral, egy néhány tsepp áni's mag olajat-is tseppentvén 's kevervén belé, gyakran kenjék 's dörgöljék. Bort, égetbort tellyességgel ne igyanak, se sokat, se igen bővön tápláló ételeket, annyival is inkább erős etzetest, vagy egyéb savanyut ne egyenek, mivel az effélénél a' tejet semmi inkább nem vastagítja. E're nézve, ha estvénként egy kés hegyni rák-szem port vagy egyéb savanyuság' óltó porotskákat-is vésznek bé, jóval hamarébb meg-vékonyodik a' tejek. Ellenben, *ha igen vékony és savós tejek vagyon*, és az szem nem valamelly nyavallyától, sem nem a' hó-számnak follyásától, sem nem a' meg-vitelősödéstől vagyon, (mert ezen állapotokban leg-több segítséget az időtől 's terméstől várhatni) az elsővel ellenkező *diaetát* tartsanak, sokat ne járjanak,

keveſet igyanak, bövön tápláló eledelekkel éljenek, minémü a' jól kéſzült fejér búza kenyér, higon ſült tojás, és egyéb tojáſſal kéſzült ételek; az iffjabb állatoknak kövéres húſa jól meg-főve; és az ebből kéſzült jó leveſek, a' könnyebb emészthető és poronyóbb húſu mezei vadaknak és madaraknak húſa főve, ſülve, az édes ízü ételek és italok, kivált a' kövér búza ſer: illyen, a' kiknek gyomrok elſenyvedheti, a' jó édes téj-is, kivált ha borza virágot-is főztek belé. E'felett, egéſz testeket, kivált a' mejjeket tartsák jó melegben, ha kívántatik, párnátskát vagy gyenge bárány bört-is tévén reá: ha a' gyermek miatt éjtſzaka eleget nem alhattak, azt reggel jól pótolják ki. Tsetseiket száraz tenyerekkel, vagy meleg flanel poſztóval ottan ottan dörgöljék: rágjanak gyakran kömény és áni's magot, és azt a' nyálokkal nyeljék-le. Ezek a' *Tejnek meg-fogyatkozásában*-is haſznoſok. *Ha igen megtövülne* a' Tejek, vegyenek *laxativát*, és azután igyanak fojtós ízü veres bort keveſet, két három tsepp *Spiritus vitriolit*-is tseppents mindenkor belé. Ha *sárgás ſznüvé és roſz ſzagúvá 's ízüvé lett a' téj*, ez ellen-is a' miket a' megſavanyodás ellen *commendáltunk*, épen azok kívántatnak. Éhomra, míg a' tejek illyen, ne ſoptaſſanak, hanem égy két órával étel után.

§. CVI.

Sokſzor meg-eſik az-is, hogy a' ſoptató Aſſzonyoknak Tsetsei nagyon meg-dagadnak, meg-

meg-kövesülnek és *inflammá*lódnak, melly miatt nem-is ſzoptathatnak, és nagy fájdalmat ſzenyvednek. Ezt ſokan meleg hammu kötökkel, eleven ſzénnel való melengetéſſel, és etzettel való pároláſſal ſokták enyhíteni. De többire még roſſzabbá téſzik ezekkel a' magok nyavallyájokat. Mert mind ezek az ö tsetsekben egybe alutt 's meg-túródzott tejet erőſſebben egybe túrózratják. Sokkal haſznoſabb léſzen ez ellen, ha tsetsednek meg-dagadt és kövesült réſzét a'val a' flaſtrommal, melly a' Patikákban *Emplaſtrum de ſpermate Ceti* nevet viſel, magára, vagy kevés Kámfort is elegyítvén köziben, ruhára vagy lágy irhára kenve, bé-ragaſztod. Ha az *inflammatio* olly nagy, hogy meg-kelés fog a' vége lenni, az *Emplaſtrum diachylon* még haſznoſabb. Ha ezekre ſzert nem tehetſz, raggasd Tsetseidet egy néhány rétü, tiſzta, vagy meg-sáfrányozott, meleg téjbe mártott ruhákkal, és ezt ottan ottan újítsd-meg, *vagy*, meg-sáfrányozott és diſznó 'sírral fel-ereſztett édes téjbe főzz ſejér kenyér belet-meg, 's kötözd melegen e'vel. *Vagy*, főzz másfél fertállyni vízbe egy marok májva ró'sa levelet, ſzékfü és ſom-kóró virágot, vagy borza virágot, tölts négy kalány jó kámforos égetbort-is belé, 's kösd-bé vélle a' fájós tsetsedet. Jó a' meg-kövesült hellyet gyenge meleg új len mag olajjal-is kenegetni: *vagy*, bab virágot főzvén-meg benne, e'vel bé-kötni. A' babnak liſztiből kéſzült pép kötö-is ditsértetik. A' tüzes-

ségét a' kámforos égetborral és méz vízzel való moſongatás és raggatás leg-ſzebben oſzlatja; hanem a' tejet apaſztja. A' ki a' nedves kötőt nem viſelheti, főzzön téjben ſzékfü, borza és ſom-kóró virágot-meg, töltsen-meg e'vel egy marha hójagot harmadáig, és azt, jól bé-kötvén, tégye a' fájós tsetsire. *Vagy*, Borza virágból korpával elegyítve tsináljon ſáraz zatskót 's viſellye ezt a' mejjén. Tsak a' meleg bárány bőrrel való borongatás-is ſokat haſznál. Ha ezek alatt a' keménység és a' tüzeſség el nem oſlik, meg-kél: mellyre nézve tsak lágyítókkal és érlelőkkel kell kötni. És mihellyt annyira ért, hogy valahol egy kevéssé bé-eſett, ott mindjárást ki kell fokaſztani, és a' ruſnyaságot ki-kell ſzépen takarítani. Mert ha tovább-is benne marad, igen rút ſebet, sőt fenét-is okozhat. A' ſeb gyógyítáſa iránt oſztán ahoz értő *Doktor*ral, vagy Borbéllyal kell beſzélni.

P' következendő *ír* ez ellen igen haſznos: Végy a' Patikából *Unguentum digeſtivum*ot másfél lótot; *Myrrha*, *Maſtix*, *Aloe* port mindenikből *fél-köntinget*; Ró'sa mézet *fél-lótot*; elegyítsd öſzve, és kéröre kenegetvén belölle a'nyit, a' menyi elég, eſtve, reggel tedd a' ſebbe. Ha vad hús van a' ſebben, vagy körül igen köves, elegyíts egy egy *gránni Mercurius praecipitatus rubert*, míg meg-tiſztúl a' kérőre kent írhez. Ha tsak a' bé-bőrőzes héja, azt a' *kámforos fejér ír* véghez viſi.

Bé-

Bé-venni a' Téj meg-túrózáſa ellen nem tartanak jobbat, mint a' *Cryſtallus montanát* igen apró porrá törve magára, vagy áni's-mag porral meg-elegyítve, egy egy kés hegynit vízben. Ez a'ra-is ſokat haſznál, hogy a' Dajka teje a' Gyermek gyomrában-is meg ne túródzék.

§. CVII.

Ha Tsets bimbói ki-ſebesültek, raggaſſa 's moſogaſſa azt meleg téjbe mártott gyenge len ruhával; *vagy*, kenegeſſe 's raggaſſa friſs téj-fellel; *vagy*, viaſz és tojás olajjal. Ha a' feb ſzáraz és erőſſen fáj: *végy* Édes mondola olajt harmadfél lótot, *ſperma cetii* fél lótot, fejér viaſzat ennek felényit; olvazd egybe, azután elegyíts belé másfél *könting* fejér jóféle nád-mézet, tíz *grán* tört sáfrányt: ezeket jol egybe kevervén, raggasd, kenegesd vélle tsetsed bimbóját. Ha erőſſen levez, a' *Myrrha* olaj magára, vagy egy kevés nád-mézzel és kámforos fejér írrel meg-elegyítve, meg-gyógyítja. De ezeket itt tsak múlólag említem, nem lévén tzélom ki-terjeſzkedni az Orvaſláſra. Akár mivel kented légyen pedig meg tsetsed bimbóját, azt meleg téjjel, minekelőtte a' gyermek ſzájában adnád, mindenkor ſzépen mosd-meg. Némellyek fa tokot-is tsinálnak fájós tsets bimbójoknak, hogy a' Gyermek ínye azt ne érheſſe.

§. CVIII.

Tapaſztalt *Morton* Ángliai híres Orvos ollyan dolgot-is, hogy a' ſok és erős ſopás által a' Dajka vére laſſan laſſan meg-ſoſztódván az édes *Chylus*tól és *Spiritus*októl, ſzáraz betegségben eſett a' Dajka. Ennek első kezdete az, hogy az ételt naponként mind inkább inkább nem kívánja, az ereje ſzüntelen fogy, *hyſterica* és *hypochondriaca* nyavallyában eſik. Illyenkor azért a' ſoptatást minden haladék nélkül hadgya-el; éljen könnyü emészthető és bővön tápláló ételekkel, kivált téjjel; múlaſſon vérőfényes tiſzta *aër*ü hellyeken. Ellenben vagynak ollyan Aſſzonyok-is, a' kik egyébkor el-ſzáradva járnak, hanem az alatt, a' míg ſoptatnak, mindenkor meg-híznak, és igen jól ehetnek. Ennek okát abban helyhezteti, hogy illyenkor ſzüntelen ki-fogyván a' *Chylus* az ő teſtekből, az ételt inkább kívánják, és többet-is esznek, mint egyébkor. E' ſemmi roſzſzat nem jelent.

§. CIX.

Utóllyára még tsak ez egyet említem, hogy mikor a' Dajkák Tsetstől válaſztanak, az ő tejek még ſokſzor olly bővön van, hogy ha ottan ottan nem fejik, attól az ő tsetseik meg-dagadnak és kövesülnek. Illyenkor azért mind a' nyavallya' meg-előzésére, mind a' téj hamarébb való ki-ſzáradására ſokat haſználnak a' CV-*dik* §-*ban* le-írt flaſtromok és kötők. Azokon kívül,

kivül, ha égetborral, vagy bor etzettel, akár magokra, akár egy darabotska timsót-is olvaſztván-el bennek, moſogatják, 's belé mártott ruhákkal raggatják, 's hónyok alá-is ezeket téſzik, igen jónak tartatik. Némellyek tsak tiſzta mézet kennek ruhára, 's a'val borítják-bé tsetseiket. Máſok hév vaſra ſejik tejeket. Máſok iſmét nyers diófa gyökeret kötnek ruhába s azt viſelik a' kebelekbe. Máſok pópiumot, ſejér írat 's ró'sa olajat kevernek borba, 's ebbe mártott ruhával ragaſztják-bé a' mejjeket. Kinek mellyik tetſzik, megpróbálhatja.

Egyébaránt, a' ki tejét akarja ártalom nélkül ki-ſáraztani; ha ötet az újra lött meg-viſelősödés, vagy a' hó-ſámnak önként való megindúlása nem ſegíti; a' külsö éſzközök mellett a' koplalás, ſovány eledelekkel való élés, gyakor *commotio* és meg-izzadás, ſzik válba való öltözés, az ér-vágatás és a' *purgatiok*-is ſokſzor meg-kívántatnak.

ÖTÖDIK RÉSZ.

A' TSETSEMÖK, vagy SZOPO GYERMEKEK EGÉSZSÉGÉNEK MEG-TARTÁSAROL.

§. CX.

TSudálkozva ſzemlélhetjük, melly nagy ſzeretettel viſeltetnek még az oktalan állatok-is

a

a' magok fajzatjokhoz, úgy hogy azokat óltalmazni és fel-nevelni a' magok élete veſzedelmével-is kéſzek légyenek. De a' menyivel elébb való az Ember az oktalan állatoknál, ezen indúlatnak-is annyival kell ő benne nagyobbnak lenni, mint az oktalan állatokban, az ő Magzatjaikhoz. E' léſzen ugyan-is az ő ſok véres veréjtékjének jövendőben örökőſſe, vénségének ſegítsége, életének óltalma, és az ő nevének, ſzemélyének mint egy örökkévalóságot adható eſzköze, mellyeket az oktalan állatok a' magok fajzatjaiktól nem várhatnak. Tsak ezekre nézve-is melly nagy gondjoknak kén lenni minden értelmes Atyáknak és Anyáknak, hogy az ő Gyermekek meg-éljen és egéſzségeſen fel-nevekedjék, akárki meg-ítélheti. Hát ha a' *moralis* okok-is ide járúlnak, ez a' köteleſség menyivel nem léſzen erőſſebb.

§. CXI.

Leg-előſzer-is azért a' Gyermek nevelő Személlyeknek illő tudniok azt, hogy a' Kis Gyermek mikor e' Világra ſzületik, ollyan, mint az újjanan nevekedő kövér fű-ſzál, és a' gyenge virág, melly ekkor leg-épebb, és mint egy moſolyogva nevekedik; de ha valami külső erő éri, ha kitsiny-is az, azonnal meg-sérſzik, el-romol és el-hervad. Ugy a' Tsetsemő-is, míg Anyja méhében múlat, 's azután-is ha világra jó móddal ſzülethetik, olly ép, olly egéſzséges, hogy ſoha jobb nem lehet; de ha ellenkező erő éri, ſoha könnyebben 's hamarébb

az ő

az ö egéſségetskéje, sőt élete-is el nem romolhat, mint illyenkor. Ha pedig kitsin korában egyſer meg-romlott, ſoha úgy, a' mint vólt, meg nem épül. Fájhat a' ſívünk, ha elnézzük, melly ſok Emberek léſnek tsak nem ſületéſektől fogva a' roſz Dajkálkodáſnak *Martyrumi*! Hányan vágynak, a' kik a' roſz nevelés miatt, mi légyen a' jó egéſség, ſoha meg ſem koſtolhatták? Hányan nem halnak-el gyenge virág-ſál korokba az oktalan vélek való bánás miatt? Kétség kivül tétetett dolog bizony a' gondoſabb Emberek előtt, hogy egybe ſámlálván azokat, a' kik öt eſtendős korokig el-hullanak, ſokkal többre mégyen azoknak ſámok, mint a' kik mind együtt azután ſáz eſtendős korokig meg-halnak. Mi ennek az oka? Egy átaljában nem az, mint ha a' kis Gyermekek a' nagy Embereknél veſzendöbbek vólnának. Mert a' mint épen moſt mondám, minthogy ök, a' mikor ſületnek, akkor leg-épebbek és egéſségeſebbek, ha jól dajkálkodnának vélek, a' nyavallyát 's halált is könnyebben el-kerülhetnék, mint a' nagyobb Emberek. A nagy Embereknek ſokſor a' magok 's familiájok élete 's ſerentséje keresésért ſántſándékkal-is ki-kell a' romláſnak tenni életeket: a' kis Gyermekek ezt nem tselekedhetik. Másként-is ha a' nyavallyák 's Halálok kút-fejeit ki-kereſsük, ſokkal többek 's elkerülhetetlenebbek azok, mellyek a' nagy Emberek életét 's egéſségét oſtromolják, mint a' mel-

mellyek a' kis Gyermekekét. Vegyük-fel bár külön külön, honnan ſzoktak a' kis Gyermekekre a' nyavallyák ſzállani; hogy annyival-is inkább tudhaſſuk azoktól őket előre óltalmazni.

§. CXII.

Valami nyavallyák ſzületéſek után a' Tsetsemőkre következhetnek, mind e' négy kút-fejekből ſzármaznak, (ide nem értvén, a' mellyek az elejtéſtől, ütéſtől, vagy egyébb külső erőtől eshetnek) (1. ha az ő Gyomrokból és Beleikből a' *meconium*, vagy az az eméſztet, melly kilentz hólnapok alatt, míg Anyjok méhében múlattak, oda gyűlt, maga idejében ki nem tiſztúlhat. (2. ha az ő gyenge teſtetskéjeket a' hidegtől illendőképen nem őrizték, vagy ellenben a' ſok pólák és takarók között igen meg-ſzorongatták, erős melegben tartották, és ezzel igen el-gyengítették; és ruhájokat 's teſteket annak rendi ſzerínt tiſztogatni elmúlatták. (3. ha a' téj és egyéb étel az ő gyomrotskájokban meg-veſzett. (4. ha fogok nehezen haſadhat-ki. Mert a' mit az ígézéstől, által nézéſtől és egyéb efféle emberi téteményekről tartanak az egyűgyübb Aſzſzonykák, nem egyéb az, hanem a' régi vak tudatlanság fajzatja; és ha az ő ſok babonás orvasláſokat-is hozzá téſzed, a' pogányi útálatos bálványozáſnak valóságos maradványa. Örizd-meg Gyermekedet az említett négy kút-fejekből ſzármazó nyavallyáktól, az ígézettől és

egyéb

egyéb akárminémü emberi téteményektől nem feltheted. Nem-is vólna olly nehéz, a' mint előre valaki gondolhatná, ezektől őket meg-óltalmazni; tsak tetſzenék reájok okoſabban vígyázni. Ide járúl, hogy a' nagy jóságu Terméſzet, tsak az ő rendes munkáit oktalan tselekedeteinkel meg ne gátolnók, az önként ottan ottan támadó hányáſok, has menéſek, gyenge izzadáſok által a' nyavallyáknak az ő Teſtétskéjekben tsirázni kezdő okait többire magától el-hárítaná.

§. CXIII.

De hogy a' Kisdedek egéſzségét a' romláſtól annál-is jobb móddal védelmezheſsük, ſzükség mindjárt az ő ſzületéſekkor a' jó erős és igen erőtlen Gyermekek közt jó külőmbséget tenni: mivel *Celſus*nak ama' bőlts mondáſa ſzerínt, *Debilitas omnibus morbis patet*, Az erőtlenség minden nyavallyákra tágas út. Az erőtlen Gyermeket meg-eſmérhetni, ha az ő síráſa igen vékony és gyenge, lehelléſe ſzapora és kitsin, tagjai vékonyok és kitsinek, és gyengén mozognak. De előre-is jó renden meg-jövendőlhetni, minémü ereje léſzen a' ſzületendő Kisdednek. Mert ha az ő Szüléi a' *Venus*ban vagy igen el-merültek, vagy ellenben abban kevés múlattságot találtak, erőtlenek és betegeſek, vének, roſz *diaetát* tartók, kövér puha és lágy húſuak, az Indúlatokban, nevezeteſen a' haragban magokat mérsékelni nem tudók, kényeſek; bizonyoſon erőtlen Magzatjok ſzület-

ſülettetik: a'nyival-is inkább, ha az idö elöttis ſületett. Ez illyen Gyermekeknek minden kitsin hiba ſokat árt; úgy hogy, ha ugyan jó móddal nem dajkálkodnak vélek, alig lehet életekhez reménység. E're nézve, a' mint *Diodorus Siculus* fel-jegyzette, a' *Lacedemon*béliek az efféle erötlen Gyermekeket, kivált ha rút formájuak, vagy valami réſzekben félſzegek-is vóltanak, el-ſzokták vala vetni; nem tartván méltóknak a' vélek való dajkálkodáſra. De mi töllünk Kereſztyénektöl távól légyen e' Pogányi kegyetlenség, mellyet még az oktalan állatok ſem tselekeſznek. Hanem inkább minden igyekezettel azon légyünk, hogy az ö gyengélkedö erejeket mindjárást illendö ezközökkel éleſzſzük. E' végre jovallya *Fr. Hoffmann*, hogy ſületéſek után víz hellyet gyenge, fejér, lágy meleg borba moſsák öket. De reá kell vigyázni, hogy vallyon az ö börök valahol nem ſebesült-é-ki; mert a' bor azt erösſen meg-tsípné, és abból nyavallya töréſek következhetnék. A' ki-mosás után hátokat, mejjeket, fejek tetejét, levendula, gyöngy-virág, fa haj, vagy egyéb efféle éleſztö *Spiritus*sal kennyék-meg: egéſz teſtetskéjeket tenyérrel ſokáig dörgölgeſsék, simogaſsák: ſzegfüvet, fa hajat, vagy egyéb fűſzerſzámot rágván, leheljenek gyakran az ö ſájotskájokban. Ezeket tselekedjék azután-is ottan ottan vélek, és ſokat fogja az ö erejeket ſegíteni.

§. CXIV.

§. CXIV.

A' mi pedig a' kis Gyermekekkel való dajkálkodást közönségeſen illeti: annak eléadására jobb módot és rendet nem látok, mintha az ő egéſségetskéjeket oſtromló nyavallyáknak fellyebb meg-nevezett négy okair, mindeniket a' maga idejében miként lehetſen okoſon el-fordítani, rendel meg-mútogatom.

Az *elsö* oka vala, *ha az ö gyomrok és beleik a' meconiumtól, vagy Anyjok méhében gyüjtött otsmányságtól maga idejében meg nem tiſztíttatik*. Ez a' tiſztátalanság ugyan gyakron, mihellyt a' Gyermek e' világra ſületvén lélekzeni kezd, és ezzel a' gyomra és belei megmozdúlnak és rázódnak, és az epe-is a' májból a' belekre fojni kezdvén, azt a' maga tsípésével és öſztönözésével erőſſebb mozgásra ſerkenti, önként meg-indúl. A' melly ha így eſik, igen jó jel. De többire így-is a'ra, hogy egéſzen ki-tiſztúljon, annyival inkább ha ſemmit nem tiſztúlt, valami külső ſegítség-is kívántatik. Ezzel mindazáltal nem kell őket, mihellyt e' világra lettek, mindjárt terhelni. Hanem annak rendi és módja ſzerint meg moſogatván, bé-takargatván és meleg hellyre tévén őket, meg kell engedni, hogy alugyanakkel. És valamig magoktól fel nem ébrednek, a' melly rend ſzerint tiz, tizenkét, sőt huſzon négy óráig-is el-halad, békét kell nékiek hagyni: hadd nyúgtaſsák a' ſületés közben meg-

rontsolódott és ſáratt teſtetskéjeket: a' vér-is a' lélekzelés által már meg-nyílt tüdőkön, és más belső réſzeken, mellyek e'dig egybe ſorúlva állottak, hadd tsinálhaſſon magának tsendeſen útat. Sőt ha fel ébredtek-is, akkor-is még egy kevéſé várni kell, ha újra el-aluſznak. Ezen első álmokból való fel-ſerkenéſekkori magok viſeléséből a' Gyermekeknek a' babonát ſzerető vén Aſſzonyok ſok nagy dolgokat ſoktak jövendölni. De mind hiábanvalóság. Azt azért ſzámban ſem kell venni. Hanem illő inkább a'ról gondolkodni, miként 's mitsoda eſzközökkel lehetne leg-jobban a' *meconium*tól, vagy belekben lévő otsmányságtól őket meg-tiſztítani.

§. CXV.

Vagynak, a' kik e' végre nád-mezes újj vajat kennek a' Gyermek ſzájában. Vagynak, a' kik egy kávés kalányni újj édes mondola olajt, meg a'nyi viola Juléppel vagy baratzk virág *Syruppal* meg-elegyítve adogatnak bé-nékik, míg a' Gyermek vagy alól, vagy felyül tiſztúlni kezd. Vagynak, a' kik egy egy *lót* édes bort, ſín mézet, méh-ſert elegyítenek öſſze, és azt töltögetik apránként a' Gyermek ſzájába. Máſok fél *lót* tiſzta *mannát* egy *könting laxáló* ró'sa *Syrup*ot (*Syrup ros. ſolut.*) téſznek és olvaſztanak-el másfél *lót* borza virág vízbe, 's ezt adogatják-bé. De nem ſzükség mindjárt e'féle külső eſzközökhöz nyúlni. Mert a' Terméſzet maga mind ezeknél haſznoſabb

laxá-

laxativát kéſzített a' gyenge Tsetsemők ſzámára. Mi az? Az az *Anyának mindjárt a' ſzülés után gyülö ſavós teje*. Tudom ugyan én azt, hogy ſok tudákos Aſſzonyok ezen tejet igen ártalmoſnak mondják. A' honnan harmad negyed napig nem-is engedik a' Gyermeknek ſzopni, hanem tsak a' földre vagy holmi ruhára fejetik. De ezen ő haſzontalan képzelődéſeknek egybe nyakát ſzakaſztja azoknak a' ſok ezer Anyáknak tselekedete, a' kiknek nem lévén, a' ki a' ſzülés után az ő Gyermekeket tsak egyſzer-is meg-ſzoptaſſa, mindjárást a' magok ſavós új tejekre kell fogniok azokot: még-is az ő Gyermekeik ſokkal erőſſebbek 's egéſségeſebbek, mint a' kik máſſal kezdették ſzoptatni, sőt inkább, ha fel-tudnák venni, midőn a' régi vaſtag téj a' belekben gyűlt tiſztátalansággal egybe elegyedik, az a' belekhez hozzá tapad, ott meg-véſz, és meg-rothad; a' melly akkor mindjárt a' Kisded romlására has ſzorúlást, és meg-puffadást, vagy ellenben veſzedelmes has menést ſzerez. Vagynak ollyan példák-is, hogy ettől a' belek egéſzen egybe fóradtak és bé-dugúltak. Nem tsak nem ártalmos azért ez az *elsö ſavós téj* a' most ſzületett Kisdednek, sőt inkább olly haſznos és hatharós orvoſság és eledel a' nékiek, hogy gondolni ſem lehetne annál jobbat. Ez az ő Gyomrokot és beleiket laſſan laſſan minden erőltetés nélkül ſzépen ki-tiſztítja, a' tejes ereket a' belekről a' vérbe ki-nyitja, a' vért-is a'

taknyos tiſztátalanságtól a' vizellet útján megtiſztítja, és ha mi meg-dugulások eſtek vólt a' belsö réſzekben, azokot-is ki-bontja. Mind ezeket illy tsendeſen, nem tudom, mellyik Patikai Orvoſsággal vihetnék véghez.

§. CXVI.

Ha pedig vagy önként, vagy ezen ſavós elsö téjtöl-is a' Gyermek gyomra nem tiſztúlna, meg kell nézni, hogy vallyon nintsené bé-fórva az emésztet és vizellet útja, a' melly néha meg-eſik. Ha bé-forrott, a'hoz értö Emberrel azt minden haladék nélkül nyittassák-ki: Ha e'féle akadályok nintsen, vagy a' Gyermek az ö Anyját valami okból nem ſophatja, akkor mindjárást a' fellyebb írt *laxáló* materiákhoz kell nyúlni. Sőt ha azok-is hamar nem ſegítenének, azon *Syrup*ból, mellyet a' Patikákban így neveznek, *Syrupus cichorei cum rhabarbaro*, három, négy *granni rhabarbarum* port-is elegyitvén belé, egy *lót*ot, apránként bé-kell adogatni a' kis Gyermeknek. Ez valamivel az elsöbbeknél hathatóſabb. *Boerhaave* e' végre még haſznoſabbnak mondja, ha a' narants haj sárgáját és a' ſzeretsen dió virágot, mindenikből fél *lót*ot porúl egy kalány jó borba tévén és mo'sárba fejér kenyér béllel jól egybe törvén és gyúrván, lágy melegen a' Gyermek hasára kötik. Így a' belekhez tapadt taknyos tiſztátalanság könnyebben le-válik. Egy ſzelet, jó borba meg-áztatott 's ſzeretsendió-virággal meg-hintet fejér meleg kenyér-

kenyérből-is lehet e' hellyet kötöt tsinálni. Sokſzor ha tsak mézből és ſzappanból kéſzült tsapotskát vagy egy kis vékony gyértya hegyet ereſztenek-is a' Gyermek végbélibe, az a' tiſztátalanság minden belső orvoſság nélkül ſzépen ki-tiſztul. Ha így ki nem tiſztúlna, jele, hogy az emésztet igen öſzve van verödve, és meg van keményedve a' Gyermek béleiben, mellynek ki-vételire leg-jobbnak tartja az említett böltsDoktor, ha másfél *lót* új tehén téj ſavóból, egy *könting* ſín mézzel fel-ereſztve, és egy kevés ſzappant-is olvaſztván el benne, gyenge meleg kriſtélyetskét vernek-bé a' Gyermek al-felibe. Ha egy kevés friſs vajjal vagy olajjal kenegetik a' tüz előtt a' Gyermek hasát, és azután tenyérrel dörgölgetik, az-is ſokat haſznál.

§. CXVII.

Ha a' Gyermek a' ſokſzor meg-mondott otsmányságtól jól meg nem tiſztúlt, éſzre lehet venni abból, hogy az az ö gyomrát és beleit rágja, melly miatt a' Gyermek tekereg, hányja veti magát, nem alhatik, ſzüntelen sír, tsuklik, retteg, prüſzkög, a' mit ſzopik, kihánnya. Ezek ha meg-vagynak, ámbátor az előtt az első ſavós téjtől, vagy egyébtől két három nap ſokat tiſztúlt légyen-is a' gyermek gyomra, jele, hogy eléggé még-is meg nem tiſztúlt. Azért nékie tovább való 's bövebb tiſztítás-is kívántatik. Egyéb aránt az a' tiſztátalan materia jobban-is meg-veſzvén ö benne,

a' mindjárt említett nyavallyákot nagyobbra neveli, és hideg-lelést, nyavallya törést, elſáradást 's rövid idö alatt bizonyoſon veſzedelmet okoz.

§. CXVIII.

Máſodik okául és kút-fejéül a' Kis Gyermekek nyavallyáinak azt tettük vala, hogy *az ö gyenge teſtleket illendö melegségben nem tartják, vagy ellenben a' ſok polák és takaródzók között tsak nem meg-fózik: a' póla és másféle köntökkel igen meg-ſorongatják, még pedig ártalmos hellyeken; az ö teſtleket és ruháikot tiſztán nem tartják.* A' hideg az ö érzékeny gyenge teſtetskéjeknek melly igen ellenire légyen, meg-ítélhetjük tsak abból-is, hogy mi nagy Emberek, midön hideg télbe a' meleg házból a' hidegre ki-mégyünk, alig ſzenyvedhetjük, úgy fázunk. Hát ök, a' kik nem régiben jöttek-ki Anyjok méhéből, a' hol olly meleg van, hogy a' nyári leg-nagyobb hévség-is e' külſö *aér*ben ollyan ſoha ſintsen, mit várhatnak magokra, midön ſokſzor majd minden takaró nélkül künn a' hideg ſzelen ide tova egéſz órákig hordoztatnak? Nem egyebet az ö életeket meg-emészö forrózáſnál, náthánál, köhögéſnél, ólt-varnál és egyéb veſzedelmes fekélyeknél. A' kis Gyermek teſtéből igen ſok roſz materia ſzokott a' bör *poru*ſain ki-tiſztúlni. Mellyek, midön a' ſzokatlan hideg meg-ſzoritja az ö érzékeny börétköt, mind bennek rekednek, és nem tsak az említett nyavallyáknak bizonyos okává

okává léſznek; hánem *ſpaſmus*okot 's *convulſio*kot-is igen kínoſokat ſzereznek. Szoroſſan meg-kívántatik azért, hogy a' kis Gyermekeket tiſzta, gyenge és jó meleg ruhákkal bé-takarják: ha hideg van, azon felyül holmi könnyü flanel, vagy lágy bojtos poſztóval, avagy paplankával-is bé-boritsák. E' pedig inkább légyen zöld, mint ſem veres ſzínü; mivel a' veres a' látást erötleníti, a' zöld pedig ſegíti. Míg a' lágyok meg nem keményülnek, addig ſapka nélkül-is az ö fejeket ne hadják; mert egyébként a' náthától, köhögéſtöl, veſzedelmes álmosságtól és más föbéli nyavallyáktól nehéz léſzen öket meg-óltalmazni. Haſokat 's lábaikat-is meg-hülni ne engedjék, mert ebből has tekeréſek léſzén. Mind ezekre pedig, minél gyengébbek és betegeſebbek a' Gyermekek, annál ſzoroſſabban reá kell vígyázni.

§. CXIX.

De ellenben ſzüntelen erös melegben tartani és izzaſztani-is nem tanátsos a' kis Gyermekeket. Mert attól olly puhákká, tehetetlenekké, gyengékké és kényeſekké léſznek, hogy az *aër*nek mindennémü változáſira, és tsak egy kis ſzellöre-is mindjárt meg-bomlik az ö egéſzségek; hideg-lelést, náthát, köhögést, fö fájást kapnak; fáznak, dederegnek; melly az ö életeket ſokat rövidíti, 's az alatt-is nagyon únalmoſsá téſzi. Rútúl hibáznak tehát, a'kik a' kis Gyermeket igen meleg ſzobákba reketſztik, és a' ſok pólák 's takaródzók közt tsak

meg nem főzik. Eleinten, a' mint fellyebb mondám, a' meleg a' kis Gyermekeknek igen kívánságos. De azután a' szerint, a mint erősödnek, az ő polájokat 's takaródzojokat is kevesítgetni és vékonyitgatni kell, sőt mikor szép idő van, egy egy darabig minden takaródzó nélkül hagyni sem árt; hadd szokjanak lassan lassan a' külső *aër*hez-is. Sapkájokat-is, midőn a' lágyok fejek tetején bé-kezdett állani, vékonyabbal fel-tserélni, 's ha fejekből kivetik; egy egy kevésé vízzé nem tenni, kivált ha hideg és szél nintsen, a'ra sokat használ, hogy az *aër*nek változását az ő fejek jövendőben változás nélkül szenyvedhesse. A' *Spanyolok* a' magok Gyermekeiket télbe négy hólnapon, nyárba három hólnapon túl nem szokták bé-pólálni: és hogy ők többire olly erős, ép, kemény tsíró Emberek, sokan ennek tulajdonítják. *Amerikában* a' *Brasília* Országbéliek közt pedig, a' kiknél e' világon erőssebb 's nagyobb Emberek nintsenek, a' pólának híre sintsen. Mi közöttünk-is ha el-nézem a' Tzigányok 's más szegény Emberek' Gyermekeit, a' kiket holmi dirib darab rongyba két három hétig alig tartanak bé-bonyolgatva, ezeket, mondom ha el-nézem, és egybe vetem a' sok pólákba bé-fásolva 's kötözve egy néhány hólnapokig nevelt kényes Urak Gyermekeivel, a' pólában való kötözéssel több hasznot tégyeneké, mint kárt, alig tudom meg-határozni. A' pólában való kötözésnek leg-nagyobb haszna

a'

a' vólna, hogy a' Gyermek dereka, karjai és lábai tekerelen ne nőjjenek. Mi fogyatkozást látſ e' réſzben a' póla nélkül nevelt Tzigány Gyermekekben? Sőt inkább ſájlalva ſemlélhetjük, hogy a' pólákban való erős bé kötözéſſel melly ſok Úri Gyermekeknek rontották 's rontják őſſze ma-is mejjeket és derekokat. A' púpos mejj, görbe hát, *herniák* vagy ſzakadáſok, és ſokakot tsak nem ſületéſektől fogva emészti ſzáraz betegségek bizony ettől leggyakrabban vagynak. Hányſzor nem panaſzolkodnak az Anyák, hogy az ő Kisdedeik mihelyt bé-póláljják és a' böltsőbe le-kötözik, a' mit ſoptak vólt, azonnal ki-hánnyák, és nyúgodni tellyeſséggel nem akarnak. Ennek-is oka többire az, hogy a' póla és böltső kötőkkel az ő mejjetskéjeket és gyomrokot igen megſzorították.

Más felől ſok példák vagynak a'ra-is, hogy midőn a' Gyermek póláit igen tágon hagyták, karjait és lábait egy darabig fel-vonván a Gyermek, a' ſok ide tova való fatsargatásban meg fitzamtatta, el-tekerte és egyberontotta ezen tagjait. E're-is azért a' bé-pólálásban illő vigyázni. Jobbnak tartanám én, ha a' kis Gyermeknek egy néhány hetek múlva tsak a' lábait kötöznék övig pólákba, a' derekát 's karjait pedig gyakrabban ſzabadon hagynák. Mint sír! mint kiált! mint hányja veti a' ſzegény Gyermek magát, midőn karjait le-kötözik! ha pedig ki-ſzabadíthatja azt,

egéſzen le-tsendeſedik és meg-vídúl. E' világos jele, hogy attól néki nagy ſenyvedéſe vólt.

§. CXX.

Továbbá a' tiſztogatás-is a' kis Gyermek egéſzségére igen ſükséges. Mert a' mint fellyebb-is említém, az ő teſtekből a' bőrnek ſínére igen ſok taknyos materia ſokott ki-ſívárgani: vizelletjek 's emétetjek-is többire alájok mégyen, mellytől az ő teſtek és ruhájok ottan ottan bé-motskoltatik: a' ki-gőzölő *porus*ok-is bé-dugúlnak. Melly miá, ha így hagyatnak, az ő vérek-is meg-véſz, el-halovánnyúlnak, meg-fekéllyesűlnek, meg-tetvesűlnek, és óltvarasúlnak, a' fülök folly, 's ſokſzor a' nyavallya-is ki-töri őket. Meg-kell azért az ő teſteket lágy meleg feredő vízzel, 's ſappannal-is, mivel a' 'síros motskot a' víz magára le nem viheti, gyakran jól meg-moſni 's tiſztogatni: Ruháikot-is ſükség nem tsak meg-ſárogatni, hanem ki-is moſni, 's tiſztábbal feltserélni. Sok egyéb iránt jó egéſzséges Gyermekek tsak ebbéli reſtségek miatt a' Dajkáknak egéſzen el-metsevéznek.

§. CXXI.

Ha az ő Teſtetskéjek a' roſz gondviſelés miatt már valahol ki-párlott, azt is ſokáig így nem kell hagyni. Hanem mindenek előtt a' Dajka magát a' CI-*dik* §-*ban* eleiben ſabott *regula* ſerínt a' fűſzerſámos, sós, etzetes ételektől, a' bor, égetbor italtól, és a' haragoskodás-

kodáſtól fogja-el. A' kis Gyermeknek ki-párlott réſzét pedig moſogaſſa gyakran borza virággal meg-ſ özött édes téjjel gyenge melegen; *vagy* kenegeſſe sótalan újj vajjal, újj fagygyuval vagy fris fa olajjal; és azután hintse-bé pergelt liſzt langal, keményítő vagy haj porozó porral, kretával, rothadt fának, vagy édes gyökérnek, vagy a' borza virágának apróra tört porával, a' mellyikre t. i. könnyebben ſzert tehet. Ha erőſſen tüzes, egy kevés kámfort-is elegyítsen a' por közi. Ezen porokat pedig tágaſon fátyolba kötni 's abból rázogatni-ki, hogy a' daraboſſa a' ſebre ne eſsék, leg-jobb léſzen. Jó leſz bé-adni az illyen Gyermeknek kétſzer, háromſzor napjában egy egy kés hegyni ſalétromból 's nád mézből kéſzült porotskát-is téjbe elegyítve. Igy a' ſebekből hamarébb meg-tiſztúl, 's a' forrósága-is inkább tsendeſedik.

§. CXXII.

Harmadik oka és Kút-feje a' kis Gyermekek Nyavallyáinak, a' *Téjnek és egyéb ételnek az ő Gyomrokban való meg-veſzéſe*. Ez igen közönséges Oka a' Gyermeki nyavallyáknak. De úgy látjuk, hogy még-is ſemmire kevesebbet nem ügyelnek az Anyák, mint e're. Nézik, ſánnyák, síratják, mikor az ő Gyermekeik nyögnek, éjjel nappal sírnak, nem alhatnak, hánykódnak, rettegnek, fulladoznak, elſáradnak, meg-potrohosúlnak, a' nyavallyától rontatnak. Látják azoknak lotsos, meg-poshadt, büdös,

büdös, sárgás és zöldes emésztetjeket. Mi lehet ezeknél világosabb jel, hogy a' téj vagy egyéb étel az ő Gyomrokban meg-vesződett? A' Doktorok-is ezt nékik minden nap úntig mondják. De még-is alig találtatik ő köztök valaki, a' ki ez igaz oknak el-háritásáról gondolkodnék. Hanem a' Gyermeknek ezen nyavallyáit ígézetnek, emberi tételnek és egyéb efféle hazontalanságnak tulajdonitván, addig vettetik nékik az ígézet vizet, addig öntetik az ónat, és varásoltatnak szegénykékre, míg a' vesződség erőt vévén, el kell halni az ártatlan Kisdedeknek.

§. CXXIII.

Hogy azért e' Gonoszokat a' magok Kisdedjekről jobb móddal el-távoztathassák, szükség előre tudni azt: hogy a' gyengéb gyomornak tsak nem természeti hibája az, hogy abban a' téj és egyéb meg-etzetesedhető ételek, míg meg-emésztődhetnek, többire meg-etzetesednek: az Etzetnek pedig, mint minden egyéb savanyuknak-is, az az erejek van, hogy a' tejet meg-túróztatják. Innen a' szopó Borjuknak és Bárányoknak gyomrokban találtatott savanyu téj leg-jobb téj óltónak-is tartatik. Hogy ezek a kis gyermekek gyomrában-is így légyenek, látjuk magunk gyakran az ő hányásokban. Ezen természeti hibát e' következendő két okok igen nagyra szokták nevelni. (1. Ha téjjel a' gyomor igen meg-terheltetik. (2. hanem vólt jóféle a' téj, az az, ha vagy igen sűrü

sűrü és vaſtag vólt az a' Gyermek idejéhez és erejékhez képest, vagy a' meg-etzeteſedéſre és megtúrózáſra könnyen hajló. Miktől ſzokott a' téjnek illyen hibája lenni, már fellyebb a' CI-*dik* §-*ban* meg-mondottuk, a' hol egyſzersmind megjobbításáról-is ſzóllottunk. Ez utólsót e're nézve itt bővebben nem-is magyarázzuk. Másként-is ha a' dolgot jól fel-veſzszük, az első oka, az az, *a' ſok ſzopás*, a' Téj meg-veſzésének ſokkal közönségeſebb.

§. CXXIV.

Szokáſok ugyan-is a' Dajkáknak, hogy mihellyt egyet nyikkannak a' Gyermekek, mindjárt tsak a' Tsetsekkel dugják bé azoknak ſzájokat, úgy hogy, végtére a'nyit kell kételen-is ſzopniok, hogy nem férvén a' téj kis gyomrotskájokban, azt ottan ottan ki-okádják. Ha pedig ki nem okádhatják, lehetetlen rendkivül meg nem terhelődni a' gyomornak: és meg nem veſzni, etzeteſedni és túrózni abban a' téjnek. Az egyben túródzott téj pedig a' belekben öſzve verődik a' tejes eretskékben, és azoknak *glanduláiban* meg-dugul; és has dagadást és meg keményedést, ſzorúlást, tagoknak el-fáradását 's több efféléket ſzerez. Továbbis mégyen a' veſzettség: mert ha a' Gyermek gyomra a' híg tejet nem vólt elégséges megemésſzteni, a'nyival inkább nem léſzen elégséges azt a' durva és egybe túródzott materiát. A' honnan az a' gyomorba tsak el-rothad, és krúpány ſzínü zöld és rágó materiává válik.

A'

A' melly az ő gyenge és igen érzékeny belső részeiket környüképen rágja, *ſpaſmus*okkal tekeri, széllel feszengeti; melly miá oztán a' Kisdedek nem alhátnak, hánykódnak, sírnak, sőt sokakot közzüllök a' nyavallya-is ki-tör. Gondolodé, hogy a' leg-erősſebb nagy Embernek-is képes vólna egészségben maradni, ha minden nap ötször, hatszor a'nyit ennék, hogy azt ki kellene okádnia? a'nyival-is inkább ha attól egyszer meg-betegszik, rèménylheddé meggyógyulását, ha épen ezen *diaetá*val akarná magát *curá*lni? Hát mikor a' magok Kisdedjekkel így bánnak, mitsoda ki-menetelit várhatják?

§. CXXV.

Azt mondják: Azért kell sírniok, hogy ehetnének: Mert ha a' tsetset szájokba adják, el-halgatnak. De tanúlják-meg: hogy ez az el-halgatás gyakrabban tsak abból esik, hogy a' kis Gyermek gyomrában meg-veszett téjnek rágását, az új édes téj egy kevesett enyhíti: de tsak hamar el-borítván a' veszetség ezt-is, mint a' tűzre öntött olaj, az-is az elsö gonoszt nagyobbra neveli. Hogy ez így légyen, meg-tetszik abból, hogy illyenkor a' Gyermek a' tsetsen nem kap, ha szájában nyomják-is, kettőt hármat szoppant 's azzal ki-veti a' szájából, és egy néhány pillantat múlva szintén úgy sír és nyughatatlankodik, mint az előtt, sőt a' szopás közben-is kénteleníttetik belső fájdalmit ottan ottan jelengetni.

Igaz

Igaz ugyan az, hogy a' kis Gyermeknek-is, mint ſzintén egyéb Állatoknak, minél közelebb vagynak az ő eredetekhez, annál bővebb eledel kívántatik, mivel illyenkor leginkább nőnek; egyſzeriben pedig az ő kitsiny és gyenge gyomrotskájok kár nélkül igen ſokat bé nem vehet. Melly ſzerint a' gyakor ſoptatást a' terméſzet *diktál*ja. De azért nem kén még-is minden fertály órában és tsak nem minden *minutá*ban tömni a' tsetset az ő ſzájokban, mintha ugyan méſzárſzékre akarnák őket meg-hízlalni, még pedig igen rövid idő alatt; sőt mintha ugyan utóllyára téjjel kén őket meg-is fullaſztani; a' ſzopáſtól pihenést-is alig engedni. Az éh Gyermek repesve kap a' tsetsen, és tsak nem maga elé húzza azt, mohon ſzopik, és azután egy darabig magára vígan játzodozik. E're kén az értelmes Dajkáknak a' ſoptatásban vígyázni, nem a' magok múlatságára. A' bőltſ Terméſzet, hogy a' kis Gyermekkel való ſok bajlódáſnak únalmát valamivel édesíthetné, úgy formálta az emlőköt, hogy midőn annak bimbójit a' kis Gyermek a' maga gyenge ajakai és ínye közt forgatja 's ſzorongatja; kezeivel pedig az emlőkön babirkál, az a' Dajkáknak olly kedves érzékenséget okoz, hogy e' miatt a' ſoptatást ſokan a' *Venus vice*jének nevezik. Ide járúl az-is, hogy ha a' téj az emlőkben igen meg-gyűl, fájdalmot okoz. Már pedig ſok Dajkáknak olly bővön gyűl a' tejek, hogy két, három

három Gyermek-is meg-érné vélle. Ezekre nézve, ha az igazat ki kell mondani, azt a' gyakor ſoptatást inkább tselekſzik ők az önnön magok kedvéért, mint ſem a' Gyermeknek haſznáért.

§. CXXVI.

E'felett ollyan reſtek, vagy inkább bóldogtalanok-is vagynak ſokan a' Dajkák között, a' kik mi baja lehetne az éhezéſen kivül a' síró Gyermeknek, nem értvén, vagy érteni nem akarván, az egy ſoptatáſon kivül egyéb múlatságot kereſni nékiek tellyeſséggel nem tudnak. A' kis Gyermek bizony azért hogy ehetnék, leg-kevesebbet sír; hanem ſok száz egyéb bajai-is vagynak néki, mellyeket síráſſal ſzokott ki-jelenteni. Mint p. ó. sírnia kell, ha a' téj a' gyomrában meg-veſzvén, azt rágja; ha ſzorúláſa van; ha a' ſzél beléit feſzegeti; ha alhatnék; ha az ágya nem jó, kemény, tsomós, vagy holmi tollu bút-ki a' derekaiból, melly teſtetskéjét ſzúrja; ha a' ruhái nedveſek és ſzennyeſek, ha a' balhák tetvek mardoſsák, ha a' ſebek és túrok miatt fáj a' teſte; ha gondjokra akarnak fel-kelni; ha magok alá rútoltak. Mert a' mint fellyeob-is emlitem, ſokſzor ollyan tsípős a' Gyermek emeztetje és vizelletje, hogy ha fél óráig benne kell hevernie, a' börit ki-ſebeſíti. Sírnia kell továbbá, ha a' pólája igen ſzoros, vagy egyébként keményen le van kötözve; ha a' kezei és lábai jól nintsenek téve; ha vagy fázik, vagy igen melege van;

ha

ha meg-únta fekünni; ha mikor kün ſzokott múlatni, ha a' házban tartatik; ha természet ſzerint mérges, és már a' síráfra reá ſzokott; ha azt, a' ki véle bánik, nem ſzereti, ha fogai akarnak hafadni 's a' t. Nem nagy bolondságé tehát a' síró Gyermeknek mind ezek ellen tsak tsetsetet adni? és végére nem menni, mikor mitől légyen baja, és azt nem háritani-el. Ugy bizony a' jó Dajkák a' Gyermeknek tsendeſségét állandóbbá tehetnék, 's egeſségeket-is jobban meg-tarthatnák.

§. CXXVII.

Azt kérded: *Hányſzor kell tehát egy nap? mikor? és menyire kell a' Kisdedeket ſzoptatni? Fr. Hoffmann*, a' Pruſſiai Királlyi Háznak nem régiben Udvari Fő Doktora, úgy ítél; hogy az első hat hólnapokban napjában ötſzör meg-ſzoptatni a' Gyermeket bőven elég; azután pedig kétſzer, leg fellyebb háromſzor; Éjtſzakánként pedig ennél még ritkábban kell ſzoptatni. Mert egyébként, ha ſzinte meg-emésztené-is a' Gyermek a' tejet, de igen nagy ehetővé léſzen, nagyon meg-hízik, es a' vére rendkivül megbővül, mellyből ſok nyavalyája következik. Azt látom én-is, hogy a' ſzegényebb rendü Paraſt Aſſzonyok, a' kik a' ſok házi és mezei munka miatt, akarmint sírjon-is az ő Gyermekek, négyſzer, ötſzer alig érkeznék nap eſtig meg-ſzoptatni azokot, ſokkal erősſebb 's egeſzségeſebb magzatokat nevelnek, mint a' kik éjjel, nappal a' magok mejjeken hevertetik

Gyermekeiket. Ugyan tsak, én úgy tartom, hogy a' ſoptatáſnak ſem ſámát, ſem óráját nem lehet kereken meg-határozni. Hanem, ha ſemmi egyéb baja nem lévén, a' Gyermek nyúghatatlankodni kezd, ajakait, mintha ſopni akarná, egybe ſedi és tsemtsegteti, a' tsetsen nagyon kap, mohon, örömmel és játzodozva ſopik, jele hogy ehetnék vólt, és ſoptatás kellett néki. De mihelyt a' ſopást félben hagyván egyébén kezd kapdoſni, már jól lakott, azért ötet a' ſopáſra tovább nem kell erőltetni; hanem, ha alunni nem akar, egyéb múlattságot kell néki kereſni. E'-felett illő azt is tudni: hogy az erős, vaskos, egéſséges Gyermekek egyſzeriben többet ſophatnak, 's hamarébb-is meg-eméſztik a' tejet, mint a' kik terméſzet ſerint gyengék, kitsinek és betegeſek. A' kövér vaſtag téjjel-is hamarébb jól lakik, 's későbbre eméſztheti azt meg akármellyik Gyermek, mint a' melly vékony és ſavós. A' tsetse-is egyik Aſſzonynak bővebben botsátja a' tejet, mint a' máſiknak. Ha a' Gyermek a' téjtől tikog, jele, hogy igen bővön foj az az ő torkába. Illyenkor azért a' tsetset ottan ottan ki kell ſájából rántani, és bé ſem adni, míg a' ſájában lévő tejet egéſzen le nem nyelte.

§. CXXVIII.

De minthogy találtatnak ollyan Gyermekek-is, a' kik ſopni tellyeſséggel nem akarnak, minekelőtte a' kis Gyermekek' egyéb *diaetá-*

jokra

jokra ſ ral mennénk, láſſuk egy két ſzóval, mit kelleſsék az illyen ſzopni nem akaró Gyermekekkel tselekedni. Azt írja *Tauernier*, igen ſokat bujdoſott Frantzia *Baro*, *in itiner. Ind.* a' *Bengala* nevü Orſzág és Városbéliekről, hogy azok egy lepedőt kötvén a' négy ſzeginél fogva négy élő fákra, az illyen gyermeket mezítelen abba fel vetik, és egéſz nap ott hagyván, eſtve meg próbálják, ha ſzopik. Ha ſzopik, jó; ha nem ſzopik, más nap harmad nap is így tselekeſznek: a' melly idő alatt ſokaknak a' ſzemit ki-is vágják a' hollók, a' honnan ott igen ſok a' fél ſzemü és vak ember. Ha így ſem ſzopik, a' Gánges follyó vízben vetik, ördögnek tartván azt, nem embernek. De mi tőllünk, a' kiknek ISTEN jobb értelmet adott, távól légyen az efféle bolondság. Nem ſzophatik ugyan-is a' ſzegéuy Gyermek, ha vagy igen erőtelen, vagy a' ſzájába és torkába valami hiba van, vagy az álla-kaptzája meg fitzamodott, vagy a' nyelve erőſſén le van ragadva, vagy az ajaka, mint a' nyúlnak, igen nagyon ki-haſadott, vagy a' tsets bimbóji igen rövidek és vaſtagok, hogy a' kis gyermek azt ſzájában nem foghatja, vagy ha a' tejet nem ſzereti. Ezek közzül mellyiktől nem ſzophatik a' Gyermek, azt igyekezzük minél hamarébb ki-tanúlni és el-háritani. Míg pedig a' meg-lenne, a'dig-is kalánnyal töltögetni kell a' tejet az ő ſzájába. A' tsets bimbójit meg kell nád-mézzel vagy ſzín mézzel kenni, és igy-is

próbálni kell, ha inkább kapna rajta. Ha egyikből nem ſzopik, a' más tsetsét kell néki adni. Mert ha Dajkának e' vagy ama' tsetse az előtt meg-kőlt vólt, vagy a' tüdője valamellyik felől rothad, abban a' tsetsiben roſz ízü a' téj. Ha egy Aſſzonyt nem ſzopik, máſon-is próbálni kell. Ha *a' nyelve ragadt-le*, nem kell a' Dajkákra bízni, hogy veſzedelmes ſzokáſok ſzerint, buta körmökkel ők ſzaggaſsák-fel; hanem valamelly értelmes ember jó éles ollóval vágja azt fel. De jól meg kell nézni, hogy vallyon ugyan le vané a' nyelve ragadva. Mert nyilván vagyon a' ſzemeſebb Orvoſok előtt az, hogy a' kiknek nyelveket az oſtoba Bábák le-ragadva tartván, rút martzonglálſſal fel-ſzaggatták, ezer közül egynek alig vólt le-ragadva. Az értelmeſebb *Chirurgus*ok bizony a' nyelv le-ragadását ſokkal ritkábnak tartják, mint a' nyúl ajakat. Ha a' Gyermek ki-nyújthatja a' nyelvét a' maga ajakaira, bizonyos, hogy a' nints le-ragadva.

§. CXXIX.

Ezek vóltanak, a' mellyeket a' ſzoptatásról meg-említeni ſzükségeſnek ítéltünk. Láſſunk már a' Kisdedeknek egyéb eledelekről-is. Leg-közönségeſebb azok közt a' fejér búza liſztből téjjel, hús lével, vagy tsak meleg-vízzel kéſzült pép, vagy gombóda. Ez lágyságáért és kenő édeſségéért a' Gyermekek ínyének nagyon-is tetszik. De igen ártalmos. Mert, a' mint fellyebb-is a' *X-dik §-ban* meg-mondottuk,

dottuk, mint a' valóságos tsiriz, az ő gyomrokhoz és belekhez hozzá tapad, a' tejes erekben és azoknak *glandulá*iban meg-dugul, magában meg-etzetesül és meg-puffad, mellyet, ha azt a' pépet tsuporba egy két óráig meleg hellyre téſzük, ſzemeinkel meg-láthatunk. Ezen etzetes mog-poshadt *materia* pedig maga-is kegyetlenül rágja a' Gyermek bélit, de a' tejet-is meg-túróztatja. Mellynek mitsoda következéſe légyen a' CCXXIV-*dik* §-*ban* megmondottuk. Mind azok a' gonoſzok hogy az Urak gyengén termett Gyermekeiket ſokkal hamarébb és nagyobb mértékben érjék, önként meg-tetſik. Mert valamint az ő egéſz teſtek gyengébb és kiſſebb, mint a' munkás Paraſztok gyermekeinek teſte, úgy az ő belső réſzeik-is jóval kiſſebbek; ſoroſſabbak, erőtlenebbek és érzékenyebbek. Melly miá annak az enyves ragadó materiának által ſzűrésére és meg-emésztésére-is ſokkal elégtelenebb. Mindenek felett lehet kárhoztatni azoknak veſzedelmes ſzokáſokot, a' kik az illyen pépet újjok begyére vévén, erőſzakoſon-is bé-kenik és gyömötlik a' gyermek ſzájában, még pedig ſokſzor hanyot feküve, mellytől a' ſzegény Gyermek alig hogy meg nem fullad. Igen oktalan tselekedet az-is, midőn a' Dajka a' kenyeret meg-rágván, annak haſznos vékony réſzét maga el-nyeli, a' durváját pedig a' gyermek ſzájában keni. Ide járúl, hogy a' Dajkáknak ſzájok ſokſzor büdös, fekéllyes, ínyek vagy fogok meg-veſzett, nyá-

lok tiſztátalan, vagy valami belsö nyavallyájokis van, és a' rágottal az ö tiſztátalan undok nyálokot a' Gyermekkel meg-étetik. De akárkinek-is ritka, hogy az elötti ételből valami az ö ínyén és fogai közt meg nem veſzett. Egyébkor-is azért, de kivált éhomra, a' gyermeknek rágogatni épen nem tanátsos. Könnyü ezekből meg-ítélni azt-is, mi haſzon kerekedjék-ki abból-is, midön a' kis gyermeket holmi tehetetlen, beteges, fogarlan vén ſzülékre bízzák, hogy azok viſeljék gondjokot, és rágogaſſanak nékik.

§. CXXX.

Ha a' Dajkának elég teje van, valamíg a' foga a' Gyermeknek jöni nem kezd, téjnél egyéb eledel néki nem kívántatik. Ha pedig a' téj az ö tápláltatására elégséges nem vólna; Főzd-meg a' Tsirke vagy Tyúk húst (ha elöre jól meg-töröd, annál jobb leſz) erőſſen tiſza vízben. Ezen hús lévben, vagy ha e' nints, jól meg-főtt marha hús lévben, főz oſztán meg-mor'sált 'semlye' vagy fejér tzipó bélből pépet ſzámára. Ha a' riskását, gyöngy kását, árpa kását, vagy zab kását egy néhány ſzem malo'sa ſzöllővel hús lévben, vagy ha a' nints, tiſzta vízben a'dig főzöd, még péppé válik, és akkor ruhán, vagy ſzűrő ſzitán meg-ſzürvén, vagy inkább álral vervén, tojás ſzékivel fel ereſzted, a' búza liſztből kéſzült gombódánál az-is jóval haſznoſabb léſzen. Lehet egy kevés nád-mézet-is tenni belé: Jóllehet az igen édeſre a' Gyermeket nem jó ſzoktatni, mert az a' geleſztáknak meg-terméſit ö bennek nagyon ſegíti.

Fejér ſavót, mondola tejet, és jó hígon sült friſ tojást-is adhatni nékiek. Az Állatok teje közt pedig az Aſſzony ember téj után a' juh téj a' kis gyermekeknek leg-bátorságoſabb. A' Tehén téjjel a' gyenge Gyermekek gyomra (kivált ha a' tehén vén és ſzénán él, a' midőn a' téj igen vaſtag ſzokott lenni) nem birhat. Akármiféle tejet adj pedig nékik, azt előre gyengén meg-kell melegíteni; de egéſzen nem kell meg-főzni: mert a' főzéſſel annak vékonyabb és nemeſebb réſze ki-gőzölög, és a' ſajtos durva réſze marad. Ha téjbe egy kevés nád-mézet téſzeſz, az íze-is kedveſebb léſzen, nem-is olly hamar etzetesül és túród-zik-meg a' gyermek gyomrában. A' Húſra, valamíg ſzopnak, nem jó őket ſzoktatni. Gyümöltsöt-is, kivált nyerſen, nem kell nékik adni, ſem egyéb ſavanyut, melly a' tejet az ő gyomrokban meg-túróztathatná. A' nád-mézes, kivált a' keletlen téſztából kéſzült *konfekt-ek*, tepſiben sült, 'sírba rántot téſzta müvek-is nékik mind ártalmoſok. Százſzor tapaſztalt dolog, hogy a' melly Gyermekek ſok gombódát, tehén tejet, húst, túrót, gyümöltsöt és *konfekteket* eſznek, főként ha terméſzet ſzerint reſtek és túnyák, a' geleſztától tiſztán ſoha nem maradnak.

§. CXXXI.

Italokot a' ſzopó Gyermekeknek a' mi illeti: valamíg ők csak téjjel élnek, a'dig egyéb italra kevés ſziükségek vagyon. A' midőn pedig egyéb ételre-is kaptak, már ital-is kivántatik

nékik. E' következendő főtt víz, a' nyers víznél az ő italolokra haſznoſabb. *Végy*, két kalányni ſzemelt árpát, vagy meleg vízbe jól ki-moſott árpa kását, tégy egy darabotska édes gyökeret és narants hajat és két három ſzem malo'sa ſzőllőt hozzá, főzd-meg fél éjtelni forrás vízben, míg a' víz fél újnira leapad. Vagy: *végy* egy kalányni reſzelt ſarvas ſarvat a' fejériből, fél kalányni Áni's vagy kömény magot, egy darabotska apróra vagdalt *Scorzonella* gyökeret, főzd-meg haſonló módon. Ezen főtt vizekkel mind egéſzséges, mind beteg állapotjokban leg-bátrabban élhetnek. Ezek az ő gyomrokban meg-etzeteſedett tejet-is megédesítik, a' meg-dugult ereket-is ki-bontják. A' ſzélnek és belső fájdalmoknak tsendeſítésére a' herbathé, veronika, ezer jó fű és ſzékfű virágra öntött forró víz-is, a' menyire ſzükség, meg-hűtve ſokat ſegít. Az erőſſebbeknek jól meg-tiſztúlt vékony ſert-is lehet adni: de ſemmi italok erős hideg ne légyen; mert attól nehéz lehellést és kohögést kapnak.

§. CXXXII.

Egy nevezetes Kérdés: *Vallyon az illyen már ételre kapot Gyermekeknek leheté Bort adni? Pythagorás* régi Görög *Philoſophus* és *Medicus* törvény ſzerint tiltotta vala meg, hogy 18. Eſztendős korokig a' Gyermekeknek ſenki bort ne adjon; félvén attól, ne hogy az az ő véreket fel-gyúlaſztván forró nyavallyába, vagy nyavallya törésbe ejtse őket; leg-alább, ne

hogy

hogy növéſeket meg-akadályoztaſſa, idő előtt meg-ſzáraſztván és kemenyítvén az ő tsontjaiknak *fibrái*t. Igaz-is az, hogy a' véres, ſerény és eleven gyermekeknek a' bor épen nem jó: De az erőtlen, túnya, fejér ſzínü, lágy és hideg húſú gyermekeknek néha egy két kalányni édes kedvü bort adni nem tsak nem árt, sőt orvoſság gyanánt vagyon: mivel attól az ő el-lankadt erejek igen ſzépen éled, hideg és nedves teſtek-is jól ſzárad és tiſztúl. De erős, annyival-is inkább ſavanyu a' nékik adandó bor ne légyen; és vízzel jól meg-elegyítteſsék. Vagynak ugyan ollyan oktalan Atyák és Anyák, a' kik abban kereſik múlattságokot, ha az ő gyermekek a' bortól meg-részegedvén nevet, és magát hánnya veti. De ezen múlattságokot majd midőn a' Kisded rettegni, forrózni és a' nyavallyától rontatni kezd, keſerves búval és ſiralommal kelletik gyakron fel-váltoniok. Az illyen hidegebb térméſzetü gyermekeknek, az *Hoffmann* tanátsa ſzerint, két kalányni *vékony tejes kávét*, *vagy tsukoládét-is* jó néha adni; kivált mikor a' tsetstől el-akarják őket válaſztani, és egyebet nem akarnak enni, ettől igen jól táplálódnak, az ételre-is kapnak.

§. CXXXIII.

Ha a' Gyermek az ételt és az italt rendkivül kívánja, bizonyos jele, hogy az ő gyomra és bélei meg-veſzett tsípős materiával teli vagynak; vagy pedig geleſztás, és a' geleſztak rágását kívánja az étellel' és itallal a' nyiſzor

enyhíteni. Mellyre nézve nem-is bátorságos tőlök az ételt és az italt el-vonni, hanem gyakran kell adni mindeniket kevés kevés mértékben. Ollyanok légyenek mindazáltal a' nékik adandó ételek és italok, hogy azt az etzetes és tsípős materiát az ő gyomrokba ne ſaporítsák. E' mellett, mint hogy az az éhezés és ſomjúzás a'dig el nem múlhatik, míg az, a' mi okozta, bennek marad, azonis rajta kell lenni, hogy azt az okot ő belőlök ki-tiſztítsuk. E' végre e' következendő por leg-többet tehet. *Végy* igen apró porrá tört rák ſemet, rák lábat, tojás hajat, vízi béka tekenőt a' külső feketéjétől meg-tiſztítva, gyöngy házat, drága gyöngyöt, klárist, fejéren meg-égetett ſarvas ſarvát, vagy másféle tsontot, vagy tiſzta fejér krétát (a' mellyiket t. i. könnyebben kaphadd, mert a' haſznok és erejek mind egy) a' menyit tetſzik; tégy hozzá fél a'nyi apróra tört *Tartarus vitriolatust*, egybe olvaſztot ſalétromot, meg-tiſztitott bor követ, vagy Ángliai sót, a' mellyikre ezek közzül-is hamarébb ſzert tehetſz: elegyítsd és törd jól öſzve vas vagy kő mo'sárba, (mivel a' réz mo'sártól ha valami le-kopott réz por elegyedik a' por közzé, hány a' gyermek tőlle:) adogaſs ezen porból 20. *grán*, vagy egy egy póltra nyomót tsets tejbe, vagy a' fellyebb le-írt főtt vízbe napjában kétſzer, háromſzor a' gyermeknek. Ez a' por így meg-elegyítve laſſanként és apránként minden erőltetés nélkül

azt

azt az etzetes materiát ſzépen ki-óltja és kitiſztítja : nem is tapad úgy a' belekhez és gyomorhoz , mint az elsö ſavanyuság oltó porok tsak magokra. Ha a' haſok e're ſzorúlva maradna ; negyedik, vagy ötödik nap, egy a'nyit nyomó jóféle , ujjanon tört *Rhabarbarum* port is kell ezen porral bé-adni. Ha a' ſzél is erösſen járná a' Gyermeket, fél e'nyi meg-tört Áni's vagy kömény magot-is kell hozzá adni. Hogy az íze jobb légyen, lehet egy kevés nád-mézet-is törni köziben. Ez a' por *NB.* a' kis Gyermekeknek maid mindenféle nyavallyá jokban haſznál: nevezeteſen pedig azokban, mellyek a' gyomorban meg-veſzett téjtöl és ételtöl ſzármaztak. Azért jónak tartám itt le-írni, ha ſzinte az orvoslás moſtani tzélomra nem tartozott vólna-is.

§. CXXXIV.

Nevezetes dolog a' Gyermekek egéſzségének meg-tartására a' *Tsetstöl okoſon való el-válaſztás-is*. De mikor és mi formán vólna ez leg-jobb, nem egyezö értelemben vagynak az iránt az Anyák. Sokan úgy tartják, hogy a' melly Gyermeket a' Tsetstöl hamar el-válaſztanak , az egéſz életekben erötlenebb 's betegeſebb léſzen, 's kiſſebben is marad, mint a' ki ſokáig ſzopik. Máſok megínt úgy okoskodnak , hogy ha ſokáig ſzopik a' Gyermek, a' teſte ugyan erösſebb léſzen, de az elméje megburul és durvább léſzen. Hogy azért ezek közzül egyikbe ſe eſsék a' Gyermek, valamint az

az ő Anyja méhében kilentz hólnapokot élt, a' tsetsen-is épen kilentz hólnapokig kell élnie. A' Törökök *Alkorávjá*ban a' parantsoltatik, hogy az Anyák a' magok gyermekeiket két eſztendeig ſzoptaſsák. A' Sidók, a' mint az II. *Makab.* R. VII. ỳ. 28. meg-tetſik, három eſztendőkig ſzoptatnak vala. A' nagy *Fr. Hoffmann*-is úgy tartja, hogy ha a' Dajka teje ki nem ſzárad, két eſztendeig jó el-nyújtani a' ſzoptatást: Sőt ha a' Gyermek erőtelen, tovább-is, mig t. i. a' kenyér ételére kap és a' lábain állani kezd. Mert ha, úgy mond, az eſze a' hoſſzas ſzopáſſal valamit durvulna 's butulna-is, az erő, a' jó egéſség, a' hoſſzu élet, és a' munkának jól győzéſe ezt a' ſogyatkozást kétſzereſen ki-pótolja. Az alatt mindazáltal, ha a' ſogok ki-jött, kivált a' máſodik eſztendőben, a' fellyebb le-irt eledelekre-is ſzükség őket reá kaptatni. Hapedig az Anya, vagy Dajka, hét vagy nyóltz hólnapok múlva meg-találtvíſelősülni, jobb a' gyermeket e'kor el-válaſztani és az említett ételekre fogni, mint ſem az ízetlen ſavós téjjel meg-betegíteni, vagy éhel meg-ölni. A' melly gyermeknek hamar ki-jő a' ſoga, azt hamarébb el-lehet válaſztani. Mert a' fog ki-jövéſe jele, hogy már az ő gyomra a' téjen kivül egyebet-is meg-eméſthet. Az igen hoſſzas ſzoptatás, kivált ha a' hóſám az alatt rajta egyſzer ſem fojt, a' Dajka egéſségét tsalhatatlanúl meg-rontja, ſokakot ez magtalanná-is tett. Mert a' vér úgy másfelé ſzokik, hogy

hogy oſztán a' méhre magának útat épen nem tsinálhat.

§. CXXXV.

Módját az *el-válaſztáſnak* a' mi illeti: A' régi Pogányok ezt ſok tzérémóniákkal, babonázáſokkal, és nagy vendégség adáſſal ſzokták vala véghez vinni: mellyek közzül a' tudatlanabb Keresztyének közt némellyeket ma-is láthatni. Nevezetesen a' Hóldnak és *Planétáknak* járáſira ſzoroſſan vígyáznak vala. A' honnan, a' Tudós világnak gyalázatjára, a' Kalendariumokban ez a' haſzontalanság e' máſi napig-is fel-ſzokott tétetni. Nem kell ide ſemmi affélé képzelt meſterség. Hanem az egéſz dolog tsak abból áll, hogy a' kis gyermekkel a' tejet el-felejteſsék, és egyéb külsö eledelre úgy ſzoktaſsák öket, hogy ezen *diaeta* változtatás miatt meg ne betegedjenek. Vagynak ugyan ollyan Gyermekek, a' kik egyéb ételre kapván, a' tsetset el nem veſzik, de többire a' gyermekek a' téjnek ízét igen nehezen felejthetik. E're nézve nem-is bátorságos az illyeneket a' tsetstöl egyſzeriben el-fogni, hanem tsak ſzakaſzonként légyen az. Ha nem kérik, nem kell meg-kínálni; ha kérik-is, eſzeket a' míg lehet egyébre kell fordítani, és a' Dajkát ſzemek elöl egy egy darabig félre kell állítani. E'kor már lehet öket húſſal-is éltetni, a' mellynek ízét a' kis gyermekek igen ſzeretik: egyéb ételel-is gyakrabban kell, mint az előtt kínálni: kivált az ital bövebben

kell

kell nékik adni. Erővel mindazáltal egyiket ſem tanátsos beléjek tölteni; ſőt ha magok kérnek-is, dugtig nem kell nékik engedni; mert az ő gyengébb eledelhez ſzokott gyomrok a' keményebbekkel nem birhat. Az egyſzer el-válaſztott gyermeket újra tsetsre fogni ſem jó. De nem azért, mint a' vén ſzülék tartják, hogy az illyen Gyermekekből *ígézös* emberek lennének, hanem hogy az a' gyakor *diaeta* változtatás romlására volna az ő egéſzségeknek.

§. CXXXVI.

Egyéb *diaetá*jokra-is a' kis Gyermekeknek ſzükség okoſon vígyázni. Mert minél gyengébbek, a' hibázás nékik annál könnyebben nagy kárt tehet. A' *Böltsöben való rengetés* ha tsendes, mint valóságos *commotio*, az ő teſteket úgy erősíti, és gyomrok emésztését úgy ſegíti: az álomra-is, egyéb dolgokról el-vonván az ő érzékenységeiket, őket ſzépen el-kéſzíti. De ha igen erőſſen rengetik őket, kivált a' ſzopás vagy étel után hamar, emésztetlen rázza ki az ételt az ő gyomrokból, el-ſzéditi és megokádtatja őket. Vagynak ollyan példák-is, hogy e' miatt egyben rázódván a' Gyermeknek az ő agyok veleje, és meg-dugulván az érzékenységek, igen buta eſzüekké, ſőt, egéſzen ostobákká-is lettenek. Mikor forróságok van, és a' nyavallya töréſtől félthetni őket, a'kor még tsendeſen rengetni ſem bátorságos. *A' karon, vagy abon való ſzekeretskékben való hordozgatás-is*

az

az ő egéſzségekre igen ſükséges. De mindenik ha egy végtiben ſokáig tart, meg-árt. Mert igen el-bádgyadnak, álmokot el-veſztik, forróságot kapnak és növéſekben meg-akadnak. Nevezeteſen, mikor igen ſok emberek közt hordozzák őket, az erős és hoſſas ide 's tova való ügyelésben ſokſor meg-is betegülnek, mellyet az Aſſonyok ok nélkül a' *meg-igézésnek* ſoktak tulajdonítani. E'felett, midőn tsak nem egéſz nap a' Dajkák karjain lábok és hátok félre tekeredve ülnek, attól az ő hátok ſokſor meg-is görbül, és lábok meg-lőtsösül és meg-sántul. A' mellyek annál hamarébb megeſnek, ha tsak egyik karján hordozza őket a' Dajka, és üléſeket nem változtatja.

A' *Járáſra*, míg a'ra elég erejek nintsen, nem tanátsos erőltetni őket. Mert azzal a' mi erőtskéjek vólt, azt-is gyakron el-veſztik. Ha járó ſzekérben, vagy jártató vállakban vezettetnek, úgy-is a' mejjek gyakron meg-romlik, melly miá a' rendes idő után-is lábra ſokáig nem kaphatnak. Illő az ő jártatáſokban a'ra-*is* vígyázni, hogy hirtelen ne fordúljanak; mert az ő gyenge ízeik e' miatt ſokſor megfitzomodtanak.

§. CXXXVII.

Az *Álom* a' kis Gyermekeknek ábrak gyanánt vagyon: és minél közelebb vagynak eredetekhez, annál bővebb álom kívántatik nékiek. A' jól aluvás az ő egéſzségeknek leg-bizonyoſabb jele: Ez őket ſzemlátomást neveli, erősíti

és vídámitja. Az álmotlanság ellenben megemészti őket. Innen igen nagy bóldogtalanság a' gyermeket azért, hogy szopják, álmából fel-venni. De ellenben őket kéntelen-is éjjel nappal tsak alutni még roszszab. Mert a' sok álomtól reſtek, mord kedvüek és oſtobák lésznek. Főként, mint ſok Iſtentelen Dajkák tselekeszsznek, azért hogy magok a' gyermek mellett inkább nyúghaſſanak, terjékkel vagy egyéb *opium*os orvoſságokkal és fejér mák olajjal alutni a' Gyermeket igen veszedelmes. Sok ezerek a' példák, hogy az illyen alutáſtól a' Gyermekek vagy örökösön el-aluttanak, vagy egész életekben tartó meg-orvoſolhatatlan erőtlenségben, reszketésben, és oſtobaságban eſtenek. Ha a' Gyermek nem alhatik, bizonyos, hogy a' pólájától, vagy az ágyától, vagy a' hasától, vagy a' fogától vagyon szenyvedése, a' melly álmot jöni az ő szemére nem enged. Ezeket ha el-hárítod, mindjárást el-aluszik.

§. CXXXVIII.

A' böltsőben való fekvésekben-is illő reá vígyázni, hogy az ő fejek felett, vagy óldalfélt ablak, vagy egyéb valami, a' mire szemeiket szüntelen reá függeszszék, ne légyen; mert kantsal nézésre szoknak. Leg alább gyakron meg kell böltsőjeket fordítani, hogy ſokáig tsak egy felé ne nezzenek. Ha pedig az ő szemek már félre tekeredett, ellenkező félre kell szüntelen őket nézetni, még pedig úgy, hogy az egyenes szemek bé-kötve tartaſsék, és mindenkelé

tsak

csak a' kantsal szemekkel kénteleníttessenek nézni. Így elein gyakran egyenes nézésre lehet őket újra szoktatni. Némellyek e' végre ollyan *larvák*-is tétetnek a' Gyermek orczájára, a' mellyen ő egyenesen csak eléfelé nézhessen.

§. CXXXIX.

Mint hogy a' Kis Gyermeknek teste igen gyenge és erőtelen, e' miatt a' mit szopik és eszik, azt ő tökéletesen meg-emészteni nem elégséges. Innen *Tisztátalanság*-is sok gyűl ő bennek. Ettől vagynak a' kis Gyermekeken a' gyakor has menések, vastag zavaros vizellések, fül fájások, öltvarok, himlők, fakadékok 's a' t. Mert mind ezeken az útakon az afféle *tisztátalan* materiát szokta a' maga meg maradhatása iránt gondoskodó természet ki hajtani. Ezen tisztulásait azért a' Testnek szorító, vagy száraztó eszközökkel hamar vissza verni és meggátolni épen nem volna tanátsos. A' míg a' Gyermek ezek alatt jól szophatik, ehetik, alhatik 's erejében-is még jól maradt, mind addig, békét kell nékie hagyni. Egyéb aránt, ha így ki nem tisztúlhat, a' belső részeire fordúl az a' meg-vetett tisztátalanság, és nehéz fulladozást, fojtogató köhögést, meg-fullasztó náthát, forró nyavallyát, nyavallya törést, el. száradást, 's végtére oztán bizonyosan halált okoz.

§. CXL.

Nevezetesen, a' hasok járására igen szükség

a' Gyermekeknek gondot tartani. Mivel ö rajtok nem tsak a' belekbe fenn maradó emésztet, hanem a' vérben gyülö tiztátalan réz-is nagyobbára ezen az úton fokott ki-tiztúlni. Innen vagyon, hogy mikor a' Gyermek hasa higot megyen, és napjába két három féke-is vagyon, az ö egészsége a'kor leg-jobban folgál. Ellenben ha egész nap nints féke, és az emésztetje kemény, lehetetlen az ö egészségének épségben meg-maradni. Ezzel azért minél hamarébb gondolni kell; és holmi gyenge has lágyitókkal, a' minémüeket fellyebb a' CXVI-*dik* §-*ban* fel-jegyzettünk, segíteni kell rajtok. De az erösebb purgáló Orvosságok, a' mellyek közi tartozik a' *Folia Sennae*-is, mind távól légyenek: mert a' Gyermek beleit el-erötelenítik és nagyobb has forulást okoznak. A' kissebb idejü Gyermekeknek elégnek tartja *Ettmüller*, nem régi tudós Német Doktor, ha vajjal a' tüz elött hasokat meg kenik, és az ö farokot 's tzombjaikot a' kenés után hideg vízzel minden nap meg-mosogatják. Vagy ha a' péppel két három darabotska Egér ganéjt étetnek meg véllek. De ezek mellett a' forulásnak belsö okairól-is, mellyek többire a' téjnek az ö gyomrokban lett egybe túrózása és a' pépnek a' belekhez való tapadása, nem kell el-felejtkezni.

§. CXLI.

Az Elmebéli indúlatok-is minél gyengébbek a' Gyermekek, ö nékik annál hamarébb meg-

meg-ártanak. Nem kell azért őket riogatással, tsapással, és veréssel fenyegetni 's ijeszgetni. Kivált mikor aluznak, zörgetéssel, kiáltozással nem kell fel-rettenteni: mert ebből nyavállya törésekben igen könnyen eshetnek. Haragra, mérgelődésre, sírásra, sikóltozásra sem jó őket ingerleni és szoktatni. Hanem ha sírnak, haladék nélkül ki-tanúlván, mitől van szenyvedésök, azt meg-kell igazítani (Lásd e're a' CXXVI-*dik* §-*t.*) és szoptatással, rengetéssel, énekléssel, beszélgetéssel, játékkal vagy egyéb édesgetéssel elméjeket egyébre fordítván, érzett bajokot el kell felejtetni. *Aristoteles* ugyan úgy tartotta, hogy a' Gyermek sírásával kevesett kell gondolni, mert a' néki nem árt; söt inkább a' roz nedvességtől az ő fejét tisztitja, és a' gyomrát erősíti. De gyakrabban tapasztaljuk azt, hogy a' sok sírásban a' gyermekek vég béleik lesereskedtek, ágyékok vagy köldökök meg-szakadott, és hogy az ő szemekben hájog ereszkedett.

Továbbá, mivelhogy a' kis Gyermek, mint a' majom, jót, rosszat hamar meg-tanúl és meg-szokik, hogy holmi illetlen maga viseléstre, szemtelenségre, hibás beszédre reá ne szokjék, szorosan őrizni kell; Mert a' mit illyenkor bé-szív, gyakortább vénségéig meg-tartja.

§. CXLII.

Negyedik és utólsó Kút-fejéül a' Gyermekek

nyavallyáinak *az ö Fogaiknak ki-haſadását tettük vala*. Vóltak ugyan keveſen ollyan gyermekek-is, a' kik kéz fogakkal ſzülettek, mint azt *Plinius M. Curioról*, *Cn. Papyrius Carboról*, és egy *Valeria* nevü Aſſzonyról, az újjabbak pedig XIV-*dik* Lajos Frantzia Királyról feljegyzették. Illyenek néhol ma-is találtatnak. De rend ſzerint a' fogak a' ſzületés után ſzoktak ki-nöni: a' négy elsö fogak néha az ötödik, hatodik, többire pedig a' hetedik hólnaban, a' két ſzem fogak a' 15-*dikben* vagy 17-*dikben*, így oſztán rendel a' többi-is, a' míg két eſztendök alatt a' záp fogak-is mind ki-jönek; a' két utólsó záp fogak pedig a' húſzadik eſztendö felé ſzoktak ki-nöni, a' honnan azok, minthogy az Embernek e'kor kezd inkább eſze lenni, *böltseség fogainak*-is neveztetnek. Vóltak mindazáltal ollyanok-is, a' kiknek leg-elöſzer-is 20-*dik* 30-*dik* sőt 60-*dik* eſztendös korokban kezdett fogok nöni. Vóltak, a' kik mind hóltig fog nélkül maradtak.

Mikor a' fogak az állkaptzákból ki-kezdenek nöni, és a' fog húst emelni és feſziteni kezdik, az, egy elöſzer a' Gyermekeknek tsak vizket. A' honnan újjaikot és egyéb kemény materiákot igen ſzeretik illyenkor az ínyek közt forgatni és rágogatni: máſtól-is, ha az ö fogok husát súrolja, igen jó ſzivel véſzik. De az után kijjebb búván a' fog, a' fog húst maga elött fel-tojja, a' melly miá az a' fog tetején meg-dagad és meg-fejéredik, és a' vizketes

fájás-

fájáſra változik. Ettől, valamíg egéſzen kifúrhatja a' fog magát, ſokat ſírnak, nyúghatatlankodnak, nem ſophatnak, nem alhatnak, meg-forróznak, ijedeznek, rettegnek, hánynak, hideglelésben vagynak a' Kisdedek, ſőt némelyeket a' nyavallya-is ki-tör, 's halált is követ. Jegyezd-meg, hogy ha ez alatt a' Gyermek nyála ſzünetlen erőſſen foj, és a' haſa hígot mégyen, nem félthetni őket. A' Gyermek nyálát azért, de kivált a' haſát illyenkor megſzorúlva hagyni igen ártalmos vólna. Az elsőre, ha a' Dajka áz újja begyére dohány levelet borit, és azzal dörgöli gyakran a' Gyermek ínyét, ſokat haſznál. A' fog húſt-is ollyanokkal, a' mik azt lágyíthatják, mint a' vaj, édes mondola és len mag olajak 's a' t. jó kenegetni. Holmi forróság ellen való porotskákat-is a' forróbb terméſzetüeknek haſznal adhatni. De ſem a' ſzopáſſal, ſem az étellel illyenkor a' Gyermeket nem kell terhelni. Mert a' fájdalom miatt az ő gyomra illyenkor nagyon meg-gyengűlt, melly miá igen keveſet emészthet-meg. Az italt pedig bővebben kell most nékik adni, mint máſzor: mivel az az ő véreket, melly a' fájdalomtól nagyon felgyúladott, ſokat hívesíti, a' fájdalmokot-is enyhíti. *Fr. Hoffmann*, máſok-is ſokan azt jovalják, hogy ha a' fog tellyeſséggel ki nem fúrhatná magát, és a' Gyermek a' miatt igen rosszúl vólna, úgy hogy a' nyavallya töréſtől-is lehetne félteni, jó éles *lancettával* a' felnőtt

és meg-fejerült fog húst a' fog tetején bátron haſitsák-ki. Máſok jobbnak tartják e'vel nem ſietni.

§. CXLIII.

Utóllyára még ez egyet jegyezzük-meg. Hogy a' kis Gyermekek, ki azért hogy az ínye viſzket, ki egyéb okból, nagyon ſzeretik a' magok újjaikot ſzopogatni. De nem jó azt nékik ſokáig meg-engedni. Mert, a' mint *Boerhaave* fel-jegyzette, vóltak ollyan példák, hogy az illyen hoſzſzas új ſzopogatás által ide ſzívván és ſzoktatván minden tápláló nedveſségeket, úgy ki-ſzopták azokon önnön magokból, hogy egéſz teſtekben el-ſzáradván, nem ſok idö múlva tsak e' miatt meg-kellett halniok.

HATODIK RESZ.

A' NAGYOBB GYERMEKEK ÉS FEL-SERDÜLT IFJAK EGÉSZSEGÉNEK MEG-TARTÁSAROL.

§. CXLIV.

E'dig bövebbetskén beſzélgeténk a' Tsetsemök, vagy ſzopó Gyermekek Egéſzségének meg-tartásáról, már egy két ſzóval láſſunk a'ról az Idöröl-is, melly kerek ſzóval *Gyermeki* és *Iffjúi*

Iffjú időnek mondatik. Mellyek közül az *első* tart a' járni és ſzóllani kezdéſtől fogva a'dig, míg ſzavokban változni, ſzörösödni és mejjeſedni kezdenek: a' *máſodik* idő ettől fogva a' huſonegyedik eſztendőig terjed-ki.

§. CXLV.

A' Gyermekekben es Iffjakban, a' mint azt már ez előtt régen meg-jegyzette vólt *Celſus*, a' Terméſzetnek *vigor*a és ereje leg-nagyobb és épebb, melly ſzerint az ő bennek ſok egyébként ártalmos dolgokot-is meg-győz, és nem engedi magát azoktól könnyen el-nyomattatni. Azért nem-is kell őket ſemmiféle ſzoros *diaetá*ra fogni. Sőt néha, hogy az ellenkező külső dolgokhoz jó elein és jó móddal hozzá ſzokjanak, a' rendes *diaetán* túl lépni-is, kivált ha az ő egéſzségek jól mégyen, meg-lehet ő nékiek engedni. Azt írja *Tacitus*, régi Római bölts *Politicus* és *Hiſtoricus*, a' régi igen hoſſzu életü és ſzörnyü nagy erejü 's teſtü Németekről, hogy azok a' magok Gyermekeiket mind a'dig mezítelen jártatták, míg a' *virtus* és vétek ki-kezdené magát ő bennek mútatni: úgy hogy ott a' Szolgát az Urtól a' nevelés nem külömbözteti vala meg, azon barmok között és azon földön együtt aluſzik vala mindenik. *Lycurgus* a' *Lacedaemon*bélieknek híres Törvény ſzerzője-is különös Törvényt írt vala a'ról. (1. hogy a' Gyermekek ne a' piatzon, hanem a' mezőn nevelteſſenek, és onnan viſſza ſe botsáttaſſanak a' Városba, míglen Férj-

fiakká nem léſznek, hogy így az ő első eſztendeiket dolog-tetelben és nem hívalkodásban töltsék. (2. hogy az aluvásra semmit alájok ne adjanak. (3. péppel, kásával és egyéb lágy eledelekkel ne éljenek. Vígyázván t. i. mind ezekkel a'ra, hogy azokból mind erős, egéſséges, jól tűrhető, kemény dolgu, és hadakozó Férjfiak keſzuljenek.

§. CXLVI.

Ma-is nyilván tapaſztalhatjuk azt, hogy a' durván, ſigorán nevelt ſzegény rendü Emberek Gyermekei az említett végekre a' kényeſen nevelt Uri Gyermekeknél ſokkal alkalmatoſabbak. Melly ſzerint maga a' Természet *dictálja* azt, hogy a' Gyermekeket igen melengetni, tzifrázni és kényeztetni nem kell. Mert ezek által, a' mint fellyebb-is említém, el gyengülnek, tehetetlenekké és betegeſekké léſznek: leg-alább akármi kevés el-hibazásából a' jó *Diaetá*nak nagy változáſok következik. Szükség mindazáltal a' gyengébb és erőſſebb természetüek közt jó külömbseget tenni. Mert ha a' gyengébben termett Gyermekeket az erőſſebb természetüekkel egéſz nap künn engeded keringeni, hideg vízben engeded gyakran feredezni, a' náthától, köhögéſtől, forró nyavallyáktól és a' ſáraz betegségtől nehezen ól talmazhatod-meg. A' gyenge Gyermekeket azért nem tanátsos a' melegről a' hidegre, kivált könnyü ſzerrel öltözve, hirtelen 's gyakran ki-botsátani. Mikor aluſznak-is ha ſokaſok

ſzerint

ſzerint takaródzójokat félre vetik, azt újra reá-jok kell tenni, hogy a' meg fázás a' *perſpiratiot* rajtok meg ne rekeſſze. A' Gyermek teſte majd egéſzen tsak vér erekből állván, a' vérnek az ő teſteknek minden *punctuma*in ſebeſs és erős follyáſa vagyon: a' mellyről az ő teſtek melegebb-is, mint a' máſoké; a' hideget ſem érzi olly hamar-meg, mint azután nagy korokban, mikor a' vér ereknek, kivált a' külső réſzekben, nagy réſze ősve forrott. De ugyan ez okból, mikor a' hideg a' Gyermekek gyenge teſtét által járta, attól ſokkal nagyobb romláſok van nékik, mint a' nagy Embereknek. Ere nézve hogy a' magok akaratjok ſzerint a' hidegen, ſzélen ſokáig künn múlaſſanak, meg-engedni ő nékiek nem vólna bátorságos.

§. CXLVII.

Mint hogy az Étel a' Gyermekeknek és Iffjaknak nem tsak az ő tápláltatáſokra, hanem növéſekre-is fordíttatik, az ételt ők leg inkább kívánják, az éhezést pedig leg-nehezebben ſzenyvedhetik, és a' nékik leg-ártalmoſabb-is. Szükség azért nékik napjában gyakron enniek adni; de nem az ő telhetetlen kívánságokig, hanem a' míg mi magunk elégségeſnek ítéljük. Mert a' gyomornak gyakor meg-terheléſe, a' belső melegséget ő bennek meg-fojtaná, hasmenést, has meg-dagadást és meg-keményedést, nehéz lehellést, fojtogató náthát, oſtoba elmét, nem növhetést, és el-

ſoványodást okozna. Igaz ugyan-is mindenekre, de kivált ő reájok nézve, ama' köz mondás: *Qui edit plus, quam oportet, nutritur minus, quam oportet*: az az, A' ki többet e-ſik, a' mint ſükség, kevesebbé tápláltattatik, a' mint ſükség. Az ételek közt-is az édeſeken, téj némüeken, a' húſon, és a' nyers gyümöltsön leg-inkább kapnak. De ezek nékik leg-egéſségtelenebbek. Mert a' ſok húſtól erős köhögéſek és geleſztájok léſzen: az édeſek, a' téj némüek és a' nyers gyümöltsök-is, a' több ártalmok között, a' geleſztát ő bennek nagyon ſaporitják. A' ſáraz eledelek-is ez időhöz, a' leves ételeknél kevesebbé egéſségeſek. *Italokra* a' Gyermekeknek és Iffjaknak a' jó víz és jó ſer leg-haſznoſabb. A' bor, égetbor, kávé, füſzerſámok és egyéb melegitő 's vért gyülaſztó materiák pedig tsak kevés mértékben-is többire ártalmaſok. Lásd a' CXXXII-*dik* §-*t*. Mindenek felett ſükség a' Gyermekekben a'ra vigyázni, hogy válogatáſra és nyalánkságra ne ſokjanak. Mert ebből jövendőben ſok bajok 's nyavallyájok következnek. Hanem tanúljanak mindent, a' mivel közönségeſen az Emberek élnek, egyaránt enni és innya.

§ CXLVIII.

Az *Álmatlanság* a' Gyermekeket máſok felett el-ſáraztja; a' ſok álom ellenben reſtekké, puhákká téſzi az Iffjakot. A' meleg puha ágy-is el-lágyitja őket; a' ſoványabb, vagy keményebb derekaj pedig nagyon erősíti. Az ő

ágy-

ágyneműjek után azért sokat nem illő fáradni: Álmokból-is a' szerint, a' mint nőnek, szükség többet többet el-szakasztani.

§. CXLIX.

A' *Commotio* a' Gyermeki időhöz leg-inkább illik 's leg-szükségesebb-is. Mert egyébként azt a' sok ételt, mellyet ők, ha engeded, meg-esznek, az ő gyomrok meg nem emészthetné; az abból kétzült sok és vastag *Chylus* is az igen vékony tejes ereken és a' fodor hájnak szoros *glandulái*n gyakor *Commotio* nélkül által nem szűrődhetnék, a' *perspiratio*-is véghez nem mehetne. Innen vagyon, hogy a' rest, és a' Házakban bé zárva kényesen nevelt gyermekek rend szerint szintelenek, betegesek 's potrohosok szoktak lenni. A' játéktól és futkározástól azért a' Gyermekeket, valamikor kedvek tartja, nem kell tiltani: sőt a'ra, ha restelkedni akarnak, nógatni kell. Hozzás erős munkára, vagy *Commotio*ra mindazáltal nem kell őket etőltetni. Mert abból sorró nyavallyát kapnak, el-soványúlnak, és nem növhetnek. A' játékok közt-is az ugrálástól és emeléstől azért, mert ettől sokan megszakadtanak, és sántúltanak, el-kell tiltani. A' kártyát és kotzkát-is azért, mert ettől könnyen korhelységre és hazugságra szoknának, nem jó nékik meg-engedni.

§. CL.

Midőn hetedik esztendős korokba *gyermeki fogaik* lógni és hullani kezdenek, azokot jó

elein

elein ki-kell vonni ; ne hogy az új fogaknak növését meg-gátolják, vagy rendes helyekből azokot félre tojják. Hogy gyenge fogakkal diót, mogyorót 's a' t. törögeſſenek, azt ſem kell hagyni. Mert hogy ſok embereknek még iffjú korokba olly fájóſok a' fogai, és idő előtt ki-romlanak, e' ſokott egyik nevezetes oka lenni.

Az *orr vér follyás-is* a' Gyermekeket erőſſen tartja. Ez a' Terméſzetnek bőlts munkája. Mert egyébként a' ſok vértől ſázſor forró nyavallyákban kén eſnének, és bizonyoſon el-veſznének, ha így a' Terméſzet maga ő rajtok otten ottan eret nem vágna. Ezt is azért meg-gátolni, míg magától el nem áll, nem bátorságos.

§. CLI.

Kilentz, tiz eſztendők múlva, hogy a' Fiú Gyermekek a' Leány Gyermekekkel együtt töltsék az időt, azt ſem tanátsos meg engedni. Mert a' mint ſok ſzerentsétlen példák tanítják; mind két réſzről ſokan idő előtt a' *Venus*ra kaptanak: melly miatt erőtlenek, magtalanok, kitsinek, ſoványok és rövid életüek lettenek. A' fellyebb említet régi Németekről azt írja *Tacitus*. *Rara inter illos venus. ideo inexhauſta pubertas*. az az, Ritka ő köztök a' *Venus*, azért ollyan tartós az ifjúság. *Az okos*, így ſóll a' bölts Sirák, *a' maga életének virágjat meg-tartja, és a' maga erejét nem adja a' Kurváknak. A' vakmerő, pedig a' Kurvákhoz enyvezi ö magát, és a' moj, és a' férgek örökség*

ſerint

ſzerint birják annak teſtét, és el-aſzván, pél-dává léſzen.

§. CLII.

Az *Elmének indúlataira-is* a' Gyermekekben és Iffjakban ſzemeſen kell vígyázni. Mert a' mint *Ovidius* az új fazékról írja. *Quo ſemel eſt imbuta recens, ſervabit odorem. Teſta diu.* Igaz az ő reájok nézve-is, hogy a' mit egyſzer, akar jó, akar roſz légyen az, bé-ſzívnak, úgy látjuk, hogy hóltig-is ki-tör a' belöllök. Azon tehát minden módon rajta kell lenni, hogy a' Gyermekek a' babonázásra, félénkségre, ſzemtelenségre, hazugságra, kevélységre, engedetlenségre, máſokat nem betsülléſre ne ſzokjanak: sőt ellenben, hogy okoſok, érteltelmeſek, embereket meg-betsöllők, igaz mondók, 's több illyen ſzép *virtus*okkal ékeskedők légyenek, azon kell munkálódnunk. E're nézve őket a' roſz társaságtól el kell fogni; tsudákat, késérteteket, varásláſokat, haſzontalan *fabulá*kot, ſzerelmes, búja és fajtalan dolgokot nékik mútogatni, vagy előttök beſzélleni nem kell. Inkább azt kell nékik jól értéſekre adni, hogy azok hiában való, kőltött és rút dolgok légyenek. És hogy az, a' kik efféléken kapnak, azokban igen alávaló, tsekély, tudatlan, paraſzt Elmének tsalhatatlan béjege ſzokott lenni. Lásd azokot-is, mellyeket az Első Könyvben az Indúlatok hibáinak Orvosláſiról bővebben írtunk.

§. CLIII.

§. CLIII.

Mikor már a'nyira nevekedtek és erőſsödtek, hogy a' Hivalkodást, melly minden Vétkeknek ſzülő Anyja, meg ne ſokják, kit kit ő közzüllök a' maga *természeti hajlandósága* ſzerint bizonyos hivatalra és munkára kell fogni. Ne n-is kén itt a'ra vigyázni az Atyáknak, mit ſzeretnének ők, hogy lenne az ő Gyermekekből; hanem hogy mire vólna azoknak természeti hajlandóságok. De úgy látjuk, hogy ebben többire a' *philautia*, a' magok rend kiviil való ſzeretéſe, meg ſokra vakítani az embereket; és a' Papnak való Emberből Katonát, a' Katonának valóból Papot tsinálnak. És ez egyik fő oka, hogy mind e'dig e' világon a' dolgok nagyobb tökéletesſségre nem mehettenek. A' teſtes, kemény húſu, erős, egéſzséges, késő és komor nézésü, nagy ſzemü, rövid újju, és durva kemény körmü gyermekek, reſtebb és butább eſzüek, de a' kézi munkát és teſtbéli egyéb fáratságot jól győzik. Azért az illyenek Katonaságra és Kézi munkára alkalmatoſsabbak. A' kik pedig gyengék, lágy húſúak, érzékeny teſtüek, kisded, fényes, eleven, ſiska ſzemüek, hoſszú újjuak, lágy tiſzta körmüek, azok a' tanúláſra inkább termettek. De jegyezd-meg, hogy az illyenekkel a' tanúlást igen elein kezdetni, 's a'ra őket nagyon erőltetni, nem tanátsos. Mert az Elmének erős és ſerény munkája ldő előtt meg-emészténé

az

az ő gyenge teſteknek erejét, és a' Koporsóban ſzállítaná őket, mint ezt ſok nagy reménységü Iffjak példája meg-bizonyitotta.

HETEDIK RESZ.

A' TÁBOROZO KATONÁK EGÉSZSÉGÉNEK MEG-TARTÁSÁROL.

§. CLIV.

MInden Embernek drága a' maga Egéſsége, de leg-drágább a' Katonáje. Mert más-is, de kivált a' Katona, betegen magának-is, máſnak-is igen kevés haſznot tehet. Egyébként-is, ha el-gondoljuk, melly nehezen ſzerzik, melly ſok költséggel tartják, melly nagy bajjal tanitják és ſoktatják a' Katonát, hogy annak idejében az Ellenség elleniben teheſsék, valójában drágának tarthatjuk a' jó *Katonának* Egéſségét, és méltónak ítélhetjük a'ra, hogy azokot, a' mikkel a' Katonák egyébkor-is, főként pedig a' táborozáſnak idején, a' magok egéſségét védelmezhetik, nekiek értéſekre adjuk. Ugy látſik ugyan, el-hitſem, ſokak előtt, hogy a' Táborozó Katonak eleiben *diaetát* ſzabogatni nevetségre méltó haſzontalankodas. Nem lehet ugyan-

ugyan-is nékik az *aër*ben válogatni: a' hová küldik, el kell menni, a' míg mondják, ott kell lenni: a' hevet, ſzelet és hideget ott egyaránt el kell ſzenyvedni. A' mit kapnak, és a' mikor lehet, a'kor éſznek, hol éheznek, hol dugtig laknak, hol jó bortól réſzegednek, hol büdös tó vizet iſznak. A' mikor ők akarnák, nem a'kor kelnek és feküſznek, a' míg hadják, tsak a'dig alhatnak: Izzadó teſtel gyakron éjfélkor-is talpra kell ugraniok. A' *Commotio*t, a' mint, és míg parantsolják, úgy 's a'dig téſzik. Ha has ſzorúláſok van-is, lágyító ételekre ſzert ritkán tehetnek. Tsendes elmével-is ritkán lehetnek, kivált ama' veſzedelmes indúlatokkal, a' félelemmel, haraggal és terhes gondokkal éjjel nappal együtt járnak, kelnek. Ugy hogy a' ki ezektől ment akar lenni, a' Katona ne légyen. Mert egyébként betsülletet-is keveſet reménylhet, de a' hátá-is a' túrtól tiſzta ritkán léſzen.

§. CLV.

De a' kik a' dolog valóságát jobban felvéſzik, mi velünk együtt úgy fognak ítélni, hogy minél több felől oſtromoltatik a' Katonák egéſſége, hogy azt az időhöz 's alkalmatoſsághoz képest minden felől annál ſzemeſebben védelmezheſsék, a' jó *diaeta regulái*nak tudáſa-is nékiek annál ſzükségeſebb.

Nékünk mindazáltal nem tzélunk, hogy a' Katonának *Diaetá*járól itt hoſſzas *tract*át indítsunk. Hanem nagyobbára azért, hogy e'

mi

mi különös *diaetá*król beszéllö Munkánk e' részben-is tellyességgel tsonka ne légyen, a' Prussai Hadi Seregek Fö Doktorának *Joh. Georg. Lesser*nek, ezen Materiáról írt tudós *Dissertatio*jából, és más Táboron forgott Doktorok irásiból egy néhány szükségesebb *regulá*kot ide által írni illendönek tartottuk.

Mikor magok szabadságára élhetnek a' Katonák, ök-is azokból, a' miket az Elsö Könyvben közönségesen a' jó *Diaetá*nak *regulá*iról írtunk, mihez kellessék magokot tartaniok, kitanúlhatják.

Hogy pedig az Hadi szolgálatnak terhét-is egészségek romlása nélkül el-viselhessék, a'ra e' következendö dolgokat különösön-is jó lészen meg-tanúlniok.

§. CLVI.

Leg-elöszer: A' kik Katonaságra szánták magokot, legyenek erös testü, ép, jó egészségü, gyermekségekröl fogva mindenféle ételhez, italhoz, éhezéshez, szomjúhozáshoz, dolog tételhez, álmotlansághoz, és sanyarúsághoz hozzá szokott Személlyek. Egyébként a' hadi szolgálatnak terhét egészségek romlása nélkül lehetetlen lészen el-viselnick.

II-*sodszor:* A' fagylaló kemény hidegnek, rekkenö erös hévségnek és meg-veszett *aërü* hellyeknek ártalmit igyekezzék minden lehetö módon magokról el-fordítani.

Hogy a' *hidegnek fagylaló erejét* magokról

inkább el-fordithaſsák, tartsák meg (1. Hogy a' hidegnek reggel nap fel-jötekor ſzemben nézve a' nappal, eſtve és éjjel éſzak felé útozván leg nagyobb ereje vagyon. Mert akkor az azon réſzekről támadó ſzelek a' fagylaló materiát leg-bövebben hozzák. (2. Leg-hamarébb 's leg-inkább a' hideg azoknak árt-meg, a' kik vérrel igen teli vagynak, 's egyébersmind tiſztátalan-is a' vérek; a' kik valami nehéz nyavallyából nem régen gyógyúltak-fel; vagy természet ſzerint igen érzékeny teſtüek, és a' *ſpaſmus*okra hajlandók. Ezek azért egyébkor is, de kivált az emlitett időkor, magokot jó 's ſzáraz köntöſſel vegyék körül. (3. Akárkinek-is inkább árt a' hideg éhomra, mint mikor valami étek van a' gyomorban; a' leves étel után-is inkább, mint mikor keményebb ételt ettenek; ha veſzteg állanak, vagy ülnek, úgy-is inkább, mintha mozognak; ha aluſznak-is, mintha ébren vagynak; ha búsúlnak-is, mintha jó kedvek van; ha halgatnak-is, mintha beſzélnek. (4. A' hidegnek ártalma elsöben az, hogy a' ſzívtől távulabb való réſzekben, és a' mellyeket a' hideg *aër* jobban körül vehet, mint a' fülét, orrat, kez és láb újjakot, a' nedveſségeket meg-fagylalja, és a' vért a' belső réſzekre ſoritván fő és ſzem fájást, ſédülést, nehéz hallást, fulladozást, *pleuritis*t, nyilaldozást, köhögést, ſzáraz betegséget 's több effféléket ſzerez: De időre el-hatván a' hideg az egéſz teſtet, el-erőteleníti az Embert, és nagy

álmos-

álmoſságot hoz reá; a' mellynek *NB.* ha néki erezti magát, bizonyoſon még képen el-aluſzik, vagy másként gutta ütésben eſven, meg-hal.

§. CLVII.

Ezeket azért nem bátorságos a' Katonának reſtelkedve bé-várni; hanem ha fázni kezdett, lábait verje keményen a' földhöz, kezeivel tapſoljon, és egyikkel a' máſikat keményen gyakrán súrólja. Ha kezeit vagy ortzáját a' hideg tsípni kezdette, azt hóval ottan ottan dorgólje jól-meg; mert az a' fagyaló materiát viſſza húzza: azután pedig a' nedveſségtől száraz ruhával törölje-meg. Ha valamelly részét már meg-fagyalta a hideg, melly ollyankor nem érez, ereſſze azt hóban vagy hideg vízben, és tartsa ott, miglen újra jol érezni kezd. E' meg-lévén, száraz meleg ruhával vagy poſztóval súrolgaſſa. Vagy édes téjben főzzön ro'smarintot, 'sállyát, lévendulát, 's ebbe mártott ruhákkal raggaſſa-bé melegen. Azonközben mennyen meleg ágyba, és igyék valamit ollyant, a' mitől jól meg-izzadjon: minémü lészen a' fűſzerſzámos meleg bor, meleg méh-ſer, ſaſſafras nevü fával főtt meleg víz, a' herbathé, kávé, vagy ha e' nints, a' 'sállyával vagy fenyő maggal főtt víz jó melegen. Igy a' meg-fagyott rész újra meg-elevenedik; De ha azt hirtelen melengetni kezdi, mint a' fagyos alma, bizonyoſon el-rothad és el-ſzakad. Ezen meſterséggel a' tsak nem egészen

meg-fagyott és meg-hólt emberek-is ſokkor életben meg-tartatnak.

§. CLVIII.

Tanúlja-meg a' Katona továbbá még azt-is, hogy az erős hidegről igen meleg házba nem jó menni, ſem ha igen meg-fázott, a' tűzhöz hirtelen közel ülni és köntösét magáról le-vetni. Mert ha a' tűz melege a' belső részekre viszsza forúlt vért hirtelen ki-terjeſztí és így ſebeſſebb futásra indítja, az a' külső részekre olly erőſſen tsapódik, hogy annak feſzítéſétől a' meg-fázott részek nagy fájdalmot ſenyvednek; a' főre-is az olly bővön fog rohanni, hogy terhes fő és ſem fájást, méj álmot, sőt gutta ütést-is könnyen okozhat. Jobb azért illyenkor egy darabig a' Házba tsak elé 's hátra járni, és kevés idő múlva nem égetbort, vagy bort a' ſokás ſerint, hanem meleg vizet, meleg ſert vagy herbathét jó bővön hörpölni.

A' Házakban-is, mellyekbe bé-ſáll, reá vigyázzon, hogy az igen újj, vagy bé-zárva tüzelés nélkül ſok időtől fogva tartatott, és most hirtelen erőſſen meg-melegítteteſt, kivált kováts ſénnel vagy eleven ſénnel melegíttetett, ne légyen. Mert a' mint a' *Jovianus* Róma Tsáſzár példája, és máſoké ſok ezereké bizonyítja, abba reménytelen hirtelen megfullad, vagy gutta ütésben eſik; leg alább terhes fő fájást, nehéz náthát, és fulladozást kap. Mind ezek pedig annál hamarébb meg-es-

eshetnek, minél torpébb és kiſſebb a' ház, és minél keményebb hideg van künn.

Ha pedig a' roſz ő rajta már meg-eſett, leg-többet haſznál, ha mindjárt ſzabad *aëre* viſzik, tagjait éles poſztóval keményen meg-dörgölik, és azután eret vágnak rajta.

Az illyen bé-záratva tartatott házaknak ablakait és ajtajit, mikor előſzer tüzelni kezdik, jó darabig nyitva kell tartani, gyanta, alma baj, korpa vagy egyéb füſtölővel ottan ottan meg kell jól füſtölni, vagy egy pár piſtaljt kell ki-lőni benne, minekelőtte belé ſzállana az ember. Igy nem a'nyira félhetni az említett gonoſzoktól:

Mikor erős hidegre akar indúlni, húſz, vagy harmintz ſzem, előre gyengén meg-pergelt fenyő magot veſſen egy fertályni forró vízben, és egy keveſet benne főzvén, a' vizet jó melegen hörpölje-fel. Ez magára is ſokat ſegít: de ha égetbort, vagy bort iſzik reá, a' feje nem fog fájni.

§. CLIX.

A' nagy *Hévségekben* az erős ſomjúzás, belső forróság, has menés, vér has, harmadnapi és negyednapi hidegleléſek, hagymáz hidegek, *pleuritis* 's több efféle nyavallyák ſokſzor tsak nem egéſz Táborokot el-boritanak. Ez ellen tartsák-meg; hogy ezek a' nyavallyák nem a'nyira a' Hévségnek erejétől, mint a' ſok éretlen 's rothadó gyümöltsöknek ételétől,

izzadó teſtel való hideg víz italtól, és hideg nedves földön való heverésſtől támadnak, kivált mikor a' Katonák nappal vagy a' nap melegétől, vagy a' hoſſas *Commotio*tól, vagy a' ſok égetbor 's bor italtól erőſſen fel lévén melegedvén, éjtſzaka künn a' földön minden takaródzók nélkül feküſſnek, és a' hajnalban támadó hidegtől meg-hülnek, ezen nyavállyákot alig kerülhetik-el. Ez említett okokot azért ſükség el-távoztatniok. E' mellett, mikor módjok van benne, míg nappal a' nagy hévség uralkodik, mulaſſanak a' sátor alatt; fűſzerſzámos étellel, éget-borral, erős borral, mellyek a' forróságot öregbítenék, ne éljenek: Igyanak bővön hideg vizet, magára, vagy tzitrom lével, bor kővel, *ſpiritus vitriolival*, etzettel vagy egyébbel meg-ſavanyítva, és ha vagyon, nádmézzel gyengén meg édeſítve. *Catoról* Római híres Hadi Vezérről írják, hogy ő egyébkor vizet ivott, de a' nagyobb hévségekben víz helyett etzetet ivott, 's hadi népével-is azt itatott.

Mikor a' nagy hévségekben útazniok kell, és a' portól 's izzadságtól az ő teſtek megmotskosúlt, a'hol a'ra való vizet kapnak, gyakran feredjenek-meg. Nem lehet, úgy ír *Galenus*, ki mondani, melly ſzépen meg-újítja az illyen hideg vízben való feredezés az ő elhádgyadt erejeket, és melly kieſen meg-híveſíti az ő el-ſzáradt belső részeiket. De ha úgy nem akarnak járni, mint régen *Nagy Sándor*

járt

járt vólt *Cilitiá*ban, a' *Cydnus* ſollyó vizében, fel-hevült és izzadó teſtel a hideg vízbe mind-járt ne ugordjanak, hanem várakozzanak, míg magokban meg-kezdenek hívesülni. Hogy pedig mind illyenkor, mind egyébkor, mikor a' dolog úgy kívánja, a' vízben bátran járhaſſanak, az úſáſt jó eleve tanúlják-meg. Az úſás bizony a' Katonának olly ſükséges, hogy a' régi Rómaiak mikor igen élhetetlen Katonát akartak mondani, példa bezédképen mondják vala: *Neque literas, neque natare doctus*, az az, Sem olvasni, ſem úſzni nem tud.

§. CLX.

A' tiſztátalan meg-vekelt aërtöl még több veſzedelem éri a' ſzegény Katonát. Mert az Erőſségek-is, könnyebb óltalomnak okáért, többire tós, és ſeppedékes hellyek közi épitetnek; a' tábor hellyek-is gyakrabban tók és ſollyó vizek mellett válaſztatnak, a' hol az *aër* ſzünetelen teli poshadt vizes gőzökkel, egyéb tiſztátalanságokkal is vég nélkül undokítatik: Ugy hogy, köz mondás ſzerint, némelly Erőſségek a' *Katonáknak temetö kertjeknek* nevezteinek. Nevezeteſen őſzel és tavaſzal, mikor egyébként-is ködös idők járnak, a' ſokféle hideglelésekben, rothaſztó mérges forró nyavallyákban, vér hasban és a' peſtisben gyakran egymáſra halnak a' ſzegény Katonák. Mind ezek ellen a' fő Orvoſság a' vólna, ha az illyen hellyekről egéſségeſebb hellyekre költözhetnének. De mivel a' környül álló dolgok azt nékik ritkán engedhetik-meg,

ſoroſſan meg-kívántatik, hogy a' Tábor helyeket tiſztán tartsák; a' ganéjt és az állatoknak meg-döglött teſtét a' földbe méjen el-temeſsék; egyéb gazságot-is a' Táborról ki-hordjanak, még pedig meſſze éſzak vagy nap nyúgot felé. Mert a' napkeleti ſzelek, kiváltképen pedig a' Déli ſzelek magok-is melegek, és igen rothaſztók 's egéſségtelenek lévén, ha a' rothadt büdös gőzöket magokkal a' Táborra viſzſza viſzik, annál veſzedelmeſebbek léſznek. E' mellett ſokat fog az-is haſználni, ha a' Tábor között ſellyel ſalmából, fenyő, vagy tsere fa ágokból nagy tüzeket gerjeſztenek; ágyukkal, puskákkal gyakran lövöldöznek; mivel ezek ſzelet gerjeſztvén, a' meg-feneklett roſz *aër* ſzéllyel verik, és füſtjöknek lavanyu gőzivel annak rothaſztó erejét nagyon akadállyoztatják.

§. CLXI.

Igen ſükséges továbbá az-is, hogy a' Katona mind a' maga teſtét és ruháit, mind sátorát ſüntelen tiſztán tartsa; puska porral, büdös kővel, fenyő maggal gyakran füſtölje, és etzettel párolja: üres gyomorral reggelenként ſokáig ne légyen, hanem eſtve, reggel, a' midőn a' roſz meg-veſzett köd a' földön hever; egyék, igyék, rágogaſſon, vagy másként végyen-bé valamit ollyant, a' mi a' *perſpiratiot* az ő teſtén jól ſegítheti. Ezt tselekſzik a' fokhagyma, etzet, égerbor, pipázás, dohány rágás; *Pimpinella*, *Gentiána Galánga*, *Helleniúm* nevü

nevü gyökereknek ragogatása, vagy az ezekkel főtt vizeknek itala, és *tinctura*knak vétele; a' pápa fü, ezer jó fü, 'sállya, fenyö mag *infusum*ok 's több efélék. E' következendö porotska különösön *commendá*ltatik: *Végy* Egy kés hegyni tiéta büdös kö virágot, fél a'nyi salétromot és rák szemet, törd porrá mindeniket, és öszve elegyitvén, estvénként, mikor le-fekszel, vedd-bé.

§. CLXII.

Az Étel és Ital körül föképen e' következendö XII. *punctum*okra illö vigyázniok.

(1. Mint hogy a' Hadi Nép sokféle eledelekhez, italokhoz és életnek módjához szokott Emberekből áll, a' menyiben lehet, meg-kell kinek kinek engedni, hogy a' Táboron-is éljen a' maga régi szokása szerint, ne hogy a' szokás változtatás az itten ö rajtok meg-forduló sok ellenkezö dolgok közt öket meg-betegittse.

(2. A' Leves, gyenge ételek, midön erös *Commotio*kot kell tenniek, az ö erejeket fenn tartani nem elégségesek. Mellyre nézve illyenkor inkább durva, vastag és nehéz emészthetö száraz eledelekkel éljenek, mellyek az ö gyomrokból és testekből hirtelen szállyal ne oszolhassanak. A' régi Bajnokoknak a' sült disznó hús és korpás köz kenyér törvény szerint rendelt eledelek vala.

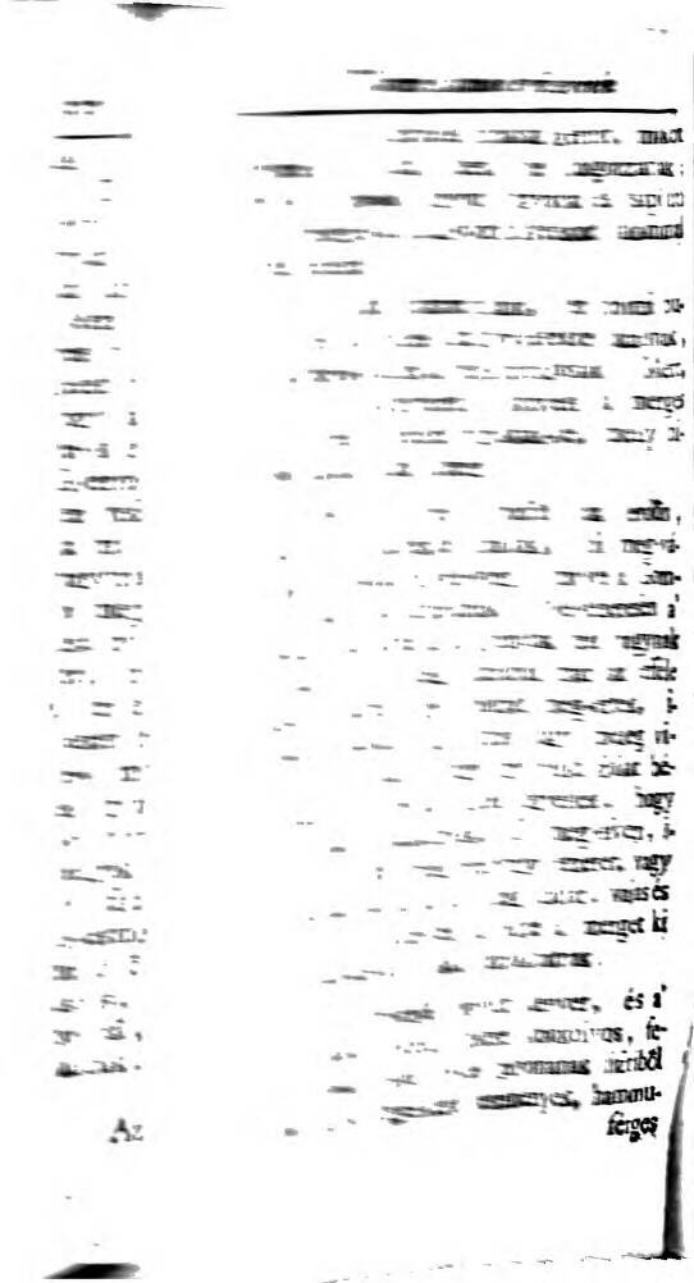

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible] és a'

[illegible] fe-

[illegible] hammu-

férges

rgés nyers kápoßták, igen avas ßalonnák, a' eteges, de kivált a' meg-döglött állatoknak ísa-is és ha a' hús már meg-büdösült és rot-ıdni kezdett, a' Katonák között sok veße-lmes nyavallyákot okoznak. Azért a' kik-k ez tißtekben áll, illö ßorossan reá vigyáz-ok, hogy efféléket a' Katonák ne egyenek.

(6. A' nyári nyers Gyümöltsököt-is, ikor nagy hévségek járnak, éjtßakánként sok-r igen mérges harmat ßálja-meg. Azért a-kot harmatoson egyßer se egyék-meg, ha-m elöre jól töröljék vagy mossák-meg. De y-is kivált az elein érö ßilvákot, körtvélye-t, almákot, baratzkokot, a' mellyek hamar rhadnak. Nem külömben ößfelé-is a' Din-éket, ugorkákot, és egyéb gyümöltsöket i-n gyakran és bövön enniek nem tanátsos: ert attól hasmenésbe és hideglelésben esnek. ként ollyankor, mikor a' vérhas és ez em-ett nyavallyák akármi okból uralkodni kez-nek, mindenféle gyümöltsöktöl és kerti ve-ményektöl magokot egéßen fogják-el. A' nthogy az értelmes Tábori Doktorok eze-t ollyankor egéßen ki is ßokták a' Tábor-tiltani: és a' Népnek tsak török búza, les, árpa és riskásákkal savanyun kéßitve, füßerßámmal, kivált sáfránnyal meg-hint-, parantsolják élni.

(7. A' hoßßason meg-ßállott Várokban, fogyván egyéb eleség, az éhség a'ra-is sok-r kénßeríti a' Katonákat, hogy a' *Ló, Kutya, matska,*

Matska, *Egér*, *Göllya*, *Gém* és *egyéb efféle meg-enni nem ſokott állatoknak húſait-is* meg-egyék. Ezekről jegyezzék-meg: A' *Ló húst* ugyan a' Tatárok a' kedvesebb falatok közi ſámlálják, nints-is ebben az emberi terméſzettel ellenkező egyéb erő; hanem hogy igen durva, kemény materiáju és nehéz emészthető; melly miá, a' hozzá nem ſokott Gyomor nehezen bir véle. A' *Szamár hús* Galenus, ha a' ſamár iffjú és kövér, a' ſarvas húshoz nagyon közelíteni mondja. A' *Spanyolok*, *Olaſok* erőſſen-is ſzeretik ezt, kivált mikor a' vadáſzatban előre igen meg-fáradtva ölhetik-meg. De ez a' Ló húsnál-is roſſzabb ízü, durvább és nehezebb emészthető, főként ha vén volt a' ſamár.

A' *Kutya hús* a' teſtet melegíteni, ſáraztani és erősíteni, és a' haſat-is meg-ſoritani mondatik. A' *Kutya kölyköknek húſa* ellenben a' teſtet nedvesíteni, és a' haſat-is lágyitani tartatik. A' *Matska húſnak* íze a' nyúl hús ízéhez közelít. De nem egészséges, a' mint azt a' matskákból ki-jövő gőzből-is meg-ítélhetni, mellytől, a' kik a' matskákkal ſokat nyájaskodtak, ſokan ſáraz betegségben eſtenek. Az *Egereknek*, kivált a' nagyoknak, mellyeket *Gözüknek* neveznek, húsát régen a' Rómaiak a'nyira ſzerették, hogy a' mint *Plinius* fel-jegyzette, *Gliriaria*, Gözü ſaporító házakat is épitettek, és végtére törvény ſzerint kellett meg-tiltani, hogy Gözü húst vatsorán aſztalra ne vigyék. Nehéz emészthető és nyálas kö-

kövérségivel hamar tsömört okoz. A' *Góllya hús* keserü fel-böfögést, nem ehetést és has menést szerez. A' *Gém hús* kedvetlen hal szagu 's egyébként-is egészségtelen eledel.

(8. Mikor a' hoszszas ehezés után bőv éleségre kapnak, akkor-is elein tsak keveset, és leves ételeket egyenek, hanem gyakrabban, mint máskor; és úgy lépjenek naponként keményebb, szárazabb 's több eledelekre, mint szintén ha akkor kezdettek vólna valami nagy nyavallyából fel-gyógyúlni. Mert az hoszszas éhség szintén úgy el-erőtleníti a' gyomrot, mint a' leg-nagyobb nyavallya. Ha másként tselekesznek, úgy járnak, mint régen az *Antonius Róm. Imp.* Katonái a' *Parthus*okkal való hadakozásban, a' kik az éhezés után való sok étel es ital miatt, a' vizkorságban és has menésben majd mind el-halának.

§. CLXIII.

De (9. Nints a' Katonák egészségének egy nagyobb peſtiſſe, mint a' *hideg víz ital*, midőn t. i. ők az útozásban, vagy egyéb erős *Commotio*ban erőssen fel-melegedve és meg-izzadva vagynak. Mellyre nézve az okos Hadi Tiztek azt erőssen-is sokták tilalmozni, hogy a' Katona illyenkor hideg vizet ne igyék. *Láttam*, így ír *Minderus*, a' múlt százban élt híres Tábori Doktor, *hogy az egyébként erős egészséges Katona, fel-melegedet teſtel, a' hideg vízből jól iván, 24. ora múlván meg-hólt.*

Lás-

Láttam, ſámtalanokat, a' kik ettől vér vezettségben. fulladozásban, ſáraz betegségben, vízkorságban, pleuritisben eſtenek; láttam a' kiknek kezeik és lábaik meg-fugorodtanak és el-ſáradtanak. E're nézett *Celſus*-is, midőn azt írta: *Illud quoque ſcire oportet, quod ex labore ſudanti frigida potio perniciosiſſima eſt: atque etiam cum ſudor remiſit, itinere fatigatis inutilis:* az az: Szükseg tudni azt-is, hogy a' kik az erös *Commotiotól* izzadnak, azoknak a' hideg víz ital igen vészedelmes: azoknak pedig, a' kik az útba fáradtanak-meg; akkor, mikor már az izzadás rajtok meg-szünt, hasznoſtalan. Ezekre nézve böltsen jovalja a' Katonáknak az említett Doktor *Minderus*, hogy midőn igy meg-fáradtanak, és izzadtanak, mind addig ne igyanak, míg nem vizellenek, az alatt pedig ſájjokot hideg vízzel gyakran öblögeſsék és vak ſzemeiket 's karjaikot ott, a' hol a' *pulſust* érzik, mosogassák, vagy hideg vízbe mártott ruhával raggassák. Ha e're idejek nintsen, a' hideg vizet tsak apró és vékony kortyokkal igyák, és a'dig le ne nyeljék, míg a' ſájokban valamit nem melegült: az ital után pedig fogjanak újra mindjárt kemény *Commotiohoz*. Mert, mint azt a' meg-izzadva meg-itatott lovak példája mutatja, ha nem nyúgoznak, nem olly könnyen zábállanak-meg. Ha pedig a' hideg vizet oktalanul már meg itták:

A Százor ſép *(Bellis minor)* nevü fűnek, (a' mellynek levelei aprók, kerekek, vaſtagotskák, kevéſsé

evéſsé ſörösök, és retzés ſélüek, ſép zöldek, s egy gyökérrel kóró nélkül, feleſen nőnek-i, etzetes ízüek, a' virágja apró, tsokros, ép boglár forma, a' honnan ſokaktól veres oglár virágnak-is neveztetik; tavaſzſal és yáron által virágzik) leveleit ſedjék-meg, és z hideg ital ártalmának érzéſe után tsináljanak nindjárt etzettel, fa olajjal és egy kevés sóval bből ſalátát, és egyék azt gyakron és bőven. ſz, úgy mond e' tudós Doktor, a' mint 20. ſtendőknek el-follyáſa alatt ſok ezerſer tapaſztaltam, ez ellen a' romlás ellen olly bizonyos s haſznos orvoſság, hogy az emberi Nemzetek haſznára méltó volna minden váraſoknak és emplomoknak kapuira haſznaival együtt ki-függeſztetni. Ennek leveivel a' ſebet raggatni is gen haſznoſnak tartja. Ha ezen fűre ſzert nem tehet, igyék ſalétrommal ſavanyított, agy fa olajjal meg-elegyitett meleg vizet, agy ha e' ſints, tiſzta meleg vizet, ſokat. zen nyavallyákot az értetlen *Chirurgusok* a' ár vízrek a' gyomorban lött meg-gyülésétől ondolván lenni, erős hánytatókkal és *purga-*okkal akarják többire meg-orvoſolni. De bo-ndúl, mert ezen orvoſságok ebben az állatorban akármi méregnél veſzedelmeſebbek.

(10. Ha roſz, meg-poshadt, férges álló izeket kéntelenítetnek innya, rágjanak utánna nindjárt fokhagymát, vagy ha a' nints, veres agymát, vagy fenyő magot, vagy valami űzerſámot, vagy dohányt. A' pipázás és

éget-

meg-fágyott és meg-hólt emberek-is ſokſor életben meg-tartatnak.

§. CLVIII.

Tanúlja-meg a' Katona továbbá még azt-is, hogy az erős hidegről igen meleg házba nem jó menni, ſem ha igen meg-fázott, a' tűzhöz hirtelen közel ülni és köntösét magáról le-vetni. Mert ha a' tűz melege a' belső részekre vizſza forúlt vért hirtelen ki-terjeſzti és így ſebeſſebb futásra indítja, az a' külső részekre olly erőſſen tsapódik, hogy annak feſzítésétől a' meg-fázott részek nagy fájdalmot ſenyvednek; a' főre-is az olly bővön fog rohanni, hogy terhes fő és ſem fájást, méj álmot, sőt gutta ütést-is könnyen okozhat. Jobb azért illyenkor egy darabig a' Házba tsak elé 's hátra járni, és kevés idő múlva nem égetbort, vagy bort a' ſokás ſerint, hanem meleg vizet, meleg ſert vagy herbathét jó bővön hörpölni.

A' Házakban-is, mellyekbe bé-ſáll, reá vigyázzon, hogy az igen újj, vagy bé-zárva tüzelés nélkül ſok időtől fogva tartatott, és most hirtelen erőſen meg-melegíttetett, kivált kováts ſénnel vagy eleven ſénnel melegíttetett, ne légyen. Mert a' mint a' *Jovianus* Római Tsáſzár példája, és máſoké ſok ezereké bizonyítja, abba reménytelen hirtelen megfullad, vagy gutta ütésben eſik; leg alább terhes fő fájást, nehéz náthát, és fulladozást kap. Mind ezek pedig annál hamarébb meg-

es-

eshetnek, minél torpébb és kiſſebb a' ház, és minél keményebb hideg van künn.

Ha pedig a' roſz ő rajta már meg-eſett, leg-többet haſznál, ha mindjárt ſzabad *aëre* viſzik, tagjait éles poſztóval keményen meg-dörgölik, és azután eret vágnak rajta.

Az illyen bé-záratva tartatott házaknak ablakait és ajtajit, mikor előſzer tüzelni kezdik, jó darabig nyitva kell tartani, gyanta, alma baj, korpa vagy egyéb füſtölővel ottan ottan meg kell jól füſtölni, vagy egy pár piſtaljt kell ki-lőni benne, minekelőtte belé ſzállana az ember. Igy nem a'nyira félhetni az említett gonoſzoktól:

Mikor erős hidegre akar indúlni, húſz, vagy harmitnz ſzem, előre gyengén meg-pergelt fenyő magot veſſen egy fertályni forró vízben, és egy keveſet benne főzvén, a' vizet jó melegen hörpölje-fel. Ez magára is ſokat ſegít: de ha égetbort, vagy bort iſzik reá; a' feje nem fog fájni.

§. CLIX.

A' nagy *Hévségekben* az erős ſomjúzás, belső forróság, has menés, vér has, harmadnapi és negyednapi hidegleléſek, hagymáz hidegek, *pleuritis* 's több efféle nyavallyák ſokſzor tsak nem egéſz Táborokot el-borítanak. Ez ellen tartsák-meg; hogy ezek a' nyavallyák nem a'nyira a' Hévségnek erejétől, mint a' ſok éretlen 's rothadó gyümöltsöknek ételétől,

izzadó teſtel való hideg víz italtól, és hideg nedves földön való heverétől támadnak, kiváltmikor a' Katonák nappal vagy a' nap melegétől, vagy a' hoſſzas *Cammotio*tól, vagy a' ſok égetbor 's bor italtól erőſſen fel lévén melegedvén, éjtſzaka künn a' földön minden takaródzók nélkül feküſznek, és a' hajnalban támadó hidegtől meg-hülnek, ezen nyavallyákot alig kerülhetik-el. Ez említett okokot azért ſükség el-távoztatniok. E' mellett, mikor módjok van benne, míg nappal a' nagy hévség uralkodik, mulaſſanak a' sátor alatt; fűſzerſzámos étellel, éget-borral, erős borral, mellyek a' forróságot öregbítenék, ne éljenek: Igyanak bővön hideg vizet, magára, vagy tzitrom lével, bor kővel, *ſpiritus vitrioli*val, etzettel vagy egyébbel meg-ſavanyítva, és ha vagyon, nádmézzel gyengén meg édeſítve. *Catorál* Római híres Hadi Vezérről írják, hogy ő egyébkor vizet ivutt, de a' nagyobb hévségekben víz helyett etzetet ivutt, 's hadi népével-is azt itatott.

Mikor a' nagy hévségekben útazniok kell, és a' portól 's izzadságtól az ő teſtek megmotskosúlt, a'hol a'ra való vizet kapnak, gyakran feredjenek-meg. Nem lehet, úgy ír *Galenus*, ki mondani, melly épen meg-újtja az illyen hideg vízben való feredezés az ő elhádgyadt erejeket, és melly kieſen meg-híveſíti az ő el-záradt belső réſzeiket. De ha úgy nem akarnak járni, mint régen *Nagy Sándor*

járt

járt vólt *Cilitiá*ban, a' *Cydnus* ſollyó vizében, fel-hevűlt és izzadó teſtel a hideg vízbe mindjárt ne ugordjanak, hanem várakozzanak, míg magokban meg-kezdenek hívesűlni. Hogy pedig mind illyenkor, mind egyébkor, mikor a' dolog úgy kívánja, a' vízben bátran járhaſſanak, az úſáſt jó eleve tanúlják-meg. Az úſás bizony a' Katonának olly ſükséges, hogy a' régi Rómaiak mikor igen élhetetlen Katonát akartak mondani, példa beſzédképen mondják vala: *Neque literas, neque natare doctus*, az az, Sem olvasni, ſem úſni nem tud.

§. CLX.

A' tiſztátalan meg-veſzett aërtöl még több veſzedelem éri a' ſzegény Katonát. Mert az Erőſségek-is, könnyebb ólt alomnak okáért, többire tós, és ſeppedékes hellyek közi épitetnek; a' tábor hellyek-is gyakrabban tók és ſollyó vizek mellett válaſztatnak, a' hol az *aër* ſzünetlen teli poshadt vizes gőzökkel, egyéb tiſztátalanságokkal is vég nélkül undokítatik: Ugy hogy, köz mondás ſzerint, némelly Erőſségek a' *Katonáknak temető kertjeknek* neveztetnek. Nevezetesen őſzel és tavaſzal, mikor egyébként-is ködös idők járnak, a' ſokféle hidegleléſekben, rothaſztó mérges forró nyavallyákban, vér hasban és a' peſtisben gyakran egymáſra halnak a' ſzegény Katonák. Mind ezek ellen a' fő Orvoſság a' vólna, ha az illyen hellyekről egéſségeſebb hellyekre költözhetnének. De mivel a' környül álló dolgok azt nékik ritkán engedhetik-meg,

ſoroſſan meg-kívántatik, hogy a' Tábor helyeket tiſztán tartsák; a' ganéjt és az állatoknak meg-döglött teſtét a' földbe méjen el-temeſsék; egyéb gazságot-is a' Táborról ki-hordjanak, még pedig meſſze éſzak vagy nap nyúgot felé. Mert a' napkeleti ſzelek, kiváltképen pedig a' Déli ſzelek magok-is melegek, és igen rothaſztók 's egéſségtelenek lévén, ha a' rothadt büdös gőzöket magokkal a' Táborra viſſza viſik, annál veſzedelmeſebbek léſznek. E' mellett ſokat fog az-is haſználni, ha a' Tábor között ſellyel ſalmából, ſenyő, vagy tsere fa ágokból nagy tüzeket gerjeſztenek; ágyukkal, puskákkal gyakran lövöldöznek; mivel ezek ſelet gerjeſztvén, a' meg-feneklett roſ *aër* ſéllyel verik, és füſtjöknek lavanyu gőzivel annak rothaſztó erejét nagyon akadállyoztatják.

§. CLXI.

Igen ſükséges továbbá az-is, hogy a' Katona mind a' maga teſtét és ruháit, mind ſátorát ſüntelen tiſztán tartsa; puska porral, büdös kővel, ſenyő maggal gyakran füſtölje, és etzettel párolja: üres gyomorral reggelenként ſokáig ne légyen, hanem eſſve, reggel, a' midőn a' roſ meg-veſzett köd a' földön hever; egyék, igyék, rágogaſſon, vagy másként végyen-bé valamit ollyant, a' mi a' *perſpiratiot* az ő teſtén jól ſegítheti. Ezt tselekſik a' fokhagyma, etzet, égerbor, pipázás, dohány rágás; *Pimpinella*, *Gentiána Galánga*, *Helleniúm*

nevü

nevü gyökereknek ragogatása, vagy az ezekkel főtt vizeknek itala, és *tinctura*knak vétele; a' pápa fü, ezer jó fü, 'sállya, fenyö mag *infusum*ok 's több efélék. E' következendö porotska különösön *commendá*ltatik: *Végy* Egy kés hegyni tikta büdös kö virágot, fél a'nyi salétromot és rák szemet, törd porá mindeniket, és öszve elegyitvén, estvénként, mikor le-fekszel, vedd-bé.

§. CLXII.

Az Étel és Ital körül főképen e' következendö XII. *punctum*okra illö vigyázniok.

(1. Mint hogy a' Hadi Nép sokféle eledelekhez, italokhoz és életnek módjához szokott Emberekből áll, a' menyiben lehet, meg-kell kinek kinek engedni, hogy a' Táboron-is éljen a' maga régi szokása szerint, ne hogy a' szokás változtatás az itten ö rajtok meg-forduló sok ellenkezö dolgok közt öket meg-betegittse.

(2. A' Leves, gyenge ételek, midön erös *Commotio*kot kell tenniek, az ö erejeket fenn tartani nem elégségesek. Mellyre nézve illyenkor inkább durva, vastag és nehéz emészthetö száraz eledelekkel éljenek, mellyek az ö gyomrokból és testekből hirtelen széllyel ne oszolhassanak. A' régi Bajnokoknak a' sült disznó hús és korpás köz kenyér törvény szerint rendelt eledelek vala.

(3. A' *Hippocrates* tanátsa ſzerint, mikor éheznek, ha tsak lehet, ne dolgozzanak; mert a' *Commotio* nagyon fogyatja és tsipöſíti a' nedveſségeket. Leg-jobb illyenkor álommal tölteni idejeket.

(4. Mikor sántzot áſnak, és holmi puha, leves és édes ízü gyökerekre akadnak, ha éheznek-is, azokot ne kóſtolgaſsák. Mert, kivált a' tós hellyeken, könnyen a' mérges vízi büröknek gyökerét rághatják-bé, melly bizonyos halált hozó méreg.

Ugyan ez okból, midőn az erdőn, mezőn ſok Gombákra találnak, jól meg-válaſſzák, mellyiket egyék-meg; mivel a' Gombák többire mind ártalmoſok. Nevezeteſen a' veres, kék és tarka ſzinü gombák teli vagynak méreggel. Ha pedig oktalanúl már az efféle mérges gyökeret vagy gombát meg-ették, igyanak mindjárást ſok, 'síros lágy meleg vizet, és az újjokot, vagy egy tollu ſzálat bé-ereſztvén, a torkokba, azon légyenek, hogy azt azonnal ki-okádhaſsák. E' meg-eſvén, igyanak jó bővön meleg tejet vagy etzetet, vagy vegyenek-bé ſok fa és len mag olajat, vajas és 'síros levet, a' mellyek ha ſzinte a' mérget ki nem vethetnék-is. ſokat haſználhatnak.

(5. A' penéſzes rothadt kenyér, és a' melly mojos, rothadt, fekete konkolyos, fekete gombás ſzemü ro'sos gabonának liſztiből kéſzült, úgy a' férges kerti vetemények, hammu-

férges

ſérges nyers kápoſzták, igen avas ſzalonnák, a' beteges, de kivált a' meg-döglött állatoknak húſa is és ha a' hús már meg-büdösült és rothadni kezdett, a' Katonák között ſok veſzedelmes nyavallyákot okoznak. Azért a' kiknek ez tiſztekben áll, illő ſoroſſan reá vígyázniok, hogy efféléket a' Katonák ne egyenek.

(6. A' nyári nyers Gyümöltsökőt-is, mikor nagy hévségek járnak, éjtſzakánként ſokſor igen mérges harmat ſzálja-meg. Azért azokot harmatoſon egyſzer ſe egyék-meg, hanem előre jól törőljék vagy moſsák-meg. De így-is kivált az elein érő ſzilvákot, kortvélyeket, almákot, baratzkokot, a' mellyek hamar rothadnak. Nem külömben őſzfelé-is a' Dinnyéket, ugorkákot, és egyéb gyümöltsöket igen gyakran és bővön enniek nem tanátsos: mert attól hasmenésbe és hideglelésben eſnek. Főként ollyankor, mikor a' vérhas és ez említett nyavallyák akármi okból uralkodni kezdenek, mindenféle gyümöltsöktől és kerti veteményektől magokot egéſzen fogják-el. A' minthogy az értelmes Tábori Doktorok ezeket ollyankor egéſzen ki is ſzokták a' Táborról tiltani: és a' Népnek tsak török búza, köles, árpa és riskásákkal ſavanyun kéſzitve, és fűſzerſzámmal, kivált ſáfránnyal meg-hintve, parantsolják élni.

(7. A' hoſſzaſon meg-ſzállott Várokban, el-fogyván egyéb eleség, az éhség a'ra-is ſokſor kénſzeríti a' Katonákat, hogy a' *Ló, Kutya, matika,*

Matska, *Egér*, *Göllya*, *Gém* és *egyéb efféle meg-enni nem ſokott állatoknak húſait-is* meg-egyék. Ezekről jegyezzék-meg: A' *Ló húst* ugyan a' Tatárok a' kedvesebb falatok közi ſámlálják, nints-is ebben az emberi terméſzettel ellenkező egyéb erő; hanem hogy igen durva, kemény materiáju és nehéz emészthető; melly miá, a' hozzá nem ſokott Gyomor nehezen bir véle. A' *Szamár húst* Galenus, ha a' ſamár iffjú és kövér, a' ſarvas húshoz nagyon közelíteni mondja. A' *Spanyolok*, *Olaſzok* erőſſen-is ſzeretik ezt, kivált mikor a' vadáſzatban előre igen meg-fáraſztva ölhetik-meg. De ez a' Ló húsnál-is roſſzabb ízü, durvább és nehezebb emészthető, főként ha vén volt a' ſamár.

A' *Kutya hús* a' teſtet melegíteni, ſáraztani és erősíteni, és a' haſat-is meg-ſoritani mondatik. A' *Kutya kölyköknek húſa* ellenben a' teſtet nedvesíteni, és a' haſat-is lágyítani tartatik. A' *Matska húſnak* íze a' nyúl hús ízéhez közelít. De nem egészséges, a' mint azt a' matskákból ki-jövő gözből-is meg-ítélhetni, mellytől, a' kik a' matskákkal ſokat nyájaskodtak, ſokan ſáraz betegségben eſtenek. Az *Egereknek*, kivált a' nagyoknak, mellyeket *Gözüknek* neveznek, húsát régen a' Rómaiak a'nyira ſzerették, hogy a' mint *Plinius* fel-jegyzette, *Gliriaria*, Gözü ſaporító házakat is építettek, és végtére törvény ſzerint kellett meg-tiltani, hogy Gözü húst vatsorán aſztalra ne vigyék. Nehéz emészthető és nyálas

kö-

kövérségivel hamar tsömört okoz. A' *Góllya hús* keſerü fel-böfögést, nem ehetést és has menést ſzerez. A' *Gém hús* kedvetlen hal ſzagu 's egyébként-is egéſzségtelen eledel.

(8. Mikor a' hoſſzas ehezés után bőv éleségre kapnak, akkor-is elein tsak keveſet, és leves ételeket egyenek, hanem gyakrabban, mint máſzor; és úgy lépjenek naponként keményebb, ſzárazabb 's több eledelekre, mint ſzintén ha akkor kezdettek vólna valami nagy nyavallyából fel-gyógyúlni. Mert az hoſſzas éhség ſzintén úgy el-erőtleníti a' gyomrot, mint a' leg-nagyobb nyavallya. Ha másként tselekeſznek, úgy járnak, mint régen az *Antonius Róm. Imp.* Katonái a' *Parthus*okkal való hadakozásban, a' kik az éhezés után való ſok étel es ital miatt, a' vizkorságban és has menésben majd mind el-halának.

§. CLXIII.

De (9. Nints a' Katonák egéſzségének egy nagyobb peſtiſſe, mint a' *hideg víz ital*, midőn t. i. ők az útozásban, vagy egyéb erős *Commotio*ban erőſſen fel-melegedvé és meg-izzadva vagynak. Mellyre nézve az okos Hadi Tiſztek azt erőſſen-is ſoktak tilalmozni, hogy a' Katona illyenkor hideg vizet ne igyék. *Láttam*, így ír *Minderus*, a' múlt ſzázban élt híres Tábori Doktor, *hogy az egyébként erős egéſzséges Katona, fel-melegedet teſtel, a' hideg vízből jól iván, 24. ora múlván meg-hólt.*

Lát-

Láttam, ſzámtalanokat, a' kik ettől vér veſzettségben. fulladozásban, ſáraz betegségben, vízkorságban, pleuritisben eſtenek; láttam a' kiknek kezeik és lábaik meg-fugorodtanak és el-ſzáradtanak. E're nézett *Celſus*-is, midőn azt írta: *Illud quoque ſcire oportet, quod ex labore ſudanti frigida potio perniciosiſſima eſt: atque etiam cum ſudor remiſit, itinere fatigatis inutilis:* az az: Szükseg tudni azt-is, hogy a' kik az erős *Commotiotól* izzadnak, azoknak a' hideg víz ital igen veszedelmes: azoknak pedig, a' kik az útba fáradtanak-meg; akkor, mikor már az izzadás rajtok meg-szünt, hazotalan. Ezekre nézve böltsen jovalja a' Katonáknak az emlitett Doktor *Minderus*, hogy midőn igy meg-fáradtanak, és izzadtanak, mind addig ne igyanak, míg nem vizellenek, az alatt pedig szájjokot hideg vizzel gyakran öblögeſsék és vak szemeiket 's karjaikot ott, a' hol a' *pulſust* érzik, mosogassák, vagy hideg vizbe mártott ruhával raggassák. Ha e're idejek nintsen, a' hideg vizet tsak apró és vékony kortyokkal igyák, és a'dig le ne nyeljék, míg a' szájokban valamit nem melegült: az ital után pedig fogjanak újra mindjárt kemény *Commotiohoz*. Mert, mint azt a' meg-izzadva meg-itatott lovak példája mutatja, ha nem nyúgosznak, nem olly könnyen zabállanak-meg. Ha pedig a' hideg vizet oktalanul már meg itták:

A Százor szép *(Bellis minor)* nevü fűnek, (a' mellynek levelei aprók, kerekek, vaſtagotskák, kevéſsé

kevéſsé ſörösök, és retzés ſzélüek, ſzép zöldek, és egy gyökérrel kóró nélkül, feleſén nőnek-ki, etzetes ízüek, a' virágja apró, tsokros, ſzép boglár forma, a' hollman ſokaktól veres boglár virágnak-is neveztetik; tavaſzszal és nyáron által virágzik) leveleit ſzedjék-meg, és az hideg ital ártalmának érzéſe után tsináljanak mindjárt etzettel, fa olajjal és egy kevés sóval ebből ſalátát, és egyék azt gyakron és bőven. Ez, úgy mond e' tudós Doktor, a' mint 20. eſztendőknek el-follyáſa alatt ſok ezerſzer tapaſztaltam, ez ellen a' romlás ellen olly bizonyos és haſznos orvoſság, hogy az emberi Nemzetnek haſznára méltó vólna minden váraſoknak és templomoknak kapuira haſznaival együtt ki-függeſztení. Ennek leveivel a' ſebet raggatni is igen haſznoſnak tartja. Ha ezen ſſire ſzert nem tehet, igyék ſalétrommal ſavanyított, vagy fa olajjal meg-elegyitett meleg vizet, vagy ha e' ſints, tiſzta meleg vizet, ſokat. Ezen nyavallyákot az értetlen *Chirurgusok* a' sár víznek a' gyomorban lött meg-gyülésétől gondolván lenni, erős hánytatókkal és *purgatiokkal* akarják többire meg-orvoſolni. De bolondúl, mert ezen orvoſságok ebben az állapotban akármi méregnél veszedelmeſebbek.

(10. Ha roſz, meg-poſhadt, férges álló vizeket kéntelenítetnek innya, rágjanak utánna mindjárt fokhagymát, vagy ha a' nints, veres hagymát, vagy fenyő magot, vagy valami fűszerszámot, vagy dohányt. A' pipázás és

éget-

egetbor ital-is mértékletesen a' roſz vizek ártalmi ellen sokat haſználnak. Ha ollyan hellyeken léſzen útozáſok, mint a' melegebb tartományokban sokſzor meg-esik, a' hol a' forráſokat és más vizeket a' kigyók és egyéb mérges Állatok meg-lepték, a' Nagy *Cato* híres Római Hadi Vezér példáján tanúlják-meg, hogy azok a' mérges állatok a' vizet meg nem mérgesitik, és ha ſzinte benne hevernek-is, a' vizet bátron meg-lehet innya. Ez a' bölts Hadi Vezér midőn *J. Caesar* előtt a' *Pompejus* Hadaival a' *Lybiai* ſzáraz puſztákon ſzaladna, illyen kigyós forráſokra akad, mellyből a' ſzomjúság miatt el-tikkatt Katonák nem mervén innya, a' forráſok mellett ſzomjúval sokan meg-halnak vala; Látván ő ezt, a' siſakját ragadja és a' forrásból teli meritvén, így ſzóll Katonáinak:

Vana ſpecie conterrite lethi
Ne dubita Miles tutos haurire liquores;
Noxia ſerpentum eſt admiſto ſangvine peſtis;
Morſu virus habent, et fatum dente minantur:
Pocula morte carent. az az:

A' Halálnak haſzontalan árnyékától meg-ijedt Vitézim, ne feljetek innya ezen forráſokból: Mert a' kigyónak mérge a' fogában vagyon, tsak marásával árthat azért ő, ha mérgét így a' vér

a' vér közi botsáthatja: de a' víz, mellyben hever, semmit nem árt.

Dixit, dubium que venenum
Hausit: ezeket el-mondván, a' vizet, mellyet a' szegény Katonák méregnek tartanak vala, fel-hajtotta; a' mint ezeket *Lucanus Poëta* ő rólla versekben foglalta.

(11. Látunk ugyan a' régiek irásiban sok *adipsica*, *antidipsica*, az az, szomjúságot tsináló és szomjúság ellen való Orvosságokot-is. De a' ki azokot, a' mellyeket az Első Könyvben a' CCXIII-*dik* §-*ban* az italnak szükséges vóltáról irtunk, meg-tekinti, a' szomjúság ellen mindenkor bizonyosón szolgáló Orvosságot lehetetlennek fogja ítélni. Hanem enyhitésére a' szomjúhozásnak sokat' haználnak, a' mellyek a' vér forróságát tsendesitik, és a' víznek a' vérből való szellyel oszlását tartóztatják, minémüek a' fellyebb a' CXXXIII-*dik* § *ban* említett savanyúság óltó porok, sálétrommal, vagy *cremor tartari*val meg-elegyitve; a' fojtóság nélkül való savanyuságok; nevezetesen a' bor köből, tzitrom lévből és tsipke gyümölts bélből nádmézzel készült pogátsátskák, ha azokból egyet, kettőt a' nyelve alatt forgat: úgy affélék-is, mellyek a' nyálnak follyását a' szájban segitik, mint az, ha egy kis fát, édes gyökeret, vagy kenyér hajat rágogat, vagy egy kis ón gollyóbist forgat a nyelve alatt.

(12. Az Égetboron-is a' Katonák erőssen kapnak. Összel és Tavasszal, mikor ködös és híves idők járnak, mértékletesen iva, nem-is árt e' nékik.. De télben, mikor erős hideg vagyon, és a' hideg a' vért a' belső részekre bé-szorította, az égetbor a' vért jobban-is felgyúlasztván, terhes belsö forróságot, és a' szív körül lévő erekben meg-orvosolhatatlan *polypus*okat és meg-dugulásokot tsinál. Nyárban pedig ez a' belső szárazságot, a' szomjúságot és forróságot rendkivül öregbíti: még pedig minél erőssebb az éget-bor, és bővebben iszszák azt, annál nagyobb mértékben. Nem tagadom ugyan én azt-is, hogy néha egy két kalányni égetbor a' szomjúságot és belső forróságot óltsa. De e' tsak történetből esik, ollyankor t. i. a' mikor a' belső forróságot és szomjúságot okozó materiának a' *perspiratio* vagy izzadás által kén ki-tisztúlni; és eztet a' Természet magára véghez vinni nem elégséges. Lásd azokot-is, mellyeket az Égetborról az Első Könyvben a' CCXLVII-*dik* 's következendő §-*sokban* fel-jegyzettünk.

§. CLXIV.

A' *Commotio*, *Exercitium*, vagy a' testnek munkák által való gyakorlásai, a' Katonai hívatalra olly szorossan meg-kívántatik, hogy e're nézve, a' mint *Cicero* írja, a' régi Rómaiak a' Hadi Népet *Exercitus*nak, mindenféle munka által gyakorlottnak nevezni leg-illendőbnek tartották. El-lágyul, el-erőtlenül és kényesül ugyan-is a' heverésben az Ember, az egész-

egéſsége-is, a' ki dologhoz ſzokott vólt, bizonyoſon meg-bomlik. *Hannibál* előtt eleinten meg ſem állhatnak vala a' Rómaiak; de midőn *Capuában*, a' melly Olaſz Országnak leggazdagabb és kieſebb része, égy télen békével hevert vólna az ő Tábora, úgy el-lágyula és úgy el-kényeſedék, hogy azután régi Vitézi erejéhez illő dolgokot tselekedni ſemmit nem vala elégséges. E're nézve, a' jó hadakozó Királyoknak mindenkor ſzorgos gondjok-is vólt a'ra, hogy a' Katonák a' leg-nagyobb békeſségnek idején-is idejeket heveréſſel és hívalkodáſſal ne töltsék. A' Rómaiak, mikor a' Katonáknak egyéb dolga nem vólt, egéſz fegyverbe öltözve, és egyéb konyhai 's hadi eſzközeiket, és fél hólnapra való eleséget magokra vétetve, minden hólnapban egyſzer igen ſebeſs útat tétetnek vala vélek, úgy hogy, öt óra alatt 20000 lépést-is el-kell vala menniek. E' mellett téglákot vetettek, várakot, ſántzakot épitettek, útakot rakattak vélek: mellynek Frantzia Országban *Lugdunum* Városſa, Angliában a' *Vallum Severi*, melly *Angliát*, *Scotiától* el-ſzakaſztja, *Belgium*ban a' *Foſſa Druſiána*, itt Erdélyben a' régi *Fejér vár*, és a' *Trájánus útja*, a' mellyeket, mint a' hitelre méltó Hiſtóriák tanítják, mind a' Katonákkal tsináltották a' Rómaiak, tsudálkozásra méltó *monumentum*ai.

Az *Exercitium*okban, vagy kemény munkák folytatásában pedig ſzükség a' Katonáknak

ezekre jól reá vigyázni, hogy az erős *Commotio*khoz ſebeſſen ne kezdjenek, hanem tsendeſen kezdvén, úgy mennyenek nagyobb erőlködéſre és ſietségre; mikor el-hadják-is, a' ſzerint hadjak azt-el, úgy hogy a' munka közben már kezdjenek meg-hívesülni és nyúgodni: Fel-melegedett teſtel le ne vetkezzenek, és á' hideg földön ne heverjenek: Ha módjok van benne, azt az inget, a' melly a' verejtéktől nedves, veſsék-le, és vegyenek előre meg-melegíttetett tiſzta ſzáraz inget; minekelőtte ennének, a' *Celſus* jovalláſa ſzerint egy keveſet alugyanak, kivált azok, a' kik az illyen erős dologhoz még nem ſoktak vólt. Ha az erős *Commotio* miatt a' teſtek más nap fáj, vagy tagjaik bádgyadtak, azokot ſzáraz poſztóval dörgöljék-meg keményen, és tegyenek azután gyengébb *Commotiot*. Megeſik az-is, hogy az erős *Commotio* után holmi hideglelést-is éreznek magokban. De ez, ha a' nap fényen jól ki-nyúgoſzſzák magokot, 24. óra alatt végképen önként el-múlik.

§. CLXV.

Az *Álom* a' Katonáknak-is, mint más embernek, épen ollyan ſzükséges. Mindazonáltal az ő hívataljok gyakran kénſzeríti őket akkor is vigyázni, mikor máſok jól aluſznak. Azért a' mikor idejek van az aluváſra, azt játékra, tobzódáſra, és kurvák után való járáſra ne fordítsák. Midőn ſtrá'sát kelletik állaniok, ſe étellel, ſe itallal, kivált borral és éget-

égetborral magokot meg ne terheljék Mert attól nem tsak az álom nyomná-el inkább vemeiket, de az érzékenységek-is úgy megtompúlnának, hogy ha valami lárma lenne, azt későbbre vennék észre, 's magokot sem tudnák szerényen óltalmozni. Főként az Ellenség Tábora hellyén talált bort és égetbort, mellyek álom szerző Orvoságokkal sokszor meg-elegyítetnek, még tsak ne-is illesék. *Cyrus* a' Persák Királlya *Tomiris*tól a' *Scythák* Királynéjától meg-verettetvén és tizettetvén, egy estve a' maga Tábora hellyén feles bort hágy; mellyre reá akadvan a' Királyné Fia, egész Táborával jól ittnak belőlle, melly miá midőn mélyen el-aluttak vólna, éjtszaka vitéza fordúl *Cyrus*, és mind egy lábig meg-öli őket.

§. CLXVI.

A' miólta Amérikának *St. Domingo* nevü szigetéből a' Spanyol Katonák *Neápoli*ba által hozták, és a' várból kijáró kurvákkal a' várat ostromló Frantzia Katonáknak által adták azt a' beste len és kínos nyavallyát, melly ezekről a' Frantziákról már ma *Frantzu*nak neveztetik; ez a' nyavallya is véghetetlen károkat tészen a' Katonák egészségében. A' Régi Pogányok a' *Venus* Isten Asszonynak a' rút formáju sánta *Vulkánus* Isten Feleségének, egy szebb 's kedvesebb szeretőt-is akarván választani az Istenek Seregéből, *Márs*nál alkalmatosabbat nem találtanak. Innen a' *Márs* fiai a' *Venus* Leányit mind e' mái napig igen közel való 's kedves

Húgoknak tartják. És mint hogy a' Táborok után járó közönségesebb Személlyek az említett nyavallyától ritkán tiſztak, azoktól a' Katonák-is azt gyakran el-kapják. Már pedig ez olly ragadály nyavallya, hogy a' kiben egyſzer belé kap, azt önként ſoha oda nem hadja, hanem az ő teſtében mind addig harapozik, míg ſok kínok és útálatoſságok között meg-öli az embert. Ha azért a' Katona a' maga egészségét és bersületit ſzereti, a' *Venus*tól-is magát óltalmozza; kivált az ollyan közönséges Személlyekkel ne társalkodjék, ne heverjen, ne tsókolódjék, azok körül ne tapogatódzék. Mert, a' mint ſok példák tanítják, tsak ettől-is reá ragadhat ez a' fekéllyes rút nyavallya.

A' kit pedig a' maga bóldogtalansága ebben már belé ejtett, azt ſokáig ne titkolja, orvoſoltatását ne halogaſſa; mert ha egyſzer mélly gyökeret vert, igen nehéz léſzen azt a' leg haſalmoſabb orvoſságokkal-is ki-irtani. De meg-láſſa, hogy ezen nyavallyájának *Curá*lásában minden boloud ember tanátsán meg ne indúljon. Mert, a' mint a' leg-böltsebb Doktorok kénſzerítetnek magok-is meg-vallani, a' Frantzunak fundamentumos *curá*ja igen nehéz: az orvoſságok-is, mellyekkel ebben élni ſzoktak, ha okoſon nem bánnak véllek, többire mind veſzedelmeſek. Közelebbről, a' *Gonorrhéát*, vagy fejér nedveſségnek tsepegését, hírtelen meg-ſojtani ne engedje. Mert ebből azután

után igen veſzedelmes nyavallyák következnének; akármit tsátsogjanak a' terméſzet munkáiban az orroknál tovább nem láto tudatlan Borbélyok. Ide járúl, hogy az efféle vakmerő Orvoſok úgy-is gondolkodnak, hogy a' Katonát tsak katonáſon, az az ſzaporán kell *curálni* ákár éljen, akár haljon: Mintha a' ſzegény Katona nem ember, hanem barom volna! Bizony a' mi ſietve leſz, az a' leg-okoſabb ember keze által-is ritkán eshetik jól, a'nyival inkább az illyen tudatlanok keze által: a' melly az orvoslásban kiváltképen igaz. *Sancte affirmare auſim*, így ír *Tobiás Carberus*, a' múlt *Seculum*ban élt tudós Tábori Orvos, *plures hoc decennio per ejus modi Harpias, quam ab ipſis hoſtibus trucidatos fuiſſe.* az az: Szentül el-merem mondani, hogy ezen tiz eſztendők alatt többet öltenek-meg a' Katonák közzül az illyen tudatlan és vakmerő Hárpiák, mint az Ellenség fegyvere.

NYÓLTZADIK RÉSZ.

A' TANULO EMBEREK EGÉSZSÉGÉNEK MEG-TARTÁSÁROL.

§. CLXVII.

ORandum eſt, ut mens ſit ſana in corpore ſano. az az. Kérnünk kell, igyekeznünk

kell, hogy az egéſséges teſtben egéſséges elméjnk-is légyen, így ír az elmés *Poëta Juvenalis*. *Thales*-is egy ama' híres régi hét Görög Böltsek közül meg-kérdetvén, kit tartana ő leg-bóldogabbnak? azt felelte: *Qui corpore ſanus, et animo ſapiens eſt*, az az: A' ki teſtében egéſséges, elméjében böltſ. E' bizony a' kettő együtt jár, úgy hogy, ſem az, a' ki teſtében ugyan egéſséges, de tudatlan; ſem az, a' ki tudós, de beteges, valóságos bóldognak magát nem tarthatja. Az igaz böltseség tehát azt hozza magával, hogy midőn egyik réſzünköt építeni akarjuk, a' máſikról-is el ne felejtkezzünk.

Vóltanak ugyan régen olly hibás vélekedésü *Philoſophus*ok, a' kik az Embernek-is, mint az ISTENnek és az Angyaloknak valóságát, csak a' Lélekben helyheztetvén, az Embernek bóldogságát is csak a' Lélekre ſoritják vala: a' Teſtet pedig csak úgy tartották, mint a' Léleknek nyűgjét és tömlötzét. Mellyre nézve nem-is tartják vala a' Böltsekhez illőnek a' Teſt haſznaira igen vígyázni. Sőt ha vennék éſzre, hogy a' Teſt a' Léleknek bóldogságát akadállyoztatná, a' teſtet egéſzen el-rontani a' böltseſség' egy nevezetes munkájának állítják vala. De roſſzúl okoskodtak. Mert az Ember nem csak Lelek, hanem Teſtből és Lélekből csudálatos meſterséggel úgy kéſzült Élő állat, hogy ő benne a' Teſt a' Léleknek a' kivülötte lévő dolgoknak meg eſmérésében

eſzköz,

eſköz, művſzer és ſzolga gyanánt lenne. E' végre a' dolgok minden tulajdonságainak kinyomozására ötféle *Érzékenységekkel* ruháztatott-is fel a' Teſt ú. m. *Látáſſal*, *Halláſſal*, *Izérzéſſel*, *Szagláſſal és Tapaſztaláſſal*. Ezek nélkül nem tsak böltsé nem lehet a' Lélek, de magán kivül ſemmit meg ſem eſmérhetne. Az okos Léleknek azért elsö gondjának annak kell lenni, hogy a' Teſt, és abban az öt érzékenységek minél épebbek és tökéleteſebbek lehetnek, ollyanok légyenek. Hogy pedig ezen köteleſségéről a' Lélek annál inkább el ne felejtkezhetnék, úgy-is tsinálta az egyeſséget ö közte és a' Teſt között a' böltsTeremtö, hogy ha a' teſt valahol sértetik, az a' Léleknek fájjon (mert a' teſt magában nem érez) az az, olly kedvetlen *ideája* gerjedjen, hogy annál nehezebben ſemmit ne ſenyvedheſſen.

§. CLXVIII.

Azok az öt Érzékenységek a' föben úgy vagynak helyheztettetve, hogy az Agy-velöből ezekre bizonyos Inak ſolgáljanak, a' mellyek mindenkor tellyeſek légyenek *ſpiritus*sokkal, az az, ollyan vékony és könnyen mozduló nedveſséggel, hogy mihelyt az érzékenységek a' külsö dolgoknak akármelly tulajdonságaitól érdekeltetnek, azok a' *ſpiritus*ok az inakban mindjárást az agy-velöig meg mozdúljanak, még pedig ollyan móddal, hogy abból az Agy-velöben lakó Elme a' mozdulást gerjeſztö dolognak tulajdonságait jól éſzre veheſſe és meg-ítél-

heſſe. Minél bövebbek tehát és minél vékonyabbak, tiſztábbak 's könnyebben mozdúlhatók ezen *ſpiritus*ok valakiben, az Érzékenységek-is ő benne annál épebbek és tökéletesebbek: 's következésképen a' Lélek-is annál jobb móddal és nagyobb haſznnal élhet azokkal a' dolgok meg-esmérésében és meg-ítélésében. E're néztek kétség kivül a' régi Pogányok-is, midőn, *Pallás*t a' Tudományoknak és a' Hadakozáſoknak Iſten Aſſzonyát *Jupiter* Iſtennek nem egyébb réſzéből, hanem egyenesen az agyvelőjéből költötték ſzülettetni.

Elsö Regulájok azért a' Tanuló Embereknek a' légyen. Hogy az ő egéſz *diaetá*jokot úgy rendeljék, hogy az által ő bennek böv, tiſzta, vékony, és könnyen mozdúló, vagy jó érzékeny *animalis ſpiritus*ok kéſzülhetſſenek.

II-*dik*. Hogy az ő teſtektől minden fájdalmok és kedvetlen érzékenységek távól légyenek. Mert a' mint fellyebb említém, a' fájdalom az elmének jó gondolkodáſit öſzve zavarja, és nem enged módot a' magán kivül lévő dolgok körül való rendes és tiſzta foglalatoſságra.

III-*dik*. Hogy a' magok életét minél tovább nyújthaſsák. Mert a' dolgok valóságát ki-tanúlni, melly az igaz böltseſeségre ſzoroſſan meg-kívántatik, nagy *Memoriát*, és tellyes *judicium*ot kíván. Melly re az Elménck végessége, a' dolgoknak változandósága, és ſzéleſen ki-terjedett *nexus*sa hoſſzas és ſok rendbéli *experi-*

*perimentum*okot kíván. Ezeket pedig hoszszu é-let nélkül véghez ſenki nem viheti.

§. CLXIX.

Fájdalommal ſzemléljük mindazáltal, hogy a' magok Egéſzségekre és Életeknek terjeſztésére ſemmi féle emberek roſzszabb gondot nem viſelnek, és a' jó *diaetának regulái* ellen oktalanabbul nem vétenek, mint a' kik tanúlásra adván magokot, az okos és bőlts emberek listájában kívánnak bé-írattatni. Vagynak bizony ő közöttök ſokan ollyanok, a' kik a' Tudományra nézve életeket és egéſzségeket ſzámban ſem venni *virtus*nak tartják. Haſonlók ezek az ollyan emberhez, a' ki Bétsbe indúlván, hogy hamarébb oda érkezhetſék, ſzekerét megkenni, ha meg-törik igazítani, Lovait 's magát étetni és nyúgtatni késönek tartja, 's e' ſzerint még tzéljának közepéig ſem érkezvén, mind ſzekere, mind lovai, mind maga el-romolván, meg-akad, és így oſztán vakmerő bolondságát észre vévén, azt haſontalan síratja.

Igaz ugyan az, hogy a' Tanúlás ſok fáradsággal, éjjeli és nappali nyúghatatlansággal jár. De nem ollyannal, hogy attól az emberek, ha jól folytatnák, egéſzségbe ne maradhatnának, és ſokáig el ne élhetnének. Sőt a' menyiben a' dolgok valóságának igaz megeſmérése az elmét minden egyéb eſzközök felett gyönyörködteti, a' tanúlás a' hoszszu életre és jó egéſzségre igen ſokat tehetne. *Thales* régi Görög *Philoſophus* 96. eſztendőket élt.

De-

Democritus 109. *Parmenides* 100. *Sólon* 80. *Pithagorás* 90. *Plátó* 81. *Sócrátes* 70. *Hippocrátes* 85. *Gálénus* a' ki igen bereges vólt, még is 80. Könyveket írt 70. eſtendőket éltenek. Ma-is találtatnak minden felé feleſen tudós öreg emberek. Hanem, hogy ſokan a' Tanúló Emberek közzül olly betegeſek, és idő előtt el-hullanak, oka az, hogy Elméjeknek rendeletlen buzgósággal igyekezvén haſználni, a' teſtekről egéſzen el felejtkeznek, míg nem le-omolván az ő teſteknek el-rongyollott sárháza, bóldogtalan Elméjeket-is oda üti.

§. CLXX.

Hogy azért e' gonoſz a' Tanuló Embereken meg ne történnyék, sőt ellenben ők a' CLXVIII-*dik* §-*ban* elejekben ſzabott Három Reguláknak eleget teheſſenek, illő a' magok tanúláſokot azon kezdeni, mimódon kelleſsék a' Tanulás közben-is a' magok egéſzségét gyámolgatni, és azokot a' *hat nem Terméſzeti dolgokot*, mellyek, ha jól élünk vélek, fenn tartják, ha roſſzúl élünk, el-rontják az egéſzséget, magokra nézve leg-haſznoſabban alkalmoztatni. Hogy így *egyſzer' mind Elméjek-is Bölts, Teſtek-is egéſséges leheſſen*.

§. CLXXI.

A' mi az *Aër*t illeti: Régen meg-tapaſztalt dolog az, hogy a' mitsodás *aër*ü hellyen laknak az Emberek, az elméjek-is igen ollyan forma. *Ingenia Hominum ad ſimilitudinem Caeli ſunt formata*, így ír *Seneca L. ad Helv. Cicero*-is *L. de Fat.* ezt hellyben

hellyben hadja, midőn így ſzóll: *Tenue Athenis caelum acutiores Atticos effeciſſe: craſſum autem Thebis pingues Thebanos et valentes memoria.* *Horatius*-is egy durva elméjü emberről azt mondja vala: *Baeotum Craſſo jurares in aëre natum.* az az. Meg-esküdhetnél rajta, hogy vaſtag *aër*be ſületett *Baeotus*. Innen vagyon, hogy az éſzaki és havaſos tartományokot lakó embereknek az Elméjek-is ſovány és buta; a' köves köſziklás hellyeket lakóknak kemény és oſtoba. Mi magunk-is ſázſor tapaſztalhattuk magunkban azt, hogy az eſztendőnek, vagy napnak-is bizonyos idején a' mi Elméinknek munkái ſokkal ſerényebbek és tiſztábbak vóltanak, képzelődéſeink és gondolkodáſink könnyebben, ſzebben folytanak, mint más időkben. Ezt-is, a' mint böltsen meg-jegyzi *Fr. Hoffmann*, ha egyéb közelebbről való okát nem látjuk, az *aër* akkori minémüségének méltán tulajdoníthatjuk.

Az *igen meleg aër* a' bőrnek *poru*ssait rendkivül ki-tágoſitván, az igen bőv *perſpiratio* és izzadás által a' *ſpiritus*oknak nagy réſzét ki-gőzölögteti mi belőllünk; és így az érzékenységeket nagyon meg-erőteleníti. E' mellett a' vért-is rothadáshoz kéſziti, melly miatt abból jó és elegedendő *ſpiritus*ok nem kéſzülhetnek: a' földből-is ſok rothadt gőzöket költ-fel, mellyek az *aër*t, és azzal együtt az Elmét-is ködbe boritják.

Az

Az *erös hideg ellenben* a' ki-gözölö tiſztátalanságot bennünk rekeſzti: mellyel a' vért, 's kovetkezésképen a' *ſpiritus*okat-is meg-undokítja: az inakot öſſve vonja és azokban *ſpasmus*okat, fájdalmokot ſzerez: azonközben a' *ſpiritus*okat-is egybe alútja, és mint egy megfagylalja, melly miá azok a' hidegben mind az erzéſre, mind egyéb munkákra alkalmatlanná léſznek. A' *nedves és meleg aër* el-lágyitja és lomhitja a' teſtet, és ez által a' gyomrot a' jó emésztéſre, az edényeket a' vérnek jól el-kéſzithetésére, meg-tiſztithatására és illendö ſebeſséggel való mozgathatására elégtelenné téſzi. A' mitsodás pedig a' vér, á' *ſpiritus*ok-is tsak ollyanok lehetnek. Ez az oka, hogy eleitöl fogva ſem az igen heves és tós hellyekröl, ſem az igen hideg és éſzakos tartományokból derék elméjü és nagy tudományú emberek nem ſzármozhattak.

§. CLXXII.

Ezekből már önként meg-tetſzik az-is (1. hogy a' Tanuló Embereknek ſem az igen meleg, ſem az igen hideg ſzobák, a' mellyekben ſzoktanak ök gyakrabban múlatni, nem haſznoſok. Ha azért illyen ſzobákban kell tanulniok, leg-alább a' fejeket, mint az Elménck lakó hellyét, gyomrokot, mint az emésztésnek mühellyét, és lábaikot, mint a' mellyeknek megfázása a' *perſpiratio*t az egéſz teſten meg-gátolja, az erös meg-hüléſtöl ſzorgalmatoſon megoltalmozzák. E' végre az ö Tanuló öltözetek-is tiſzta,

tiſzta, ſzáraz, meleg és jó böv légyen, hogy ſzorításával a' teſtben ſemmi kedvetlen érzékenységet ne okozzon. Nem alkalmatoſok (2. a' tanuláſra az ollyan ſzobák-is, mellyekben főznek, sütnek, vagy egyéb kedvetlen gőzt botsátó materiákot tartanak, ſem a' mellyhez közel árnyék ſzékek, ganéj dombok, álló vizek, ſáros rothadt tók és fertők vagynak, ſem a' mellyet a' nap-fény és a' ſzél nem járhat, vagy csak a' Déli meleg rothaſztó, és az Éſzaki fagylaló ſzelek érnek. Ugyan ez okból, az ablakokat-is, mellyek délre és éſzakra nyílnak, a' Tanuló Házakon ritkán kell nyitva tartani. Nem tanúlni valók (3. az igen kitsin ſzobák-is, mert a' gertya füſti azt hamar megtölti; melly mind a' főnek, mind a' tüdőknek ártalmos. A' honnan a' gondoſabb emberek a' gyertya füſtit holmi ahoz kéſzített tsőn kiis ſzokták a' tanuló Házakból botsátani. Kivált a' Dió olajnak füſti nagyon el-kábitja a' fejet. A' meg-döglött marhának fagygya-is, és a' melly a' míg meg-olvaſztották, meg-büdösült vólt, rothadáſra kéſziti a' vért, és megfojtja a' *ſpiritus*okot. A' viaſz gyertya tanúlni leg-alkalmatoſabb: Kivált, ha gyanta tömjén vagy maſtix port-is elegyítenek a' viasz közi, mint hogy így az agyvelőt-is ſzépen erősíti.

§. CLXXIII.

Leg-haſznoſabbak a' tanuláſra az ollyan hellyek, a' mellyekben az *Aër* gyengén hives, tiſzta, ſzáraz, vékony, a' nap kelet és éſzak közül fúvó, vagy

vagy a' napnyúgoti ſzelektől ottan ottan tiſztítatik, és a napnak súgáraitól éleſztetik és friſsíttetik. Ezt jelentették kétség kivül a' Régiek-is, midőn a' Múſáknak lakó hellyéül a' hegyeket és a' kiſſebb forráſok környékeit rendelték vala. Ezekre nézve az Eſztendő négy réſzei között-is a' Tavaſz a' tanúláſra eleitől fogva leg-alkalmatoſsabbnak tartatott; mivel akkor nem-is hideg, nem-is meleg az *aër*, a' napnak súgári is leg-tiſztábbak, a' földnek hihidegsége miatt a' roſz gőzök ſem emelkedhettek még fel a' föld ſzínéről: ellenben a' fáknak, füveknek kedveſen illatozó virágjai eltöltik és *inbalſa*málják mint egy a' mi körüllöttünk lévő éltető eget: A' honnan az Elme-is egyébb plántákkal együtt tavaſzſzal mint-egy virágozni tapaſztaltatik; és az ő gondolatai legrakottabbak máſokat gyönyörködtető ſzép *Inventio*kkal. Innen *Fr. Hoffmann*, a' tanuláſnak rendit az Eſztendőnek ſzakaſzaira igen böltsen intézi így-el, hogy *Tavaſzſzal tractáljuk* az ollyan Tudományokot (1. a' mellyek gondolkodás és elmélkedés által ſzereztetnek, minthogy e're a' böv és tiſzta *ſpiritus*ok leg inkább meg-kívántatnak. (2. Irjunk verſeket és komédiákot, úgy mint a' mellyre az Elménck vidám ſerénysége leg-ſzükségeſebb. A' *Nyárt* fordítsuk *experimentum*ok tsinálására, és azoknak, mellyeket addig tanúltunk, *applicá*lására. Az *Öſz* és *Telet* pedig Tavaſzi és Nyári munkáinknak 's okoskodáſainknak rendben ſzedésével és kipallé-

pallerozásával töltsük-el.

Ugyan ez okból, és hogy nap estig a' *Spiritus*ok a' mi testünkből nagyon ki-fogynak, és a' mellyek meg-maradnak-is, azok a' napnak el-enyészése, és éjtszaki *aër*nek hideg és ködös valtagsága, és az estvéli ételnek a' vér közi való elegyedése miatt el-nyomattatnak és tisztátalanabbá lésznek, (nem mehetven t. i. az el-mondott okok miatt véghez illendőképen rajtunk a' *perspiratio*:) a' nappalt az éjtszakánál a' tanulásra jóval haznosabbnak tartja: és az éjtszakai tanulókat hasonlitja a' Baglyokhoz. Mert úgymond, valaminthogy a' Baglyoknak szemei meg-szoktak homállyosodni a' napnak világától, úgy nem látharja éjtszaka az ő elméjek-is az igazságnak világosságát. A' napnak részei között pedig a' *hajnalt*, az az, a' jó *reggel*t leg-épületesebbnek mondja. Mert a' hajnal épen ollyan a' napban, mint a' tavasz az esztendőben: másként-is az éjtszakai nyúgodalom által meg-szaporodott és ki-pallérozztatott *Spiritus*ok az elménck illyenkor legjobban szolgálhatnak. Innen a' *Hajnalt* a' Régiek, a mint az *Erasmus* fel-jegyzette, a' *Mu'sáknak szentelték vala:* és köz beszéd szerint, a' *Tanulók Szeretőjének* mondják vala. *Aristoteles*-is a' Nap fel-jöte előtt való fel-kelést a' *Philosophiát* tanulóknak különösön szokta vala jovallani.

§. CLXXIV.

Az *Eledelek* **és** *Italok* természeteiben, miné-

 némű-

némüségeiben, mértékében és rendiben-is hogy értelmes külömbséget és válaſztást tudjanak tenni, az a' Tanuló Emberekben ſoroſſan meg-kívántatik. Mert a' mint *Hippocrates*-is azt már régen tapaſztalta vólt, az *okoſságra ſemmi többet nem téſzen, mint a' vér*. Már pedig igaz ez a' Doktori köz mondás: *Qualis cibus, talis ſangvis; qualis ſangvis, tales ſpiritus, quales ſpiritus, talis ſanitas, tam mentis, quam corporis*. az az: A' mitsodás az Étel, ollyan a' vér; a' mitsodás a' vér, ollyanok a' *ſpiritus*ok; a' mitsodáſok a' *ſpiritus*ok, ollyan az egéſség-is mind az Elmére, mind a' Teſtre nézve. Innen *Carteſius Philoſophus*-is *Diſs. de Meth.* azt az eſzközt, mellyel a' ember elméje böltsebbé tétethetnék, az Orvoſi tudományban, nevezeteſen pedig az Ételben és Italban tartotta leg-ſükségeſebbnek kereſni.

§. CLXXV.

A' Tanuláſnak haſonnal 's könnyen való ſojtatására meg-kívántatik, hogy az Érzékenységekben az *animalis ſpiritus*ok jó bövön, tiſztán 's vékonyon el-kéſzülve légyenek; és hogy a' teſtben valami fájdalom vagy kedvetlen érzénkenység ne légyen, melly az elme *attentio*-ját másfelé fordítsa, a' vér-is és a' *ſpiritus*ok minden öſzve háborodás nélkül ſzép rendel és vídám ſerénységgel follyanak. Ártalmos vólna azért a' Tanulóknak *úgy enni és innya*, hogy a' bé-vett eledelekből vagy elég, vagy tiſzta és vékony *ſpiritus*ok ne kéſzüljenek, vagy valami

valami fájdalmok, ſzél, vagy egyéb ollyas változáſok támadjanak, mellyek az Elménck únalmot ſzereznének; vagy attól a' vér fel-háborodhatnék és rendes folyásában meg-zavartatnék, és így a' *ſpiritus*ok járásának-is *confuſio*ban kén mennie. Lásd fellyebb a' CXLVIII-*dik* §-*t*.

§. CLXXVI.

De minekelőtte a' Tanuló Embérek Étel és Italbéli *diaetá*jok el-rendeléséhez fognánk, illő ő róllok még azt meg-emlitenünk: Hogy ő bennek a' *ſpiritus*oknak nagy réſze az elmélkedés folytatására az agyvelőben meg-marad, és ott meg-is emészttődik, melly miatt a' gyomor *fibrái* elég erőt az emésztésre a' *ſpiritus*októl nem vehetnek. Ide járúl, hogy a' tanulás veſzteg ülést kívánván, *commotio*val-is ritkán lehet a' tanulóknak a' magok gyomrokon ſegíteniek. Melly ſzerint ritkán eshetik az-is meg, hogy a' tanulásban el-merült emberek az ételt és italt jó móddal meg-emészthetsék: Hanem minekutánna az étel az ő gyomrokban ſokáig hevert vólna, ott a' melegben meg-etzetesül, meg-poshad és el-rothad, és vaſtag, nyúlós, taknyos matériává válik. A' melly a' *meſenterium*nak tejes eretskéiben és *glandulá*iban meg-dugul, meg-véſz, és etzetes tsipősségével külomb külombtéle *ſpaſmus*okot ſzerez, ſzéllel a' beleket és a' gyomrot meg-tölti. A' mellyből ismét fel-bőfögés, has korrogás, iſzonyu nyúghatatlanság,

ſív körül való nehézség, a' két óldalnak kifeſzüléſe, a' vérnek bojongáſa, fő ſzédülés, nem alhatás, 's több efféle tsuda változáſok, a' mellyeket a' Doktorok egy ſummában *Hypochondriaca affectio*nak neveznek, támadnak. Azon közben a' *ſpiritus*ok-is az inakban fogydogalnak, tiſztátalanúlnak, és a' vérbéli etzetes tzípőſség az inakra-is ki-terjed. Melly miatt az *érzékenységek*, *'s következésképen az Elme-is tapaſztalhatóképen meg erötelenülnek*: a' *ſpaſmus*ok az egeſz teſtben nagyobb nagyobb erőt véſznek: és midőn itt-is, amott-is, kivált a' belső réſzekben, a' vért vivő ereket minden rend, idő, és mód nélkül ottan ottan meg-ſoritják, a' vér az agyvelőre mind a'nyiſzor haſonló rend, idő, és mód nélkül rohan, és az elménck *ideá*it és egymásból follyó gondolatait mind a'nyiſzor öſzve zavarja, és tővel hegygyel fel-forgatja; melly miatt az elme egyebeket gyakron el-is felejt; és tsak bizonyos *ideá*kkal marad, a' mellyeket t. i. jobban megölelt vólt. Innen ez a' nyavallya *Hypochondriáca melancholiá*nak-is ſokott neveztetni.

§. CLXXVII.

Mind ezekből már önként ki-kerekedik. (1 Hogy a' tanuló Embereknek nem bátorságoſok a durva, nehéz emészthető, hideg, vaſtag, nyúlós, és etzetes *chylus*sá válható, ſok ſzelet tsináló, kevés *ſpiritus*okat adó és roſzſzul *perſpiráló* érelek és italok. Illyenek a' fel-füſtölt és bé-sózott húſok és halak, a' vén

's ſo-

's ſovány állatoknak ſzíjas húſa, a' ſzalonna és egyéb igen kövér húſok, a' lágyabb húſu és tó ízü halak, mindennémü hüvelykes vetemények, a' hagyma, répa, gomba, a' mik jól meg nem főttek és sültek, a' keletlen téſzta müvek és sültemények, a' nád-mézes *confectek* és egyéb édeſségek. Mert a' mint *Horatius Poëta* énekli:

Dulcia ſe in bilem vertent, ſtomachoque tumultum
Lenta feret pituita.

Nem alkalmatos eledel nékik a' gyümölts, uborka, dinnye, és a' mik tsak fűből kéſzültek. Mert kevés *ſpiritus* kéſzül belőllök, eléggé nem táplálnak, igen híveſitenek, és az erőtlen gyomorba sárvizzé válnak. Ártanak a' forratlan, vaſtag, zavaros, erős ſavanyu vagy etzetes borok és ſerek, álló vizek-is: úgy azok-is, a' mellyek ſzorítanak, mint a' fojtós ízü gyümöltsök és borok, a' ſajt, túró, keményen sült tojás, dió, mogyoró, geſztenye 's több effélék. Mert a' ſok ülés és gondolkodás miatt nékik egyébként-is többire ſzorúláſok van, mellyet ezek öregbitenének.

(2. Nagy ártalmára vagyon a' Tanuló Embereknek a' *ſok étel-is*. Mert ugyan-is a' roſz emésztésből fenn maradt etzeteſség ő véllek az ételt ſokſzor igen kívántatja, 's más dolgokra járván az alatt-is az ő Elméjek, éſzre nem véſzik magokot, mikor gyomrokot rendkivül

meg-terhelték. Melly miatt oſtán a' bé-vett ſok ételt jól meg nem emészthetik. Innen az ő gyomrok és belek ſzéllel, a' vérek vaſtag, nyers és etzetes takonnyal, belső részeik *obſtructiok*kal többire meg-vagynak rakodva: a' mellyből az ő egéſſégek is el-romlik, Elméjek-is únalomba és zűrzavarba merül. De ha jól meg-emészthetnék is ők azt a' ſok ételt, mint hogy kevés *commotio*t tehetnek, attól az ő vérek igen meg-gyűl és meg-vaſtagul; a' mellyből a' több károk közt Elméjek-is nagyon meg-tompul. *Multum edere et carnibus veſci, rationis conſilii uſum adimit, et Animos efficit tardiores, eosque immani quadam dementiâ et ſtultitiâ complet*, így ír *Theophraſtus*. Bizonyitják ezt *Galenus*nak-is ezen ſzavai: *Animus adipe et ſanguine ſuffocatus caeleſte aliquid pervidere non potest*. Mellynek illy okát adja e' *tudós Orvos* és *Philoſophus*: Valamint a' ſok olaj a' gyertya világát meg-fojtja és ki-óltja, úgy a' ſok vér-is el-boritván az agyvelőt, az érzékenységeket meg-fojtja, és az Elmének világát azokban ki-óltja.

§. CLXXVIII.

Nevezetesen (3. minthogy a' *nagy vatsora* az Álmot, (melly egyedül a' *ſpiritus*oknak ſzülő édes Anyja) nyughatatlanná téſzi, és az embert a' jó reggeli fel-kelésben akadályoztatja, nem tanátsos a' Tanúló Embereknek vatsorán ſokat enni.

Vides,

Vides, ut pallidus omnis
Coena defurgat dubia, quum corpus onuſtum
Heſternis vitiis animum quoque praegravat unà,
Atque affigit humo Divinae particulam Aurae.

Nem látodé? így ír a' bölts Poëta *Horatius*, hogy a' gazdag Vatsorától el-sárgulnak mindenek; Mert a' teſtnek tegnapi meg-terheleſe az elmét-is meg-nehezíti, és az Iſteni Leleknek réſzetskéjét a' földhöz ſegezi. E're néztek kétség kivül a' *Salernitánus*ok-is, midőn ezen verſeket tsinálták:

Ex magna Coena ſtomacho ſit maxima paena:
Ut ſis nocte levis, ſit tibi coena brevis.

Lásd azt-is a' mi vagyon a' bölts Sirák Könyvében Réſz. XXXI. ℣. 21. 22.

Ártalmos (4. a' Tanulóknak *ſokféle ételt egyben enni*. Igaz ugyan is az, hogy minél együgyübb és keveſebb féle eledelekkel él valaki, a' vére-is annál tiſztább: ellenben minél több féle és trágyázattabb ételeket éſik, a' vére-is annál tiſztátalanabb, 's következésképen egéſzsége-is annál roſzſzabb. *Multos morbos multa fercula fecerunt: et ſimplex ex ſimplici cauſa valetudo.* A' ſok nyavallyákot, így ír *Seneca*, a' ſokféle étkek tsinálták, az egyféle okból az egéſzség-is egy forma. Ugyan ő máſutt azt mondja: *Innumerabiles eſſe morbos miraris? coquos numera.* az az. Tsudálod a'

ſokféle nyavallyákot? ſzámláld-meg a' ſzakátsokat.

§. CLXXIX.

Igen nagyon, és tsak nem minden nap hibáznak a' Tanulók (5. abban is, hogy a' Könyvek mellől tsak enni kelnek-fel, a' míg eſznek addig-is teli képzelődéſſel a' fejek; de kiváltképen hogy étel után mindjárt iſmét a' Könyveket ragadják. Nem elégséges ugyan-is az ő teſtekben lévő kevés *ſpiritus* egyſzer'smind az elme erős munkáinak és a' gyomorbéli emésztésnek folytatására. A' honnan gyakron-is tapaſztalják, hogy az illyenkori tanúlást gyomor fájás, puffadtság, ſzél, has korrogás, a' főnek el-nehezedéſe, 's több effélék ſzokták követni. De a' munka-is, a' mellyet teli haſſal tészünk, a' reggeli *cenſurát* titkán álhatja-ki.

§. CLXXX.

Ezekkel ellenkező, de nem kiſſebb hibája a' tanulást ſzeretőknek (6. midőn, hogy elméjeket az étel meg ne zavarja, és hogy tovább 's jobban tanúlhaſſanak, ſokan ő közülök éhel tsak meg nem ölik magokat: kivált vatsorán épen ſemmit nem eſznek. Nem tudván azt, hogy a' mint böltsen írja *VVedelius Doctor*: *Quantum decedit cibo et potui, tantum decedit ſpiritibus et viribus; quantum ſpiritibus, tantum ſtudiis.* az az. A' menyi héjával van az étel és az ital, a'nyi héjával vagynak a' *ſpiritus*ok és az erő; a' menyivel vagynak a' *ſpiritus*ok, a'nyi-

a'nyival van a' tanulás-is. Ha ebédkor csak a'nyit és ollyanféle ételeket ettenek, a' menyit és a' minémüeket illett, a' bizony az ő testeknek és elméjeknek erejét más nap délig el nem tarthatja. Másként-is az éhezés olly alkalmatlan érzékenység a' testben, hogy az egyébről gondolkodni az Elménck nehezen engedi. Ha pedig meg-éhezvén más nap reggel esznek, a' gyomorra fordulván az emésztés kedvéért a' *spiritus*ok, és az új *chylus*sal a' vérben egy ideig meg-akadván, a' napnak leghasznosabb részét veszik-el. Ha ebéden a'nyit esznek, hogy más nap délig meg ne éhezzenek, gyomrokot szükségesképen meg kell terhelniek.

§. CLXXXI.

Illő azért a' Tanuló Embereknek-is napjában kétszer étellel és itallal önnön magokat meg-elégíteniek. De a' Vatsorájok az ebédnél mindenkor szikebb légyen, és inkább levesekből állyon, mint sültekből. Mert aluvás-közben ugyan a' gyomor jobban emészt, de későbbre; a' *chylus*-is szebben, de nehezebben oszlik széllyel a testben: és így ha kemény és nehéz emészthető eledelek lésznek, éjtszaka a' gyomorban reggelig nem emésztődhetnek jól meg, és nem újíthatják-meg a' tanuláshra szükséges *spiritus*okot. Híres vala a' Régieknél a' *Coena Platonica*. Mert az, a' mint írja *Cicero*, *non solum in praesenti, sed et postero die jucunda fuit*. Nem csak estve, hanem más nap-

is kedves vólt. Az kevés ételetskéből és ſok bólts beſzélgetéſekből áll vala.

Étel előtt-is fél órával jó a' tanuláſt félben hagyni: hogy a' főre húzódott *ſpiritus*ok az alatt a' belső réſzekre viſzſza ereſzkedheſſenek. Étel után-is két, három óráig míg az emésztéſnek a' nagygya tart, sőt, ha keményebb ételt és ſokatskát ettenek, öt óráig-is jó az időt minden elme fáraſztás nélkül töltteni. Kivált vatsora után ſemmi derék dolgot nem kell az elmére venni, hanem egy, két órát fenn múlatván és beſzélgetvén, le kell fekünni.

§. CLXXXII.

Az Ételek nemei közzül-is ollyanokat ſzükség a' Tanúlóknak válaſztani, mellyek könnyü emészthetők, a' gyomorban hamar meg nem veſznek, tiſzta, vékony, bőv *chylus*t, vért és *ſpiritus*okot tsinálnak. Illyenek a' ſzárazon, gabonával élő, kövér és iffjú madarak; kivált a' tyúk, tsirke, kappan, pujka, fogolly és tsáſzár madarak; elegyes kövér iffjú marha, kivált borju és herélt berbéts húſok, a' ſzarvas és öz húſok, a' nyúl fiak, a' tyúk és pujka tojáſok bígon sülve; a' jól meg-főtt hús lével készült riskásás, árpakásás és másféle leves ételek, a' friſ írós vaj, a' poronyóbb húſu halak, kivált a' piſztrang, ketsege, fejér halak, tiſzta folyó vízben termett iffjú tsukák, potykák 's a' t. a' téj, téjfel, vaj, a' méz, a' kiknek nem fáj a' gyomrok tölle, kiváltképen pedig

a' jó

a' jó kenyér, vagy komlós tzipó, mellynél tiſztább *ſpiritus*ok ſemmiből nem kéſzülnek. Innen *Marſilius Ficinus*, a' 15 *dik* ſzázban élt nevezetes Oloſz Doktor és *Philoſophus*, a' húshoz három a'nyi, a' halhoz négy a'nyi kenyeret jovall a' Tanuló Személlyeknek. A' gyengébb fűſzerſzámok-is, ú. m. fa-haj, ſzeretsen dió virág, *Cardamonium*, sáfrány, ro'smarint, majoránna, ſállya kevés mértékben a' Tanulóknak igen haſznoſok. Az erőſſebbek ellenben, minémüek a' bors és ſzegfü, mivel a' vért nagyon gyulaſztják és tsípőſitik, ártalmaſok.

§. CLXXXIII.

Az Italok rendiben mellyik légyen a' Tanuló Embereknek leg egéſzségeſebb, nem mindenek egyaránt értenek rólla. A' bort régen a' 'Sidóknál az *Eſſenus*ok; azután-is a' Kereſztyének közt az *Encratita*k tellyeſséggel nem iſzták vala: úgy tartván, hogy a' bor az embernek elméjét meg-zavarja, és hiábanvalóságra viſzi. Ugyan ez okból az *Indus*ok Böltsei-is, a' kik *Brachmane*seknek neveztetnek, bort innya nem mértenek. A' Músák-is nem ſzöllős hegyeken, hanem a' kies víz forráſok körül laktanak. Igaz-is az, hogy a' víz a' vérben, és így az elmében-is ſemmi háborut nem tsinálhat, melly az elmélkedéſre ſokat ſegít, a' bor pedig mindeniket gyakran öſzve zavarja. E' felett a' ſokat ülő és tanuló embereknek hogy az ő vérek meg ne sű-

rüd-

rüdjék, abból a' sós tiſztátalanság a' vizellet útján ki-moſuljon, és hogy az ő haſoknak járáſa-is ſzabadabb légyen, bővötske ital kívántatik, a' melly ha bor léſzen, a' meg-réſzegedést alig kerülhetik-el. A' réſzegségnek pedig fajzatja a' feledékenység, azt mondja *Macrobius*. Tapaſztalt dolog az-is, hogy ha a' ſokat ülő emberek bort iſznak, a' köſzvény és áréna inkább uralkodik rajtok, mintha vízzel élnek. Ezekből ſokan azt hozzák-ki, hogy a' Tanulóknak vizet innya leg-haſznoſabb vólna. *Tiraquellus*ról, a' *16-dik* ſzázban élt híres Frantzia *Juriſtá*ról és *Parlamentum*i Tanáts Urról írják, hogy ő bort ſoha nem ivutt, még-is 45. eſztendők el-follyáſa alatt minden eſztendőben egy egy ſzép Könyvet írt, és egy egy Gyermeket kereſzteltetett.

Máſok ellenben úgy okoskodnak, hogy mivel a' Bor a' Gyomrot-is ſzépen erősíti, a' vérnek 's következésképen a' *ſpiritus*oknak bővebb kéſzülését és a' *perſpiration* való tiſztulását-is nagyon ſegíti, az elmét-is hatalmaſon vídámitja és ſerényiti, a' Bor a' Tanulóknak leg haſznoſabb és ſzükségeſebb ital. Világoſitják ezt abból-is, hogy a' leg-elméſebb *Poëták* mind jó bor iſzák vóltanak. A' honnan a' Bor *Caballus Poëtarum*, *Poëták* paripájának-is nevezteretett.

Nulla placere diu, nec vivere Carmina poſſunt
Quae ſcribuntur aquae potoribus,

így

így ír *Horatius*. Iſmét:

Siccis omnia nam dura Deus poſuit:

Az az: Nem tetzhetnek ſokáig, meg nem élhetnek az ollyan verſek, mellyeket a' víz ivók tsinálták. Mert a' ſzárazok előtt az Iſtenek minden dolgokot ſzárazzá, keménnyé tettenek. *Martialis Poëta*-is így ír magáról:

Poſſum ego nihil ſobrius: bibenti
Succurunt mihi quindecim Poëtae.

az az: Józanon nem mehetek én ſemmire: de ha jól iſzom, tizenöt *Poëták*-is eſzembe vagynak.

Quid non ebrietas deſignat? operta recludit,
Sollicitis animis onus eximit: addocet artes:
Foecundi calices quem non fecere diſertum?

Igy ír iſmét az elmés *Horatius*. az az: Mit nem tsinál a' réſzegség (értsd az ollyant, a' melly tsak gyengén hajtja-meg az embert) felfedezi ez a' titkokot, el-űzi a' gondokot, és meg-tanítja a' Tudományokot: Kit nem téſzen a' bővön pohározás okos és böv beſzédüvé?

Nem-is lehet azt tagadni, hogy a' Bor kivált a' jó ô, vékony, tiſzta, sárga ſzínü, és kevéſsé tsípős ízü bor, a' mellyet a' régi Rómaiak *Vinum Theologorum*, *Theologus*ok Borának neveztenek, mértékletes éléſſel nem tsak a' *Poëták*, hanem más Tanuló Emberek egéſzségének fenn tartására, sőt elméjek éleſitésére-is ſokat

ſokat ne ſegéljen. De mértékletes éléſſel, mondom. Mért a' gyakor réſzegeskedés, valamint a' teſtet, úgy az Elmét-is tehetetlenné téſzi. Kivált az éjtſzakai dorbézolás a' Tanulóknak igen veſzedelmes, a' mint azt fellyebb a' ſok vatsora ételben-is meg-jegyzők.

Nocte nocent potus, ſine noxa luce bibuntur.

Éjtſzaka árt, így ír *Ovidius*, az ital, nappal nem a'nyira. Sokat ſegít továbbá nékik az-is, ha a' magok italát bizonyos mértékre ſzabják, a' mellytől t. i. meg-fríſſülnek, de meg nem terhelődnek. A' forróbb természetüeknek, hogy elegedendőt ihaſſanak, a' vízzel való elegyítés-is meg-kívántatik.

§. CLXXXIV.

A' *jó Ser*-is a' Tanulóknak elég haſznos ital. Ugy a' *Méh-ſer*-is, a' melly, a' menyiben a' belső réſzek meg-duguláſinak ki-bontásában igen hathatós, ſokaknak ő közzülők orvoſság gyanánt-is ſzolgálhat.

Kiváltképen pedig *commendál*tathatik a' Tanulóknak a' *meleg víz ital*, úgy mint a' melly az ö gyomrokban és vérekben öſzve gyűlt és verődött etzetes taknyot leg-jobban oſlatja, hígitja és édeſíti, az ő belső réſzeiket ſzorongató *ſpaſmus*okot leg-kívánatoſabban tsendeſíti, az *obſtructio*tól avagy meg-duguláſtól leg-hatalmoſabban óltalmozza, sőt meg is gyógyitja, a' vért és minden abból kéſzülő nedveſségeket minden fel-háboritás nélkül a' vizellet-

zelletnek és a' láthatatlan gőznek öregbítése által leg-szebben tiſztítja, és így őket számtalan nyavalyáktól meg-szabadítja. Lásd az Első Könyvben-is a' CCLVII. és következendő §-*okot*. A' hol a' meleg italoknak haſzna, és a' véllek való éléſnek rendi és módja bővebben le-íratott.

Itták a' meleg vizet régen-is mind a' Görögök, mind a' Rómaiak, mint azt a' többek közt *Athaeneus in De in pos l.* 3. írásban hagyta. Innen *Juvenalis Poëta*-is így ír.

Quando vocatus calidae gelidaeque miniſter.

Sőt a' Rómaiak közt a' bort-is ſokak meleg vízzel elegyítik vala, mellyet némely Frantziák ma-is követnek. De a' miólta *Indiá*ról a' *Herbathee*, Kávé és Csokoládé *Europá*ban-is által költözött, azólta a' tiſzta meleg víz hellyet ezekkel élnek az emberek. Jóval haſznoſabb-is így a' meleg víz, mint tsak magára; mivel ezek által a' víznek íze, ereje, 's némellyekre nézve a' haſzna-is ſokat ſegíttetik. Láſs mindenikről az Első Könyvben magok hellyein.

§. CLXXXV.

A' *Dohány-is*, *mind füſtül*, *mind porul*, a' nedves, hideg terméſzetüeknek, kivált a' kiknek fejek a' takonytól és egyéb roſz nedveſségektől inkább oſtromoltatik, mértékletes élésſel ſzépen haſználhat. Mert ennek tsípésére a' ſzájra és az orra takarodván ſok vizes nedveſségek

ségek a' főről, az agyvelő 's ezzel együtt mind az öt érzékenységek nagyon tiſztúlnak, erőſ'ödnek és ſzáradnak. Már pedig az elménnek jozon és tiſztán való okoskodására ſemmi a'nyit nem tehet, mint ha az agyvelö és az érzékenységek illendő ſzárazságuak. Innen a' régi Rómaiak az okoſabb és bátrabb embereket *emunctae naris*, ki-fútt orru, vagy nem taknyozó embereknek nevezték. Vagynak, a kik jó móddal gondolkodni ſem tudnak, ha nem dohányoznak, vagy portubákolnak. De ez inkább a' ſzokáſtól vagyon. Egyébaránt a' menyiben a' Dohány *narcoticus*, vagy el-bámulást és nem érzést okozó erejével az érzékenységeket meg-tompitja, vagy ellenben *convulſiot* ſzerző hathatós ſavával a' *ſpiritus*oknak rendes járását öſſze zavarja, viſſza éléſſel máſoknak-is, de kivált azoknak, a' kik ehez nem igen ſzoktak, vagy a' terméſzetek-is nem hozzá való, a' tanulásban nagy akadályt ſzerez. Lásd a' *füſtölésről* az Első Könyvben a' CCLXXIII. §-t. a' *portobák ſzívásról* a' CCCLXII. §-t.

§. CLXXXVI.

Az Emberi Élet és a' jó Egéſzség a' *kevés ételen*, *elegendő álmon*, a' *commotion*, és az el-ülének vidámságán áll és épül, úgy ítél *Cardanus de ſanit. tuend.* Ezek bizony máſok ítélete ſzerint-is mindeneknek, de kiváltképen való módon a' Tanuló Embereknek olly ſüksége[illegible], hogy ezek nélkül ſokáig élni, a'nyival-is

inkább

inkább egéſzségben lenni és a' tanulásban elő menni lehetetlen vólna. A' ſok vigyázás, gyertyázás, gondolkodás és elmelkedés ő belőllök a' *ſpiritus*okot mindennap máſok felett ki-eméſzti, a' mellyeket az *egy tsendes Álom* kivül ſemmi külső eſzköz viſſza nem ſzerezhet. Azért, hogy a' *tragicus Seneca*val a' kellemetes Álmot így tsókolgaſsák, ő tőllök különösön meg-érdemli.

Tu quoque o domitor ſomne malorum.
Requies animi, pars humanae melior vitae

vagy *Ovidius*sal:

Somne quies rerum, placidiſſime ſomne Deorum!
Pax animi, quem cura fugit, et pectora duris
Feſſa miniſteriis mulces, reparasque labori.

az az: O jó Álom, minden gonoſzoknak le-tsendeſítője: Minden Iſtenek felett kellemetes Álom! az emberi életnek leg-kedvesebb réſze: az elménék békeſsége, a' kihez ſemmi gondok nem férnek, a' ki az el-fáradt tagokot meg-éleſztéd, és a' munkára újra meg-erőlited. De fájdalommal ſzemlélhetjük, hogy e' nevezett dologban a' Tanuló Emberek többire melly oktalanul viſeljék még-is önnön magokot. Vagynak ugyan is, a' kik azzal akarnak tudóſoknak ítéltetni, hogy egéſz éjtſzakákon a' Könyvek mellett kutzorognak, a' mellyel mindazáltal nyavallyánál egyebet még-is ritkán nyerhetnek.

Attenuant juvenum vigilatae corpora noctes.

Meg ſáraſztják, így ír *Ovidius*, az Ifjaknak testeket az álmotlan éjtſzakák. Valamikor azért módjok van benne, illő dolgaikot úgy rendelni, hogy 9. 10. órakor eſtve le-feküvén, az éjtſzakát egéſz hajnalig álomra fordíthaſsák, és e' végre az álmot meg-háborító okokot-is ſzemeſen el-távoztaſsák. *Délbe*-is ha eg-ſzégek gyengélkedik, vagy ſokat ettenek, vagy éjtſzaka jól nem nyúgottanak, vagy addig igen erőſſen dolgoztanak, *egy fél órátskát alugyanak.* Ha pedig valami októl hoſzſzaſon vigyázni kéntelenítetnek, az alatt hörpöljenek gyakron herbathét. Sőt ha a' nem alhatás és a' terhes munka egy néhány éjtſzakákra ki-terjedne, minden három óra alatt jól meg-ſőtt tsirke, tyúk vagy kappan lever-is, melly a' gyomrot nem terheli, és könnyen vérré 's *ſpiritus*okká válhatik, hörpölniek igen ſzükséges léſzen. Így a' ſzüntelen való munkát jóval könnyebben 's tovább fojtathatják. A' kik pedig a' hoſzſzas vigyázáſtól nagyon el-gyengültenek, azoknak *Fr. Hoffmann* jobbat nem tart, mint eſtvénként jó ſzagu tüvekkel kéſzült feredőben teredezni.

Reggeli fel-keléſekkor nem csak a' tiſztaság kedvéért, hanem azért-is, hogy attól az érzékenységek-is, nevezetesen a' ſzemnek világa 's következésképen az elme-is tapaztalhatóképen ſokot ujjulni, erőſsülni és elevenedni, ortzájokat és minden érzékenységeiket hideg vízzel

minden

minden nap jól meg-mosni el ne mulaſsák.

§. CLXXXVII.

De valamint a' hoſſzas álmatlanság, úgy a' *ſok aluvás*-is máſok felett árt a' Tanuló Embereknek. Mert ez a' takonyot a' teſtben, közelebb az agyvelőben leg-inkább ſapolnja; a' takony pedig az elmének erejét és friſs elevenségét leg-inkább meg-akadállyoztathatja. *in ſicco cerebro habitat Sapientia.* Régi közmondáſa vólt a' Rómaiaknak, az az: A' ſáraz agyvelőben lakik a' böltseſség. Másként-is a' kik ſokat aluſznak, idejeknek nagy részét el-veſztik. Innen a' *Plátó* törvényei közt ez-is olvaſtatik: *Nemo dormiens ulla re dignus*, az az: valaki ſokat aluſzik semmire nem érdemes.

§. CLXXXVIII.

A' *Teſtnek munka által* való gyakorlására-is a' Tanuló embereknek ſintén ollyan ſükségek vólna, mint más rendbeli embereknek. Lásd az Első Könyvben a' CCLXXXVII *dik* §*t.* De a' Könyveknek olvaſáſa, az irogatás és az elmélkedés *veſzteg ülést kíván*. Ugyanis a' ki *ül*, abban a' teſtnek merőn való tartására és mozgatására nem kivántatván az elevenitő *ſpiritus*ok, azok mind az agyvelőre és az érzékenységekre takaroſhatnak. A' honnan úgy-is tapaſztalhatni, hogy a dolgokra való ügyelés, és az azokról való elmélkedés *ülve* ſokkal jobban és bóldogabbúl mégyen, mint álva, vagy járva: es midőn tejtalás

közben valamiről gondoſabban akarunk beſzélgetni, az alatt meg-kell állapodnunk, sőt gyakran le-is kell ülnünk, melly a' Természetnek titkos inditásából vagyon, nem lévén t. i. a' *ſpiritus*ok a' teſt gyakorlására és az erős elmélkedéſre egyſzer'smind elégségeſek. Innen vagyon az-is, hogy a' Bíráknak-is az ítélet tétel, a' melly fontos meg-gondolást kíván, nem séjtálva, nem-is álva, hanem *ülve (adſidendo)* porontsoltatott. De valamelly haſznos az ülés az Elménck, ſzintén ollyan káros az a' Teſtnek. Mert a' ſok hevertetésben a' lábak-is el-erőtelenűlnek; a' belső réſzek is úgy el-gyengülnek, hogy azok ſem az emésztéſre, ſem a' tiſztátalanságoknak ki-válaſztására és ki-hajtására elégségeſek nem lehetnek: söt gyakorta, kivált az öſzve görſzedve való ülésben, az útak is veſzedelmeſen meg-dugulnak, a' mellyből, a' mint már fellyebb a' XXVII-*dik* §-*ban* meg-jegyzők, igen terhes nyavallyák következnek. Leg-hamarébb pedig és leg-inkább azoknak árt-meg a' ſok ülés, a' kik az előtt gyakor *Commotio*khoz ſzoktatták vólt testeket, és természet ſzerint-is nyúghatatlanok.

Vagynak; kik az ülésből következő károktól félven *fenn állva ſzoktak tanulni*. De ez a' módjával való ülésnél még ártalmoſabb. Lásd az Első Könyvnek CCCXVI-*dik* §-*át*.

§. CLXXXIX.

Tanátsoſabb tehát mind az *ülést*, mind az *állást* laſſú séjtálgatáſſal ottan ottan feltserél-

tserélni: a' melly mikor tsak magunkban elmélkedünk, hellyesen meg-eshetik. Minthogy pedig a' hoszszas erős elmélkedés az *animalis ſpiritus*okat, a' mellyek tartják mind az Elménck, mind a' testnek erejét, felettébb fogyatja, és a' házban sok elé 's hátra való járkálásból és keringésből szédülés következnek, igen szükséges a' Tanulóknak, mikor szép nap-fény és tiszta idő van, künn-is gyakran sétálni és múlatozni. *Ambulationibus apertis vagandum, ut Coelo libero et multo ſpiritu augeat et attollat ſe animus. Aliquando recreatio, iterque, et mutatio regionum vigorem dabunt; convictusque, et liberalior potio.* Igy ír a' bölts *Seneca de Tranq. an.* az az. Künn, a' szabad *aër*ben járogálſunk, hogy a' tiszta égtől és a' sok *ſpiritus*októl nevekedjék és nagyobb dolgokra emelkedjék az elme. Néha a' szekérben való járás és az utozás is, és egyik tartományból a' másba való menés az elménck friſs erőt adnak, úgy a' máſokkal való nyájas ebédlés és néhánykor bővebbetske borozás-is. A' tudós *Plinius*-is azt írja egyik Levelében *Tacitus*nak: *Mirum eſt ut animus agitatione motuque corporis excitetur. Jam undique ſilvae et ſolitudo, ipſumque illud ſilentium, quod venationi datur, magna cogitationis incitamenta ſunt.* az az. Tsuda dolog, menyire meg-elevenedjék az Elme a' testnek gyakorlásával, és a' körül lévő erdők 's az az egyedül való múlatás és tsendeſség, melly a' vadászatra szakasztatik, melly

nagy ſzüksége a' jó elmélkedésnek. Kivált hogy ebéd után félre tévén a' Könyveket, Házok kivül járjanak, különösön-is jovaltatik. *Socrates* minden ebéd után egy egy darabig kümn ſerényen ſokott vala járni, es kérdetvén egy valakitől, miért tselekedné azt? azt felelte: *hogy a' vatsora jobban eſsék*. Ugyan e' végre e' bölts Pogány *Philoſophus* a' tántzot-is a' maga Tanitványinak nagyon jovallotta, 's ő maga-is azt, a' mint *Athaeneus* ő róla fel-jegyzette, ſokſzor gyakorlotta. A' *Lovaglás*-is azoknak, a' kik belső réſzeik meg-dugulásától tartanak, vagy már abban benne-is vagynak, igen ſokat haſznál. Azoknak pedig, a' kik lábok fájása, vagy egyéb akadály miatt az e'dig elő ſámlált *Commotio*kot nem telhetik, legtöbbet ſegít a' máſokkal nagyon való beſzélgetés, *disputá*lódás, a' fel-ſzóval való olvasás és éneklés. *Vox egregie convenit ſtomacho laborantibus, et acidum eructantibus*: így ſzóll *Aëtius* régi híres *Sicíliai* Orvos. *Plutarchus* is *De tuend. valet.* a' Tanulóknak a' Teſt gyakorlásáról ſemmi porontsolatot nem ád: Mert a' ſok *disputá*lódás, úgy mond, nékik minden *Commotio* héllyet lehet. Mind ezekre pedig, mikor ſokat, vagy nehéz emészthető ételeket ettenek, leg nagyobb ſzükségek van.

§. CXC.

Nagy romlására van a' Tanulók egéſzségének az-is, hogy jól lehet ő bennek a' belső réſzek el-gyengüléséből ſzármazó roſz emészrés miatt

miatt mindennap ſok tiſztátalanság gyűl, mégis ők leg-roſzabbúl tiſztulhatnak. E' pedig réſz ſzerint azért vagyon, hogy illendő *Commotiot*, melly a' tiſztuláſnak mindenfele nemét leg-ſzebben ſegíthetné, nem tehetnek: réſz ſzerint pedig, hogy el-merülvén a' gondolkodásban, a' terméſzet öſztönét haſoknak és vizelletjeknek ki-üreſitésére éſzre nem véſzik, vagy ha éſzre véſzik is, valamíg lehet, el-halaſztjak. A' honnan a' has ſzorulás, *arena*, ſzél, ſőſzédelgés, mellyet a' belekben heverő eméſztetnek rothatt gőze, és az ottan meg-gyűlt ſzélnek feſzengetéſe leggyakrabban ſzokott okozni, őket máſok felett-is veſztegeti. Okoſon tselekeſzik azért, ha magokot úgy ſzoktatják, hogy minekelőtte reggel dologhoz fognának, haſokot és vizellő hójagjökot ki-üreſitik. Ha ez önként meg nem eſnék, a' terméſzetet lágyitó ételekkel és italokkal, mellyekről már fellyebb ſok hellyeken ſzóllottunk, ſegítik. Ha ezek-is elegedendők nem vólnának, holmi gyengén *laxa*ló *balſamica pilulá*kot-is a'nyit, a' menyitől reggel egy jó ſzékek leheſſen, harmad, negyed eſtve bévéſznek. A' vizellet tiſztulására pedig a' reggeli *herbatbee* ital jovaltatik. *Nyálok*-is a' ſokat ülő Személlyeknek többire rendinél bővebben ſzokott follyni: melly a' gyomor el-gyengülésétől és a' belső réſzek meg-dugulásától vagyon. Ezt-is azért; kivált éhomra mind el-nyelniek nem vólna ſzükséges: mert az a' gyomornak nagyobb el-gyengülést okozna.

§. CXCI.

Sokat gyengíti az Elménck erejét a' *Venus*-is, kivált a' gyakorlott; úgy hogy ezt *Peſtem ingenii*, az Elme peſtiſsének nevezi a' nagy *Hoffmann*. Főként a' *Memoriának* vagy emlékezetnek énnél nints egy nagyobb ellensége. Innen vólt kétség kivül, hogy mind *Minervát* a' tudományoknak Iſten Aſſzonyát, és mind a' kilentz *Musákot* ſzüzeknek tartották a' régiek. Azt írja *Plátó*, hogy egykor meg-haraguván *Venus* Iſten aſſzony a' Musákra, hogy őtet tiſztelni nem akarnák, azzal fenyegette őket, hogy a' maga fiát *Cupidót* ellenek felfegyverkeztetné. Mellyre a' Musák azt felelték: *Marti o Venus talia minare: Iuus enim Cupido inter nos non valet*. az az: *Marst* fenyegesd effélével óh *Venus*, mert a' te *Cupidód* mi köztünk nem repül. Sok példák vagynak bizony, hogy az egyéb aránt tudós éreg Emberek iffjú Feleségek mellett gyermeki együgyüségre jutottanak. Nem elég ugyan-is a' Teſtben lévő *ſpiritus* mind a' két munkának ſerényen való fojtatására. A' honnan vagy az egyikben, vagy a' máſikban ſzükségesképen fogyatkozáſnak kell eſni: gyakrabban pedig mind a' kettőben. Ez az oka, hogy az erőſsen tanuló Embereknek Magzatjai-is többire oſtobák és betegeſek ſoktak lenni.

§. CXCII.

Továbbá leg-különöſebben *commendáltatik* a' Tanulóknak az *Elmebéli tsendeſség*. Mert

a'

a' mint *Plátó* böltsen mondotta: *Valamig az elme tsendeſen vagyon, és a' kívánságoknak 's indulatoknak habjaitól nem hányattatik, addig az igazságot-is, mellynek keresésére ö nem külömben teremtetett, mint a' ſzem a' nap világának látására, ſokkal tiſztábban meg-foghatja, és az ö Isteni réſzetskéje ſzerint a' maga dolgait és erköltseit-is jobban formálhatja, söt a' Teſtre, az Életre, és az egéſzségre jobb gondot viſelhet.* Ugyan-is; valamint a' Teſtnek, úgy az elménck egéſzsége-is a' vérnek és a' *ſpiritus*oknak a' magok rendes útjokon egyforma, tsendes és ſzabados keringésében áll. *Sola quies cerebri ſapere facit, prudentiam ſubminiſtrat, et intelligentiam cauſatur.* így ír *Hippocrates L. de Morb. ſacr.* az az: Tsak az agyvelőnek tsendes nyúgodalma adja azt, hogy böltselkedhessünk, hogy jól okoskodhaſſunk és értheſsünk. De az agyvelöt ſemmik úgy fel nem haborithatják, mint a' ſok gondok és az elmének indúlatai. Az indúlatokot azért illö a' méregnél inkább távoztatni mindazoknak, valakik a' böltseſség Templomában botránkozás nélkül igyekeznek fel-menni.

Nevezeteſen ama' *Titius* ſzívét ſzaggató Sasnál gonoſzabb indúlatot, az *Irigységet*, a' Tanulók önnön magokhoz közelíteni ſe engedjék, ſzemek elött tartván hogy miként ſok egyébként nagy Tudományu emberek a' rút irigyséģtöl kereſztül ſzegeztetvén, és egy batkát alig érö dologban egymás ellen méreges *disputatio*ra

tiora kelvén, nem tsak a' haſznoſabb dolgok vi«gálására nem érkeztenek, hanem egéſzségeket, bersületeket, sőt életeket-is ſok ízben bolondul meg-emésztették.

Livor tabificum malis venenum
Intactis vorat oſſibus medullas.
Et totum, bibit artubus cruorem:
Quid quisque furit, invidetque ſorti,
Ut decet, ſibi poena ſemper ipſe eſt.

Igy énekel a' Poëta.

A' *Harag*-is ollyan dolog, a' melly meg-vakitja az Elmét, sőt ſokſor egéſzen meg is bolonditja. *Nihil inter inſanum et iratum eſt, quod ut ſcias, ipſum intuere habitum*, így ír a' bölts *Seneca*, az az: semmi külömbség nints a' bolond és a' haraguvó között. Mellyet hogy éſzre végy, nézd meg mind a' kettőnek az ő külső formáját.

Ira furor brevis eſt: Animum rege, qui niſi paret.
Imperat: Hunc fraenis, hunc tu compeſce catena.

A' Harag, úgy mond a' Tudós *Poëta Horatius*, rövid meg-dühödés. Ugy bird tehát a' te elmédet, hogy ha ez néked nem enged, porontsolni fog: zabolával, láncal tartóztasd ezt te magadban, hogy erőt ne végyen.

A' *ſomorkodás 's bánat*-is a' tanulni igyekező

kező Szemellynek egéſz peſtis gyanánt vagyon. Homállyba boritja ez az Elmét, meg-tompitja az értelmet, meg-gátolja az ítéletet, öſſze zavarja az okoskodást, meg fojtja a' *ſpiritusokat*, és mintegy földbe ſegezi azokot. A' honnan a' ſomorúságban el-merültek *melancholiával* tellyes és a' kétségben eſélre hanyotló gondolatokkal el-telnek, az ő ſinek el-véſz, teſtek el-nehezül, és el-ſzárad 's a' t.

§. CXCIII.

Ezen káros Indulatoknak el-távoztatására pedig ſemmi a'nyit nem haſznál, mintha a' közmondás ſerint ki ki önnön magát a' maga arafzával meg-mérni jó elein meg-tanúlja: máſok dolgában magát nem elegyíti: az Iſteni bölts, igaz és ſzent gondviſelésben elméjét meg-nyúgtatja. *Ariſtippus* régi Görög *Philoſophus* az Elmebéli tsendeſségnek meg-nyerésére azt ſzokta vala tanitványinak jovallani: Hogy ſe az el-múltakról, ſe a' jövendőkről ne gondoskodjanak; hanem a' magok elméjét tsak a' mái napra függeſzték: ma-is pedig tsak a'ra, a' mit akkor mindjárt tselekedendők, vagy gondolandók. Mert, úgymond, a' mi kezünkben tsak a' jelen valók vagynak: a' mik el-múltak, azokot jobbá nem tehetjük, a' mik jövendők, még kétséges, meg-léſzneké, vagy ſem? *Plutárchus* pedig e' végre *az egyedül való mulatozás t commendálja*. És hogy az elsö emberek az Iſtenek kápolnáit félre való tsendes hellyekre kezdették vólt épiteni, azt-is

ennek

ennek tulajdonítja. Innen a' Bölts *Seneca*-is igen ditséri *Democritus*nak ezen mondását: *Qui tranquille vult vivere, ille neque publice aget multa, neque privatim.* az az: A' ki tsendes elmével akar élni, a' ſe a' község közt, ſe magára ſok dolgokhoz ne kezdjen. *Bion* egy a' régi híres hét Görög Böltsek közül, meg kérdetvén *kit gondolna ö leg-nyúghatatlanabb elmével lenni?* azt feleli: Azt a' ki nagy dolgokban akar ſzerentsés lenni. Mert az, a' mig azokat meg-nyérheti, ezer gondoktól fáraſztatik, ha meg-nyerte, haſonlóképen ſzorongattatik, hogy el ne veſeſſe. Mind ezek, ha ſzintén Pogány Böltsektöl mondattak-is, de a' magok elméjét tsendeſségben tartani kívánó Keresztyén *Philoſophus*októl-is meg-jegyzést érdemelnek.

§. CXCIV.

A' tanulásnak rendiről és módjáról-is tartsák-meg: Hogy valamint a' leg-kövérebb ſzántó föld-is ha ſzüntelen vettetik, nem ſokára megſoványul, és burjános, töviſſes gabonát terem, úgy a' leg-jobb elme-is, ha meg-ſzünés nélkül tanul, meg-tompul, és haſontalan töviſſes gondolatai lésznek. Sokat tud, de mindent olly homállyoſon, hogy ſokſzor maga-is alig érti-meg önnön magát. Ellenben ſzáma nélkül tapaſztaljuk, hogy az ollyan Tudóſok, a' kik gyakor múlattsággal töltik idejeket, olly éles, olly ſzép, olly értelmes és kedves gondolatokot találnak, hogy azokot a' ſzüntelen Könyvek mellett

mellett heverők tsudálkozva szemlélik. Nem hirtelen, nem erővel nőnek a' szép virágok a' leg-jobb Kertész kezе alatt-is, hanem idő kell a'ra, mértékletes eső, napfény és meleg. Igy van ez a' böltseſség virágos kertében-is. Nem tanátsos továbbá az elmét tsak egy dologban fenekeltetni ſokáig-meg: Mert az *melancholiát* szerezne. Hanem a' gondolkodáſnak materiajit gyakron változtatni kell, a' melly az Elmét tsudaképen újitja. *Amant alterna Camaenae.* A' Könyvek közt-is az ollyanokot, mellyek egybe-tekert, fatsart, töviſſes okoskodáſokkal és betűdekkel tellyeſek, olvaſni épen nem méltó. Mert az Elmében zűrzavart szereznek, és azt majd minden haſzon nélkül rendkivül elfáraſztják.

§. CXCV.

Tudakoztak régtől fogva a'ról-is a' terméſzet titkait vi'sgálók. Vallyon lehetne-é az Elmét, nevezetesen annak *Memoriáját* és *Judiciumát*, az az, reá emlékező és meg-ítélő erejét (mellyek közül az Elmében a' Tárház, ez Sáfár gyanánt vagyon) valami külső eſzközök által ſegíteni, vagy jobbá tenni? Azt látjuk, hogy a' Teſtnek *temperamentuma*i szerint az Elmének munkái-is külömb külömb módon vagynak. A' Gyermekekben a' *Memoria* nagy, a' *Judi ium* kitsin: az Iffjakban a' képzelődés, a' meg-állapodott idejüekben az okoskodás erőſſebb: a' Vének hamar felejtenek, de jól ítélnek: Azon egy emberben-is a' Teſt-

Teſtnek változáſi ſzerint az Elmének munkái ſokképen változnak, mint a' forró nyavallyákban, meg-dühödésben, *maniá*ban, vagy megbolondulásban. *melancholiá*ban, közelebb pedig a' meg-rezzegedésben tsudálkozva ſzemlélhetni. Vagynak a'ra-is példáink, hogy ſok derék tudományu Emberek, ki a' fejének meg-ütéſe miatt, ki holmi forró nyavallya miatt, ki a' vénség miatt, ki holmi orvoſságnak bé-vétele miatt, mint az *Ulyſſes* társai a' *Circe* pohára miatt, minden *memoriá*jokot, kik egy ideig, kik végképen el-veſztették. Ha azért a' külſő eſzközök az elmét így meg-ronthatják, és tehetetlenné tehetik, hogy ugyan azok azt ne ſegíthetsék, és jobbá-is ne tehetsék, tagadni nem lehet. Hanem minémü eſzközök által eshetnék ez leg-jobban-meg, azt már bajoſabb ki-tanulni.

Dr. Platerus e' végre azt jovalja, hogy az Ember hordozzon bagolly nyelvet, *Amethiſtus* és *Berillus* követ a' nyakában függeſztve. E' mellett végyen-bé egy kés hegyni apró porrá tort fejér Tömjént-is, magára, vagy kevés hoſſzu ſzemü borſót-is tévén hozzá, negyven napig minden nap egyſzer, kömény vizben vagy borban.

Gratalorus azt tanárſolja, hogy Tyúk agyvelőt egyék. Ugyan ő dicséri a' vad 'sállyának magvát-is mind ételben, mind italban. *Villanovanus* azt *commendál*ja, hogy a' Daru

ept,

epét, Borza olajjal elegyítve, napjában egy néhányszor ereszsze tolluval az orra lyukaba. *Aldrovandus* a' fogolly madár epével jovalja, hogy a' vak szemeit törölgesse. Mások e' végre a' Mustár mag olajt jobbnak tartják. Egyebek egyebet magasztalnak. A mellyek közül ha ki válaszjuk azokot, a' mellyek nem a' babonázáson épültek, hanem az Elmenek valóságos erejekkel haználtanak, nem egyebek azok, hanem mind jófele füszerszámokbol, kedves szagu füvekből, virágokból, magvakból, gyökerekből és egyéb effele hathatós erejü Materiákból készült porotskák, liktáriumok, *pilulák*, *Tinkturák*, *spiritusok*, olajok, *infusumok*, borok, főtt vizek, feredők, füstölők, kenők, kötők és szaglók. Ezek a' menyiben a' Testet-is a' taknyos nedvességektől tisztítják, a' vért-is melegítik, az inakot-is erősítik, a' *spiritus*okot is szaporítják, könnyen el-hiszem, hogy a' *Phlegmaticus*okban az Elmét-is jól segíthetik. Nékem mindazáltal ezekre itten bővebben kiterjeszkedni nem tzélom. Egyébként-is én úgy tartom, hogy az e'dig elé adott okos *diaetá*ból e' részben-is jóval tobb haznot vehetni: hozzá adván ezekhez, a' hol szükség, a' maga idejében való ér-vágatást, a' Láb feredőket, és nyárban a' tavanyu vizekkel való rendes elest.

KILEN-

KILENTZEDIK RÉSZ.

A' VÉN EMBEREK DIAETÁJÁROL; ÉS AZ ÉLETNEK MEG-HOSZSZABBITÁSÁROL.

§. CXCVI.

IGen ſzép ékes Korona a' Vénség, melly az Igazságnak útában találtatik, így ír a' bölts Salomon *Példi.* XVI. Meg-egyez ebben a' bölts Salomonnal *Cicero*-is: Nints, úgy mond, a' tsendes nyúgodalommal edgyütt lévő Vénségnél gyönyörüségeſebb dolog. *Theodectes* régi Görög *Philoſophus* ugyan, a' mint *Stobaeus* ő rólla fel-jegyzette, a' Vénséget a' Házaſsággal ſzokta vala haſonlítani. Mert a' mint ezt, úgy azt-is a' míg meg-nyerhetik az emberek, kívánják, ha meg-nyerték búſúlnak rajta. Vallyon miért? *Azért*, úgy mond *Cicero*, *hogy e'kor oſztán hívatalokot nem viſelhetnek, teſtek el-eröteleníl, a' külsö vagy teſti gyönyörüségekkel nem élhetnek, és a' halál igen közel áll.* De, a' mint ugyan ő mind ezekre böltsen meg-felelt, ſelette bóldogtalan tselekedet ez; Mert ugyan-is, mitsoda Hívatalokot nem viſelhetnek? azokot-e, mellyeket az Iffjak viſelnek?

Ugy

Ugy vagyon: De mi károk benne, ha már azoknál tiſztelségeſebbekre emeltettenek. Ugyan-is, a' *Menander* Görög Poëta ſzavai ſzerint, *Midőn a' hoſſzu idő mi töllünk egyebeket el-ſzedeget, értelmet és okoſságot ád azok helyett.* A' honnan a' Görögök közt *régi közmondás-is volt az: hogy az Iffjaknak a' kezekben, a' Véneknek az eſzekben van az erő.* E' pedig a' Véneket a'nyival betsületesbé téſzi az Iffjaknál, a' menyivel betsületesb az Elme a' Testnél. *Cicero* az Öregeket a' közönséges Társaságban haſonlitja a' hajónak kormánnya mellett ülő Személlyekhez, a' kik úgy látſzik ugyan, hogy ſemmit nem dolgoznak, még-is több haſznot téſznek mint a' kik ſzüntelen ide-tova futkároznak. E're nézve a' bölts *Sirák*-is R. xxv. tsudálkozva így kiált-fel: *Melly ékes a' Vén emberben az ítélet! melly gyönyörüséges a' Régiekben az értelem és a' tanáts! A' Vénségnek Koronája a' Tudomány és az Iſteni félelem.* Maga az UR ISTEN-is III. Mós. R. x. így parantsol: *A' Vén ember előtt fel-kelj, és az Öregnek ortzáját meg-betsüljed.* Ezeket mindazáltal azokról értjük, a' kik illyenek; mert a' mint *Seneca* böltsen mondja: *Turpis et ridicula res eſt elementarius Senex.* Rút és nevetéſre méltó a' tanúlni moſt kezdő vén ember. *Az erőnek apadáſa-is* a' búra ennél több okot nem ſzolgáltathat. Mert, a' mint épen moſt látók, van a' vén emberekben-is a'nyi erő, a' menyi az ő hivataljoknak folly-

tatására kívántatik. Másként-is, ha el-nézzük azokot a' ſok jó erőben lévő Öregeket, az erőnek el-fogyását inkább lehet az időnek tulajdonítani. *A' Teſti gyönyörüségekkel való nem élhetésben-is* mi kára lehet annak, a' ki azokot már többé nem-is kívánja? Sőt inkább örvendenie kellene azon, hogy ollyan állapotra jutharott, mellyben azoknak haſznotalan vólrát úgy meg-érthette. Nagyobb dolognak látſik, hogy *a' Halál olly közel áll.* De ettől fogva úgy tarthatnak az Iffjak-is, válahányſzor eſzekbe jut, hogy ezer emberek közt-is egy alig ért meg-élemedet vénséget. Egyébként-is, hogy a' bölts *Ciceroval* ſóljak, bóldogtalan és élni nem méltó vén ember az, a' ki illy hoſſzu idő alatt-is meg nem tanúlta, hogy a' haláltól nem méltó félni. *Quid igitur timeam, ſi aut non miſer poſt mortem, aut beatus futurus ſum.* Mit féljek, így ír a' bölts *Orator* és nagy *Philoſophus*, ha ez élet után vagy nyomorúltabb nem léſzek, vagy nagyobb bóldogságra lépem: Mellyel mi Keresztyének ſokkal jobb fundamentumon bíztathatjuk magunkot. Nem érdemes tehát a' Vénség a' meg-ſóllásra; sőt inkább felette haſznos és igen kívánatos réſze ez e' világi életnek. És valójában méltó, hogy ennek jó móddal való el érhetésében, és ſok ideig nyerſen 's virágzó állapotban való meg-maraſzthatásában egéſz erőnkel és tehetségünkel munkálódjunk.

§. CXCVII.

§. CXCVII.

E' nevezetes dologban-is azért, midőn már az Életnek több el-foljt reſzeitől és állapotjairól ſzóllottunk, illő léſzen e' következendő néhány leveleken egy kevéſsé jóbb móddal értekeződnünk. A'dig mindazáltal, míg a' *Materiá*hoz közelebb erezkednénk, ſzükség meg-vi'sgálnunk: Mi légyen a' *Vénség?* hogy léſzen az? és miért követi azt olly el-kerülhetetlenül elébb, hátrább a' Halál? A' *Pythagori'ás* nyomdokát követők a' hármas és hetes ſzámot tökéletes és Iſteni ſzámnak tartván, mint egyéb minden dolgokot, úgy az Emberi Életet-is előſzer három nagy ſzakaſzokra, azután hét apróbakra oſztották. Az *Első* nagy ſzakaſz e' ſzerint négy hetes ſzámból, az az, 35. eſztendőkből áll, mellyeken mint meg annyi lajtorjá fogakon fel-felé hágnak a' teſtnek minden tökélleteſséghei. A' *máſodik* ſzakaſz három hetes ſzámot foglal-bé, és így az 57-*dik* eſztendőig tart. Ebben majd egy állapotban marad a' teſt. A' *harmadik* ſzakaſz iſmét négy hetes ſzámból áll, a' mellyeken mind alább alább ſzállanak a' teſtnek tökélleteſségei, miglen a' Halállal egéſzen ſemmivé léſznek. Ez utólsó ſzakaſz neveztetik már *Vénségnek*. De ez a' Vénség iſmét három ſzakaſzokra oſztatik, ú. m. *elsö*, *máſodik*, és *utólsó Vénségre*. Az *elsö* egy hetes ſzámból áll, és így tart 63 *dik* eſztendőig. Ebben még többire jó erőben vagynak az emberek. A' honnan ez *prima et viridis*

viridis ſenectus. *Első, zöldellö*, vagy *nyers Vénségnek* nevezteték. A' *második Vénség* iſmét egy hetes számból áll, és 70-*dik* esztendőig terjed-ki. Ebben a' teſtnek ereje és nyerſesége többire már annyira el-apadt, a' *memoria* úgy meg-gyengült, hogy a' teſti foglalatoſságoknak follytatására az ember többé nem igen elégséges. Hanem, a' melly a' Természetnek nagy jósága, valamint fogydogal a' teſtből az erő, a' józanon itélő tehettség az Elmében a' szerint nevekedik. A' honnan ezt az első vénséggel együtt a' Régiek *Maturam*, *Conſiliariam Aetatem*. Meg-ért és tanátsos időnek-is nevezték. Mellyet *Hoffman* tulajdonit az érzékenységek inainak és a' teſt egyéb részeinek szárazabb és keményebb vóltának. Melly szerint a' *ſpiritus*oknak egyszer bé-vett járását már moſt nem olly hamar zavarhatják-meg a' külső dolgoknak közben ötlődött képei, a' honnan az Elménck-is több ideje lehet azoknak vi'sgálására és fontolgatására. A' *harmadik vagy utólsó vénség*, az Élettel végződik-el. Ebben a' Teſtnek erejével az Elménck tehetségei-is tsak nem egészen oda leſznek. Ezen hetes számoknak az elsőjén, mellyet *Climactericus*nak hívnak, mindenütt nagy változáſokot szenyved az ember, kivált a' második vénségnek kezdetin ſokan meg-is halnak. A' honnan a' 63-*dik* esztendő *magnus Climacteriu*snak, és igen szerentsetlennek tartják vala az Emberi

élet-

életben, a' következendőket pedig még ennél is ſzerentsétlenebbeknek.

§. CXCVIII.

Belső okáról és módjáról pedig a' meg-Vénüléſnek így kell érteni. Hogy a' mi teſtünk-is a' Terméſzet törvénye ſzerint, mint a' fák, füvek, virágok, gyümöltsök a' meg-érés után el-fonnyadnak, és meg-ſzáradnak. De a' feletti kivül az erős meleg, hideg, ſél, a' ſok vás-lalás és koptatás, belől a' vérnek és egyéb nedveſségeknek ſzüntelen való kemény súrolása, feſzengetéſe, rontsoláſa és tsipdeſéſe az edényeket el-vás lalják, el-vékonyitják, el-erőtlenítik, és meg-ſzáraſztják; annak vékonyabb ágatskáit réſz ſzerint meg-emészti, réſz ſzerint egybe eſni, egyben forrani és meg-ſzáradni engedik; nem lévén elégségeſek a' tív és a' nagyobb erek vegig hajtani azokon a' tápláló és elevenítő nedveſségeket. Az így el-ſzáradt és el-erőtlenült belső részek az ételnek és italnak meg-emésztésére, a'nyival inkább a' táplálásra, és az erő adáſra ſzükséges nedveſségeknek, éleſztő és elevenítő *ſpiritus*oknak, el-kéſzitésére, meg-tiſztitására és mozgatására minél tovább, mind annál tehetetlenebbek léſznek. A' honnan el-hidegül, el-taknyosul minden vér, és a' külső részekről tsak a' belső nagy erekbe ſorul: az inak és minden egyéb *fibrák* el-vékonyulnak, el-ſzáradnak és érzékenytelenekké léſznek; melly miá látáſok, ſzagláſok, halláſok, 's ezekkel egyetemben végtére az eſzek-is

el-fogy a' vén Embereknek: a' húsok oda léſzen; bőrök öſzve rántzoſul, lábaik el erőtlenülnek; ſzemeik bé eſnek, ki-tsipáznak; fogaik el-hullanak, nem ehetnek; nem alhatnak; tsontjok el-vékonyúlnak, és mint a' pozdorja, könnyen törnek 's nehezen forranak, az ízek közül a' portzogós vagy kotsonyás materia oda léſzen, melly miá a' nyakok és hátok gerintzei, kezeik és lábaik tsontjai egybe ſugorodnak és meg-rövidülnek. Ugy hogy, a' mint *Boerhaave* meg-jegyzette, egy 80. eſztendős vén ember egy harmad réſzſzel kiſſebbé 's rövidebbé lett, mint volt 50. eſztendős korában.

E' mellett a' taknyos, sós, tsípős tiſztátalanság-is az ő véreket naponként jobban jobban el-tölti. A' melly midőn fejekre mégyen, *fül zúgást, ſzédülést, álmotlanságot, halálos mély álmot, tagoknak el esését, gutta ütést ſzerez.* Midőn a' mejjekre ſzáll, *náthát, köhögést, fulladozást, ſzáraz betegséget* tsinál: midőn a' vesékben meg akad, *nehéz és égető fájdalmas vizellést, árénát, calculust, vér-vizellést* okoz: midőn az ízek közi bé férkezik, *fattyu és valóságos koſzvényt, láb fájást, meg-bogoſodást, járásbéli tehetetlenséget hoz:* midőn az egéſz teſtben el-terjedt, *minden nedveſségeket megeméſztö ſzüntelen való laſſu forró bideglelest, el-ſzáradást, nehezen gyógyúlható 's könnyen fenévé váló rut ſebeket, ſzáraz rühöt, fekéllyeket, ínyeknek ſenyvedést, ſzem tsipázást, takony és nyál fojást* támaſzt: midőn a' belső réſzeket fogta-el,

ſzelet,

ſelet, *fel-böjögést*, *nem ehetést*, *veſzedelmes has menést*, 's több eſféle roſz nyavallyákot ſül. A' honnan ez elé ſámlált nyavallyákot *Hippocrates L.* III. *Aph.* 31. a' Vének tulajdon's ſókott nyavallyájoknak nevezi. Egy ſzóval, olly tehetetlenné, olly nyomorúltá téſzi ez az *utólsó Vénség* az embert, hogy a' mint a' *deák* ſó-is tartja, valóságos *Senex*, *Semi-nex*, fél halál, vagy félig meg-hólt már ebben az állapotban. Mert ha ſzinte a' meg-nevezett nyavallyák az ő életének kedveznének-is, de a' Vénség maga olly irgalmatlan nyavallya, hogy az ötet minden bizonnyal meg-ôli: a'nyira menvén t. i. az el-ſzáradás, az erőtlenség és a' hidegség az egéſz teſtben, közelebb pedig a' ſívben, hogy az a' vérnek mozgatására többé már nem elégséges.

§. CXCIX.

Ezekből úgy ítélem, észre vehetni azt, hogy a' *Vénség* a' mi teſtünk terméſzeti munkáſságából, a' *Halál* iſmét a' vénségből önként következnek, sőt; hogy mind a' *Vénséget*, mind a' *Halált* az Élet maga ſüli, tsinálja mi bennünk, még pedig el-kerülhetetlen úton és módon: hanem ugyan tsak a' mint a' példákból látjuk, egyben ſokkal hamarébb, mint a' másban.

Az özön víz előtt nyólcz, kilentz ſáz eſztendőket éltenek az emberek, *Járed* 962. *Mathuſálem* 969. *Noé* 950. eſztendőket éltenek: Azután pedig fel-a'nyit ſem kezdettek élni. *Héber* a' kinél az özön víz után hoſſ-

ſabb életüt a' hiteles *Hiſtoriá*kban nem olvaſunk, már tsak 464. eſt. élt. *Móſes* 120. eſtendős vólt. Sz. Dávid idejében pedig 70. vagy 80. eſt. ſorúlt vala az emberi élet, a' melly nagyobbára mind e' mái napig leg-közönségeſebben így találtatik. Leg közönségeſebben mondom. Mert mind a' ſent, mind a' külső *Hiſtoriá*kban imitt amott ugyan tsak találunk ennél jóval tovább élt Személlyeket. *Fineás* az Áron Pap unokája 300. eſt. élt, *Jób* az ő nyomorúſági után 140. *Éſaiás* Próféta 100. a' vén *Tobiás* 158. az iffjú *Tobiás* 127. a' vén *Simeon* 90. *Anna Próféta* Aſſzony 100-nál többet éltenek. *Plinius*-is azt írja *H. N. L. 7. c. 2.* hogy *Indiá*ban a' *Cyrnus* nevü Nemzetben 140. másban azon a' hellyeken, a' hol árnyéka ſemminek nints, 130. másban ugyan ott, a' kit ő *Pandora* Nemzetnek nevez. (mellyben az iſjaknak fejér a' hajok, és vén korokra meg-feketül:) 200. a' *Taprobána* Szigetben (a' hol ſoha nem-is betegek a' lakoſok) iſmét 200. eſtendőkig élni az embereknek rend ſerint való dolog. *Boerhaave*is épen ezt jegyzi-meg a' *Jáva* és *Sumatra* Szigetbéliekről. *Valerius Maximus*-is L. 8. c. 13. mind a' Rómaiak, mind a' Görögök közül efféle hoſſzu életü embereket egy nehányat ſámlál elő. Nevezetes azok között *Fabia* az *Ofidius* Leánya, a' ki 115. *Terentia* a' *Cicero* Felesége, a' ki 103. *Georg. Leontius* az *Iſocrátes* Meſtere, a' ki 107. *Arganthonius* a' *Gaditánus*ok Királlya,

Királlya, a' ki 120. *Epimenides Cnoſius*, a' ki 157. Egy *Victorius* nevü nagy teſtü ember, a' ki 300: a' *Lachmius*ok Királlya, a' ki 800: és ennek Atyja, a' ki 600. eſztendöket éltenek. A' nagy Károly Tsászár fegyver hordozójáról-is, a' kinek neve *Johannes de Temporibus* vala, azt írják némellyek, hogy az 300. eſt. élt vólna. De én a' nagy *Boerhaavé*val ez utólsó rendbélieket a' költött dolgok közi számlálom. Könnyü ugyan-is a' régi Embereknek, mikor egy-ſzer ö mellöllök azok, a' kik az ö életétékröl bizonyságot tehetnének, el-hullottanak, épen annyi idösöknek mondani magokat, a' menyinek tetſik. Egy *Parij* nevü 150. eſztendös embernek idejét *Angliá*ban *II-dik* Károly Király akarván bizonyoſon meg-tudni, nagy munkával-is holmi régi vallatásból, a' hol ö bizonyos eſztendös korában, mint bizonyság fel-íratott vala, alig mehettenek annak végére. Az elsö rendbéliekröl nem annyira kételkedhetünk, mivel ollyan forma példás hoſſzu életüek tsak e' mi Hazánkban-is gyakran találtattak.

De ſokkal többek az ollyan példák, hogy 40. 50. eſztendös korokban utólsó vénségre jutottanak már az emberek, és mikor máſók jó virágjokban vagynak, ö nékiek a' tiſzta vénség miatt meg kell halniok.

§. CC.

Innen egy nevezetes Kérdés-is vólt mindenkor a' Terméſzet Titkait nyomozó Tudóſok között. *Mi vólt az oka, hogy az Özön-*

víz előtt olly sokáig éltenek az Emberek, azutan pedig csak hamar illy keskeny határok közi szorítatott az Emberi élet? És ma is honnan vagyon az, hogy némelly Emberek olly tartósok; mások ellenben, mint a' nyári gyümölcs, idő előtt el-hullanak? Ezen két Kérdésekről illő itt nékünk-is egy kevesset jó móddal értekezödnünk, mivel az ezekre meg-jegyzendő dolgok az Élet meg-hoszszitására és az Öregeknek leg haszonsabb *Diaetára* út mútató gyanánt lészsenek:

A' mi az elsőt ú. m. az Özön-víz előtt élt Emberek életének hoszszuságát illeti; Találkoztak ollyan meg-átolkodott elméjü Emberek, a' kik semmit nem akarván el-hinni, a' mellynek ők mását nem látták, ezt az Özön-víz előtt való hoszszu életet-is kétségben hozni bátorkodtak: és hogy a' Szent *Hisztoriát* hazugsággal ne láttassanak vádolni, az Özön-víz előtt az esztendőket az Égyiptombélieknek régi szokások szerint csak egy hólnapból, a' szerint t. i. a' mint négy hetek alatt a' hóld e' mi földünk gollyobitását egyszer meg-kerüli, tartották állani. Mások ébre vévén, hogy e' szerint azoknak a' Pátriárkáknak életek a' mái Embereknél rövidebb lenne: és hogy *Seth*-is, a' ki 105 esztendős korában nemzé *Enókot* akkor a' mi esztendőnk szerint csak 9. esztendős lett vólna, három hólnapos esztendőt vettenek-fel, a' minémüről emlékezik *Plinius* H. N L. 7. c. 48. hogy az *Arkádiabélieknél* régen szokásban lett

vólna

vólna. Máſok más ki-fogást kereſnek, hogy t. i a' föld akkor kevesebb idő alatt kerülte vólna meg a' napot; és hogy a' Hólnapok-is akkor kevesebb napokból álliottak vólna. De ezek mind csak képzelt dolgok. Móſes világoſon írja, hogy a' Bárka az *Arméniai* hegyeken a' hetedik Hólnapnak 17-*dik* napján akadt-meg: Mellyből, ha egyéb okunk nem vólna-is, elkén hinnünk, hogy mind a' Hólnapot, mind az Eſztendőt az Özön-viz előtt-is a' szerint számlálta Móſes, mint ma számlálják a' Napkeletiek: És hogy az Özön-viz előtt élt Atyák valósággal igen hoſſzu életüek vóltanak.

Okát pedig az ő hoſſzu életeknek kereshetjük ugyan az Iſteni böltsetésben-is, melly szerint úgy ſokkal hamarébb 's jobb móddal szaporodhatik vala az Emberi Nemzet: az Istennek meg-eſmérése 's egyéb szükséges világi tudományok-is inkább lábra kaphattanak, mintha illy múlandók és rövid életüek lettek vólna az Emberek. De a' külső Természeti eſzközök-is ebben ő nékik minden bizonnyal ſokat ſegítettenek. Illyenek valának már áz ő eredeti erős és ép teſtek. Az *Aër*nek tiztasága és szárazsága (a' melly miatt *Meſopotámia*ban és *Babilónia*ban, a' hol vólt az értelmeſebb Tudóſok ítélete szerint a' Paradicsom, ma is igen hoſſzu életüek és egészségeſek a' lakoſok.) A jóféle és együgyü eledelekkel való mértékletes élés, tiszta s jó viz ital, 's egyéb dolgokban-is tartott mértékletesség.

Mind

Mind ezek az Özön-viznek ki-áradásával nagy váltózást szenyvedének. A' földnek színét a' viznek mosása és tíz Hólnapig való áztatása, azután a' rajta maradt sok iszap, álló tó vizek és el-rothadt *materiák* egészen megváltoztaták. Az *Aër* t a' föld színéről fel-emelkedő vizes poshadt gőzök meg-töltek; a' füvek és plánták iszapos poshadt földből nevekedvén, könnyen rothadókká levének: a' források megromlának: az Emberek a' hús ételre és bor italra reá kapának. A' mellyekből nékik sokkal roszszabb, tisztátalanabb 's kelletinél több vérek kezde készülni: A' bújaság, mértékletlenség bé-kezde közikben tsufni: és így mind azoknak a' nyavallyáknak okai, mellyek a' mi életünket e' mái napon vesztegetik, ő hennek tsak hamar erőt kezdvén venni, az ő életeket-is mind rövidebbé rövidebbé kezdék tenni: a' Testbéli gyengeség-is a' Szülékről a' Maradékokra mind nagyobb nagyobb mértékben harapozván. Hogy pedig az Emberi Életnek illyen formán terjedő rövidülése a' mái határokban már olly régen meg-állapodott, és a' természet törvénye szerint alább-is nem szállott, én az Isteni bölts tetszésen kivül más okát annak alig találhatom. Azért ezt tsak ebben is hagyom.

§. CCI.

Jóval haszno sabb-is lészen mi reánk nézve a' fel-tett Kérdésnek második ágáról egy kevéssé jobb móddal értekezödni. *Mitől légyen* t. i. az,

az, *hogy e' mái időben-is némellyek olly tartós életüek, máſok ellenben, mint a' nyári gyümölcs, vagy igazábban, mint a' férges almák, még fél idő előtt meg-érvén mintegy, kéſz vénséggel el-halnak?* Sokan itt-is egyenesen csak az Iſteni bölcs végezéshez folyamodnak: melly szerint a' mint szól Sz. Dávid, határ vettetett az Ember életének, mellyet senki által nem hághat. Meg is maradhatnak e'vel a' reſtebb elméjüek. De a' kik éleſebben látnak, és elméjek fáradtságát nem a'nyira ſajnálják, könnyen égre veſzik, hogy az a' határ bizonyos 's változhatatlan ugyan az Iſteni végezésben, de bizonytalan 's ezerképpen változó mi reánk nézve a' Természet' rendiben. Mert ki vólt az, a' ki az URnak tanátsoſſa lett vólna, hogy tudhatná, kiről mi végezése légyen? Mi tsak azt tudjuk, hogy minél tovább lehet, annál tovább kíván természet szerint mindenikünk élni. És úgy tapaſztaljuk, hogy a' környül álló külső erők, ha bolondul élünk vélek, a' mi életünket minden pillantatban semmivé tehetik: ha pedig okoſon élünk azokkal, a' mi életünket ſokáig fenn tarthatják. És hogy így, vagy amúgy éljünk azokkal, a'ra az Iſten egyikünket sem ſokta maga szájával oktatni, sem kezénél fogva vezetni: hanem azért adta az okos elmét mi belénk, hogy szemeskedés és okoskodás által mi magunk találjuk azt-fel, mi, menyire légyen nékünk haſznos, vagy ártalmos.

§. CCII. Az

§. CCII.

Az Élet természet szerint, a' mint fellyebb meg-mútatok, a' meg-vénülés által szokott elvégeződni: *A' meg-vénülés* pedig a' tápláló nedvességeknek, elevenitő *Spiritusok*nak és éleztő belső melegnek önként való ki-fogydogálásokból következik. A' miért-is azért, hogy egyik hamarébb meg-vénül és el-hal, mint a' másik, a' mindjárt említett dolgoknak ő belőlle hamarébb lött ki-fogyások az oka. Melly szerint *hogy hamar meg ne vénülnénk és sokáig élhetnénk*, azt kén véghez vinnünk, hogy a' mi Testünkben a' tápláló nedvesség, az elevenitő *spiritusok* és az éleztő belső meleg meg ne fogyatkozhassék.

Ennek pedig meg-nyerésére mind az elmés szemlélés, mind a' józan okoskodás, mind a' Természet munkáit vi'sgáló Böltsek Irásai ez három Eszközöket adták mi elönkben. I. *Hogy a' Test légyen ollyan, mellyből az életnek azon három kútfejei, tiszták, bövön fórjanak 's hamar ki se fáradhassanak, az az, jó erös, ép, egésséges és holmi apróság külsö eröktöl nem könnyen változó.* II. *Hogy az ollyan külsö eröket vagy eszközöket, a' mellyek azoknak ki fáradásokat akármi úton módon siettethetnék, szemesen el-távoztathassuk.* III. *Az ollyanokkal ellenben, a' mellyek ezeknek ki-fáradását tartóztatják, a' nyivalás inkább a' mellyek ezeket mi bennünk illendőképen saporithatják, élni el ne múlassuk.*

§. CCIII. E'

§. CCIII.

E' három Eſközök léſnek a' mi beſélgetésünk fő tzéljai, midőn a' vén Emberek *Diæta*járól és az Élet meg-hoſſitásáról tudakozódni ſándékozunk. A' mi az *Elsőt illeti*: Ugy látjuk ugyan azt, hogy a' gyengébb Teſtű Emberek közzül a' jó *diaeta* által ſokan jó ſokáig el-élnek; midőn ſok erős, ép és vas termézetű Személlyeket a' rendeletlen élet fél idejekben meg-öl. De-e' nem azt téſzi, mintha a' Teſtnek minémüségei az Élet meg-hoſſitására ſemmit nem tennének. Mert valaminthogy a' gyenge karókra épült sövény Ház jó gondviſelés alatt gyakran tovább el-tart, mint a' melly erős borona fákból épült, ha gondját nem viſelték: holott jó gondviſelés alatt ez bizonyoſon tíz anyi időt-is el-tartott vólna, mint az. Igy van ez az Emberi Teſtel-is. Tsudálhatni inkább mind ebben, mind abban a' jó és roſz *diaetá*nak nagy erejét.

Az Élet' említett három kútfejeivel leggazdagabb, és így leg-tovább élhető Teſtnek *Europá*ban hoſſas és munkás *obſervatiok* által ki-nyomozott külső jeleit, a' mint azokat a' nagy *Boerhaavé* öſve ſedte az Első Könyvben a' IX-*dik* §-*ban*, már le-irtuk vólt. Itt azért azokat újalag le-irni nem ſükség. Hanem e' következendő dolgokat azokhoz adni haſznos léſzen. Valamint hogy az Ember minden élő állatok közt leg-laſſabban és későbbre neveke-dik-fel, és leg-hoſſabb életü (az egy Éléfántot kivül,

kivül, a' melly 30. eſztendeig növ, és 200. eſzt. él,) úgy az Emberek közt-is azok az Iſ-jak, a' kik növni alig láttatnak, leg-hoſſzabb életüeknek találtatnak. A' menyi idö alatt növ ugyan-is az Ember, annyit marad egy állapot-ban, és a'nyi idö alatt vénül-meg. A' ki 20. eſztendeig növ, 20-*ig* így marad, 20-*ig* vénül, és így 60. eſzt. korában hal-meg. A' ki 25-*ig* növ, 25-*tig* így marad, 25-*tig* vénül, és így 75. eſztendös korában hal-meg. Ezt, úgy mond *Boerhaave Comm. ad Inſt.* §. 883. az én jegyzö Könyvemben többire e' ſzerint találom.

Ezeket már a' 15. *Seculum*nak elején ama' bölts Anglus Ur, és Orſzág *Cancellarius*sa-is, *Fr. Baco Baro de Verulamio Hiſt. Vit. et Mort.* meg-jegyzette vólt. E'felett tapaſztalta ſok példákból azt-is, (1. hogy minél több idöt múlat a' Magzat Anyja méhében, és inkább haſonlit az Anyja formájához, annál hoſſzabb életü léſzen. Mert az ollyanok az Anya testéből bövebben réſzesültek. Az Aſſzonyi teſtben pedig a' nedveſségek hidegebbek, édeſebbek 's enyveſebbek lévén, mint az erös Férj-fiúi teſtben, nem olly hamar ſzáradhatnak-el a' *ſpiritus*ok, ſem olly könnyen veſzhetnek-meg abban és ſzaladhatnak-el azokból. Innen vagyon, hogy a' jó egéſzséges, idös Atyáktól 's ifju Anyáktól ſzületett Gyermekek, úgy azok-is, a' kik gyengébb, de egyébként jó egéſzséges Anyáktól lettenek, hoſſzabb életüek, mint a' kik egy forma idejü és teſtü Szülektöl ſzármoz-

ſzármaztak. Próbálja ezt a' késöre párolodó *Lacedæmon*béliek, és a' magok Leányit 13. 14: eſztendös korokban férjhez adó *Athenás* és *Róma*béliek példájiból, több hoſſzu életü embereket találván jóval-is ezek közt, mint azok közt. (2. A' Teſtben a' nagyság, ha másként illendö *proportio*ju erösség és könnyüség; a' rövid termet, ha nem igen ſerény; a' teſthez nem nagy fö; a' nem-is igen hoſſzu, nem-is igen rövid nyak; a' tágas orr lyukak; a' nagy ſzemek, mellyeknek a' feketéjek mintegy zöldellö ſzinü; a' vaſtag, nagy ajakak; a' nagy ſzáj; az egymást érö nagy fogak; porzogós, kemény nagy fülek; a' nagy ránzokkal borozdolt homlok; a' ſzéles ki nem álló mejj; az egy kevéssé meg-hajlott vállak; a' lapos nagy far, lapos has; a' lábokhoz képest rövid derék, a' nagy 's ſzéles fejü lábak és kezek; a' kevés lineákkal ránzolt tenyér; a' jól fenn álló kemény ſzár ikrák; az alatt ſzeles, fel-felé pedig öſſve menö test; a' ſárgás, barna, tömött kemény bör; a' börböl ki-álló nagy erek; a' kemény, inas hús; az alsó réſzeknek ſok ſzörbe való borulása; az erös, kemény, kondor haj; a' ſoványság, ha tsendes elmével együtt van; az illendö kövérség a haragoſokban és vénülni kezdökben; a' könnyü, nagy és késö lélekzetés; az ifjakban a' laſſu *pulſus* és kemény emeſztet; a' vénekben a' ſzaporább *pulſus* és hig has menés; a' hoſſzu Életü Elöktöl való ſzármazás, a' hoſſzu életnek különös jelei.

Ellenben ha a' magzat beteges, erőtlen, ingen ifju, vagy igen vén, a' *venus*ban telhetetlen Szüléktől ſzármazott; igen elmés; ſzaporán nőv; fejér, ſima lágy bőrü, piros ortzáju, az álla, mejje hamar igen meg-ſzőrösül, az alsó réſzek pedig ſimák; ha válla fenn ſzéles, és le-felé a' teſte mint egy öżve hegyződik; egy ſzóval, ha a' hoſſzu életnek le-írt jelei benne meg nintsenek, a' hoſſzu élethez kevés reménsége lehet. A' hamar meg-őſzülés és hamar meg-kopaſzodás külön külön inkább hoſſzu élettel bíztatnak; de ha egymást hamar követik, rövid életet jelentenek. Terméſzeti belső okaira ezeknek ki-terjeſzkedni itt a rövidség nem engedi. Elég az e're, hogy a' példák mind ezeket e' ſzerint mútatják.

§. CCIV.

A' *Máſodik* és *Harmadik* Eſzköz az Élet meg-hoſſzitására a' vala; *Hogy az ollyan kivül jövö eröket vagy dolgokat, a' mellyek a' tápláló nedveſséget, az éltetö ſpirituſokat és az éleſztö belsö meleget mi belöllünk ki-prédálhatnák, igyekezzük ſzemeſen el-távoztatni: az a' félékkel ellenben, a' mellyek azoknak ki-fogyását késleltetik, a' nyivalis inkább, a' mellyek azokat mi bennünk ſzaporitják, ſzorgalmatoſon élni el ne múlaſſuk.* Azokat a' dolgokat pedig a' mellyek mind a' máſodik, mind a' harmadik végre ſzolgálnak, nevezték a' Régiek *Nem-terméſzeti*, az az, a' mi terméſzetünket nem tsináló *dolgoknak*: mivel azok mi kivülettünk lévén, tsak eſzközök a' mi termé-

terméſzetünknek fenn tartásában, vagy el-rontásában, mint az az Első Könyvből eléggé megtetſzik. Ezek közt, hogy az e'dig tartott rendet-is el ne hagyjuk, első az *Aër*, vagy az éltető-ég, mellyet *Hippocrates L. de flat minden külsö dolgok közt, mellyek a' mi teſtünkhöz járúlhatnak, leg-nagyobbnak, az élet okának és Urának, és a' nyavallyák kovátsának* mond. Melly el-múlhatatlan ſükséges légyen az *Aër* a' mi életünk fenn-tartására, és annak minémüségei mennyire tsúſſanak-bé az egéſség dolgában, máſutt eléggé ki beſzéllettük. Itt azért tsak annyiban véſzük azokat-fel, a' menyiben azok a' hamarébb, vagy később megvénüléſre, és az élet hoſſabb, vagy rövidebb vóltára munkálódhatnak.

§. CCV.

A' poshadt, rothadt gőzökkel meg-rakodott *Aër* meg-fojtja az elevenitö *Spiritus*okot, el rothaſztja a' tápláló nedveſséget. Mellynél egy ſietöbb út a' halálra nem lehet. Az igen meleg *aër* meg ſzáraſztja a' teſtet, meg-tsípősiti, rágóssá téſzi a' vért. Mellyel mind a' meg vénülest, mind a' halált ſietteti, A hideg és a' ſzeles *aer* a' meg-ſzáradást nagyon ſegitik, és így a' hamar meg-vénülésre ſokat teſznek. A' gyakran változó *aer* a' teſtet-is mind anyiſzor meg háboritván, az életet el-rontó nyavalyákot terez. A' tiſzta, hiveſetske ſzabad, tsendes, ritkán változó, közep ſzerint ſzáraz *aer* ellenben tiſzta *aethereus*, vagy égi *Spiritus*aival friſsiti és eleſzti a' mi vérünket:

alább a' nedveſségeket meg-veſzni, rendinél bővebben ki-gőzölni nem engedi. Mellyel a' Teſtnek nyers, eleven, erős és egéſzséges állapotban ſokáig való meg-maradhatására legtöbbet haſznál. Innen vagyon, hogy a' népes, füſtös, poshadt gőzökkel tellyes *aërü* nagy Városokban ritka csak a' 60. eſztendőt élt emberis: holott a' tiſztább és ſzabadabb *aërü* falukon az illyenek az Öregek közi ſem ſzámláltatnak. A' falus hellyeken-is, a' hol a' föld kövér, sáros fenekü álló tók vagynak, nagy hévség uralkodik, közelt ſem élnek az Emberek olly ſokáig, mint a' hol a' föld ſovány és ſzáraz, az *aër* tsendes és híveſetske. Ez az oka, hogy a' Szigetekben lakók-is a' nagy ſzárazon lakóknál, az erdők közt lakók a' mezőségen lakóknál, hegyeken lakók a' tér hellyen lakóknál rend ſzerint hoſſzabb életüek. Hanem a' hol a' hegyek a' hegyekkel, a' halmok a' halmokkal úgy foglalódnak egyben, hogy a' köztök eſő tekervényes, árnyékos völgyek a' ſzelektől nem járattahtatván, a' magok veſzett gőzökkel a' hegyeket-is el boritják, ott a' hegyeken a'-dig ſem lehet élni, mint a' tér földön.

§. CCVI.

Láſſuk ezeket nevezetes példákban. Vagynak Délre *Afrika*nak és *Indiá*nak teres meleg réſzeiben ollyan Nemzetek, a' hol 9. eſztendős korokba ſzülnek az Aſſzonyok, és az Emberi rendes élet 30. eſztendőkből áll. De ugyan

Afri-

Áfrikában, nevezetesen az *Abiſſinia* felé le-nyúló nagy hegyeken, a' hol a' meleg ugyan nagy, de a' körül lévő hellységek száraz fövenyesek lévén, *kevés gözölhet-fel belőllök, és így* az aër *tiſzta és száraz*, 150. eſztendőkig el-élnek az Emberek. Az *Aequator* alatt-is, a' hol a' Nap az Emberek feje felett egy eſztendőben kétſzer fordulván-meg, két telet és két nyarat tsinál, és a' napok az éjtſzakákkal mindenkor egyenlők, nevezetesen *Peruviában* és *Taprobána* Szigetben, igen hoſſzu életüek a' lakoſok, *melly az aërnek egy formán tartó minémüségétől vagyon*. Ezen ritkán eső változásától az *aër*nek *Amérikában* a' *Braſiliak*-is igen egéſzségesek és hoſſzu életüek. Sőt a' *Spanyol*ok közzül-is ſokan, a' kik a' vénség és nyavallyák miatt már elgyengültek vólt, oda által költözvén, egéſzen meg-gyógyúltanak, és új erőre kapván, még ſokáig el-éltenek. *Matura incolis ibi pubertas, tarda ſenectus; ſenectusmoleſtia vacua, ſine Calvitio et Canitie*. Így ír *Braſiliáról Piſo Hiſt. Nat.* az az, Meg ért, vagy jól el kéſzült ott a' lakoſoknak If júságok, késő a' meg-vénüléſek, a' Vénség únalom, kopaſzság és őſzség nélkül vagyon. Franczia Országnak-is *Narbona* nevű Tartománya egéſzséges és hoſſzu életű lakóllaira nézve igen híres. Mellyet annak tulajdonítanak, hogy ott az idő ritkán változik; hanem mind az esős, mind a' tiſzta idő egy formában, egy végtiben ſokáig el-tart. Mi nálunk-is az állhatatos aërü Nyár és Tél ſokkal

kevesebb nyavallyákot és halált tsinál, mint a' majd minden órában változó Öz és Tavaz.

§. CCVII.

A' Hívességtől, és az abból következő tisztaságtól és fárazságtól vagyon, hogy Észak felé is mind hoszszabb hoszszabb életüek az Emberek. Az *Anglus*ok és *Scotus*ok a' Frantziáknál jóval hoszszabb életüek. *Nem gondolok*, így ír a' bölts *Verulamius* Hist. Vit. et Mort. *itt Angliában tsak egy falutskát-is, a' hol vagy Aszszony, vagy Férjfi* 80. *esztendös ne találtatnék. A' minap a' Herfordi mezön Tavaszi játékok lévén, ollyan nyóltz Férjfiak tántzoltanak együtt, a' kiknek esztendeik egybe számlálva* 800-*ra ment*. De *Angliá*ban-is az Északra esö *Orkades* és *Hebrides* nevü Szigetekben leg-több, és leg-hoszszabb életü Emberek találtatnak. Hasonló hoszszu életüeknek íria Fr. *Hoffmann* az ezeknél inkább-is északra esö *Islandia*, *Zembla*, *Groenlandia* és *Lappónia*bélieket; a' kik a' nagy hideg miatt nagyot ugyan nem növhetnek, de igen erös, tömött és egészséges testüek, és soha meg sem öszülnek; a' *pestis*nek-is és egyébb forró nyavallyáknak ö köztök híre sintsen. De a' kik ott nem születtek, a' nagy hidegben meg nem élhetnek.

Hogy pedig ö nékik az *aër*nek hidegsége olly hoszszu életet okoz, azt abból magyarázza e' tudós Doktor. Mert a' szüntelen való egy forma hideg az ö testeket tömötté, erösé tévén, és mint-egy meg-etzvén, az akármi durva

durva eledelt jól meg-emészt, a' természeti belső meleget és nedvességeket jól ki-készíti, és könnyen széllyel sem szűri's botsátja magából, mellyel a' hoſſas nyavallyákra tágas útat nyithatna; de igen nagyra sem nevelheti, a' mellyel forró nyavallyát szerezhetne. A' földből-is a' vizes, kövér és egyéb ártalmos gőzök az *aër*be fel nem kelhetnek, sem meg nem veszhetnek. Melly miatt ott az *aer*nek leg-tiſztábbnak, leg-frisſebbnek, égi *ſpiritus*sal leg-gazdagabbnak, és illendő száraznak-is kell minden időben lenni.

§. CCVIII.

Épen ezek az okai, hogy az erdős, havaſos hellyeken, és más hellységeknek-is fellyebb emelkedett Tartományaikban, a' minémü *Görög* Országban *Arcadia*, (a' hol, ha hihetni némelly régi Iráſoknak, ſok Királlyok éltenek 300. esztendőket,) *Tseh* Ország, *Helvetzia*, a' hová egy viz sem folly-bé, hanem a' mellyek bennek erednek, mind ki-follynak széllyel belőllök, mellyek ezen Országok magoſſan állásának nyilvánságos jelei, ſokkal egészségeſebbek és hoſſabb életüek az Emberek, mint más ſomszéd tartományokban. Ezen *praerogativák*kal bir e' mi Erdélly Hazánk-is. A' honnan itt-is körös körül a' havaſok közt mind Férjfiakot, mind Aſſonyokot jó erőben lévőket 100. 120. sőt 140. esztendősököt-is ſokat találhatni. Hirelik vóltanak hoſſu életü lakóſſaikért Oloſ Országban-is az *Apennius*, Rátz és Görög Ország

közt az *Áthós* nevü havaſok. A' *Imaus* nevü hegynek *Temſis* nevü tetején-is 150. eſt. élni rend ſzerint való, a' mint *Plinius* ezt meg-jegyzette. *Boerhaave*-is azt írja, hogy a' *Bonae Spei promontoriumnak* egy magos hegyén egy Belga ember kalyibát tsinálván magának, ott minden Emberi emlékezet felett élt nyers vénségben. Ez-is nem egyébtől, hanem az *aer*nek meg-mondott híveſségétől vagyon. Ugyanis minnél fellyebb mind tiſztább, híveſebb és ſzárazabb az *aer*. E're nézni gondollyák ſokan, ſzent Dávidot-is midőn egyik 'Sóltárában az Igázaknak az Urnak hegyein ígér lakozást; mivel az Urnak hegyei a' Napkeletieknél a' magos hegyekért ſoktzor vétetnek.

§. CCIX.

Mind ezekből önként ki-keredik már azis. Hogy akár hol-is az Élet meg hoſſzitására igen ſokat tenne, ha az Emberek ſzületéſektől fogva a' magok teſteket híveſen tartani egy formán ſoktatnák: igen erőſſen ſe külsö, ſe belsö okból fel-melegedni, kivált hirtelen fel-melegedni, és hirtelen iſmét meg hülni egyſzer ſem engednék: Lakáſokra ollyan hellyeket válaſztanának, a' hol mindenkor híveſetske, friſs, tiſzta és ſzáraz az *aer*, a' minémüt az Elsö Könyvben a' LXXV-*dik* § *ban* le-írtunk. Legalább, lakó Szobáikban az *aer*t úgy mérsékelnék, hogy az egyſzer-is ſe igen meg ne hevüljön, ſe igen meg ne hüljön, rothadt, poshadt, vizes és egyéb ártalmos gőzök benne ne légyenek:

gyenek: a' déli és éſzaki ſzelek belé ne fúvjanak. E' végre az alatt való, vizes, penéſzes, régi Házak a' hoſſzu életre nem alkalmatoſok. Az ablakokat-is, mikor künn nagy változáſa és háboruja van az *aer*nek, kivált a' melly felöl az emlitett ſzelek jönek, nyitva tartani nem tanátsos. Még a' nap-fény-is, mikor az az ablakon nagy hévséggel süt-bé, nem igen haſznos. Ezeket azért és egyéb ártalmos minémüségeit-is az *aer*nek a' ſzerint mérsékelni, mint az Első Könyvben meg-mondottuk, a' hoſſzu életre felette ſzükséges.

§. CCX.

Különösön azoknak a' kik a' máſodik vénségre el-érkeztenek, a'nyival inkább a' kik már utólsó vénségre jutottanak, jovaltatik (1. hogy a' magok lakáſokra minél tiſztább és friſſebb *aer*ü hellyet kapnak, ollyant válaſzſzanak. Mellyre nézve az ő lakáſokra a' mezö a' Városnál, a' fenn való Házak az alatt valóknál, az ablakjokkal napkeletre nyilók a' más három réſzekre nyilóknál jóval haſznoſabbak. (2. Az *aer*nek mindennémü külső erős változáſitól magokat meg-őrizzék. Rendkivül ugyan teſteket ne melengeſsék, mert a' nagy meleg annak el-fáradását ſiettetné; de fázódni ſe engedjék, mert a' hideg a' ki-gőzölögni való tiſztátalanságot, a' vénség fellyebb le-írt minden nyavallyáinak veſzedelmes öregbülésére, bennek reſzketené, az éleſztő belső meleget-is ő bennek meg-fojtaná. Ez az oka, hogy *Hippocrates*

a' véneket télbe kétſzeres véneknek mondja lenn, és a' hideget nékiek máſok felett árralmosnak tartja. Azt bizony állharatoſon tapaſztalják ő magok a' vén emberek, hogy a' nyár nékiek ſokkal jobban ſzolgál, mint az Öſz és Tél. Melly tsak attól vagyon hogy az emlitett tiſztátalanság ő belőllök a' külső melegnek ſegitsége által nyárban bővebben tiſztulhat, mint Öſzszel és Télbe. Ugyan ez okból, felettébb hasznoſnak tartják vala a' Régiek a' Véneknek Tavaſzszal, Öſzszel 's Télbe künn a' nap súgári alatt való múlatozást. A' honnan Házak fedeleit lapoſſan tsinálván, (mellyeket *ſolaria*, verőfényes hellyeknek mondanak vala) ott a' vének és erőtlenek gyakran mezítelen hevernek és sétálnak vala. E're tzélozott *Horatius* Poëta-is ezen ſzavaival; *Corpus incanum et ſolibus aptum*. az az, Meg-öſzült és a' napfényt kivánó teſt. Ugyan-is valamint éleſztik, elevenítik és zöldítik a' pintzékben el-sárgult plántákat a' napnak súgárai, midőn a' ſzabad *aerre* ki-tétettek: Ugy meg-éleſztik azok a' vének el-sárgult és fonnyadni kezdett teſteket. Jovaltatik továbbá a' meg-mondott okra nézve a' véneknek, hogy ſzeles, hideg, zűrzavaros, esős időkben ſzobáikban múlaſſanak, igen reggel de kivált késő eſtve künn ne járjanak: ha járniok kelletik, előre jól fel-öltözzenek.

§. CCXI.

Az *Étel és Ital-is* menyit teheſſen *a' hoſſzabb vagy rövidebb életre*, ha egyben vetjük a'

gazdag

gazdag aſztalt tartó és ſokféle tragyázott eledelekkel élő Uri rendeket a' velek egy *aert* fívó ſzegényebb emberekkel, könnyen ére vehetjük. Ritka Ur élhet tsak a' meg-tſülésig-is, a' ſzegénység között ellenben ſzámtalanok a' már fültölni-is kezdett régi tſz Fejek.

Miféle Eledelek által lehetne pedig leg-tovább élni, azt alig határozhatni-meg. Mert ha a' hoſſu életüeknek *hiſtoriájit* el-nézzik, azok közt majd mindenféle eledellel élőket találunk. Az *Indus*ok Böltsei a' *Brachmanes*ek, a' kiket *Gymnoſophiſtá*knak neveztek a' Görögök, ſemmit meg nem ettenek, a' miben lélek, vagy élet van, ſem a' mi a' föld ſine alatt terem, hanem tsupán tsak a'felékkel éltenek, mellyek a' földből ki-nőttek, és a' nap ſúgáraitól érettettek, mint a' füvek, plánták és a' mik ezeken teremnek; és a' mint *Diodorus* ő róllok meg-jegyzi, ollyan hoſſu életüek vóltanak: hogy ſokan időre meg-únván élni, elevenen meg-égették magokot: a' minémü példát mútatott vala *Calanus* Nagy Sándornak. *Amérikában* is a' *Braſiliá*béliek az *Európaiak*nak reájok lött találáſokig tsak mézzel, *Mandiok*ka gyökérrel, *Mayzz*al, (mellyet ſokan Török-búzának tartanak,) és narants gyümöltsel éltenek, és ſáz eſztendős korokban-is vénebbek nem vóltanak, mint mi nálunk a' hatvan eſztendős ſzemélyek. Az *Etoliát* lakó ſzeretsen Nemzetek ellenben meg-vetvén minden afféléket, tsak húst és tejet ettek vala,

és olly hoſſu életüek vóltanak, hogy a' Görögök régen *Mákrobius*oknak, hoſſu életüeknek nevezték máſok felett azokat. Az *Orcades Hebrides* Szigeteket lakók, és a' *Norvvegiai*, *Lapponiai*, *Islandiai* Emberek, a' kiknek hoſſu életekröl már fellyebb emlékeztünk, ma-is tsak sótalan ſáraz halakkal és füvek gyükereivel táplálják magokot. E' mi *Erdéllyi* hoſſu életü Oláhink nagyobbára *kukuruzá*val, téjjel, és a' mik tejböl kéſülnek, élödnek. A'ról a' ſörnyü hoſſu életü Emberröl-is *Ángliá*ban, azt írja *Boerhaave*, egyebet nem tudhatni, hanem hogy ſáz eſtendös korában paráznaságnak vétkében találtatott, és a' ſajtot igen ſerette. Egyſóval, a' mint mondám, az Eledelek minémüségeiböl a' hoſſu életre keveſet lehet meghatározni. Azt az edgyet mindazáltal még-is mindenütt úgy tapaſtaljuk, hogy azok közt a' hoſſu életüek közt 'semlyével, tsirke hússal, gyenge leveſekkel és trágyázott pergelt étkekkel egy ſem élt: hanem akármi vólt az: durva, kemény, ſáraz és együgyü módon kéſült eledel vólt. A' régi Barátok és a' puſtákban élt Remeték között leg-többen vóltanak hoſſu életüek. A' mellynek leg-ſöbb oka vala a' ſükön, és ſáraz ſovány eledelekkel való élés. A' jól termett, erös és munka által gyakorlott Teſt bizony hatalmos a leg-keményebb 's durvább eledelt-is maga haſnára fordítani, midön a' gyenge erötlen gyomor a' tsirke húst, söt a' húslevet ſem eléſséges meg-eméſteni.

Az

Az okoſság-is úgy tanítja azt, hogy csak az ollyan kemény és ſovány eledelek adhatnak, (ha jól meg-emésztődnek) tartós és könnyen füſtben nem mehető, ſem meg nem veſzhető nedveſségeket és *ſpiritus*okot.

§. CCXII.

Továbbá, tapaſztalta a' bölts *Verulámius* még azt-is, hogy a' középszerü mértékletes élet is a' jó egészségre többet tehet, mint a' hoſſzu életre: És hogy azok a' példás hoſſzu életü emberek vagy igen szük aſztalt tartottak, vagy ſemmi *diaetára* nem vígyáztanak. Illyen vala az a' száz eſztendősnél idősb Ember, a' kiről írja e' tudós *Baro*, hogy midőn, mint Bizonyság, holmi régi dologban a' Birák eleiben hivattatott vólna, és nyájaſon értekeződnek a' Biró az iránt-is ő tőlle, mit tsinált vólna, hogy illy ſokáig élhetett? minden reménség kivül azt felelte: *Edebam, antequam eſurirem; bibebam antequam ſiterem*: az az, Ettem az előtt, míg meg-éheztem, 's ittam, míg meg-ſomjuztam. Ellenkező életet követett e'-vel az a' Lejdai vén Ember, a' ki a' 17-*dik Seculum*nak mind kezdetit mind végit látta, és ſoha beteg nem vólt. Mert ez, a' mint *Boerhaave* fel-jegyzette, azoknak a' kik tudakozódtanak ő tőlle, mitsoda meſterséggel tartaná a' maga egészségét és életét? azt ſzokta vólt felelni: *A'val, a' mellyet néktek nem tettzik követni*, ú. m. *mértékleteſséggel és józansággal*. *Nic. Leonicenus* a' 15-*dik* ſzázban élt 90. eſz-

de

de még-is fris eleven olos Doktor-is kérdeztetvén, mivel élt, a' mellytől ő ollyan frissen és elevenen meg-maradott? azt felelte: *Vividum ingenium perpetua vitae innocentia, salubre vero corpus hilari frugalitatis praesidio tuemur.* Az az, Eleven és serény elménket a' mindenkori ártatlan élettel, egészséges testünkőt pedig vidám mértékletességgel védelmezzük. *Ludovicus Cornarius*-is, más e' tájban virágzott Velentzei híres Orvos, azt írja magától, hogy ő születésétől fogva igen gyenge egészséggel birt, és a'ra nézve sokféle orvosságokkal élt, de minden hasznon nélkül. Végtére azért fére tévén a' Patikai szereket, az egy szoros *diaetához* ragaszkodott, mint végső eszközhöz. Az étele egy egy nap 24. lót, az itala 28. lót bor volt. Egyszer próbára négy négy lóttal mindeniket meg-szaporitván, mindjárt hideglelésben esett. Ezen tsudálatos szűk *diaetával*, mindenek reménsége kivül 95. sőt *Verulamius* szerint, száz esztendőknél-is többet élt. E're nézett kétségkivül *Sanctorius Med. stat.* midőn így írt: *Si scireris quotidie, quantum cibi tibi conveniat, scies diutissime valetudinem et vitam conservare.* Az az. Ha meg-tanulándod, minden nap menyi étel kívántatsék néked, meg-tanúltad azt-is, mimódon leheſſen egészségedet és életedet sokáig meg-tartani. *Ex modico cibo vigor et vita longa.* Azt veti ezekhez utánna az Ánglus magyarázó D. *Lister.*

Az

Az az: A' kevés ételből eleven ſerénység és hoſſu élet vagyon.

A'ra mindazonáltal a' bölts *Verulámius* tanátsa ſerint igen ſükség reá vígyázni mindazoknak, valakik ezen ſoros úton indultak a' hoſſu élet keresésére, hogy (1. ezt a' ſoros *diaetát* mindenkor egy formában meg-tartsák. (2. a' más öt *Nem Természeti Dolgokban*-is épen e' ſerint éllyenek; ſe teſteket, ſe elméjeket ſokat ne fáraſſzák; az erős indúlatokat távoztaſsák; ſokat, kivált egy végtiben ne alugyanak; de az álmotlansággal ſe erőtlenítsék magokat; a' *venus*t-is vagy ritkán, vagy épen ne gya korolják. Egyébként idő előtt el-vesznek. A' mellyeket minthogy illy ſoroſſan ritka ember állhat-ki. Sokkal bátorságoſabbnak tartja *Verulámius* a' hoſſu életre-is az elegyes életnek módját. Böjtöjjön-is néha az Ember, de gyakrabban vendégeskedjék. Vígyázzon-is, de gyakrabban ſokat alugyék, fáraſſza-is mind testét, mind elméjét, de többször hívalkodjék 's a' t. Ezen az úton, úgy mond ő, ſokkal többen nyertek hoſſu életet, mint amazon. Én a' ſoroſſabb *diaetat* a' gyengébbeknek, az elegyest az erőſſeknek inkább jovallom.

§. CCXIII.

Valamiket e'dig az Eledelekről mondánk, azokat az Italokról-is épen a' ſerint kell érteni. Vóltanak ugyan-is a' fel-jegyzett hoſſu életü Emberek közt majd mindenféle Italnak nemeivel élők. A' vizet ivók mindazáltal leg-

leg-többek és nevezetesebbek. Ilyenek valának az Özön-viz előtt élt hoſſzu életü Atyák. Mert a' Bor kéſzitésének módját az Özön-viz el-ſáradása után *Nóé*, vagy a' Görögök ſzerint *Bachus*, a' Ser főzésének meſterségét pedig ugyan az idő tájban *Oſiris* Égyiptomi Király, (a' kit ſok Tudóſok *Nóéval* és *Bachus*sal egy ſzeméllynek tartanak) találták-fel, a' mint *ezt Diodorus*, *azt* Móſes Irásban hagyták. Tiſzta vizet ittak a' 'Sidók közt az *Eſſenus*ok, és ſzáz eſzt. élni nékik közönséges vala. Vizet ittak a' fellyebb említett *Brachmanes*ek, és a' *Macrobius* ſzeretsenek-is. Ez utólsóknak különösön életek hoſſzu vóltát főképen a' jó és tiſzta víznek, (melly ő nállok, olly vékony és könnyü, hogy a' belé vettetett fa a' fenekére ſzáll) tulajdonitja *Herodotus*. A' hoſſzu életü *Helvetius*ok, *Anglas*ok, *Tsehek*, és a' mi havaſi Oláhink-is, a' ſzép tiſzta forrás vizeknek ſokat köſzönhetnek.

Pálma fa gyümöltsből kéſzült Bórral éltek a' *Séres Indus*ok, 's igen hoſſzu életüeknek írattatnak. Nem-is árt ſem a' jóféle Bor, ſem a' Ser, ſem az Éget-bor mértékletes éléſſel az életnek; sőt a' menyiben a' belső réſzeket erősſitik, a' *ſpiritus*okat éleſztik, a' terméſzeti melegséget ſegítik, az élet meg-hoſſzitására-is ſokat haſználhatnak. De mertékletes éléſſel, mondom, mert a' kik ezekkel mértékletlenül élnek, lehetetlen ſokáig élniek. Ötven Emberek közül, így ír *Boerhaave*, a' kik a' réſzegitő

Italo-

Italokat erőſſen itták, csak egyet-is alig láttam, a' ki az 50. eſztendőt meg-haladta vólna.

§. CCXIV.

A' mi pedig a' vén Embereknek Étel és Italbéli *diaetá*jokat különösön illeti: A'ra ſükség előre tudni, hogy ő bennek az idővel a' Teſt nagyon ſzárad, a' *ſpirituſ*ok ſzaporán fogynak, a' nedveſségek rútul tiſztátalanulnak, a' belső méleg erőſſen apad, 's ezekkel együtt, az emésztésre ſükséges eſzközök is el erőtlenültek. Ehhez képest azért az ő Ételeknek és Italoknak ollyanoknak kell lénni, mellyek nem nehéz emészthetők, a' teſtet tápláló és nyerſen tartó harmattal bővön öntözhetik, a' *ſpirituſ*okot éleſzthetik, a' nedveſségeket édesíthetik, és a' természeti belső meleget ſegíthetik. Ezen végekre pedig a' Tanuló Emberek ſzámára fellyebb a' CLXXVII-*dik* 's néhány ezt követő §-ſokban már el-rendelt *diaetá*nál haſznoſabbat ki-gondolnunk alig lehetne. Melly ſzerint a' vén Embereket-is oda viſſza igazitjuk. Hanem e' következendő *tizen-egy* dolgokot nékiek azokhoz hozzá adni különösön jovaltatik.

1. A' józon és mértékletes élet ő nékiek minden egyéb rendbéli Emberek felett ſükséges. Maga a' Természet diktálja ezt; midőn naponként az ő gyomrokot mind inkább inkább erőtleníti és ételbeli kívánságokot fogyatja. Másként-is valamint hogy az ő el-ſzáradt belső részeik későre 's nehezen emészthetik-meg

a' bé-vett ételt es italt, úgy az abból kéſzült tápláló nedveſség-is igen kesőre oſzolhat ſéllyel az ő egybe kuporodott és kevés *commotio*t tévő teſtekben, és annál későbre fogyhat-ki abból; a' honnan olly gyakor meg-újítás annak nem-is kivántatik, mint a' ſok *commotio*val élő nyers, ifjú teſtnek. E're nézett *Hippocrates*-is, midőn azt mondotta, hogy *a' vén emberek a' koplalást leg-könnyebben ſényvedhetik*. A' ſok ételt az ő erőtlen gyomrok meg nem emészthetí; hanem tsak holmi vaſtag és hideg takony válik abból, melly a' *ſpiritus*okot és a' belső meleget nem tsak nem éleſztheti, hanem el-is nyomja és meg-fojtja azokot. Innen vagyon, hogy a' tobzódó vén embereket a' fullaſztó nátha, gutta-ütés, 's víz korság, gyakorta olly hirtelen meg-fojtják.

(2. Ugyan ez okból tanátsoſabb a' Véneknek napjában egy néhányſzor keveſet keveſet enni, mint ſem egyſzer, vagy kétſzer gyomrokot erőſen meg-terhelni. Kivált vatsorán azoknak, a' kik főbéli gyengeséggel, gyomor erőtlenséggel, ſéllel, fojtogató kohögéſſel, éjtſzakai nyúgharatlanſággal 's álmotlanſággal bántatnak, illő igen keveſet enni; mert egyébként az említett gonoſzok ő bennek rendkivül el-hatalmoznak.

(3. Minthogy a' Véneknek többire fogaik el-hullottak, ha előre az ő ſámokra kéſzítendő húst jól meg-potyolják, kéſſel meg-aprítják, ő magok-is ínyekkel, valamenyire lehet azt,

azt, úgy meg-rontsolják, a' magok erőtlen gyomrokot az emésztésben ezekkel ſokat ſegítik.

(4. Az Eledelek nemei közt, ki mihez ſokott vólt edig, a val most-is meg-maradhat: Hanem, a' keletlen téſztás és tejes ételek, pépek, kásák, édes *cenſéktek*, mivel az erőtlen gyomorban hamar meg-etzetesülnek, és a' hidegséget 's taknyot a' vérben nevelik, a'hyival-is inkább az etzet és egyéb ſavanyuságok már most ártalmoſabbak, mint ez előtt. Úgy azok-is, mellyekben nagy tsipősség és vért gyulaſztó 's ezzel a' teſtet erősen ſzáraztó erő vagyon: minémü a' só, bors, ſzegfü, muſtár, hagymák, avaſok, pergelt és rántott ételek 's a' t. nékik nem egészségeſek; mivel az ő vérek most-is igen tsipős, és teſteknek *fibrai* felette ſzárazok. Ugyan ez okból az a telekkel-is, mellyek a' vizelletet erősſen ſzik, nékik élni nem tanátsos.

(5. Az a'félék ellenben, a' mellyekben könnyü emészthető, bőven táplálo, édes 's meg ſem etzeteſedhető, leg-alább nem hamar etzeteſedő nedveſség vagyon, ő nékik igen haſznoſok. Illyenek a' jól kéſzült komlós ſejér tzipók és 'semlyék; leveſen sült poronyó puha petsenyék; kivált az a' lév, melly a sult húsból, mikor fel-mettzik, ki-omlik; (melly, ha a' húst, míg a' tűzhöz fognák, erőtlen meg-verik, és nem laſſu, hanem erős tűznél hirtelen sütik, hogy a' hús ſine hamar kérmezzék-bé, igen bőven gyűl) nekiek orvoſság

hellyet vagyon. Az ifjú és poronyó húſu ſárnyas állatok és vadak, hígon sült jó tojáſok, a' tiſzta ſin méz, boros ſzérdékek, Rák levesek, főként ha egy kevés bort, ſzeretsen-dió virágot és vagy két ſzelet tzitromot-is főztek belé, az ő ſámokra ditsértetnek. A' sültek-is a' főtteknél a' véneknek haſznoſabbak.

(6. A' *Szamár téj*, mikor ki-fejik azon melegen, a' Régiektől a' Vének életének meg-hoſszabbitására különös erővel birni tartatott. Mert ez, úgy mondanak, édes, vékony, ſavós, nem hamar túródzik és etzetesül-meg, meg ſem rothad; a' teſtnek minden ſzoros edényein el-folyhat, az ereknek meg-duguláſit ki-bontja, a' vér tsipősségét óltja, a' teſtet táplálja, és azt könnyen el nem repülhető *ſpiritus*okkal meg-gazdagitja, a' melly hathatós erejével a' vénségnek minden munkájának ſzépen ellent áll: nevezetesen, ama' veſzedelmes *maraſmus*t, vagy a' teſtnek nedveſségeit és erejét meg-emésztő laſſu forróságot erőt venni, azon az újjabbak ítélete szerint sem engedi.

(7. A' fűſzerſámok közt-is azok, a' mellyek a' vért nem tsipősitik, még-is a' vért és a' belső részeket melegitik, minémüek a' fa haj, ſzeretsen-dió, ſzeretsen-dió virág, ſáfrány, áni's és *Coriandrum* magvak, a' narants és tzitrom hajaknak sárgái, az Öregeknek máſok felett jovaltatnak. Ha egy egy ſzelet piritott kenyeret jó borba meg-áztatván és e' meg-nevezett fűſzerſámokkal meg-hintvén, reggelenként mele-

melegen meg-eſznek, az az ő el-hült erőtlen gyomrokot minden patikai ſzerek felett ſegiti. Ugyan ez okból jobb nékik mindent jó melegen enni, mint ſem hidegen.

(8. Az igen véres Öregek, főként ha kevés *commotion* téſznek, ſzükség, hogy a' húst, tojást és egyéb bőven tápláló eledeleket, a' zöldségekkel, a' jól meg-ért bor ízü gyümöltsökkel, ſzárazabb és poronyóbb husu halakkal, mellyekből keveſebb 's híveſebb vér kéſzül, gyakran fel-váltsák, a' nevezett fűſzerſzámokkal-is ſzikebben 's ritkábban éljenek. Egyébként a' fulladáſtól és gutta-ütéſtől méltán tarthatnak.

(9. Az el-ſzáradott, nem ehető Véneknek a' téjből, ifjú marha hús lévből rojás ſzékivel fel-ereſztett tápláló gyakor kriſtélyezések, ferſztések, párolások, melegitő nedves gőzökis igen ſokat haſználhatnak, az *abſorbens*, vagy bé-ſzivó eretskék bé-ſziván és a' vér közi által botsátván azokból a' hathatóſabb tápláló és éleſztő párát. Menyit teheſſen pedig az Ember életének fenn tartására az e'féle pára, nyilván vagyon a' többek közt a' *Democritus* példájából, a' kit, a' mint *Diodorus* fel-jegyzette, az ő Nénnye, ne hogy az ő halála miatt az Innepi tzéremóniákról ki-maradna, meleg kenyérnek gőzivel, midőn a Lélek ſzakadni akarna teſtéből-ki, harmad egéſz napig élethen tartott.

(10. Az Italok közt a jó Sör 's jó méh-Sör-is az Öregeknek haſznoſok. De az édes

kedvü, vékony, tiſzta izü, és a' mint *Plautus*-nál a' vén aſzſzony mondja, *Vetuſtate edentulum*, a' régiség miatt fogaitól meg-foſztatott jó Bor leg-haſznoſabb; Ugyan-is valami hibákot hoz magával a' vénség mind a' Teſtre, mind az Elmére, hatalmas az illyen Bor azokot egy Summában meg-könnyebbíteni. A' honnan régi köz-mondás-is ez: *Vinum Lac ſenum*: az az; a' Bor Téj az Öregeknek, vagy magyaroſon, *Vén Aſzſzonynak Bor bogara*. De értsed *mértékletes éléſſel*. Mert ha a' réſzegeskedés a' leg erőſſebb emberben-is el-ſoványodást, lábbéli erőtlenséget, reſzketegséget, feledékenységet, ſzem világ veſzést, nem ehetést okoz, mit nem fog tselekedni a' Véneknek, a' kik ezen nyavallyákban már terméſzet ſzerint-is benne vagynak? *Socrates* azt ſzokta vala a' maga aſztali ſzolgájának parantsolni, hogy néki egyſzerre tsak kevés bort, de azt gyakran töltene; mert úgy mond, a' *zápor ront*, *a harmat újjit*. Mellyel az Öregeknek különösön azt adja elméjekre, hogy nékik ſokkal jobb a' bort ſzürtyölgetve innya, mint a' nagy pohárokot egyſzeriben fel-hajtva.

(11. A' reggeli meleg hörpölgetéſek-is a' hozzá ſzoktaknak nem tsak nem ártanak, hanem a' menyiben az ő hideg gyomrokban igen bőven gyülő hideg taknyot ſzéllyel áztatják és oſzlatják, a' belső réſzeket nedveſitik és melegítik, a' ki-gőzölést ſegítik 's a' haſat-is lágyitják, ſzépen haſználhatnak. Hanem, mint

hogy

hogy a' *Theá*ban valami ſoritó erő vagyon, a' has ſorulás pedig a' véneknek igen ártalmos, a' *Thea* hellyet a' *Betonikát*, *Veronikát*, *Méh-füvet*, *narants* vagy *tzitrom haj sárgájával* és *fa hajjal*, az ő ſámokra inkább jovalyuk. A' *Kávét* ſem jó nékik erőſſen főzni. Mert úgy az a' reſketegséget, el-fáradást, *melancholiát* nevelné: Téjjel elegy innya-is bátorságotabb, mint magára. A' *Tsukoládé* éppen a' Vén Embereknek való ital. Ezzel-is mindazáltal, mivel igen melegit, nem kell minden nap éljenek. Ha a' meg-főzéskor egy két tojás ſárgáját-is habarnának belé még többet haſználna.

§. CCXV.

A' *Commotio*-is mint az Egéſſség meg-tartására, úgy az Élet meg-hoſſzabbitására-is minden kétség kivül ſükséges. De a' módjával való. Mert a' gyakor és erőltetett teſti munka idő előtt meg-emészti mind a' teſtet, mind az elmét, a' mint azt a' Poëta Verſei is bizonyitják.

Otia corpus alunt, animus quoque paſcitur illis:
Immodicus contra carpit utrumque labor.

Neveli úgy mond, a' Nyúgodalom a' Teſtet, és az Elmét-is táplálja az: a' rendkivül való munka ellenben mindeniket el-rontja. Ez az oka, hogy ezer Emberek között-is, a' kik ſüntelen való erős rabotával kéntelenittetnek minden napi kenyereket kereſni, 70. eſztendőst

tsak egyet is alig láthatni. *Szánom*, így ír *Boerhaave*, *a' kis Gyermekeket*, *midön látom*, *hogy az ö Szüléik öket erös munkára kénszerítik*; *mert az idö elött meg-véniti öket*, *és az ö életeket bizonyoson sokat röviditi*. A' meg-állapodott-korban lehet néha néha a' Testet meg-is erölteti: de a' gyermeki és a' meg-hanyorlott idöben a' soha nem bátorságos. Valamint a' tüz, ha a' szellötöl nem gerjesztetik, nem éghet, sőt magában ki-aluszik; úgy a' mi testünkben-is, ha a' gyakorlás által nem ébresztetnek az elevenitö *spiritusok*, nem munkálódnak, sőt önként meg-fulladnak: ellenben, valamint a' tüz-is, ha a' szeltöl, vagy egyébtöl szüntelen erösen *commoveáltatik*, vagy ki-aluszik, vagy hirtelen el-lobog; úgy mi belölünk-is az élesztö belsö meleget és elevenitö *spiritusokot* a' szüntelen való erös *Commotio* tsak hamar ki-fogyatja, kivált mikor azok egyébként-is lankadni kezdettek.

Mellyre nézve a' vénségre el-érkezteknek jovaltatik, hogy a' szerint, a' mint az ö testeknek ereje fogydogal, a' *Commotiot*-is mind inkább inkább tágitsák; úgy hogy az ö utólsó Vénségek tsak nem szüntelen való nyúgodalomból álljon. Azt bizony álh tatolon tapasztaljuk, hogy a' mezei munkás parasztok közt azok soktak igen sokáig nyers vánségben élni, a kik jó Fiakot és Leányokot nevelvén, azoknak tsarnyai alatt vén korokba oltán tsendesen nyúgosznak: Úgy a' hivatalokot vi

selök-

ſelők közt-is, a' kik vénségeknek kezdetivel letévén tiſztelségeket, nyúgodalomra haza ſállanak: a' melly ezen októl a' régi Rómaiaknál az 60-dik eſztendőn tul törvény ſerint ſabad-is vala.

§. CCXVI.

A' *Commotiok* nemei közt pedig leg-alkalmatoſabb a' Véneknek a' ſép tsendes időben, étel előtt és étel után három órával tött laſſú ſekerezés és sétálás; karjaiknak lógatáſa, a' muſikáknak pengetéſe, a' nagyon való olvasás, beſéllés és énekelgetés. Követéſre méltó e' réſzben *Spurinna* nevü 77. eſztendős Római Urnak élete, a' mint azt *Plinius* Ep. 1. L. III. emlékezetben hagyta, mellyet én-is ſóról ſóra magyarra fordiuván, itt le-irni illőnek tartottam.

Az ifju Embereknek hamit zürzavarral tselekeſznek-is, nem ſégyen; az Öregeknek pedig illő mindent ſép rendel és tsendeſen mivelni. A' kik vén korokban ſorgalmatoskodnak, rút telhetetlenség. Ezt a' regulát Spurinna állhatatoſon tartja. Minden nap dolgozik keveſet ſép rendel, és mintegy tzirkalomban foglalvón a' maga dolgait. Reggel ágyában heverék: két órakor (viradt után) *tsizmáját elé kéri; sétál* 3000. *lépést, azonközben teſtével együtt elméjét-is gyakorolia: ha Baráti jelen vagynak, azokkal külömb külömb tiſztelséges dolgokról beſélget: majd Kotsira ül, maga mellé vévén peldas jó erkölcsü Feleségét, vagy valamellyik Barátját, mint közelebb engemet.*

Melly ſzép! melly kies múlatás ez! melly ſok ſzép régi dolgokot, melly gyönyörüséges Hiſtoriákot, melly jeles férjfiakot halhatſz ott; mellyekkel mint meg-a'nyi regulákkal te-is taníttatol! jóllehet az ö ſzemérmeteſsége azt nem engedi, hogy néked parantsolni láttaſsék. Hét ezer lépést így-is járvan, k-ül: iſmét jár ezer lépést, vagy viſzſza térvén tanuló házában, hol Görög, hol Deák nyelven Verſeket ír. Melly édeſék, melly ſzépek, melly kellemeteſék ezek, mellyet tetéz az Irónak kegyessége-is! Midön a' feredéſnek óráját hirré teſzik, melly télbe 9. nyárba 8. óra (a' mi óránk ſzerint télbe dél után 3. nyárba 5. óra) ha ſzél nintsen, a' nap fényen mezitelen sétál: azután ſerényen jó darabig laptázik, küzdödvén mintegy ebben a' vénséggel. Meg-feredvén egy kevéſsé tölti az idöt, halaſztván a' vatsorát. Azonközben holmi tsendes 's jó olvasót édesdeden halgat: jelen lévö Baráti-is az idö alatt ezt, vagy egyebet tselekedvén. El-hozzák a' vatsorát régi ſzép ezüſt tálokban, a' mellyek-is nem keveſebbé tsinoſok, mint takarékoſok A' vatsorának vége felé a' komázó vagy tréfálódó embereit bé-hívatja, hogy a' tanulás múlattsággal mintegy meg-füſzerſzámoztaſsék: melly miá néha nyárba ſetétig nyúlik a' vatsora: de olly nyájaſsagok közt, hogy a' ſenkinek hoſzſzunak nem tetſzik. Innen ö néki hetven hetedik eſztendös korában-is látáſa, halláſa, elméjének és teſtének eleven ſerénysége úgy megvagyon, hogy tsak az egy okoſság külömbözteti ötet ifjúi idejétöl. Ezen életnek módját akarom,

ezt

ezt forgatom elmémen, ezt fogom nagy kivánsággal követni, ha meg-érem hogy Tiſztségemet letégyem. Azonközben én ezer munkák és gondok közt aggódom. De ezekben-is mind példám, mind vigaſztaláſom Spurinna, a' ki haſonló hivatalokon és munkákon ment által.

E' bizony az Öregeknek olly rendes és okos rövid *diaeta*, hogy jobbat akármelly mái tudós Doktor ſem rendelhetne. Hanem, a' Fr. *Hoffmann* ítélete ſerint, a' meleg vízben való feredezés, (melly egyébként a' Véneknek teſteket emésztő ſárazságnak és meg-ölő hidegségnek enyhitésére, kivált ha magokot a' feredés előtt, a' *Verulámius* tanátsa ſerint fa vagy len olajjal, hogy ne izzadjanak, megkennék, tsudálatoſon haſználna) e' mi hidegebb tartományainkban, a' hol a' feredőben megmelegedett teſtet a' hidegtől ſokſor igen nehéz vólna meg-óltalmozni, nem a'nyira bátorságos.

§. CCXVII.

E're nézve a' feredés hellyet e' tudós Doktor azt jovalja, hogy előre halokot ki-üreſitvén, midőn a' gyomorbéli emésztés már ſintén vegeződik, halokot, karjaikot es lábaikot ſáraz poſztóval vagy ruhával, míg a' bőr megtüzesül, jól súrolják-meg, úgy reggel és eſtve-is az ágyban feküve. A' súrolás után fa, vagy len olajjal, vagy kappan, vagy lúd ſírral (ha van, egy néhány tsep levendula, vagy egyéb hathatós jó olajt-is tseppentven belé) má-

mázolják-bé, és nap fényen, vagy a' tűznel sütteſsék-bé. Kivált a' hátok gerintzeit hoſſan le e' ſzerint gyakran kenegetni, a' meggörbülés ellen igen haſznosnak mondja. Az illyen 'síros kenők, mikor a' meg-súrolás által a' bőrnek *porus*ai ki-nyíltanak, bé-hatván a' a' teſtben, a' *fibrá*kot magok-is lágyitják; de legtöbbet a'val haſználnak, hogy bé-dugván kigőzölö lyukatskákat, a' terméſzeti nedveſségeket, az éleſztő melegséget, és az elevenítő *ſpiritus*okat a' teſtből ſzéllyel repülni nem engedik: melly miá azt ſem télbe a' hideg, ſem nyárba a' meleg olly könnyen el nem erőtlenítheti és ſzárazthatja; következésképen a' vénség-is olly hamar erőt azon nem vehet. E' vala fundamentuma a' Régiek Olajjal való gyakor kenődéſeknek. *Hippocrates*-is ezért jovallotta nyárban az olajban meg-ázratott ing viſelést. *Verulamius* nagyon ſajnálja, hogy ez a' kenödés az újjabb időkben-is nem gyakoroltatik, úgy mint a' melly a' hoſſzu életre ma-is igen ſokat tehetne. És hogy a' *Hibernia*iak ma olly ſokáig élnek, egyik okát abban tartja, hogy ő köztök eſtvénként sós régi vajjal a' tűz előtt mezitelen egéſzen meg-kenni magokat közönséges ſzokas. Nevezeteſen egy *Deſmondiá*nak Grófnéjáról, a' ki akkor, mikor *Verulámius* ezt írta, 140-dik eſztendőben járt, és fogai három ſzben nőttenek, meg-jegyzi, hogy ez magát így meg-kenni egy eſtve ſem múlattael. *Joh. de Temporibus*-is, a' kiről már fellyebb emlí-

említettük, hogy 300. eſztendőt élt vólna, azt ſolta vala felelni, midőn kérdeznék ő tőlle, mivel tartotta magát ölly ſokáig életbe? *Intus melle, extus oleo.* az az, belől mézzel, kivül olajjal.

§. CCXVIII.

Az *Álom*, hogy a' mi természeti nedvességeink meg ne emésztődhesſenek és tsipősülhesſenek, azt minden külső eſzközök felett tartóztatja; mellyel az Élet meg-maradására-is tsudálatos ſegittséggel van. *Epimenides* Görög *Philſophus*ról irják, igazáné, vagy nem, én nem *diſputá*lom, hogy az 157. eſztendőt, mellyből 57-*tet* egy barlangban minden étel és ital nélkül tiſzta álommal töltött-el. A' kétség kivül vagyon, hogy ſok állatok egéſz télen által a' magok rejtek hellyeikben tsak az álommal élnek; és hogy a' kellete korán való tsendes álom a' ſok munkától, vígyázáſtól, gondoktól és fájdalmoktól el-fáradt és el-ſzáradt elmét és teſtet nem külömben meg-élesztí, mint a' nagy aſzályban a'hajnali harmat a' földnek elhervadt plántáit; és így az álom máſokban-is, de kiválva a' *Vénekbe* mindenkor mintegy új életet önt: úgy hogy köz-mondás ſerint, *Somnus vita ſenum*, az Álom a' vének életének méltán nevezteſsék. Szükség mindazáltal ebben-is azt jól meg-jegyezniek, hogy az egyvégtiben való ſok aluvás, a' taknyos hideg nedvesſeget a' teſtben felette ſaporitja, úgy hogy ez által leg-erőſſebb embert-is, meg-ſojtván ő benne az élet-

életző belsö meleget és elevenitö *spiritus*okot, könnyen meg-ölheti; a'nyival inkább azért a' véneket, a' kikben ez a' taknyos nedvesség természet szerint-is kelletinél bővebben gyűl, és mind a' belsö meleg, mind a' *spiritus*ok igen meg-fogyatkoztak. Nem bátorságos tehát a' Véneknek egy végtiben egyfer-is sokáig alunni: hanem röviden és gyakran alugyanak; és, a' mint vénség öregbedik, mind gyakrabban, el-a nyira, hogy az utólsó vénség után, kivált télbe, tsak nem üntelen való fekvésből álljon.

§. CCXIX.

De a' Vénségnek egyik baja lévén az, hogy az Emberek nem alhatnak: ha mit üunnyadnak, az is tellyes a' bádgyasztó nyúghatatlansággal, e're nézve az álmot meg-akadályoztató és meg-háboritó dolgokot, a' mint azok az Elsö Könyvben fel-tétettek, illö nekiek legüemesebben el-távoztatniok. E' mellett, jó leü estvénként ollyanokkal-is élniek, mellyek tsendesebb álmot szerezhetnek, mint a' tejes saláta jól meg-fonnyasztva vagy fozve, viola, vad mák és száraz tó'sa virág julepek, a' méhfüvtöl *deſtillált* víz és *ſpiritus*, mák és *Coriandrum* magvak, a' kortvélyek, almák, birs almák jól meg sütve és sátrányozva, a' gyengebb gyomruaknak egy szelet pirított kenyér jó aszu szöllö borban meg-mártva, a' forróbb természetüeknek egy pohár jó hideg víz. Ha ezek nem segitenének, áztafion 24. óráig ró'sa víz-

vízben egy kereſztül-kaſul meg-ſurdalt ſeretsen diót, és a' vizét eſtve le-fekte után igya-meg. Egyſzer máſſzor egy egy mogyorónyi tejjéket, vagy egyéb *opiumos* orvoſságotskát-is bátron vehetnek.

§. CCXX.

A' Teſt *tiſztulás* nélkül-is életben ſokáig nem maradhat: és hogy az így, vagy amúgy tiſztuljon, a' hoſſzu élet attól-is nagyon függ. Tapaſztalt dolog t. i. hogy a' kiknek ifjú korokban a' haſok többire hígot mégyen, a' kik gyakran vizellenek és minden kitsin okból meg-izzadnak, azok ſokáig nem élhetnek: ellenben a' kiknek ifjú korokban a' haſok keményt és ritkán tiſztul, vén korokra pedig meg-hígul, teſtek ritkán 's nehezen izzad, azok hoſſzabb életüek. Ezzel azért a' Teremſzet különösön a' vén Embereket a'ra tanítja (t. hogy haſokot meg-ſorúlva állani egyſzer ſe engedjék; és ha ö maga a' Teremſzet önként azt véghez nem vihetné, külsö eſzközökkel-is ſegéljék. De nem valami erös *purgatio*kkal; mivel azok ſok vizet hajtván-ki a teſtből, az egéſz teſtet de közelebb a' belsö réſzeket felette ſzáraſztják és erötlenítik, mellyel a' meg-vénülést, 's következés képen a' meg-halást-is nagyon ſiettetik: hanem lágyitó kriſtélyekkel, köves hús levekkel, irós vajjal, friſs olajjal, jól meg-ett, édes izü nyers és aſzſzu gyümöltsökkel kivált föve, ſavóval, apró malo'sa ſollóvel, mannával, bor-kövel 's több effélékkel, a' mellyek a' beleket inkább meg-

meg-síkitván, mint sem öztönözvén, *laxá*lnak, a' testet pedig el nem bádgyaztyák. Nedvesíteni kellene ugyan-is inkább a' vén Embereknek öreve zigorodott belsö részeiket, mint sem a' mi kevés nyirkosság meg-maradott azokban, attól-is a' gyakor erös *purgá*lás által oktalanul meg-fosztani. Ha pedig akármi októl felettébb nagy hasmenésbe esnének, a' melly félö hogy az ö erejekkel egyetemben életeket-is rövid időn el szakasztaná; azt-is nem erösszen és hirtelen szorító eszközökkel igyekezzék meg-állitani, mert ezek az ö beleikben *sphacelus*t, meg-rothadást szereznek; hanem száraz ételekkel, erösitö és el-rothadást ellenkezö orvosságotskákkal, minémü a' fa haj, szeretsen dió, majoránna, és menta olajak és *balsamum*ok, két három tseppet bé-is vévén, kivül-is a' hasokot és gyomrokot ezekkel kenegetvén. Egyéb aránt meg-jegyzést érdemel, hogy a' has menés az igen Öregekben ritkán orvosolható.

(2. A'ra-is tanitja a' Természet az Öregeket, hogy a' láthatatlan gözt ugyan igyekezzék önnön magokon szabadi járásban tartani; mert valamig e' jól tisztulhat, a'dig a' vénség ö rajtok eröt nem vehet: de izzadni testeket ne engedjék; mert ezzel a' haznos nedvességek és *spiritus*ok-is ki-takarodnának. E're vigyáztak a' régiek, midön az erösebbek hideg vizben olly gyakran feredeztek, az erötlenebbek pedig olajjal és 'sirral kenödtek, a'

melly

melly az izzadáſnak mindenik nagy akadályára lenne.

§. CCXXI.

A' *Venus* által való tiſztulás-is a' ſok eledellel élő erős Emberekben a' hoſſzu életre egy ſükséges eſkoz; de az erőtlenekben és ſük *diaetát* tartókban, kiválva pedig a' Vénekben a' koporsóra vezető igen egyenes öſvény. A' honnan *Menánder* régi Görög Poëta-is igy ir; *Senex amore captus ultimum malum*, az az: A' ſzerelmes vén Ember utólsó gonoſz. Egy 60. eſt. vén, egyébként tanúlt Német Ur, meg-halván első Feleſége, egy if jú búja Leányt máſodik Feleségül; jó Baráti és a' Doktora *Timaeus* tanátsa ellen, el-vészen, és magát annak kedve ſzerint egészen a' *Venus*nak ſzenteli. De tsak hamar erőtelenülni kezdvén lábai, reſzketősben eſvén tagjai, fogyni kezdvén ſzeme világa, el-veſzvén a' *memoriá*ja, a' mint az említett Doktor jeleſen ki-fejezi. *Didicit bonus hic ſenex in poſterum cautius mercari, et exemplo boni agricolae manu ſeminare, non ſacco.* Igaz ugyan az, hogy a' vén Emberekben mint egyéb nedveſségek, úgy a' nemző mag-is megſóſulván és tsipősülvén, az őket a' *Venus*ra nehánykor öſztönözi. De nem tanátsos annak engedni. Mert valósággal az ő életeket leső tsalárd Krokodilus könyhullatáſinak tsepjei léſznek ő belőlle azok. A'nyival-is inkább tehát nagy bolondság a' már el-hült és el-ſzáradt testet belső öſztönöző és hevitő *Confortativá*kkal

e' néki magában-is vészédelmes tiztuláſra ſarkantyuzni. Sok példákon épült régi köz mondás ez: *Si vis ſenem cito mori, da juvenem uxorem ei.* Az az: Ha úgy akarſz, hogy a' vén Ember hamar meg-haljon, adj ifju Feleséget néki. Vagynak ollyan példáink-is, hogy a' vén Emberek *in ipſo Veneris actu* környü halált hóltanak, mint *Plinius H. N. l. 7. c.* 57. két Római Nemes Emberekről *G. Gallus Praetoriusról*, és *T. Aetbereusról* emlékezetben hagyta. Mind ezeknek okait-is az Első Könyvből nyilván ki-tanúlhatják.

§. CCXXII.

Az *Ér-vágatáſról*-is ſokan úgy ítélnek, hogy az hatvan eſztendőn túl rövidítené az Ember életét. Igaz-is az, hogy ha az Emberek már e'kor el-erőtlenedtek, ételbéli kívánságok el-veſzett, és el-ſzáradtak, ez a' halált nagyon ſiettetné. De ha a' Vén Ember keményteli teſtel bir, jól ehetik, jól alhatik, jó erőben van, gazdag aſztalt tart, jó bort 's bőven iſzik, keveſet dolgozik, kivált, ha az előtt munkával ſzokott vólt élni, az ér-vágatást gyakorlotta, vagy az arany éren való vér follyás ő rajta meg-állott, ha ſzinte 80. eſztendős-is, az ér-vágatás néki olly ſzükséges, hogy ha azt el-múlatja, a' gutta ütést, *ſkorbutust*, a' teſtet el-ſzáraztó laſſú forró hideglelést alig kerülheti-el.

§. CCXXIII.

Az *Elménck Indulatai*-is menyire meheſſenek az

az Életnek röviditésében és hoſſzabbitásában, ha a' példák nem mútatnák, hinni nem lehetne. Máſutt ennek fundamentumát eléggé ki-beſéllettük. Itt azért tsak azt említjük, hogy az afféle foglalatoſságok, mellyeken az Elme leg-inkább kap, és a' mellyeket leg-kevesebb únalommal fojtat, az Élet meg-hoſſzabbitására leg-alkalmatoſabbak. Illő mindazáltal ezekben-is úgy járni, hogy a' *ſpiritus*ok ſem a' hivalkodás miatt reſtekké ne légyenek, ſem az igen erős elmélkedés által el ne puſztitaſſanak. Kivált a' ſerényebb és hathatóſabb elméjüek ifjú és vén korokban magokat épen ne erőlteſsék, mert egyébként rövid időn el-vesznek. Láttam, így ír *Boerhaave*, tsak nem mindent tudó Gyermekeket, de 15 leg-fellyebb 20. eſztendők alatt el-hóltanak. Ellenben az oſtobák, és a' kik elméjeket kevesett fáraſztották, ſokáig élni tapaſztaltatnak: mellyet a' bolondok ſzámára épitetett Ispotállyokban *London*ban és máſutt-is ſokan meg-jegyzettenek.

Egyébaránt az Iſteni és a' Természeti dolgoknak önként 's maga ſzabadsága ſzerint (úgy hogy az e' világi életnek töviſſes bajaival és a' mindennapi kenyér keresés iránt való ſzorgalmatoſsággal egybe köttetve ne légyen) való vi'sgálatása, fontolgatása, az élet meg-hoſſzabbitására minden egyéb elmebéli munkák felett ſegít. Példák ebben azok a' hoſſzu életü ſok régi Szentek és *Philoſophus*ok: *Jób*, *Éliſeus*, *Ésaiás*, *mind a' két Tobiás*, *Anna Próféta Aſſzony*,

ſzent János Evangeliſta, a' ki 97. é. Lukáts, a' ki 84. Simon Kleofás Martyr, a' ki 120. Polycarpus Smyr. Martyr, a' ki ſáznál több, *Dionyſius Areopagita, a' ki 90. Aquila és Priſcilla, a' kik mind ketten leg-alább 100. é. Remete Pál, a' ki 113. é. Antal a' Coenobiták ſzerzője, a' ki 105. é. Athanáſius, a' ki 80. é. Hieronimus*, a' ki 90. eſztendőknél többet éltenek, *és Thales, Solon, Epimenides, Democritus, Parmenides, Zeno, Carneades, Iſocrates, Pythagorás, Plató Diongenes* Pogány Bölcsek, a' kik közzül 80. eſztendőn alól egy ſem hólt-meg, ſáznál tovább pedig egy néhányon éltenek. Lásd fellyebb a' CLXIX és a' CXCIX. §-ſokot-is.

A' mértékletes, kivált a' titkolt örőm, jó lábon álló reménység és bízodalom, a' rendes ſzeretés, illendő ſzemérmetesség, sőt a' módjával és ritkán való ſzomorkodás-is, ha félelemmel egybe kötve nintsen, és a' haragoskodás-is, a' melly hamar el-múlik, a' menyiben a' *ſpiritus*okot meg-reſtülni nem engedik, az élet meg-hoſſzítására ſokat tehetnek: a' mellyet, a' többek közt, az eſféle indúlatok közt gyakran forgó hoſſzu életü ſok hadi Emberek példájával bizonyit a' bölts *Verulámius*.

§ CCXXIV.

Különösön pedig a' Vénülőknek jovaltatik, hogy a' magok Elmebéli régi foglalatoſságaikból naponként alább alább hagyjanak; affélékkel, mellyek ſok Elme törést kívánnak, ne bajlódjanak. Mert a' ſogydogaló *ſpiritus*ok ö

ben-

bennek az erős elmélkedéſre és teſt erejének fenn tartására már nem elégségeſek. Az ifjúkori dolgoknak meg-gondoláſa, és véle együtt nőtt régi jó Barátival azokról való nyájas beſzélgetés és tréfálódás, valamint hogy a' Vének előtt leg-kedveſebb, úgy az ő életek nyujtására-is leg-haſznoſabb. E're nézett kétség kivül *Veſpáſiánus* Tsáſzár, midőn Tsáſárságában-is az ő ſzegény Atyjának alatson Házatskáját oda hagyni nem akarta; sőt a' Nagy Anyja fa tséſzéjének ajakát-is aranyban foglaltatván a' nagy Innep napokon abból ivutt; ne hogy az ő ſzemének régi ſzokását, vagy gyermeki állapotjának emlékezetét az ő elméjéből a' fényeſebb élet ki-törlené.

§. CCXXV.

Egy *Summá*ban: A' jó erőſſen termett egéſzséges teſt, a' mezei vagy faluſi tiſzta, ſzáraz, híveſetske 's ritkán változó *aër*; az egyſzerű, kemény, tiſzta eledelekkel való józon élet; az erőltetés nélkül való gyakor *Commotiok*, a' kelete korán való tsendes álom, a' teſtnek ſzükséges, de nem rendkivül bőv tiſztuláſi, az Elmének ſok gondokkal és únalmos dolgokkal való nem terheléſe, a' jó kedv, maga ſorsával való meg-elégedés, az élet meghoſſzabbitására tsalhatatlan ſegitségek. Mind ezeket pedig midőn a' mezei munkás Emberekben minden egyéb ſors és állapotbéli Emberek felett ſzemlélné a' Poëta *Virgilius* így kiált-fel:

O fortunatos nimium, bona ſi ſua norint Agricolas!

§. CCXXVI.

E'dig az Életnek a' *Hat Nem Nem-Természeti Dolgok* által lehető nyújtásáról. Láſſunk már egy két ſzóval a'ról-is. *Vallyon Orvoſságok és egyéb Doktori Meſterségek által leheté a' mi életünket valamivel tóldani?* Kétség kivül téretett dolog az, hogy ſok nyavallyák, ha magok idejekben jó móddal orvoſoltatnának, nem ölnék meg az Embert. De nem efféle hoſſzitásáról van itt ſzó az Életnek; hanem az egéſzséges Életnek hoſſzabbá való tételéről. E' dolognak nagyságához és érdeméhez képest ſokképen próbálgatták véghez vinni ezt a' Terméſzet titkait viſgáló Tudóſok. Azok a' kik tűz által nyomozták a' teſteknek el-rejtetett belsö tulajdonságit, és *Alchymiſtá*knak tettzet nevezni magokot, úgy gondolkodnak, hogy minden teſtnek valósága 's fundamentoma holmi változást nem ſenyvedhető finum, *ſpiritus* forma *materia* vólna; és valami azokban romló 's változó, az mint valami kövérség vagy motsok a' ſzerint rakodik azokra, és így könnyen el-is vehet azokról, úgy hogy a' teſteknek valósága épségben meg-maradjon. Melly ſzerint a' teſteknek tartóſságat vagy tartóllanságát ezen romolhatatlan *ſpiritualis materiá*nak, mellyet *eſſentiá*nak, *ſubſtantiá*nak, *ens*nek-is nevezнek; azokban lévö nagyobb és kiſſebb bövségnek tulajdonitják: Ugy hogy, ha valamelly teſtet mind illyen *eſſentiá*ból lehetne tsinálni, az épen romolhatatlan lenne. Ezek ſzerint ök úgy okoskodnak,

nak, hogy ha a' mi teſtünk-is nem afféle vegendő materiákból, mint a' minémüekkel rendſzerint tápláltatunk, hanem tartó 's következésképpen tsak nem egészen *eſſentiá*ból álló materiából kéſzülne, az-is romolhatatlanná és változhatatlanná lenne. Innen a' ſokáig élni ſzokott Saſoknak, Szarvaſoknak húsát a' hoſſzu életre igen haſznoſnak tartják vala, és ſokat meſterkedtek azon, hogy az eledelekből azon *eſſentiát* ki-veheſsék és az Emberi teſtet tsak azzal táplálhaſsák. Sőt az éleſebb elmüek azon-is kezdettek munkálódni, hogy a' leg-tartóſabb materiáknak, minémüek az arany, kénesö, vagy *Mercurius*, a' tzedrus fa 's a' t. *eſſentiá*ját vegyék-ki, és a'val töltsék-meg a' testet, úgy okoskodván, hogy ha ők ezt végh-hez vihetnék, az ő teſtek-is épen ollyan tartós és változhatatlan lenne, mint az arany, *Mercurius* és tzedrus. Illyen *eſſentiák* vólnának már, ha vólnának, ama' hires *Aurum potabile*, *lapis philoſophorum*, *Mercurius vitae*, *Ens primum Cedri* 's a' t. De hogy ezekkel valaha valakin valamit ſegítettek vólna, ſemmi hiteles Irásokban nyomát nem látjuk. A' honnan hihető, hogy ezen örökkévalóságot adó *eſſentiák* még azon jó *Alchymiſtá*knak agyok velejében füſtbe mentenek. De ha valósággal meg-kéſzültek vólna is, és az ő teſteket metö arannyá és tzedrus-fává tehetnék-is, mivel jennének ſzerentséſebbek, mint a' Lótnak örökké tartó ſó bálványá változott Feleſége, vagy azok a' *Mu-*

mák, mellyek az Égyiptomi Fejedelmek *balſamum*al meg-töltött 's igy öſve azott teſteknek tartatnak.

§. CCXXVII.

Közelebb tapogatóztak a' Valósághoz azok, a' kik úgy gondolták az Embert ſokáig életben tartani, hogy midőn a' Vénség az ő teſtéből a' *ſpiritus*okot fogyatni kezdi, azt más ifjú jó egéſséges teſtnek *ſpiritus*aival ſzüntelen ki-pótolják. Egy *Artephius* nevü régi *Philoſophus*ról (a' kinek irálait az *Alchymiſták*, minthogy nem értik, ma-is *Oraculum* gyanánt tartják) írattatik, hogy az holmi ollyan *magnes*t találván-fel, mellyel egy ifjú Ember teſtéből az elevenitő *ſpiritus*okot mind ki-ſzívatta, mellytől az az ifjú meg-is hólt; ezen *ſpiritus*t egy kis üveg palatzkorskában jól bé-zárván, és midőn e' világon élni meg-únta vólna, magához vévén, egy koporsóba bé-zárkozott, a' hol ezen *ſpiritus*ból az orrán minden nap a'nyit, a' menyi az ő életét meg-tarthatta, fel-ſzíván, ott ez által már több, mint két ezer eſztendőktől fogva él. El-hivését az Olvasó ſzabad tetſésére hagyom. Bizonyoſabb az, a' mit ír *Cohauſen* Belga Doktor L. *Hermipp.* hogy *Roma*ban az árva Leányok Házának egy Gondviſelője, ſzüntelen az ifjú Leányok közt múlatván és feküvén, azoknak teſtéből ki-gőzölő eleven, friſs *ſpiritus*okkal gazdag gőzt a' ſzáján-is az *aërrel*, *bőr*inek ſzínén-is a' bé-ſzívó eretskéken ſzüntelen vévén magába, ez által 115. eſztendőket igen egéſséges állapotban élt. Épiti *hiſtoriá*jának igazságát ezen a' régi márvány kövön talált Irá-

ſon,

ſon, mellyet *Th. Reineſius* is L. *Inſcript.* feljegyzett.

AESCULAPIO ET SANITATI.
L. CLODIUS HERMIPPUS
QUI VIXIT ANNOS CXV. DIES V.
PVELLARUM ANHELITU.
EJUS NON PARUM MIRABUNTUR
PHYSICI.
JAM POSTERI SIC VITAM DUCITE.

Sz. Dávid Királlyt-is, midőn az ő teſte a' Vénség miatt egéſzen el-hült és ereje el-fakadott vólna, nem meleg ágyal, nem vért gyúlaſztó *Tinkturák*kal, hanem a' *Sunamitiſi* igen ſzép ifjú Leányt *Abiságot* fektetvén melléje, élesztték és elevenitték-meg az ő Doktorai. Sok példáink vagynak, így ír a' nagy *Boerhaave* is, hogy a' Vén Embereket ifjú 's virágzó egéſzségü Feleségek mellett való fekvés tsudaképen megfriſſitette; az ifjakot ellenben Vén Feleségeikkel való hálás idő előtt meg-vénitette: A' Gyermekek-is, a' kik vén Nagy Anyjokkal egy ágyban hálnak, igen hamar meg-vénülnek, a' vén Szülék pedig azoknak eleven gőzöktől ſzemlátomást élednek. Egyéb ifjú állatoknak meleg gőzi-is, ha azok a' köſzvénytől vagy egyébtől erőſſen fájó réſzekre fektetnek, vagy elevenen kettőbe haſitván, azon melegen reá köttetnek, minden egyéb ki-gondolható *fomentum*ok felett haſznál: a' melly világos jele, hogy egyik teſt a' máſiktól ſokat élesztethetik. Hogy pedig B. Salamon régen, 's ma-is a' Török Tsáſzárok és más Napkeleti Fejedelmek,

a' kik tsak nem ſzüntelen külömb külömb ſzép ifjú Aſzſzonyok öleiben hevernek, ſokáig nem élhetnek, a' gyakor *Venus*nak tulajdonithatják. Ezen ifjú *ſpiritus*sal gazdag gőzt igyekezték magokba húzni azok a' *Tyrannus*ok-is, a' kikről íratik, hogy életek nyújtáſa és bélpokloſságok meg-orvosláſa végett ifjú Embereknek meleg vérekben feredeztenek. E're nézett *Boerhaave*-is, midőn ez irtóztató vér feredő hellyett, az egéſzséges ifjú Aſzſzonyoknak újjonnan ki-fejetett meleg tejekben való gyakor meg-feredést jovallotta az el-eſett Öregeknek.

§. CCXXVIII.

Máſok iſmét az Embernek tulajdon maga Teſtében gyűlő *ſpiritus*oknak tartóztatásával, és mintegy meg kötésével, hogy azok a' teſtet oda hagyhaſsák, igyekezték az Életet hoſzſzabbá tenni, 's nem-is minden haſzon nélkül. Kétképen veſznek vagy fogynak-el ugyan-is a' *ſpiritus*ok a' mi teſtünkből. (1. Midőn a' belső, vagy külső nagy meleg azokat meg-rsípőſiti és füſtbe botsátja. (2. Midőn vagy a' teſtnek, vagy az elmének erős és hoſzſzas munkáji által ſzéllyel vadáſztatnak és meg-eméſztetnek. A' külső hévségnek ellent állottak a' híves *aërrel* és az olajjal való kenődéſſel: a' bélsőt tartóztatták a' ſaletrommal mind porul, mind italba véve, és minden füvekkel és plántákkal, mellyek ſalétromos nedveſséggel birnak, minémüek mind azok, mellyeknek tsak víz vagy föld ízek és ſzagjok vagyon, mint a' ſaláta, ſpinákia, paré 's a' t. Illyen az újjanon

fel-

ásatott vagy szántatott földből ki-jövő gőz-is, melly tellyes salétrommal. Ez az oka hogy az eke után a' borozdában való sétálás, a' föld ásogatás, az eső után való gyomlálgotás-is az életnek meg-hoſſzitására már a' régiektől nagyon ditsértetett. Esmértem, így ír *Verulámius*, egy igen idős Uri Embert, a' ki minden reggel, mihellyt álmából fel-serkent, egy darab új földet hozatott és azt szaglotta. Ugyan ezen fundamentumon a' salétrom és büdös kő *Spiritus*ok-is (*Spir. sulphuris per Campanam.*) az életet hoſſzitani tartattak.

Az akármi okból el-vékonyúlt, el-széledett és el-repülni akaró *spiritus*okat pedig igyekeztek az ollyan eſközökkel, mellyekben fájdalom enyhitő és álmot hozó erő vagyon, öſſvefogni és mintegy meg-alatni, hogy azok a' testből ki ne repülhessenek. Illyenek már a' Napkeleti Nemzeteknél azok a' híres és igen drága *Bétel* és *Ninzi* gyökerek, az *Opium*, és a' mik e'vel kéſzülnek, mellyekkel a' Napkeleti Nemzetek az élet meg-hoſſzitására és erejek meg-maradására a' testnek és az elménck minden nagyobb fárattságaiban, nevezetesen a' *Márs* és *Venus* szolgálatjában, még ma is igen gyakran élnek. Illyenek a' Máknak, és kivált a' fejér máknak magva, feje, virágja, leve, olaja, a' sáfrány, szeretsen dió, *Coriandrum* mag, *Amomum*, *Ambra*, *Calecutum*ban egy Patikáriusról azt írja *Verulámius*, hogy az minden nap egy egy kevés *ambrát* vévén-bé, e'vel

e'vel 160. eſztendőkre terjeſztette a' maga életét. Illyenek vólnának a' Tabák, Nagy fű. Belind 's Álomfű magvak-is. De mivel egyéb ártalmos erő-is van bennek, az álom hozó erő-is igen nagy, ezekkel élni nem annyira tanátsos.

§. CCXXIX.

Máſok ugyan e' végre, hogy az éltető *ſpíritus*ok a' teſtből ſe el ne repülheſſenek, ſe meg ne tsípősülheſſenek, egy kevéſé enyveſé, édeſé és nyúlóſsá kívánták tenni a' Teſtnek nedveſségeit, úgy mindazonáltal, hogy azok az edényeknek ſoroſſabb ágatskáin-is ſollyhaſſanak, úgy mint a' melly az egéſzségre ſükségesképen meg-kívántatik. Ezen végnek megnyerésére minden Orvoſságok felett haſznoſnak tartják vala a' *Vipera* Kígyónak húsát, és a'val ſokféleképen orvoſolják vala magokot. Némellyek fejét és farkát ezen mérges Kígyónak elvagdalván a' belét ki-vervén és bőrét le-húzván, a' húsát meg-ſáraſztva és porrá törve véſik vala azt bé bizonyos időig mindennap. Máſok vízben erőſſen meg-főzvén és ſzeretsen dió virággal meg-fűſzerſzámozván leveſeket kéſzítenek vala belőle. Máſok iſmét borju vagy tsirke húſſal egybe apritván és főzvén búza ſzemet vagy morſolt kenyér-belet áztattak és gyúrtak e'vel egyben, és így tsirkéket vagy egyéb jó húſu madarakat hízlaltak véle-meg, és öt hat hetek alatt, vagy az Ember állapotja ſzerint tovább-is, tsak ezekkel éltenek. Vóltak a' kik ezt mint a' halat meg-főzték és úgy ettek,

erték. Leg-közönségesebben pedig ötöd réſz kenyér béllel ennek meg-ſ'ött húsát egybe törvén 's gyúrván apró pogátsátskákat tsinálnak vala ebből, a' mellyeket a' napfényen jól megſzáraſztván hogy t. i. romlás nélkül ſokáig eltarthaſsák, ezeket rágják vala és nyelegetik vala le ottan ottan, vagy terjék közi elegyitvén úgy véſik vala bé. És hogy az efféle vipera *curák* által ſok Emberek igen hoſſzu életüekké lettenek, sőt hogy a' meg-ölt és egyben kuporodott ſzemellyek újra meg-ifjadtanak példákkal-is erősitik.

§. CCXXX.

Vóltanak ollyanok-is, a' kik úgy gondolkodtanak, hogy ha a' teſtben meg-veſzett nedveſségeket ottan ottan ki-vennék, és a' hellyet máſt újabbat és friſſebbet öntenének, úgy az Ember ſem meg nem vénülhetne, ſem meg nem halhatna. Igy ifjitotta vala meg a' régi fabulák ſzerint *Medea Aeſont*; *Peliást* pedig ki-vévén a' régi roſz nedveſségeket belőle, és mást nem töltvén hellyekbe el-veſzni engedé, ez okból *Paracelſus*-is a' fekete záſzpánnak levelét, melly kegyetlenül *purgál*, az élet meghoſſzabbitására erőſen jovalta. De óktalanul. mert a' mint fellyebb már meg-irtuk, minden erős *purgatiok* rövidiik az életet. Hanem az a' példákból nyilván vagyon, hogy ſok Férfiak és Aſszonyok, a' kik vagy a' hoſszas koplaláſtól, vagy a' ſokáig tartó nyavallyáktól, vagy valami hoſſzaſon izzaſztó, *purgáló*, *jalvál*tato orvoſságok által úgy el-ſzáradtak és ſová-

nyúl-

nyodtak vólt, hogy a' bőrök tsontjaikon alig akadt-meg, de semmi belső részek meg nem romlótt, azután a' jó *diaeta* által egészen megfrisülvén és néki telvén, sokkal jobb egészségesekké lettenek, mint vóltanák valaha az előtt, és igen sokáig éltenek. Egy *melancholiá*ban esett *Belga* Urról írja *Boerhaave*, hogy az elhitetvén magával, hogy ő frantzos vólna, minekutánna sok értelmes Doktorokat hijában kénszergetet vólna a'rá, hogy őtet *salivál*tassák, utóllyára egy tanulatlanabb által azt magán véghez vitette, mellytől minden húsa és vére úgy el-fogyott, hogy tsák a' tsontok és az edények maradtak az ő bőre alatt. De abból más értelmes Orvos segitsége által hamar időn ki-épülvén, a' *melancholiá*ja-is el-múlt, és igen hoszu életüvé-is lett, jóllehet igen rövid életü *familiá*ból való vólt.

§ CCXXXI.

Utóljára, hogy a' több próbáknak, mellyeket az Élet meg-hoszabitásában tettének az Emberek, elő hordávásál az Olvasónak terhére ne legyek, még tsak ezt az egyet, a' melly az én ítéletem szerint a' többinél jobb fundamentumon is áll, említem. Hogy ha a' gyomor, melly az Életnek és Egészségnek fő sáfára, a' máj, a' lép, a' tüdők, az agyvelő, egy szóval minden belső részek olly erőben és állapotban tartatnak, hogy azok az ételt mindenkor jól bé-fogadják, jól meg-emészszék, abból a' hova mit illik, jól ki-sáfárolják, hogy így a' mi a' testből akármiképen el-vész, a' mindjárást illendő képen

képen ki-pótoltaſsék, ſokat tehet a' hoſſzu életre. Ebben pedig a' gyomrot és a' belsö részeket erösitö szerek ſokat ſegithetnek: tsak épen úgy éljünk azokkal, hogy midön belsö részeinket erösiteni igyekezzük, egész teſtünket oktalanul el ne száraſſuk. A' fellyebb-is említett *Alchymiſta Paracelſus* készitett vala *Aloë*ból, *Myrrhá*ból es *Sáfrány*ból holmi *liquor*ral, mellyet nem irt-meg, egy ollyan *Tinctur*át, mellyet ö az Élet meg-hoſſzitására minden edig elé számlált végekre egy ſummában haſználni tart vala, és ez okból e' pompás névei nevezte azt, *Elixir proprietatis vitae humanae*. Ezzel úgy ſzokott vala ö ditsekedni, hogy magát *Mathusálemi* idöig életben fogja tartani, és akkor oztán gondolkodni fog, ha tetſziké ez életben tovább-is meg-maradni: de szerentsére, vagy szerentsétlenségére e' jó Ember 47. eſt. korában meg-halá. Jobbnak tartom én, jólehet a' *Paracelſus*tól képzelt erött ebben ingyen sem gondolom, ezen a' nagy *Hoffmann*tól-is a' Vén Emberek számára különösön meg-ditsértetett *Tinctur*át, melly mind a' gyomrot, mind az agyvelöt szépen erösiti, a' *perſpiratio*t derekaſon ſegiti, 's tsendes álmot-is szerez, és ez szerint készittetik: *Végy* válaſztott *Myrrhát* 4. lótot: jóféle sáfrányt 1. lótot: Narants és Tzitrom hajat mindeniket 4. négy lótot. Fa hajat 3. lótot, tölts fél font gyöngy virág *ſpiritus*t reá, és három ejtel azzu szöllö jó bort; tartsd igy egy néhány orákig: azután lombikon

de-

deſtilláld; és e' kedves ízü és ſzagu *liquort* róſa juleppel édeſitsd-meg; egy *könting ambra eſſentiát*-is töltvén belé: Ebből 80. vagy 100. tseppet magára, vagy nádmézzel eſtvénként és reggelenként, vagy a' mikor meg-bádgyadnak, vegyenek-bé.

TIZEDIK RÉSZ.

A' BETEGEKNEK ÉS BETEGSÉGEKBŐL GYOGYULNI KEZDŐKNEK DIAETAJOKROL.

ÉS A' NYAVALLYÁKNAK A' JO DIAETA ALTAL LEHETŐ EL-KERÜLÉSÉRÖL.

§. CCXXXII.

HA a' roſz *Diaeta* elégséges a' leg-erőſſebb Embernek-is egéſzségét el-rontani, mit várhat abból az erőtlen és beteges egyebet a' maga fejére kéſz veſzedelemnél. Ha azért valakinek, a' beteges és erőtlen Személlyeknek valójában ſükséges a' *diaetára* tartozó dolgokban tapogatózva, okoſon és ſzemeſen járni. A' pedig e' kettőben áll. *Elöſzer*. Hogy az aſzélékkel, mellyektől meg-betegedtek és el-erőtlenedtek vólt, tovább ne éljenek. *Máſodſzor*. Hogy

Hogy tsak ollyanokkal és olly módon éljenek, mellyektől a' Terméſzet, mint egyetlen egy igaz Orvos, a' Nyavallyák meg-győzésében és el üzésében illendö módon ſegitteſsék, és a' mellyek a' magok erejekkel-is az ö nyavallyájok ellen munkálódhaſſanak. Ugyan-is az Orvoſságok az ételtől és italtól tsak a'nyiban külömböznek, hogy az Orvoſságok keveſebb mértékkel, 's hamarább nagyobb változáſokot tehetnek a' mi teſtünkben; az étel és az ital pedig tsak laſſan és nagyobb mértékkel munkálódnak. De még-is ezek azoknál a' meg-gyógyuláſra a'nyival ſükségeſebbek, hogy a' jól rendelt és tartott *diaeta*, ha késöre-is, magától elégséges majd mindennémü gyógyulható nyavallyákot gyökereſtől ki-irtani; az Orvoſságok pedig magokra, ha a' *diaeta*-is hozzájok nem alkalmaztattatik, a'nyival inkább ha vélek ellenkezik, a' könnyebb nyavallyákban-is ſemmit nem tehetnek.

§. CCXXXIII.

A' Nyavallyák közönségeſen két Seregekre oſztatnak. Az *Elsöben* vagynak az Éles, forró, és ſaporán vagy egéſségre, vagy halálra változó nyavallyák. A' *Máſodik*ban a' laſſu és ſok idökig nyomorgató nyavallyák ſámláltatnak. *Ezek* a' Terméſzetnek elöre a' rok *diaeta* által apránként, és mint egy ſembe tünés nélkül lött nagyobb nagyobb el-gyengüléséből ſármoznak; *azok* ellenben hirtelen, vagy az igen ellenkezö *diaetá*tól, vagy valamelly más titkos oktol (mellyet Θεῖον τι valami

Iſteni és az Égből botsattatott oknak mondanak vala a' Régiek, nem látván a' természetben e' hirtelen lött környü változáſnak ſemmi okát) boritják-el az Embert iſzonyu kegyetlenséggel. Ezekből azért önként meg-tetſzik, hogy más *diaeta* kívántatik a' forró nyavallyákban lévő Embereknek, más a' hoſſzas nyavallyákban ſinlődőknek. A' *forró nyavallyákban* a' vér felette fel-van gyúladva és háborodva, melly miá az az ereket igén ki-feſziti, azokban környü ſebeſséggel kering, és rohan minden felé, mellytől a' forróság mind nagyobbra nevekedik, a' vérnek vizes réſze el-fárad, a' többi egyben sül, meg-tsipősül és hirtelen rothadáſra kéſzül; kivált a' *bilis* vagy az epe a' májban, mint hogy magában is a' rothadáſra igen kéſz, egéſzen el-rothad, és a' belső réſzekben iſzonyu égéſt, ſárazságot, ſomjúságot ſzerez, az ételbéli kívánságot el-törli, okádást és büdös híg has-menést okoz; a' vérben pedig még nagyobb tüzet gyüjt. Melly ſzerint önként ki-jő, hogy a' forró nyavallyákban ollyanokkal kell élni, mellyek a' forróságot tsendeſitsék, a' teſtet nedveſitsék, a' vért vizeſitsék és higitsák, a' meg-tsipősüléſtől és rothadáſtól oltalmozzák, magokot kívántaſsák, és az igen elerőtlenült gyomortól hamar 's könnyen megemészthetteſſenek.

§. CCXXXIV.

Leg-előſzer-is azért igen ſzükséges a' forró nyavallyákban a' nyavallyának mértékét, idejét, és

és a' Személlynek, a' ki benne vagyon, természetét meg-különböztetni. *Mikor a' nyavallya elein mindjárt igen keménnyen fogja, az az nagy forróságok, fö fájások és fántasiák közt az ágyban fegzi a' beteget, a' Hipppocrátes* és más bölts Doktorok jovallások szerint vagy semmit se, vagy igen vékony, az az, kevéssé tápláló eledeleket egyék: Mert a' jele, hogy ö benne most-is igen sok vólt a' vér, és felettébb fel van gyúladva: nem vólna azért okosság azt még-is szaporitania és gyúlasztania. E're pedig a' gyermekekben, véres ifjakban, és kemény testü emberekben leg-szükségesebb vigyázni.

A'nyival-is inkább, *ha a' betegnek ereje minden külsö ok nélkül hirtelen igen el szakadott, ábrázatja meg-változott, elméje el-tsüggedett, az ételt nem csak nem kivánja, hanem ugyan útálja és gyülöli*, (a' melly igen roſz jel) ételre épen nem kell ötet erőltetni, mert ö benne a' nyavallya a' Természetet tsak nem egészen megfojtotta. Ha azért azt most az étel emésztéssel-is terhelnéd, igen könnyen alól esnék.

Harmad, negyed, ötöd, hatod nap múlva-is, *ha a' jelek úgy mútatják, hogy a' Természet a' nyavallyát okozó materiát valamellyik úton ki-kezdette hajtani*, az az, ha a' Betegnek hasa forrón és hígon bövön tiztul, a' vizellete veres, sok, és fejér vékony, seprőléket tészen-le, a' bőre lágy, és mintha megkenték vólna, nyirkos; a' *pulſussa* tellyes,

nagy és lágy, 's a't. e'kor-is igen keveſet és tsak gyenge leves ételt kell enni; ne hogy az el-lankadt terméſzet a' maga kevés erejét az étel emésztésre fordítván, e' haſznos munkában megakadállyoztaſsék. Föként az ollyan nyavallyákban, a' mellyek terméſzet ſzerint-is hamar le-ſzoktak fojni, mint a' skárlát himlő, az orbántz, (*febris ephemera*) egy nap tartó forró hideg, a' *pleuritis*-is mikor elein mindjárt ſok sárgás vagy veres flegmát hány-ki könnyen a' beteg; ezt a' regulát ſzükség ſzoroſſan megtartani. Ehel ſoha tsak egy hideglelős ember ſem hólt-meg; de az alkalmatlan és ſok ételtől ſzámtalan ſok.

§. CCXXXV.

Ha a' forróság nem rendkivül nagy, az éröt felettébb el nem ſzakaſztotta, az ételbéli kivánságot-is egéſzen ki nem óltotta, a'nyival-is inkább ha a' jelek úgy mútatják, *hogy a' nyavallya három négy hétig is el-fog tartani*, ha ſzinte a' Beteg az ételt nem kivánná is, mégis mindennap egyék valamit. Igy ſzokott pedig ollyankor gyakortább lenni, mikor a' Nyavallya gyengén kezdődik, és négy öt napok múlva üti jól ki magát, azután-is néha néha valamit tsendeſedik, de megint keményen fogja, még pedig mind hamarébb hamarébb, és keménységében tovább tovább meg-marad, ha a' has-is azonközben hol hígot, hol keményt, hol zöldet, hol fejért, és haboſon 's mint egy buborékolva mégyen, a' vizellet vékony, és

vagy

vagy igen ſok tégla por forma veres ſeprőléket tészen-le, vagy épen ſemmit ſem, vagy vaſtag 's zavaros a' vizellet, és midőn ſokáig tsendeſen állott-is, tsak úgy marad; ha a' beteg a' nyavallya kezdetével mindjárt ſokat izzad, de minden könnyebbülés nélkül, vagy ellenben hét, sőt 14. napok múlva-is ſemmit ſem, vagy tsak keveſet izzadott; a' mej és óldal fájáſokban pedig különösön ha a' haſa ſokat mégyen; az illyen nyavallya ſokáig el-tart, a' míg fordulást vehet: ha azért a' Terméſet mind a'dig ételel-is nem ſegíttetnék, felettébb el-erőtlenülne, a' régi nedveſségek-is há új *chylus*sal nem édeſíttetnének és taporíttatnának, igen meg-fogyatkoznának és tsípősülnének: a' mellyekből okrán' ſokkal nagyobb gonoſok következnének, mintha az alatt a' beteg kelletinél többet ett vólna.

Ha a' nyavallya már négy, öt nap tartott, a' forróság nem nevekedik, sőt valamit apadni láttatik, egy kevéſſel bővebben 's gyakrabban is lehet enni.

Ezek ſzerint tselekedni pedig a' Gyermekekkel és Ifjakkal, a kik még növésben vagynak, kivált a' kik ő köztök ſerényebbek és nyúghatatlanabbak, leg-ſükségeſebb. Mert valamint egéſséges-korokban, úgy moſt-is ezek leg-nehezebben és keveſebb ideig ſenyvedhetik az étlenséget. Ezek után az idős Embereknek, érzékenyebb, gyengébb és hidegebb természetűeknek, kivált őszel és télben, midőn

az Emberek az ételt egyébként-is gyakrabban kívániák, a' kevés gyakor étel a' forró nyavallyákban leg-inkább meg-kívántatik.

Ha a' Betegnek ételbéli kívánsága megvagyon, és az étel után roſzabbúl nem léſzen, jó jel.

Ha a' nyavallya egyébként múlni láttatik-is, de az erö nem jobbult, söt fogyott, jele, hogy a' Nyavallya meg-gyözte a' Terméſzetet. Illyenkor azért a' Beteget ételre épen nem kell eröltetni, hanem tsendeſen várni kell a' dolog ki-menetelét, a' melly vagy új nehéz nyavallya, vagy halál léſzen. Ha a' Beteg az ételt ſokáig útálta, moſt pedig hirtelen igen kap azon, veſzedelmes jel.

§. CCXXXVI.

Idéjéröl vagy *Orájáról*-is a' forró Nyavallyákban lévö Emberek *ételének* illö azt megtartani. Minthogy majd minden forró nyavallyának vagynak néha tsendeſedéſei, néha iſmét keményebb fogáſai, mellyeket *paroxiſmus*nak hívnak, az ételt illö mindenkor ollyankorrá ejteni, mikor a' nyavallya valamit tsendeſedett, még pedig úgy, hogy a'dig míg a' *paroxiſmus* el-következik, a' gyomorbéli eméſztés-is nagy réſzén véghez meheſſen, mert ha vagy a' *paroxiſmus* kezdetin, vagy annak divatján éſzel, a' *paroxiſmus* kétſzer kegyetlenebb léſzen, továbbis el-tart, a' nyavallya-is késöbbre gyógyulmeg, söt hirtelen meg-is fojthat. Ez a' tsendeſedés pedig ha reggelre eſik, vagy víradta

elött

előtt valamivel, a' mikor t. i. még másoknak aluszszanak, az étel is akkor, a' *Celsus* ítélete szerint, leg-haszonsabb: de ha egyéb órára esik-is, akár nappal, akár éjtszaka, akkor mindjárt egyék. Ezeket a' nagy *Hippocrates* mind azokban a' nyavallyákban-is, mellyek bizonyos időkben *paroxismus*okot szoktak tsinálni, mint a' minden napi, harmad napi, negyed napi hidegleléses, köszvény, nyavallya törés 's a' t. e' szerint parantsolja tartani. Ha a' *paroxismus* ollyan sokáig tartana hogy az étellel a'dig várakozni nem lehetne, ugyan tsak halasztani kell, míg a' tűz valamit tsendesedik, mivel az egy néhány órák el-múlva a' leg-erősebb köszvény fájdalmok közt-is, a' *Sydenham* magán 's másokon tött *observatio*ji szerint, meg-szokott lenni.

§. CCXXXVII.

Nemelt az Ételeknek, mellyekkel a' forró nyavallyákban haszonnal élhetni, a' mi illeti: Minél nagyobb a' forróság, annál könnyebb emészthetőnek, keveresebbé táplálónak, inkább hivesítőnek és a' rothadást inkább ellenzőnek kell az ételnek lenni; úgy hogy *a' leg-nagyobb forróságban* inkább tsak vízből álljon az. *A' hol a' forróság kissebb*, jó az etzetes mézes tzibre főszerszám nélkül, a' zab, árpa, gyöngy és riskása levesek 'sír nélkül, tzitrom lével gyengén meg-savanyítva, a' bor kövel és sóska levéllel készült levesek, a' korpa tzibre kevés tejfellel, az alma, körtvélly, szilva, tseresznye, megy, nyerseu-is, aszalva-is, jól meg-főve,

mind magok mind levek. Úgy az ugorka, görög dinnye, eperj, ſzederj, málna-is 's a' t. mellyek vagy kedves ſavanyuk, vagy víz ízüek, bátorságoſok. *Ha a' Betegeknek haſok rendkivül mégyen, vagy erőſſen hánynak*, a' birsalma liktáriumból kéſzült leves Orvoſság gyanánt léſzen. *Ha a' forróságok nem vált nagy, vagy már ſokat ſállott*; valamivel bővebben tápláló, de forróságot nem tsináló étkeket-is ehetnek; minémüek a' mindjárt említett kása levesek jobban meg-főzve és sűrűbben kéſzitve, tsirke, juh vagy ſovány tehén hús lévben. Lehet a' tojáſnak ſejérit-is tenni az ő ételekben. Sőt a' gyenge tsirke, pujka, bárány és borju húſokat-is, ha nem igen kövérek, főve egreſſel, vagy tzitrommal ſavanyitott lével már e'kor meg-ehetik. A' jól meg-főtt Kártifiole és ſaláta-is, kivált a' levek, haſznoſok. A' tiſzta, ſebes, köves fenekü vizekben termett poronyább húſu halak, a' rákoknak-is az apraja, (mert a' nagygya igen kemény húſu és nehéz emészthető) nem ártalmoſok.

A' ſok hús ellenben kivált sülve, a' tojáſnak ſéke, a' méz, a' téj, téjfel, vaj, ſajt, túró, orda, minden 'sírba sültek és rántottak, a' nádmézes konfektek, a' répa, petre'selyem, kápoſzta, retek, torma, hagyma, egy ſzóval a' mellyek vagy nehéz emészthetők, vagy a' gyomorban hamar meg-vesznek, vagy a' vért gyúlaſztják, vagy erőſen ſoritanak, mint ſoktak azok, a' mellyek fojtós ízüek, a' forró nya-

nyavallyákban mind ártalmoſok. Sőt a' kenyér-is, a' menyiben ſok és egy kevéſsé enyves vaſtag vért tsinál, tsak ſzükön éve bátorságos.

A'ra mindazáltal ſzükség vígyázni, hogy a' beteget a' forró nyavallyákban-is régi ſzokáſa ellen való eledelek meg-ételére ne kénſzerítsük. *Az erös teſtü, kemény dologgal élö, és durva ételekhez ſzokott ember* a' fellyebb meg-nevezett gyenge levesekkel el-veſzne; hanem az ő meg-tartására illyenkor-is kenyér, puliſzka, lentse, borsó, répa, murok, sós kápoſzta, ſovány füſtölt húſok, kaſzás lével, 's több effélék, kívántatnak.

§ CCXXXVIII.

Meg-eſik néha az-is, *hogy a' Beteg ez vagy amaz ételt, melly egyébként néki nem vólna haſznos, felette meg-kívánja.* Azt ſem illő töllök, tsak nyalánkságból ne tselekedték, elfogni. Ugyan-is tapaſztalt dolog, hogy a' mit a' Terméſzet olly igen kíván, és a' minn olly mohon kap, olly nagy erővel és ſerényen igyekezi azt maga haſznára fordítani, hogy ha mi ártalmos erő vólna-is abban, az ſemmi kárt nem tehet. Sok példáink vagynak, hogy az értetlen durva Doktor meg nem engedvén az effé-léket a' maga Betegjének, keſerves óhajtáſok között ſzeme előtt ki-múlt az e' világból: máſok ellenben, a' kik a' Doktor akaratja 's híre kivül titkon-is ollyan meg-kívánt ételt ettenek, akkor-is, midőn halni hagyattattak vólt, mindenek tsudájára, épen tsak e' kívánt étel által

hirtelen meg-fordúltanak és ſzépen meg-gyógyúltanak. Ezzel mindazáltal nem adunk lábot azoknak a' gyermeki nyalánkſággal mindent valami eſzekben jut azonnal el-múlhatatlanúl erővel-is enni kívánó kényes betegeknek; ſem azoknak az értetlen betegekre vígyázóknak, a' kik féltvén, ne hogy az ő betegjek ha tsak fél nap nem ett, éhel meg-haljon, kereſve kereſnek az ő ſzámokra ollyan ételt, melly az egéſzségeſeknek ſzájokot a' jól lakás után-is meg-tsalhatná, és azt tsak nem erőſzakkal töltik a' betegeknek torkokba, keveſett ügyelvén a'ra, akármi köveſſe azután őket, tsak moſt egyenek valamit: úgy hogy a' ſzegény beteg, nem álhatván-ki elölök, kénteleníttetik enni abból-is, a' mit terméſzet ſzerint útál: Mellyel egyebet nem nyernek, hanem hogy a' nyavallya ſokkal terheſebb léſzen, későbbre múlik-el; ſőt mikor ſzinte el-múlnék, reménység kivül hirtelen meg-újul. A' trágyázott tzifra és ſokféle ételek a' Betegnek mindenkor ártalmoſok. Ugy az-is ha a' leg-jobbféle ételből magát a' meg-elégedéſen túl terheli. Mihellyet a' Terméſzet az ételt útálni kezdi, többet enni akkor nem tanátsos.

§. CCXXXIX.

Továbbá illő léſzen a'ra-is vígyázni, *hogy az ételt a' beteg ſzeme előtt ne kéſzítsék*. Mert ő miatt gyakorta, míg meg-kóſtolná, már meg-útálta azt. Jó leſz, míg enni kezdene, a' ſzáját és nyelvét a' forróságban egybe ſült 's meg-

's meg-vefzett nyáltól és takonytól meg-mosni, sőt ahoz való vékony hal tsontal, vagy meghasított tollu szárral *a' nyelvire ragadt motskot ottan ottan le-is vakarni.* Mert az az éteknek ízét-is el-rontja, magát-is meg-vefztegeti. Mikor éfik, az alatt és az után-is fél óráig, ha ereje szenvedheti, *jobb fel-ülni*, leg-alább a' derekát 's fejét félig fel-támogattatni. Mert egyébként erejek nem lévén az erős nyelésre, az étel nehezen szálhat a' gyomor fenekére. *Az igen el-erőtlenedett Betegeket* pedig így fel-ültetni, sőt tsak fel-emelt fővel fektetni sem bátorságos. Mert sok példáink vagynak, hogy őket ebből el-ájulás, sőt hirtelen halál-is követte, nem lévén az erőtlen szív elégséges így a' vért a' főre fel-hajtani.

§. CCXL.

Az *Ital*, valaminthogy azt a' meg-tsalni nem akaró 's hibázni sem tudó Természet a' forró Nyavallyákban a' Betegekkel az ételnél többire inkább kívántatja, úgy hafznosabb 's kükségefebb-is: még pedig a' *viz ital*, mellyet leg-inkább-is kívántat illyenkor a' Természet. *A' viz* elégséges egy summában a' szomjúságnak és forróságnak enyhitésére, a' testnek nedvesitésére, el-rothadásának meg-gátlására, és a' forróságot 's rothadást okozó mérges materiának ki-mosására, még pedig tsak egyedül, elégséges. Felettébb rútul hibáztak tehát eleitől fogva azok, a' kik attól való féltekben, hogy a' meg-izzadás, vagy ha a' bőr szinére valami ki-

akarna

akarna ütni, az a' víz ital által meg ne akadályoztatnék, a' forróságban el-fáradt és a' fomjúságtól el-epedt fegény Betegtől a' hideg vizet egéfzen el-tiltották. Sőt fokan a'val csak fájokat meg-öbliteni fem engedték. A' dolgokot jobban értő Orvofok előtt bizony ezer példákból világos az, hogy a' tifzta hideg víz ital, a' menyiben a' forróság miatt egyben kutzorodott és öfzve fzorúlt ereknek *fibrá*it lágyitja és eleveníti, a' vért vékonyitja, és meg-rothadni nem engedi, a' betegnek el-fakadt erejét tsudaképen meg-újította, és ő rajta a' megizzadást és a' himlőnek 's egyéb ki-ütni fzokott mérges nedvefségeknek ki-ütését ollyankor-is fegítette, mikor azt egyéb orvofságok véghez nem vihették. Ihatik azért a' beteg, kivált a' belső réfzeket égető és fzáraztó, és ezzel erős fomjúhozást fzerző forró hideglelésben, valamenyit kíván hátrán, még pedig nem melegen, vagy meg-főzve, hanem *tifzta jó hideg fris folyó vagy forrás vizet*, a' melly néki ebben az állapotban a' *Hippocrates*, *Celfus*, *Gálénus*, *Fr. Hoffmann*, *Boerhaave* 's más bölts Doktorok ítélete fzerint akarminémü patikai Orvofságnál többet fog hafználni. Arra mindazáltal vígyázzon, hogy ha erős hideg a' víz, vaftagon azt ne nyelje, és egyfzeriben gyomrát igen meg ne töltse. Mert ha a' nagyon meghevült belső réfzeket hirtelen erős hideg éri, az könnyen veszedelmes *fpafmus*okot vagy öfzve kutzorodáfokat okozhat, ebből pedig *obftructio*k 's

in-

inflammatiok fene es egyeb gonoſzok ſzármazhatnak. De talám azt mondod. (1. Még ſem bátorkodom főtelen innya a' hideg vizet, mert *nyerſeségével* és éleſségével, félek, hogy meg-árt. Kérlek ugyan, találd-ki, mi a' friſs folyó vagy forrás vízben az a' félő nyerſeség és éleſség? Nem egyéb bizony az, hanem a' bölts Teremtőtől a' vízben-is belé öntött elevenítő *aëres-aethereus ſpiritus*, az az, a' víznek leg-nemeſebb és haſznoſabb réſze; melly midőn a' főzésközben gőzbe ment, azzal a' víz mint egy meg-hólt, és az álló tó vízhez, vagy erejét el-veſztett borhoz haſonló lett. Azt mondod 2-*ſor*. Ha így van a' dolog, mi tehát az oka, hogy a' Doktorok még-is annyira iratják a' betegekkel a' ſokféle főtt vizeket? Ennek oká néhol az, hogy állott, nyálas, férges vagy másként meg-veſzett vizek vagynak, mellyeken a' meg-főzés ſokat igazit; néhol, hogy holmi különös orvoſi erőt-is ragaſztunk a' vízhez, néhol, hogy a' betegnek ízemét, ſzáját, kivált a' képzelődését meg-tsaljuk, több erőt gondolván az a' vízben ha ſzíne veres vagy ſárga, az íze-is előtte eſméretlen; néhol, és talám leg-gyakrabban a' ſokás. Azt gondolnák ugyan-is az Emberek, hogy ha a' Doktor a' Betegnek főtt vizet nem kéſzit, vagy nem ért a' nyavallyához, vagy ſzámba ſem véſi a' beteget.

§. CCXLI.

A' jóféle friſs folyó nagy forrás víznek azért

azért, ha igazat kell vallani, főzés ritkán kívántatik; Hanem ha a' betegnek belső részei igen érzékenyek, a' szeltől és *spasmus*októl gyakran háborgattatnak, vagy ő maga azt nyersen ártalmosnak képzeli, egy szelet piritot meleg kenyeret nem árt belé ereszteni.

Ha pedig a' víz állott, mint a' tókban, kútakban, gyenge forrásokban, és lassu mélly follyó vizekben szokott lenni, mint hogy az állásban a' víz hamar meg-nyúlósul, meg-poshad és férgesül, melly miá az a' hasat fel-fúvja, a' testet meg-terheli, a' vérrel sem elegyedhetik jól egybe; az illyen vizet meg-főzni szükséges. Mert ez által a' férgek-is benne meg-halnak, nyúlósága 's poshadtsága-is sokat múlik.

Ha áni's vagy kömény magot, vagy tzitrom, vagy narants, vagy fa hajat főzz-meg a' vízben, *inkább nem puffaszt, söt a' belső részeket egy kevésse erösíti és a' szelet üzi*: de egyszersmind gyengén melegit-is.

Ha *Scorzonera* és sóska gyökeret, vagy egyéb vért vékonyitó materiát főzz belé, *a' vérrel hamarébb 's jobban egyben elegyedik*.

Ha a' forróságban a' vér úgy egyben sült, hogy a' viz tsak magára a'val jól nem elegyedhetnék egyben (mellynek jele az, hogy a' víztől a' szomjuság nem múlik, hanem a' víz a' mint bé-itták, tsak hamar majd azon módon mégyen-ki a' vizellet, vagy a' verejték útján) a' jó vízben-is szükség vagy piritott kenyeret, vagy serpenyőben egy kevésse meg-pergelt tiszta árpát,

árpát, zabot, vagy meleg vízben a' liztitól jól meg-mosott árpa vagy zab kását, rezelt szarvas szarvat, *Tragachánta*, szilva vagy tserezsnye fa *gummit*, nagy májva és *scorzonera* gyökeret főzni-meg. Mert ezekből holmi hamar meg nem rothadó nyúlós materia menvén a főzés által a' víz közi, a' tartóztatja a' vizet, hogy a' testben tovább múlasson; és így azt miveli, hogy a' víz mind a' szomjúságot jobban ólthassa, mind a' testet inkább nedvesithesse. *Hippocrates* e' végre egy tojás fejérét habar vala két ejtelni hideg forrás vízbe. *Ha a' forróság és szomjúság igen nagy, és a' vér rothadásra készül*, (mellyet az erőnek el-szakadása és az ételbeli kívánságnak el-vesése ki-jelent) tzitrom lével, egressel, veres szöllővel, etzettel, saletrommal, bor kővel, *salis*, *nitri*, vagy *vitrioli spiritus*sal, vagy valami savanyu borral, és savanyu Juleppel meg-elegyiteni a' vizet akár nyersen, akár zabbal főve, sokat használ. Az izét-is lehet egy kevés szín, vagy nádmézzel kedvesebbé tenni.

Ha a' forrósággal együtt száraz köhögés-is van, jó édes gyökeret, figét, malo'sa szöllőt, vagy két három szem azzu szilvát főzni a' vízben.

Ha forrósággal fájdalom és álmatlanság vagyon. Ugorka, dinnye, tök, mondola, fejér, vagy ha a' nints, fekete mák magvakból, tiszta árpával főtt vizzel hidegen tsinálj tejet, és egy kevés saletrommal 's nádmézzel elegyitsd-fel.

Ha

Ha ſzemed akarod a' víz ſinével gyönyörködtetni, főzz a' vízben néhány mag *Coccionellát*, veres ló sóska gyökeret, veres *ſantalum*ot vagy ſent fát, és ſép veres ſine léſen: a' fa haj pedig és a' ſáfrány sárgán feſtik azt.

Sydenhám *a' vér tsipőſ[illegible]gének, forróságának és a' ſomjúságnak óltására*, nevezeteſen a' himlőben, és a' mej és óldal fájásban, három réſz friſs forrás vízből, és egy réſz édes téjből kéſzítetett italt, igen haſznoſnak mondja. *Boerhaave*-is ezen állapotban mind ezt, mind a' ſavót kevés nádmézzel és ſalétrommal elegyitve nagyon jovalja.

Hippocrates régen az illyenekkel méh ſert és mézes etzetet itatott. A' jól kéſzült, tiſzta 's vékony zab és árpa ſer ſem vólna ártalmos. De a' mi közönséges ſerünk, mivel nagyon meg-puffaſzt és terhel, nem igen bátorságos.

§. CCXLII.

A' mi a' *meleg viz vagy Herbathe* hörpölést illeti; azt minden forró nyavallyákban tsak nem ſüntelen gyakorolják a' betegek. Igaz-is, hogy midőn a' forróságot valami belső réſznek *inflammatio*ja okozta, vagy tsak a' *ſpaſmus*ok háboritották-fel a' vért, mint az *árénában*, kőſvényben, kólikában, fattyu óldal fájásban; vagy a' forróság a' *perſpiration*nak meg-rekedéséből és a' sós nedveſségnek a' vérben lött el-ſaporodásából vagyon, mint ſokott lenni a' nátha hideglelésben, a' meleg viz hörpölés, a' me-

menyiben a' *ſpajnaſ*okot ſzépen tsendeſíti, a' ki-gőzölést nagyon ſegíti, és a' sós 's taknyos nedveſségeket hatalmaſon oſlatja, a' hideg víz italnál haſznoſabb. Illyenkor a' ſzomjúság óltására a' Kávét-is ditséri *Boerhaave*.

De *midőn a' forróság a' vérnek vagy ſpíritu*ſ*oknak közönséges fel-gyúladásából, vagy az epének meg-rothadásából támadt* (mint ſzokott lenni akkor, mikor a' belső forróság, a' ſzáj ſzáradás és a' ſzomjúság igen nagy, az erő hirtelen igen el ſzakadt, az ételbéli kívánság el-veſzett, az elme el-tsüggedett, a' betegek sárvizet hánynak, a' haſok nagy rágáſſal mégyen: *(a' meleg víz* a' vérnek és epének rothadását ſiettetné 's következésképen a' nyavallyát-is öregbítené: a' mint hogy ő maga-is a' nem hibázható terméſzet a' meleg vizet illyenkor felettébb útálja, a' hideget ellenben ki-mondhatatlanul kívánja. A' belső réſzeknek égésével, és a' ſzájnak felettébb való el-ſzáradásával járó erős ſzomjúzás mindenkor félelmes: Ha a' betegnek ſzája és nyelve erőſſen meg-ſzáradott, még ſem ſzomjuzik, bizonyoſon veſzedelmes.

§ CCXLIII.

Hátra vólna, hogy ſzóllanánk a' *Borról* is, ha t. i. *lehetné a' forró nyavallyában lévő embernek azt innya adni*. De mivel ezt a' Kérdést már az Első Könyvben § CCXL. meghatároztuk, itt kár nélkül el-mellőzhetjük. Ugyan tsak ſzükség azt itt-is meg-jegyzeni: Hogy ha a' forróság felettébb nagy, a' bőrnek

ſzine ſzáraz és éles, a' beteg erőſſen hánnya veti magát, a' feje erőſſen fáj, fántá'siákkal tellyes, nem alhatik, a' *pulſus*sa erős, kemény 's ſzapora, Bort adni néki épen nem lehet. De ha ezek ő benne így meg nintsenek, a'nyivalis inkább, ha a' betegnek minden ereje hirtelen elſzakadt, ha ottan ottan ájulni kézül, ha az orbántz, himlő, vagy peréts a' terméſzet elgyengüléſe miatt jól ki nem üthet, ha a' beteg mindenkor borral ſzokott élni, kivált ha már meg-is kezdett vénülni, a' kevés jó, fejér vagy sárga ſzinü bor néki nem tsak nem árt, sőt ſzükséges, és ſok Orvoſságoknál haſznoſabb léſzen.

A' bornak a' forró nyavallyában ſzokáſa ellen rendkivül való kivánáſa, ſokakban meg-gyógyuló *pleuritist*, az aſzonyokban pedig viſelőſséget jelent.

§ CCXLIV.

Az Étel és az Ital után leg-többet árthat és haſználhat a' forró nyavallyában az *Aër*, a' menyiben t. i az hideg, meleg, ſzáraz, nedves, tiſzta, tiſztátalan; tsendes, háború 's gyakran változó. *Ha az öſz ködös és esös, a' tél nedves meleg, és többire délről fúvnak a' ſzelek, a' tavaſz rendinél melegebb, ſok roſſféle forró nyavallyák uralkodnak, kiváltt öſzre kelve. Ha a' tél állhatatlan, ködös, nedves, sáros, a' tavaſz gyakor ki-áradáſokkal, a' nyár esözéſſel, hideg éſzaki ſzelekkel telik el, öſzel-is ſok nagy esök, havazáſok, és zuzmarázok léſznek, mindenféle veſzedelmes himlözéſektöl félhetni*, így ir a' nagy *Fr. Hoffmann*: A' meg-gyógyuláſra-is igen ſokat tehetnek az *Aër*nek minémüségei.

Mert *az igen hideg, nedves és tiſztátalan aer* a' *perſpiratiot* és izzadást, a' melly által leg-egyenesebben 's jobban ki-tiſztulhatna a' forróságot ſzerző materia, meg-gátolja, a' himlőt, orbántzot ki-ütni nem engedi: *az igen meleg és ſáraz* a' nedvességeket a' teſtben felettébb felgyúlaſztja, meg-tsípőſíti, és a' ſok izzaztáſſal meg-sűríti, a' beteget el-erőtleníti, és a' természetet a' nyavallya meg-győzésére elégtelenné téſzi: a' meleg nedves *aër* el-rothaſztja a' nedveſségeket, és hírtelen meg-öli az Embereket. Felettébb veſzedelmeſen tselekeſznek azért, a' kik a' ſzegény beteget *a' ſok ágy leplekkel és a' környyen bé-melegitett kazakkal* tsak nem meg-fullaztják. A' középen való járás itt-is leg-haſznoſabb. Innén a' mái értelmeſebb Orvoſok még a' himlőző beteget-is, ha ereje engedi, az ágyból minden nap meg-engedik felkelni, az ágyban-is jobban bé nem takarják, mint egyébkor, a' Házat ſem melegíttetik ſzámokra inkább-bé, mint a' több ott lakóknak kívántatik: sőt mikor ſzép tiſzta tsendes idő vagyon, az ajtókot 's ablakokot-is gyakran ki-nyittatják, hogy új *aër* meheſſen bé a' házba.

§. CCXLV.

A' *roſz gözök*-is, mellyek réſz ſzerint a' beteg teſtiből, emésztetjiből és vizelletiből, réſz ſzerint az ő reájok vígyázókból gőzölögnek-ki, mind magoknak a' betegeknek, mind a' körülöttök múlatóknak igen ártalmoſok. Azért a' betegeknek házakot, ruháikot gyakran tiſztogatni,

gatni, jó ſzagu füſtölőkkel meg-füſtölni, 's meg-ſzárogatni, az ő ſennyes, motskos, nyirkos, dohos ágynéműjöket, öltözeteket tiſztával 's ſzárazzal fel-is tserélni igen ſükséges. Igy bizony ſokkal könnyebben 's hamarébb lefolly az ő Nyavallyájok; a' körülöttök múlatók-is a' nyavallya el-ragadásától nem a'nyira félhetnek. A'ra mindazáltal illő vígyázni, hogy midőn vagy ſinte izzadni akarnak, mellyet bőrök meg-lágyuláſa és nyirkoſodáſa elöre meg-jelent, vagy már az izzadtságban vagynak, vagy az orbántz és himlő ütni kezd-ki, sőt azután-is, míg a' himlő ſonnyadni nem kezd, őket meg ne háborittsák, új 's híves ruhákba ne öltöztetſék: azután-is midőn ruhájokot változtatják, azokat elöre jól meg-ſzárazſák, melegitsék és füſtöljék; mikor ágyakból őket fel-vészik, a' ſéltől és erős meg-hüléſtől óltalmozzák. Mert ſemmi olly hamar és olly gyakran a' forró nyavallyákból gyógyuló betegeket nem *recidiváztatja*, mint a' ſok étel, kiváltt a' hús étel, és az ő el-gyengült teſtöknek a' ſéltől 's hidegről való által verettetéſe, kiváltt láboknak és fejeknek erős meg hüléſe, a' mint azt ha a' rövidség engedné, ſok példákkal meg-is bizonyithatnók. Mellyre nézve midőn már jobban érzik-is magokot, nem tanátsos nekik az ágyat mindjárt oda hagyni, és akármi ſép időben is a' ház kivül ſokat múlatni. Nem hasznos a' forró nyavallyákban fekvő betegeknek az-is, midőn őket ſokan láto-

gat-

gatják. Mert azoknak gőzitől és lehelletitől-is a' házbéli *aër* ſokat tiſztátalanul. E'felett a' betegek a' látogatóknak beſzédjekre és ſzavaikra ügyelvén, magokot meg-erötelenitik. és elfáraſztják; ſokſzor az idegenek jelenléte miatt a' terméſzetnek romlásával emésztetjeket és vizelletjeket tartóztatják: midőn magoknak-is hol ehez, hol amahoz kell ſzólniok, fejek el-kábul, nyelvek el-ſzárad, vérek fel-gyúlad, erejek el ſzakad és rendkivül meg-ſzomjuznak. Leg-jobb azért az illyen betegeknek a' tsendeſség. Nevezetesen az erős fő fájáſſal, és hagymázzal járó nyavallyában a' betegnek ſe ſzóllani, ſe nezni, ſe valamire ügyelni nem kell, hogy az érzékenységek egéſz nyúgodalomban leheſſenek. Innen leg-jobb nékik félre való homállyos hellyen fekünni, mivel még a' világoſság-is neveli a' főnek fájdalmát.

§. CCXLVI.

Az álmotlanság és az nyúghatatlankodás a' vért az egéſzséges emberben-is fel-gyúlaſztják és meg-tsípőſitik; a' nyival inkább azokban, a' kik már egéſz tűzben vagynak, mit nem tehetnek. Bizony tsupán tsak ezekből végső romlás ſzámtalan ſokakra következett. A' tsendes álom és nyúgodalom ellenben egéſzen meg-öntözi a' teſtet, és mint a' hajnali harmat a' nappali hévségben el-hervadt plántákot, úgy meg-éleſzti a' nagy forróságban el-epedt belső réſzeket. A' honnan nem-is lehet azt ki-mondani, melly nagy kívánsággal óhajtsa a' forró nyavallyáknak

tüzei közt kinlódó szegény beteg, hogy ő bár tsak fel órátskát szenderedhetnék, és ha valamit alhatott, melly igen örül ő annak. A' Gyermekek és a' forróbb természetü emberek közül, a' leg-forróbb nyavallyákból tiſztán tsak a' tsendes álom által minden Orvoſságok nélkül ſokan gyógyúltanak-meg. Az álmot azért és a' nyúgodalmot minden módon keresni kell a' forró nyavallyában lévő embernek, tsendességgel, halgatáſſal, láb vizekkel, álmot szerző és fájdalom enyhitő ételekkel, italokkal, kötőkkel és Orvoſságokkal, mellyekről már a' CC-XIX-*dik* §-*ban* emlékeztünk. Azönközben mindazáltal szükség azt-is tudni, hogy az erőtlen 's takonnyal tellyes teſtü embereket, kivált a' gyermekeket és a' vén embereket, a' forró nyavallyákban gyakorta felettébb való álmoſság boritja-el, úgy hogy erővel-is alig lehet őket fel-ébreſzteni; ha szemeket fel-nyitják-is, azon pillantatban megint el-alusznak. Ez igen félelmes állapot, mivel a' természetnek rendkivül való el-gyengülését jelenti, és könnyen vagy veszedelmes hagymázzá, vagy örökös álommá válhatik. Nem-is élteti az illyen álom semmit a' beteget, hanem minél tovább tart, mind annál inkább bádgyasztya és erőtelenitti. Ezt azért tizni és távoztatni kell.

Ha a' beteg mint egéſséges korában ſokott, úgy fekſzik, egyik óldaláról a' másra könnyen fordúl, fel is ülhet, tsendesen alusik és az álomtól újjul, a' nyavallya nem veszedelmes.

De

De ha ſokáſa ellen haſmánt fekſik, vagy tsak hanyot fordul; a' lábaira ottan ottan letsúſz, hogy térdei fel-ſugorodnak; az ágy ſélire ki-máz; a' lábait mezitelen-is, mintha fel akarna kelni, le-ereſzti, és jóllehet ereje nintsen, még-is fel-kelni igyekezik; a' takarózot minden ſzemérem nélkül magáról el-hányja; karjait és lábait a' hová el-veti, mint a' dög, ott marad; a' feje, ha fel-emelik, ide tova dől; ſzáját, ſzemit ſokáſa ellen, (ha az erős hányás, vagy has-menés nem bádjaſztotta akkor-el) mikor aluſzik, félig nyitva tartja. Nem külömben ha a' beteg igen tsendeſen vagyon, és a' körül lévőknek jelengeti, hogy ha tsendeſség-lenne, ő majd el-alunnék, azonközben halgat, a' falfelé fordúl, ſzemeit bé-húnva tarrja, nem aluſzik; ha meg-ſólitják, ſzemeit fel-pillantja, de mindjárt ismét bé-húnyja; kezeit tsendeſen és mintegy lopva mozgatja, mintha tapogatás vagy babirkálás által akarna keresni valamit, ekkor a' végső romlás igen közel vagyon.

§. CCXLVII.

A' Teſtnek illendő tiſztuláſáról-is nagyon függ a' forró nyavallyában lévőknek és az abból gyógyulóknak állapotjok. A' *has ſorulás* mindenkor ártalmos. Mert a' belekben a' belső hévségtől meg-rothadt ganéj mérges gőzivel az egéſz vért felettébb fel gyúlaſztja, és mint vetett kováſz, rothadáſra vonja. E're nézve azokban-is, a' kik himlőzni akarnak,

kivált ha vérzések és a' fejek-is fáj, nem bátorságos ezt tsak egy nap-is ſorulva hagyni; hanem a' Terméſzetet holmi lágyitó ételekkel, kriſtéllyekkel, meg-főtt húſos ſúlva, apró malo'sa, *Tamarindus* és *Caſia* gyümölts lévben elolvaſztott mannával vagy Ángliai sóval vagy egyéb efféle gyengén *laxáló balſamica pilulákkal* ſükség ſegiteni. Minden forrósságban jobb, ha a' has egy kevéſsé kelletinél hígabb, mintha meg van ſorulva. Sőt ſokſor az emberek az egy has menés által gyógyulnak-meg a' forró nyavallyákból.

Hanem, ha a' nyavallyának kezdetivel a' has mindjárt rendkivül meg-indul, az erőt igen el-fakaſztja, 's ſokáig így marad, úgy veſzedelmes; mert a' terméſzetet a' nyavallyát ſzerző méregnek meg-győzésére és ki-tizésére elégtelenné téſzi. Innen kivált a' himlőben, orbántzban, peteſsben, peſtisben, a' hol a' bőrön kén ki-tiſztulni a' méregnek, ez igen félelmes; és ha lehet, minél hamarébb meg-kell állitani.

A' *Vizellet*-is egyik nevezetes út és eſzköz, melly által a' forro nyavallyák ki-tiſztulnak. Azért ez-is, ha az italhoz képeſt bővön mégyen, jó; ha pedig meg-akad, vagy igen kevés, veſzedelmes.

Ha a' nyavallya elein a' vizellet igen vaſtag és zavaros, és ha áll-is, úgy marad; jele, hogy a' tiſztátalanság ſok a' teſtben, melly miá a' nyavallya ſokáig fog tartani. Ha egy-

ſzer-

ſzersmind maga a' beteg-is igen erőtlen, halált jelent.

Ha igen tiſzta, és ha áll is, ſemmi ſeprőléket nem téſzen-le, akar mi ſzínü légyen, roſſzat, az az, a' nyavallyának nehéz voltát jelenti.

Ha előſzer ugyan tiſzta vólt, de az állásban magától meg-zavarodott; nem épen veſzedelmes, de hoſſzas nyavallyát mútat. Ugy az-is, a' mellynek tört tégla forma ſeprőléke léſzen.

Ha a' vizellet zavaroſon botsáttatik, az állásban pedig ſok fejér könnyü ſeprőléket téſzen-le, jóval bíztat. Ha vékonyon botsáttatik, és vékony pelyhe forma ſok fejér ſepreje léſzen, annál jobbat jelent.

Ha igen veres a' húgy, nagy belső forróságot; ha igen büdös, a' vérnek rothadáſra kéſzülését jelenti 's a' t.

A' ſzájnak rendkivül való ſzáradáſa és a' nyálnak el-fogyáſa ſem jó a' forró nyavallyákban. A' gyakor pökdöſés a' hagymáznak postája. A' vékony viz forma, sárga, verhenyő, feketés 's tarkás büdös nyál, úgy az-is, a' melly munkával, fájdalommal vettetik-ki, félelmes. Ellenben a' fejér, tiſzta, nem igen nyúlós, nem ſzagos, egy ſzínü, könnyü 's könnyen ki-pökhető nyál jóval bíztat.

A' sárga és vérrel kevéſé elegyes flegma, a' *pleuritis*nek négy első napjain, hamar gyógyulást jövendöl.

A' kéſerü 's tsipős nyál a' tüdőknek roſſ állapotját mútatja: a' Himlőben pedig negyed napon túl jónak jele.

A' *perſpiratio* vagy láthatatlan ki-gőzölés a' forró nyavallyákban előre meg-reked, ezzel nagyon-is nevekedik a' nyavallya. Hanem bizonyos napok alatt meg-fórrván mintegy a' vér, bőv *izzadtság* által pótoltatik-ki. E' pedig rend ſerint a' 3-*dik*, 5-*dik*, 7-*dik*, 9-*dik*, 11-*dik*, 14-*dik*, 17-*dik*, 20-*dik*, 27-*dik*, 34-*dik*, leg-tovább a' 40-*dik* napján ſzokott a' nyavallyának meg-eſni, mint azt *Hippocrátes* már régen ſok példákból fel-jegyzette: a' honnan ő ezeket *Criticus*, az az meg-ítélő, vagy ſententziát mondó napoknak-is nevezte.

Ha ez az Izzadtság éjtſzaka a' nevezett napokon a' börnek előre való meg-lágyulásával melegen és bővön ütött-ki, a' belső részekben a' fórróság és a' ſzomjúság ez által tapaſztalható módon enyhült, a' teſt könnyült és az erő újjult, minden jót reménylhetni.

De ha a' nyavallyának kezdetivel a' beteg mindjárt izzad, a' fórróság és ſzomjúság ez által nem múlik, az erő nem újjul, sőt inkább fogy, a' börnek ſine fóvány, így a' nyavallya ſokáig el-tart. Ha a' verejték vagy igen meleg, vagy hideg és ſzintelen foj, kivált ha tsak a' homlokán és a' nyakán vagyon, halállal végeződik.

§ CCXLVIII.

Utólyára láſſunk már egy két ſóval a'-ról-is *mi módon lehetne minden forró nyavallyákat*

kot el-kerülni. A' közönségesen, az az, e' vagy ama' helységben csak nem az egész népen uralkodó forró nyavallyák többire az *aërnek* ottan előre lött különös meg-vesztéséből erednek. De a' beteg testéből ki-jövő gőz-is majd minden forró nyavallyában ollyan, mint a' mérges kovász, melly a körül lévő *aërt* eltölti: a' mellyet midőn az egészséges emberek a' lélekzetés által a' tüdőjökbe; a' nyál, étel, ital által a' gyomrokba; a' bőrnek külső színén mindenütt a' bé-szívó erecskék által egyenesen az egész vérekbe bé vésznek, minden nedvességeket ő bennek egyszersmind fel-gyúlaszt, és a' maga vesztettsége szerint meg-veszt. Az illyen forró nyavallyáknak el-távoztatására azért leg-bátorságosabb és bizonyosabb út, ha az ollyan meg-veszett *aërü* hellyről jó elein távól levő egészséges hellyre szállunk, és onnan a' dig vissza nem térünk a' nyavallya egész elmúlása utánn-is, míg az *aer* ott tökéletesen meg nem tisztult: az ollyan betegekkel, sőt még a' körülöttök forgokkal-is nem társalkodunk; egy házba, kivált közel, a' beteggel nem múlatunk; sőt azután-is, míg a' házat, a' hol a' beteg feküdt, jól ki nem tisztították, füstölték és fellőztették, bé nem megyünk, a'nyival-is inkább az ő ágynémi jókkel, ruházatjokkal, mellyben feküdtek, sok esztendők múlva-is nem élünk. Mert sok példáink vagynak, hogy ezekből sok esztendők múlva-is el-ragadtak az effele dögleletes nyavallyák. Leg-hamarabb pedig és leg-bővebben

a'

a' dögleletes mérges gőzt a' gyapju és gyapott materiák vészik magokhoz, kivált a' mellyek egyébképen-is vaſtagok, motskoſok és 'ſiroſok. A' vékony fellyem ruhák pedig leg-bátorságoſabbak. Ezeket-is azért illő elménkben tartani.

Ha pedig az idején korán való el-ſalaſásban módunk nintsen, az *aert*, mellyben múlatunk, igyekezzük minden módon tiſztán tartani, és abból azt a' mérges gőzt ki-törleni. Mellyre ha künn benn holmi ſáraz és könnyen égő materiákból nagyon lángoló tüzeket gerjeſztünk, ſobáinkot 's ruháinkot büdöskővel, puska porral, gyantával, tömjénnel, ſurokkal gyakran meg-füſtöljük, vagy meleg téglára öntött erős etzettel meg-pároljuk, igen ſokat haſznál. E' mellett éljünk mértékletes józan életet. Az eledelek nemei közt pedig egyéb régen meg-ſzokott eledeleinkel meg-maradhatunk; hanem ſok mézeſt, ſalonnát, diſznó húſt, bé-ſózott és fel-füſtölt halakat és húſokat, kövér ségeket, lágyabb húſu halakat, minémü a' hartsa, menyhal, tsík 's a' t. éretlen gyümöltsöket, és egyebeket, a' mik igen nehéz e-méſzthetők, és hamar meg-veſző tiſztátalan vért tsinálnak, ne együnk; mivel azok a' *peſtis*ben és egyéb erős forró nyavallyákban igen ártalmoſoknak tapaſztaltattak.

A' Bor ital mértékletelen, sőt midőn valami ſomoruság ér bennünket, bővebbetskén-is, igen haſznál, minthogy a' bőrön való ki-gőzölést, mellynek meg-rekedésénél illyenkor nem

lehet

lehet vészedelmesebb, hatalmason segíti. Ugyan ez okból gyakorta egy egy kevés terjéket-is venni, vagy örmény gyökeret és narants hajat rágogatni, és sokat dohányozni, felette hasznos *praeservativának* tartatik. Hogy szájunkon és orunkon a' dögleletes méreg belénk ne mehessen, ha mi bé-ment, az-is a'nyira ne árthasson; nyálunkot, mellyet az a' méreg különösön szeret, mikor ollyan hellyt vagyunk, kivált éhomra, le ne nyeljük; etzettel szájunkat ottan ottan öblögessük, orrunkal-is azt szagoljuk, sőt fel-is szippantsunk, reggelenként üres gyomorral soha-is házainkból ki ne menjünk, vagy a' míg két három kalányni jó etzetet magára, vagy egy mogyoróni Terjékkel bé nem vészünk.

A' Törökök a' *peslis* és egyébb forró nyavallyák ellen tzitrom lév itallal sokták magokot védelmezni. A' Galitzkő olaj és *spiritus*, és a' budöskő *spiritus*-is tiszta forrás vízben a' nyit tseppentve, még a' vizet jótskán megsavanyitja, nagyon ditsértetnek. Igaz az, hogy a' vér megrothadásának, melly a' forró nyavallyákban leg vészedelmesebb, az efféle savanyusagok nagy akadállyára vagynak. Továbbá hasunk tisztulásit-is mindenkor középszerüen tartsuk; mert mind a' has sorulás, mind a' has menés segitenek e' nyavallyákot. Mindenekfelett, testünknek erejét igyekezzük jó állapotban tartani; mert ha egyszer a' Természet elgyengult, minden hijában való. Azért illyen idő-

időben a' tobzódáſnak, reſzegeskedéſnek, álmotlánságnak, gyakor *Venus*nak, ſzügségtelen érvágatáſoknak, erős *purgátio*nak és hánytatóknak, ſok gondoknak, haragoskodáſnak, ſomorkodáſnak hellyt mi magunkban ne engedjünk. Számtalan példákból tapaſztalt dolog, hogy a' kik önnön magokat előre akármi úton 's módon el-erőtlenítették, kivált azok, a' kik a' nyavallyától 's haláltól való félelemnek miatta ſzüntelen való félelmek és ſomorkodáſok közt töltötték idejeket; a' dögleletes nyavallyáktól ritkán menekedtenek-meg, és ha abban bele eſtenek, többire el-húltanak. Ellenben azok, a' kik bízván az UR ISTENnek jóságában, magokot és minden dolgaikot az ő Felsége ſzabad és bölts tetzésére bízták, és vídám elmével, bátor ſzível vóltanak, ritkábban betegedtenek-meg 's ha meg-betegedtenek-is, többire hamar 's könnyen meg-gyógyultanak. Mind ezekre a' *praeſervatívá*kra a' *Cholericum* és *Sanguineum temperamentum*mal bíróknak legnagyobb ſzükségek vagyon; mert az ő vérek a' dögleletes mérges kováſznak el-kapására legalkalmatoſabb. A' honnan úgy-is látjuk, hogy az illyen forró nyavallyákban gyakrabban a' gyermekek és a' véreſebb if jú emberek hullanák-el. Lásd azokat-is, a' miket fellyebb a' CLX-dik §-ban a' meg-vetett *aer*ü hellyeken múlató Katonáknak, és az Első Könyvben a' LXXX-dik §-ban a' meleg és nedves *aer*nek árſzalma ellen jovallottunk.

A'

A' *gyengébb*, és a' mint hívják, *járovány Forró nyavallyák ellen*, minémüek a' mejj és óldal fájások, és a' nátha, 's másféle hidegle-lések, mellyek őszszel és tavasszal külömb külömb ábrázatban uralkodnak; föként a' nedvesebb és hidegebb testü embereken, de nem el-ragadók, leg-hasznosabb *praeservativa*, ha testünket mindenkor egy forma mértékletes melegben tartjuk; a' ködös, híves, szeles, esős időben a' házban múlatunk, gyomrunkat nehéz emészthető 's könnyen meg-veszhetö savanyu, tésztás, tejes eledelekkel egykor-is, de kivált mikor esős, ködös, lágy idő van, meg nem terheljük, erössen fel-melegedett testel le nem vetkezünk, a' hideg földön nem heverünk, igen hideg vizet nem iszunk, a' melly a' harag, hányás és *purgatio* után leg-veszedelmesebb: ha mi bőrünk szinére ki-üt, azt idö előtt vissza nem verjük; régi follyó sebeinket béforrani nem engedjük, a' saletrommal, vígyázással, részegeskedéssel, *Venus*sal, bú bánattal, érvágatásokkal, erős *purgátio*kkal, hánytatók és izzaztókkal testünket el nem erötlenitjük: egy szóval mindazokot, mellyek a' láthatatlan gőznek szabad tisztulását mi rajtunk meg-akadály oztatják, szemesen el-kerülik. Hogy ezek a' nyavallyák nagy erőt ne végyenek, sőt a' Természettől önként meg-gyógyittassanak, a' rais e' *diaeta* szorossan meg-kivántatik.

§. CCXLIX.

Edig a' forró, vagy hamar le-follyó Nya-

Nyavallyákról; lássunk már a' *hoszszas*, *vagy az embert sok időkig el-nyomorgató Nyavallyákról*. Ezeknek nevek és ágok bogok jóllehet sokféle lék, de egy a' kút-fejek, úgymint a' *Természetnek*, vagy a' forró nyavallyák, vagy a' hoszszas rosz *diaeta* miatt lött *el-gyengüléſe*. Ezen el-gyengüléſnek három közönségesebb okai vagynak, t. i. *a' nedveſségeknek rendkivül való meggyüléſe; meg-fogyáſa, és meg-veſzéſe*, melly hol magában támad, hol a' két elsoból származik. A' *meg-veſzés* ismét négyféle, *meg-takonyosodás vagy vizesedés, meg-sürüdés vagy vaſtagodás, meg-tsipösülés vagy sósulás* és *meg-siroſodás vagy meg-kövéredés*. Ezek szerint tehát a' hoszszas nyavallyákban tartandó leg-haznosabb *diaeta* a' légzen, hogy azokot, mellyek e' vagy amaz úton a' Természetet el-gyengitették, ezután el-távoztaſſuk; és ollyanokkal éljünk, mellyek a' Természetet illendoképen erősitik. Ezeket pedig annál szükségesebb légzen hellyesen megtselekednünk, minthogy ezeknek meg nem tsendesedése nélkül a' nyavallyán egyszer alól esett Természet soha fellyül nem kerekedhet. A' patikai szerekhez-is itt kevesét bízhatni. Mert nehéz ollyan Orvoſságot találni, melly a' hoszszas nyavallyáknak gyökereit hamar kirthaſſa; és midön azt ezzel-is, amazzal-is próbálgatjuk, a' gyakor fel-háboritás által a' Természetet sokszor még inkább el-erötlenitjük. De ha Orvoſságot találhatnánk-is, hamarébb reá ún azoknak vételére és fizetésére a' beteg, mint

mintſem ő meg-gyógyulna: Ide járul, hogy a' hoſſzas nyavallyákban, minthogy a' nyavallya-is ritkán fogja az embereket olly keményen, mint a' forróban, a' halál-is távulabb áll, ritkán ſollyamodnak az Orvaſokhoz; ha ſollyamodnak-is, többire ollyankor, mikor már a' Természet hátat vetett, a' midőn a' leghatalmoſabb Orvoſság-is kevéſet ſegíthet. Sokkal bátorságoſabb azért a' hoſſzas nyavallyákban a' *Curat*-is a' jó *diaetával*, mint ſem az Orvoſságokkal fojtani. *Temperantia ab illecebris vitiuum ſummum eſt in morbis Chronicis remedium*, így ír *C. Piſo L. de Coll. Ser.* Az az. A' ſáját tsalogató ételektől való meg-tartózkodás leg-főbb Orvoſság a' hoſſzas nyavallyákban. A' nagy *Fr. Hoffmann Op. T. III p.* 381. még többet mond: *Ego ipſe ſaepius in multis Chronicis affectionibus, praeſertim vero in hypochondriaco et ſcorbutico malo depellendo, certiſſimum deprehendi illud Celſi: Optima interdum medicina eſt medicamento non uti.* Az az: Én magam gyakran ſok hoſſzas nyavallyákban, nevezetesen a' *hypochondriácá*ban és a' *skorbutus*nak meg-gyógyításában bizonyoſnak találtam *Celſus*nak ezen mondását: *Leg-jobb Orvoſság néha Orvoſsággal nem élni.*

§. CCL.

Hogy pedig a' hoſſzas nyavallyákban tartandó *diaetát* fundamentumoſon 's röviden megértheſsük, leg-jobb lészen azt az említett három közönséges okok ſzerint rendel elé adni.

A' mi az elsö okot, úgy mint, a' Nedvességeknek felettébb való meg-gyülését illeti: E'röl az Elsö Könyvben a' CCCLXV-dik 's az ezt követö két §-sokban már ſzóllottunk; majd alább-is, midön az egéſzség körül eshető apróság változáſoknak füventiben való el-háritásáról értekezödünk, fogunk ſzóllani; itt azért tsak ebben hagyjuk.

Máſodik közönséges oka a' hoſzſzas nyavallyáknak a' *ſzükséges nedveſségeknek meg fogyatkozáſa.* Ez a' hoſzſzas ſinlödesböl, az éhezésböl, ſok vér el-fojásból, hasmenésböl, hányásból, izzadásból léſzen; és erö el ſzakadást, ájulást, elſoványulást, el-sárgulást 's a' t. hoz magával. Ez ellen azért ollyan ételek és italok kívántatnak, mellyek a' vért és a' *ſpiritus*okot legjobban ſzaporítják, és minden rágás es gyomorbéli eméſztés nélkül a' vér közi egyeneſen által költözhetnek. Illyenek már az egéſzséges és jó eledelekkel élö ifjú Aſzſzony Embernek teje, kivált midön az emlöjéböl maga ſzopja ki azt a' beteg. Ez után van, a' ſzamár téj és ketske téj. Az új 's még meleg tojáſnak fejére meg a'nyi vizzel jól öſzve habarva, megsütés nélkül. A' tsirke, tyúk, kappan, borju, bárány és ifjab jó húsban lévö állatok minden kövérségtöl gondoſon meg-foſztattatott, azután jól meg-rontatott, jól bé-fedett fazékban eröſſen meg-fözött húſainak minden tajtéktól ſzorgalmatoſon meg-tiſztitatott meleg levek magokra, vagy egy kevés ſavanyutska ízü

jó

jó borral, vagy friſs tzitrom lével, vagy tojás ſzékivel-is fel-ereſztve, és fa hajjal meg-fűſzerſzámozva, meg piritott jó 'semlye ſzeltre vagy mor salékra öntve. A' *deſtillált* fa haj viz; fojtóſotska ízü veres, vagy fejér jó ó bor; a' nyúgodalom; álom 's t. effélék. Lásd azt-is, a' mit az Elsö Könyvben a' CCLXXVII-dik §-ban az éhezéſröl írtunk vólt.

§. CCLI

De minthogy a' Nedveſségéknek mind felettébb való meg-gyűlését, mind meg-fogyatkozását, azoknak *meg-veſzéſe* gyakrabban meg-is elözi, követi-is; lepjünk által a' hoſzſzas nyavallyáknak *harmadik* és leg-közönségeſebb okára, úgy mint az *éltetö és tápláló nedveſségeknek meg-veſzésére*. E' rend ſzerint a' *Gyomor el-gyengüléſſel* együtt jár; söt többire a' vér meg-veſzésének a' *Gyomor erötlenségéböl ſzármazó roſz eméſztés* a' leg-elsö oka. A' hoſzſzas nyavallyák ellen tehát mind a' *praeſervaló*, mind a *Curáló* leg-haſznoſabb *Diaetá*nak közönségeſen *leg elsö Regulája* a' léſzen.

Azokot, mellyek a' gyomrot el erötlenítik, távoztaſſuk; és ollyanokkal éljünk, mellyeket a' gyomor erötlen állapotjában-is könnyen 's jól meg-eméſzthet, söt a' mellyek által újra meg-eröſittethetik.

El erötlenitik a' Gyomrot a' forró nyavallyák, hoſzſzas hideg-leléſek; az éhezés, a' gyakor erös *purgatiok* és hánytatók, a' nagy vérfollyáſok, a' gyakor *Venus*, a' ſok téſztas, erös

etzetes, leves, igen síros és kövér, fötelen és sultelen, durva, zíjas, enyves, nyálas, hideg terméſzetü eledelekkel való hoſſas élés; a' gyomorban a'dig, míg meg-emésztődhetnek, el-rothadni ſzokott édes nyári gyümöltsök, állott húſok és halak; meg-veſzett tojáſok; az ételnek jól meg nem rágáſa, a' gyomornak gyakor meg-terheléſe. Étel után mindjárt teli gyomorral való dolgozás, akár teſt, akár elmebéli légyen a' munka; a' gyakor réſzegeskedés, kivált az éhomra való bőv égetbor ital, és borozás, a' ſok erős kávé és herbathé ital, a' ſok pipázás, a' meleg és nedves déli ſzelek; a' lábaknak és a' haſnak gyakor fázódáſa, a' ſok álom, az álmatlanság, a' ſok ülés, ſok erős gondolkodás, únalom, keſergés, titkolt ſzerelem és harag, a' teſt akárminémü ſzokott tiſztuláſinak meg-rekedéſe, a' rühnek, óltvarnak, himlőnek, orbántznak idő elött való viſſa ütéſek, a' follyó ſebeknek bé-forráſok 's a' t.

§. CCLII.

Az el gyengült gyomornak roſz emésztéséből, a' mint fellyebb meg-jegyzők, a' nedvességeknek három ſzéleſen ki-terjedő meg-veſzéſe léſzen. Elsöben igen *meg-savanyoſúlnak*, *meg-nyúlóſúlnak és el-hidegülnek*. Ezt meg-eſmérhetni abból, hogy illyenkor az ember teſte többire fázik, el-lágyul, a' bőre meg-ſzintelenül, mintha a' vizben meg-áztatták vólna, a' vizelletje víz ſzínü, ſok 's nem ſzagos, az emésztetje kemény gollyóbis formálag egybe verődik

és

és harmad negyed napban egyſzer alig mégyen, a' nyála erőſſen foj, nem ſomjúzik, az ételt nem kívánja, ha valamenyire néha meg-kívánja-is, két három falattól mindjárt jól lakik, az étel után meg-puffad és el-bádjad, a' gyomra gyakran fáj, erőtlen, álmos, únalmos 's a' t. Valamelly nyavallyákban azért ezek a' jelek meg-vagynak, azokban azokon kivül, mellyek a gyomrot el-gyengíthetnék, különösön-is illő el-távoztatni mindent, valami a' vérnek hidegségét és taknyos nyúlóſságát öregbíthetné. Minémüek a' hideg nedves *aër*, ágynémü és öltözet; jól meg nem költ és sült kenyér, minden nével nevezett keletlen téſzta müvek és nádmézes konfektek, a' bab, lentse, borsó, fuſulyka, káſa, minden ſavanyu etzetes ételek és italok, a' malatz, ſertés, rétze hús kivált föve, a' ſalonna, az agyvelő, gyomor, bél, bőr és egyéb nyálas nyúlós hidegebb réſzei az állatoknak, a' tsiga, béka, lágyabb húſu halak, kivált a' mellyek álló sáros fenekü vizekben és tókban termettek, a' ſok leves étel és meleg víz ital, a' téj, új ſajt, dió, mogyoró, geſztenye, gomba, a' ſok aluvás, ſok heverés 's a' t. Ellenben pedig tsak ollyanokkal kell élni, mellyek a' vizet a' teſtből ſogyatják, melegebb 's hígabb vért tsinálnak. Illyenek a' mértékletes meleg, tiſzta és ſáraz *aer*, ágynémü és öltözet, a' jól meg-költ és sült jo búza kenyér, kivált a' mellyet kétſzer sütöttek-meg, a' poronyó és ſáraz húſu vadaknak,

házi és mezei szárnyas állatoknak fejér húsa, főként sülve, egyéb állatoknak-is szárazabb és poronyóbb húsos részei: a' tojás, a' káposzta, répa, murok, petersellyem, retek, torma, hagyma, mustár, mindenféle fűszerszámok kevés mértékben, a' nem savanyu vékony jó ó bor, kevés vékony kávé, csokoládé, herbathé, a' gyakor *Commotio*, *frictio*, vagy a' börnek dörgölése, kevés álom 's a' t.

§. CCLIII.

Második meg-vetése a' Kedvességeknek az, *midőn azok igen meg-nyúlósulnak*, *meg-sürüdnek és meg-vastagulnak*. Ebből a' lészen, hogy a' szorosabb edényeken, a' hol egyébként folyniok kellene, nem folyhatnak; a' láthatatlan gőz által meg nem tisztulhatnak, és így minden tisztátalansággal el-telnek; a' *glandulák*ban és más helyeken meg-dugulnak; a' merre szabadabb az út, arra nagy erővel rohannak: A' melyből ismét *spasmus*ok, külömb külömbféle fájdalmok, dagadozások, nagy vér folyások, a' rendes vér folyásoknak meg-rekedése, nehéz lélekzés, futladozás, sárgaság, vizellet fel-akadás, *ária*, *calculus*, vizkorság, nátha, *melancholia*, ragoknak el-esése, gutta ütés s több effélék egymásra következnek. Ezen nyavalyákban-is azért *közönségesen* a' mik a' gyomrot el-gyengíthetik, szükség távoztatni: *Különösön* pedig azokot illő kerülni, mellyek illyen enyves vastag nedvességet tsinálnak; minémüek a' sok étel, a' forró meleg kenyér, és tészta mü-

müvek, főtelen és rágotlan eledelek, a' bé-sózott és fel-füſtölt húſok, nevezetesen a' diſznó, lúd, és rétze húſok, erős etzetes és fojtós ſavanyu ételek és italok, a' ſok ſajt, túró, geſztenye, dió, mogyoró, ſok erős kávé, igen kevés ital, ſok réſzegeskedés; ſok veſzteg ülés, hoſszas mély gondolkodás és ſomorkodás, a' ſok aluvás és álmotlanság, a' ſokott vér follyáſoknak meg rekedéſe, a' vérnek felettébb való meg-gyüléſe 's a' t. Ellenben ollyanokkal kell élni, mellyekben vért vékonyitó és tiſztitó erő vagyon. A' minémüek mind azok, mellyeket a' vér melegitésére és vékonyitására a' CCXLIII-dik §-ban meg-dutsértünk vala.

Azokon kivül pedig a' hol a' vér már meg-is enyvesült, mint a' *melancholicus*okban, a' kerti zöldségek, ſaláta, *endivia*, tzikorea, turbolya, ſpárga, tsiján és komló jövéſek, *ſpinakia*, paréj, a' jól meg-főzött nyers káp oſztának, tormának, répának, muroknak, ſkorzónellának, tzellernek, peter'sellyemnek első keſerü ízü levek, ezek 'sír nélkül, azok etzet nélkül, a' ſavanyu vagy bor ízü vizek, a' ta vaſzi fűnn gyült téjnek ſavója főként meg-mézelve, és a vízi tormának, tzikoriának, vagy egyéb mindjárt említett zöldségeknek ki fatsart levével meg-elegyitve éhomra jó bövön iván, és azonközben a' teſtet sétáláſſal, ſzekerezéſſel, lovagláſſal gyakran *Commoveál*ván; a' gyenge ſavanyu bor ízü nyers gyümöltsök, a' dinnye,

ugorka 's a' t. etzet nélkül. Láttam, így ír *L. B. Van Swieten*, ollyan meg-tébollyodott Személlyeket, a' kik minden nap húſz font, néha több epret és tsereſnyét meg-évén, minden egyéb étel és orvoſság nélkül, attól elöſzer hasmenésbe eſtenek, de így-is tsak évén, nem ſokára mind a' hasmenésből, mind a' *melancholiá*ból ſzépen meg-gyógyultanak. *Fr. Hoffmann*-is épen haſonló dolgot ír, hogy a' ſok nyers ugorkával való élésből eſett volna egy egészen meg-bolondult emberen. E' mellett, mint hogy az illyen vér a' ſzokott útakon legkeveſebbé tiſztulhat, és így nem-is apadhat; többire igen meg is ſzokott gyülni az erekben. Mellyre nézve az elsö útakot holmi gyenge *laxativák*kal, (mert az erösſek felette ártalmaſok) gyakran ki-tiſztitani, és a' két *aequinoctium*ok körül eret-is vágatni igen ſokat haſznál.

§. CCLIV.

Harmadik meg-veſzése a' Nedveſségeknek, midön *meg-tsipösülnek vagy sóſulnak*. Só ugyan a' leg-egészségeſebb vérben is mindenkor vagyon, mert egyebként el-rothadna, 's talám a' ſzivet ſem mozgathatná, de a' jó gyomor, és munka által gyakorlott teſt úgy meg-lágyitják és úgy el-változtatják azt, hogy épen ſemmit nem tsíphet; mintha az egészséges vért a' ſzemedben, (melly a' ſziv után az egész teſtben leg-érzékenyebb réſz) belé ereſzted, nyilván tapaſztalhatod. De a' midön mind a' gyomor, mind a' teſt erötelen, a' *só*-is, mellyet az étel-

ételben és italban minden nap bövön vészünk, természeti tsípősségét nagy részin meg-tartja. Ez a' *só* pedig három-féle: *savanyu* vagy *etzet ízü*; *közép természetü*, minémü a' konyha só és salétrom; *alkalinus* vagy húgy szagu büdös és rothasztó, a' minémü a' mészben és hamuban vagyon. Ezek közül hol az egyik, hol a' másik gyül-meg a' vérben és tsípősíti-meg a' Nedvességeket. De leg-gyakrabban a' *savanyu* vagy *etzetes* só tölti azt-el, minthogy az ételeknek és az italoknak, mellyekkel élünk, nagyobb részében e'féle só vagyon. Illyen só vagyon ugyan-is mindenben, a' minek az íze savanyu: illyen vagyon minden némü gabonákban, hüvelykes kerti veteményeknek magvaikban, a' kemény haju gyümöltsöknek belében, a' téjben, a' leg-édesebb borban, serben és méh serben-is, az égetborban, mézben, nádmézben, a' füvel és szénával élő marháknak húsaiban-is kivált föve, a' honnan a' hús lévis, ha meleg hellyen veszteg áll, etzetes poshadt szagot botsát. A' konyha-sónak és salétromnak-is nagyobb része savanyu só.

§. CCLV.

Ezen *etzetességnek* ugyan sem íze, sem szagja nem érzik a' mi Nedvességeinkben, hanem néha a' kis gyermekek izzadságán és emésztetjén. De hogy még-is meg-légyen az a' mi verünkben, sok egyéb jelekből meg-tetszik. Ugyan-is sem a' meg-hidegült és meg-taknyosult, sem a' meg-sürüdött és meg-enyvesült

vesült nedveſségek e' nélkül ſoha nintsenek. Sőt azon mindenik meg-veſzéſnek leg-fővebb kerzője ez az etzeteſség ſokott lenni, a' mint azt akár az ezekből származott nyavallyáknak eredeteket és terméſzereket, akár az azokban ártani és haſználni ſokott dolgoknak terméſzeteket tekintsük, hellyben meg-eſmérhetjük. Ez ellen is azért épen az a' *diaeta* kívántatik, a' mellyet fellyebb a' vér meg-raknyoſulása és meg-sűrüdéſe ellen el-rendeltünk. Mellyre nézve e'ről többet nem-is ſzóllunk. Hanem tsak azt jegyezzük-meg, hogy minél nagyobb erőt vett az az etzeteſség a' vérben; a' meg-nevezett két veſzettségből eredő nyavallyák-is annál inkább kegyetlénkednek és nehezebben gyógyulhatók; 's következésképen a' mellyek vagy ſavanyuk, vagy meg-etzeteſedhetnek, azokban leg-ártalmoſabbak.

§. CCLVI.

Mind azáltál, mint hogy az ember testének ſokféle állapotja, és a' nedveſségek illyetén meg-veſzésének holmikben különböző terméſzetek és mértékek ſzerint, az ezen kútfőből eredő hoſſzas nyavallyák-is, mint hellyekre és nevekre, úgy terméſzetekre nézve-is egymáſtól némelly réſzben különböznek. Nem lészen hatzon nélkül a' leg-nevezetesebb hoſſzas nyavallyákról különösön-is holmiket meg-jegyzeni.

Leg-elsö lehet pedig itten mind népes familiájára, mind ſzéleſen ki-terjedő uralkodására nézve a' *Hypochondriáca* és *Hyſtérica* nyavallya, mel-

mellyek közül *ez* az Aſzſonyi rendet, *az* a' Férjfiakot nyomorgatja. *Közelebb való okai* mindeniknek az ő el gyengült belső réſzeikben az ő bennek meg-gyűlt és meg-ülepedett taknyos etzetes vaſtag nedveſségeknek öſztönözéséből támadó gyakor erős *ſpaſmus*ok, vagy öſzve vonódáſok; melly miá a' vér ollyankor az egéſz teſtben felettébb rendeletlen járáſokat téſzen, és mind a' teſtben, mind az elmében ezerféle hirtelen változáſokot ſzerez. *Tavulabb való okai* pedig ennek mind azok, mellyek a' Gyomrot el-gyengítik, a' vért meg-taknyoſitják, meg-vaſtagitják és meg-etzeteſitik, és a' belső réſzeken ſzabadon fojni nem engedik. A' mellyek közt a' ſok öſzve görſedve való ülés és hoſzſzas únalmos mélly gondolkodás, hólt ſzénnel való meg-béjegzést érdemelnek. *Temperamentum*okra nézve ezen nyavallyára leghajlandóbbak a' *Sangvineus*ok. Azok-is, a' kik *hypochondriacus* Atyáktól, és *hyſterica* vagy viſelős korokban ſokat indulatoskodó Anyáktól ſzármaztak, idősebb korokban e' nyavallyában tsak kitsin okból is könnyen belé eſnek. A' kiket az orr vér follyás gyermek korokban erőſſen tartott, az után pedig egéſzen el-hagyott, és ſem bővebb havi tiſztulás, ſem az arany eren való vér follyás azt fel nem váltotta, azok-is e' nyavallyától nehezen menekedhetnek-meg. A' forróbb véres teſtüeknek ettől legterheſebb ſzenyvedéſek vagyon; a' *phlegmaticus*okon ez keveſebb ſzenyvedéſſel jár, hanem hogy

ezek

ezek igen könnyen ájulnak. Öszszel és Télbe ez a' nyavallya leg-inkább uralkodik. Ekkor tehát máſoknak-is, de kivált azoknak a' kik ezen nyavallyára terméſzet ſzerint-is hajlandók, illő leg-inkább magokra vígyázni. A' *hyſterica*val bajlódó Aſszonyoknak nevezetesen jovallatik, hogy a' havi tiſztulást ſe meg-akadni, ſe meg-apadni ő magokon ne engedjék; haſokot ſorulva állani ne hadjják; az erős és vért gyúlaſztó *purgatio*któl őrizkedjenek, a' haragot és bú bánatot kerüljék; láboikot és haſokot jó melegbe tartsák; láboikot gyenge meleg vízben gyakron moſsák és vontaſsák; ſzívek és gyomrok környékit ſáraz meleg poſztóval minden nap jól meg-súrolják; a' kik férjhez menni valók, mennyenek férjhez. Mert a' jó ſerény Férjfiúval való lakáſnak, úgy mond Fr. *Hoffmann*, a' *hyſterica* nyavallyának meg-gyógyitására minden Orvoſságok felett való ereje vagyon. Mikor a' nyavallya elé akar jőni, vagy már elé jött, mind teſtekre mind elmékre nézve tsendes nyúgodalomban légyenek; azonközben vegyenek holmi ſavanyuság óltó *antiſpaſmodicus* porotskát, vagy igyanak-meg egy jó pohár hideg vizet. *Én*, így ír az emlitett nagy Doktor, a' *hideg vizzel*, *magára*, *vagy ſelényi fekete tsereſznye vizzel meg-elegyitve*, *és egy néhány tsepp liquor anodynust tseppentvén bele*, *kivált éhomra iva*, *e' nyavallya paroxiſmuſának le-tsendeſitésére egyet jobbat nem tapaſztaltam*. Az erős ſzaglóknak-is e' nyavallyában felette nagy

nagy erejek vagyon. A' kedvesebb hathatós ſzagok a' véresebb ſzemélyekben a' nyavallyát fel-inditják, a' tűzre vetett poſztónak, tollunak, ſzaru és ló köröm forgátsnak büdös füſti pedig le-tsendesitik azt: A' *Phlegmaticák*ban ellenben a' kedves ſzagok tsendesitik-le a' nyavallyát, a' büdösek pedig fel-inditják. Erre is azért illő ſzoroſſan vigyázni.

§. CCLVII.

A' Második hellyet érdemlik a' hoſſzas nyavallyák ſeregében a' *ſokféle környül vér folyáſok és Gutta ütések*. Ugyan-is ebben a' nyúlós etzetes vérben ſokakban a' *ſeroſa* vagy kotsonya forma materia igen meg-gyűl. Mellytől a' vér úgy meg-ſikul, hogy tsak kevés erőtől-is az edényeknek ſzoroſabb ágatskáiban, a' hol egyébkor nem ſzokott vólt fojni, úgy belé tsapódik, hogy azok az edények vagy rendkivül ki-feſzülvén, a' köztök 's mellettek lévő edényeket felettébb meg-ſzoritják, és így a' vérnek útját azokon-is el-fogván, kemény *obſtructio*kot és *inflammatio*kot ſzereznek; vagy meg-ſzakadván és ki-nyilván, a' nedveſségeknek ſzabad ki-fojást engednek. Illyen vér kéſzül mindenből, a' mi a' gyomorban jól meg nem emésztödött. Nevezetesen pedig az édes, kövér, téſztás, kotsonyás eledelekből, kivált az if jú marhának erőſſen meg-ſőzött húſoknak leviből, gyakron és gazdagon élvén ezekkel. A' puhább és lágyabb húſu, heverő kényes életet élő, az ételt jól kivánó, de gyengébb gyom-

gyomru és roſzul *perſpirá*ló ſzeméllyekben pedig ez leg-bővebben kéſzül. Innen ezek közt egyébkor-is, de kivált Öſzſzel és Tavaſzſzal, a' mikor az *aer*nek híveſsége, nedveſsége, gyakor változáſa, és a' ſok hideg ſzelek miatt a' teſt leg-roſzſzabbul *perſpirál*, a' külső belső *inflammatiok* és az ebből ſzarmazó forró hideglelések, *fluxusok*, nagy vér fólyáſok, Tagoknak, el-ejtéſei, Gutta ütéſek s' a' t. leg-inkább kegyetlenkednek.

Fel-inditják a' vért, hogy ide vagy amoda káros bé-tſapodást tégyen, a' vért gyúláſztó ſok fűſzerſzámok, a' réſzegitö italok, a' meleg feredők, a' gyakor *Vénus*, az erös *Commotio*, az elmének nagy meg-induláſi, a' meg-fázott teſtnek hirtelen való fel-melegedéſe: az erősſen fel-melegedetnek iſmét hirtelen meg-hüléſe; a' teſt külső réſzein ki-tíſztulni akaró roſz nedveſségeknek a' belsőkre ſzálláſa, a' *ſpaſmus*ok fogáſai, a' belekben egymáſra gyűlt ſzél, és öſzve verődött eméſztet, a' Májnak és Lépnek meg-duguláſai, a' nyaknak, mejnek, haſnak és a' tagoknak ſzoroſſan való meg-kötéſe 's több e'-ſélék-is a' vérnek útját a' nagyobb ereken e're vagy a'mara el-fogván, kéntelenítik a' vért, a' merre ſzabadabb útat talál, a'ra rohanni. Szabadabb pedig az út azokra a' réſzekre, a' mellyek akar terméſzet ſzerint, akár egyéb okból a' többinél erőtlenebbek, és így a' vér feſzitésnek könnyebben engednek. Innen vagyon, hogy a' vén Emberek a' vér vizelléſre, a' *ſangvineo-phlegmaticus*ok a' vér okádáſra, a' *ſangvinei*

*guineo melancholicus*ok az arany eren és a' havi vérnek útján való felettébb bőv vér folyáſokra, a' *növésben lévö gyermekek* az orr vér folyáſra, a' *meg-állapodni kezdok* a' vér pökésre terméſet ſzerint máſok felett hajlandók. Némellyeket Nemzetség ſzerint tart e' vagy ama' vér fojás. Vóltak ollyanok-is, a' kik a' havi vérnek hoſſzas meg-rekedéſe után a' kis-ujokon, a' térdeken, ſzemek végén, a' tsetsek bimbóin, a' hajok ſzálain és más ſokatlan hellyeken ſzenyvedtek nagy vér folyáſokot. A' *ſkorbutus*ban lévöknek-is fogok húſából, böröknek ſzínéből minden kí-ſebeſedés nélkül ſokſor környü ſok vérek fojt-el.

Mitsoda réſzen akarja a' vér magát ki-ütni, azt elöre éſzre vehetni. Ha az orron, akkor az ábrázat rendinél piroſſabb és melegebb, a' vak ſzemnél el-menö élö erek ki-dagadtak, és erötſen vernek. Ha a' *méhen* vagy *arany éren*, az egéſz teſt nehéz, az ábrázat ſárga, a' bör ſzíne ſzáraz és éles, a' kezek és lábak hidegek, a' hát és az ágyék fáj. Ha a' *tüdökön*, a' mejje allyát nagy nehézség fogja-el, nehezen lélekzel, a' gyomrok körül repdeső fájdalmot éreznek, ſzéllel a' haſok meg-puffadnak, kezek és lábok újjai meg-hülnek; Ha *gyomrokon*, a' bal óldalokban teſzitö fájdalom vagyon. A' kiknek az ábrázatjok feketés zöld ſzín, azoknak a' Májjok van meg-dugulva, és e' miatt az orrok vére gyakran foj.

§. CCLVIII.

A'

A' *Vér folyáſok* ugyan gyakorta a' terméſzetnek haſznos munkái, és ſok nehéz nyavalyákot fordítanak-el. A' honnan valamig azok az erőt rendkivül el nem ſzakaſztották, nem méltó igen félni azoktól. De ha az erőt rendkivül el-ſzakaſztották; ideje meg-állitáſokról gondolkodni: mert veſzedelmes vér veſzettséget, vízkorságot, vagy ſzáraz betegséget hagynak magok után. Mitsoda eſzközök által kéllyen pedig a' vérnek folyását meg-állítani, az Orvos Könyvekből meg-láthatni. Mi itt csak a'ra mútatunk útat, *hogy lehejſſen a' jó diaeta által a' káros vér folyáſokot el-kerülni?* A' mellyre leg-bátorságoſabb út léſzen az, ha mind azokot, mellyek a' vért felettébb ſzaporiják, nyúlóſitják és ſokaſitják, el-távoztatjuk; ha vérünk fel-forrására, és itt vagy amott eshető meg-dugulására okot nem ſzolgáltatunk. E'ſelet, valakik akárminémü vér folyáſokra hajlandók, azoknak el-múlhatatlanul meg-kivántatik, hogy Tavaſzszal és Öſzszel az *aequinoctiumok* előtt, sőt ha e' ſem vólna elég, Nyárban-is a' *ſolſtitium* előtt, magokon eret vágaſſanak. Az ér vágást pedig azok a' kiknek ſzájokon vagy orrokon ſzokta ki-ütni a' vér magát, tételſsék a' lábokon, a' kiken pedig a' vér alól foj, a' karjokon. E' mellett haſokot ſzéllel meg-telni és ſzorulva állani, kezeiket és lábaikot erőſſen meg-hülni ne hagyják. A' fel-buzdult vérnek le-tsendeſitésére *Hippocrátes* után Fr. *Hoffmann* ſok hideg vizet innya akár tiſztán, akár egy kevés ſalétrommal, *vitrioli ſpiritus*sal, vagy

vagy valamelly savanyu ízü juleppel meg-elegyitve, és ha kívántatik, egy kevés nádmezzel meg-édesitve, mindenféle vér follyások ellen leg-haznosabbnak mondja.

Különösön a *Vér pokésben*, melly köhételés által a' tüdökböl pirossan és habolon jöfel, és minden vér follyások között leg-vezedelmesebb, az indúlatokot, a' fűszerzámokot, az erös bor és égetbor italt, a' kiáltozást, hegyes éneklést, kemény köhögést, kurt, sip vagy trombita fúvást, a' hideg 's szeles *aer*nek be-zivását, kivált az ezzel szemben való menést és futást, gráditsokon való sebess hágást, igen alá ereztett fövel valo sekvést, az igen meleg házat és feredöt, mint a' mérget távoztatni kell. A' kiknek gyermek korokban az orrok vére sokat fojt, vagy follyó süllyök vólt, és már meg-zünt, a' vér pökesben azok leg hamarébb bele esnek.

A' *hoszámnak és arany érnek felettéb való follyásában*, a' szekeren vagy lovon való rázódas, a gyomornak szelet tsináló és nehéz emészthetö ételekkel való meg-terheléte, az erös és áslógos borral való eles leg ártalmasabbak. Ha három ejtel vizben három nyers narantsnak a' haját mindenestöl jól meg-fözik, és ezt iszszák, ezen vér follyásoknak meg-állitására-is igen sokat haznál.

A *Vér vizellésben*, a' peter'sellyem, zeller, murok, spárga, egy szóval, a mellyek a' vizelletet öztönözik, azok után pedig a' hanyott

 való

való heveres, a' hatnak köntösokkel való erős melegeítése leg-inkább tiltatnak. A' ketske vagy tehén téjjel meg-elegyitett forrás vizet, és a' melly vizben vagy téjben egy kevés len magot főztenek-meg, azt bövön innya mind a' vér vizellésben, mind a' vér pokésben *Hippocrates*tól erőssen jovaltatik.

§. CCLIX.

A' vér follyásokkal azon egy kútfőből erednek a' *tagoknak el ejtései és a Gutta ütései.* Közelebb való oka úgyan is ezeknek-is tsak az, hogy a' nyúlós vastag sik vér a' före nagy erővel tsapódván, az ereket az agyvelő körül és agyvelőben felettébb meg-puffaztja, sőt néha ki-is hasitja, és a' vér a' koponya üregiben ki omlik. Melly érint az agyvelőt, és az abból téllyel tolgáló inakot meg-torditván, az *animalis ſpiritus*oknak, mellyek által él, érez és mozog a test, útjait hol erről a' tagról, hol amaról, hol az egéſz testről el-fogja. Ebből *egéſz gutta-ütések*, amaból fél gutta-ütések, és e' vagy ama' tagnak el-eséſe tsoktak következni; az az erezni és mozogni meg-szünnek. A *diaeta* azért a' *Gutta-ütések és a' tagoknak el-eséſei ellen*-is épen az, a mit a' vér follyások ellen mindjárt jovallánk. Hanem ezekben azokot a' dolgokot, mellyek a' vért a' före inkább s bövebben viſik, és igy a' Gutta-ütésnek közelebb való okai lehetnek; minemüek a' nedves hideg házakban való lakás, az alsó részeknek erős meg-fazása, a' gyomor-

mornak étellel és itallal, kivált a' nehez eméſzthető, és ſok ſzelet tsináló ételekkel, édes ízü erős borokkal, vaſtag s erőſſen komlós ſerekkel, konkollyos búza kenyérrel, hallal, téjjel, ſajtal gyakran való meg terheléſe, a' nagy melegben hirtelen tött erős *Commotio*, a' gyakor *Venus*, az erős köhögés, és prüſzſzogés, a' ſzokott vér follyáſoknak meg-rekedéſe, a' follyó ſebeknek bé-forráſa, a' köſzvénynek viſzſza ütéſe, a' korság, a' belső réſzeket ſzorongató ſzelek és *ſpaſmus*ok, a' hoſzſzas has ſzorulás, az okádozás és fulladozás, a' ſok álom és álmotlanság, a' hoſzſzas erős gondolkodás és olvasás, kivált nagyon le-hajtott fővel, a' nagy harag, nagy örom, nagy bú, nagy ijedség, a' ſok pipázás, az új háznak, az eleven ſzénnek, a' meg rekedett *aër*ü hellyeknek gőze, a' menyiben a' tüdőket öſzve húzván a' vérnek által útat azokon nem engednek; egyéb ártalmos dolgok felett ſzükség távoztatni.

Méltó továbbá azt jól éſzre venni (1. hogy a' *Gutta-ütés*, és egyéb főbéli erőtlenségek jóllehet a' kis gyermekeken és meg-állapodott ifjakon-is meg-eſnék; de leg gyakrabban vénségre hanyatlókat érik. A' puha húſu *ſangvineus*ok és *ſangvineo-phlegmaticus*ok, főként a' kiknek nyakok rövid, a' fejek nagy, az ábrázatjok tellyes, teſtek véres, e're a' Nyavallyára máſok felett hajlandók. (2. Télben és Öſzſzel e' nyavallya inkább uralkodik, mint Tavaſzſzal és Nyárban. (3. Ha az ember

teſte egyéb tapaſztalható ok néikül reſzket, lábai tántorognak, tagjai sibbadnak, a' feje gyakron ſzédül, a' ſzeme kaprozik, az elméje hamar feleit és el-bámul, a' füle tseng, a' lélekzeti óhajtós kezd lenni, az orra meg-vékonyodik, éjtſzaka gyakran el-fullad vagy megnyomattatik, és nagyon álmoſsá lévén, a' romláshoz igen közel vagyon, így ír *Boerhaave*.

§. CCLX.

A' Gutta-ütések, főbéli erőtlenségek, rendeletlen vér follyások, egy ſzóval mindennémű Nyavallyák ellen, mellyek a' vérnek meg-sűrüdéséből és nyúlóſodásából ſzármoznak, e' következendő ſoroſs *diaetát* vagy *koplaló Curát* minden Patikai ſzerek felett ditséri a Nagy *Hoffmann*, mellyet így nevez *Cura per inediam*, és *Op. T. III. pag.* 245. így rendel. (1. A' gyomor és belek holmi gyenge *laxativával* tiſztítatſanak-meg. (2. Harmad vagy negyed nap múlva vágaſſon a' lábán vagy a' karján, a' mint az állapotja kívánja, eret. (3. Ez után két hétig mindenféle leves 'síros és kövér ételektől, tojáſtól, haltól és főtt húſtól magát egéſzen fogja-el: és ſemmit egyebet ne egyék, hanem minden nap egy fontni jól meg-sült húſt, húſz vagy harmintz ſzem maſo'sa ſollót, főtt ſilvát, és kétſzer meg-sült jó búza kenyeret. (4. Semmit egyebet ne igyék, hanem főzzon tiſzta vizben *sárſa*, vagy a' mint a' Köznép hívja, *ſa*, *China*, és *Páſint* Gyökereket egy

egy néhány ſzem malo'sa ſzöllővel és kerti édes kömennyel, vagy, a' melly még haſznoſabb ital léſzen, végyen, *sárſa*, *China*, *Polypodium* vagy Havaſi apró édes gyökereket, mindenikböl *négy lótot*; *Vad Tzikorea* és *Édes Gyökereket*, mindenikböl *két lótot*, *ſaſafrásfa* forgátsot *egy lótot*. Főzze-meg ezeket együtt öt ejtel vizben és egy ejtel borban, míg heted réſze a' lévnek el apadt. Ebből, vagy amabból reggelenként az ágyban jól bé-takarózva, jó melegen hörpöllyön-fel minden nap három, négy finſtsiával, hogy gyengén izzadjon-meg tőle: az után fel kelvén, a' teſtét gyakran laſſu *Commotio*val gyakorolja; és inkább vígyázáſſal, mint ſem alváſſal töltse az időt. Két hét múlva főtt ételeket-is ehetik, harmad réſzni bort-is a' jó forrás viz közi maga italára elegyíthet. A'dig pedig rend ſzerint való itala-is a' le-írt főtt vizek legyenek.

§. CCLXI.

A- Gyomor roſz eméſztéséböl eredő nyúlós etzetes vérnek egy nevezetes fajzatja a' *Köſzvény is*. A' melly két féle *Fattyu vagy bujdosó*, *és valóságos vagy hellyt tartó*. Ez az ízek közzé, kivált a' ſzivtől távulabb lévő tagoknak, minémüek, a' kéz és a' láb, ízei kozi viſzibé-magát; *az* a' húſok közt lévő hártyákat és az inakot haſogatja, vagy egyik ízből a' másba költözik, míg az egéſz teſtet el koborolja. Azt írja *Hippocrates Aph* 28. *S.* VI. hogy az Aſzſonyok, ha a' hóſzám rajtok meg

nem reked, a' herélt Férjfiak, és a' Gyermekek, mig *Venus*sal nem élnek, nem közvényesülnek-meg. De a' szemmel látott példák ellenkezőt tanítanak. Igaz mindazáltal az, hogy a' valóságos közvény az Aszszonyokot a Férjfiaknál ritkábban háborgatja; és harmintz esztendősnél ifjabbakot ritkán támad-meg; de a' fattyu közvény a' Férjfiakot az Aszszonyokkal, gyermekeket a' nagyokkal egyaránt nyomorgatja. A' puha és lágy húsuak, nagy fejüek, éles elméjüek, nyughatatlan és forró indúlatuak, a' közvényes élőktől származtak, ha Szintè az Atyjok még belé nem esett-is, a meg-közvényedésre másók felett hajlandók. Telben és Őszel ez is inkább uralkodik, mint Nyárban. A' valóságos közvény *Januarius* végét és *Februarius* kezdetét tartja inkább.

§ CCLXII.

Ezen Közvény fájdalmot okozó etzetes tsipősség ugyan a közvényesek vérében mindenkor meg vagyon; de a' sűrűbb vér között a' nagy erekben rágást nem tehet. Hanem a' mikor a' viz forma vékony nedvességekben-is el-szaporodik, és így a' hártyáknak, *glandulak*nak vékony eretskéiben-is, kivált az ízek között, a' hol igen lassan és nehezen folyhatnak által a' nedvességek, meg-állepedik, tsípni és rágni kezd, azokot a' hártyákot tsak hamar *inflammál*ja, (mint ezt a' tüzesség és a' hidegelés nyilván mútatják) miglen mint egyéb kelevények, bizonyos idő múlva vagy magára el-

el-oszlik, vagy meg-kel és így tsípőſségét el-veſztvén és a' vér közi viſſza kerülvén, a' fájdalom-is el-múlik.

Illyen etzetes tsípőſséget okozhat a' vérben minden, a' mi a' gyomorban meg-etzeteſedhetik, és a' mellyek ere a' meg-etzeteſedésre okot ſzolgáltathatnak. Azok közt pedig régen meg-jegyeztettek, a' hoſſzas mélly gondolkodás, kivált az éjtſzakai; az igen 'siros fűſzerſzámos ételek; nádmézes konfektek; a' ſokfele eledelekkel való gyakor vendegeskedés; és a' réſzegeskedés; a' ſavanyu borok kivált a' mellyek agyagos vagy ſzivájtekete földben termettek; a' mellyek között nevezi *Hoffmann* a' Tseh, Auſtriai és Magyar borokot, főként a' mellyek egyſzersmind vereſetske ſzínűek, a gyakor *Venus*, kivált az igen elein kezdett *Venus*; a' heverő kényes élet. Ugyan ezek azok-is, a' mellyek a' tagoknak ízeit-is meg erőteſenitik, hogy az a' tsípős materia azokba bé-ſzálhaſſon. Nevezeteſen pedig meg-béjegeztetik itten a' *Bachus* és a' *Venus*. A honnan régi köz-mondás is ez.

E ſolvi lumba venere ſolvi lumboque
Bacho creata eſt ſolvi lumba Podagra.

Iſmét: *Hogy a' Köſzvénynek Atyja a' Bachus, Anyja a' Venus, Dajkája a' heverés*

Meg-újitják és mérgeſebbé téſzik a' fájdalmot a' meg nevezett ſzerző okoktól való meg nem tartózkodás, a' fojó sűjnek vagy hóſzámnak meg-rekedéſe, a' meg-izzadott láboknak

hirtelen meg-fázása, nedves hideg nadrágban, és tsizmában való járás, nedves, ſeles és fergeteges *aër*, az éjtſakai gyertyázás, az erős ſavanyu, a' ſpárga jövés, a' ſalonna étel, az erős *purgatiok* Ezek, így ir *Boerhaave*, a' Köſvényeſeknek leg-inkább ellenekre vagynak.

Mikor a' Köſvény-fájdalom az Emberre akar jöni, két három nappal az előtt el-vész az *appetitus*a, a' gyomra meg puffad és felböfög, teſte el-nehezedik, a' hideg ki-borzogatja, a' haſa meg-ſorúl, a' lába újjai közi meg-ſáradnak.

§. CCLXIII.

A' Köſvény az Embert ritkán *öli*-meg, tsak a' belső nemeſebb részeikre viſſza ne verteſsék. De ha viſſza veretetik, gurta-ütést, halálos álmot, meg-fojtó náthát, ſulladozást, köhögést, ſáraz betegséget, a' gyomornak és beleknek *inflammatio*ját, vizkorságot, s t. efféle veſzedelmes nyavalyákot könnyen okozhat. Viſſza verhetik pedig ezt mind azok, a' mellyek ſerzettek és meg ujították, nevezetetlen a' teſtnek, kivált a' fájó részeknek meg-hülése, a' gyomornak ételtel való meg terheleſe, az erős *purgatio*, az érvágatás, a' ſomorúság, a' hideg iral 's a' t.

A' kiket e' nyavallya iſjú korokban ſáll-meg, es azután-is roſz *diaetát* tartanak, azok ſokáig nem élnek. A' kiken pedig idős korokban kezdődik, tsak illendő *diaetával* éljenek, az életet meg-hoſſzabbitja, ki-vettetven

a'

a' meg-veſzett tsipös materia a' nemeſebb belső réſzekről, az életre nem a'nyira ſzükséges tagokra.

E' nyavallyát el-kerülni ſokkal könnyebb, mint belőlle ki tiſztulni. Az iſ jak ugyan, azt mondja *Hippocrates*, a' kikben az ízek még meg nem bogoſultak, ha jó *diaetát* tartanak, és a' haſok mindenkor jól és ſzabadon mégyen, és a' dolog tételt nem reſtellik, ebből ſokſor egéſzen ki-gyavulnak. De midőn már a' nyavallya meg-rögzött, bogokot tsinált, gyakran elő került, kivált ha az ember már idősötske, ſemminémű emberi meſterséggel meg nem gyógyittathatik. *Tollerere nodoſam neſcit Medicina podagram.*

§. CCLXIV.

Valakik azért e' kínos és tartós Nyavallyától félnek, ſőként azok, a' kik e're terméſzet ſzerínt-is hajlandók, leg-alább a' kik ennek fájdalmit ritkábban 's gyengébben kívánnák ſzenyvedni, igen ſzükség, hogy mind azokot, mellyek ezt vagy ſzerzeni, vagy meg-újitani ſokták, ſzemeſen el-kerüljék. E' mellett a' *Cráto*, három egymás után élt Tsáſzároknak Udvari fő Doktora hellyes tanátsa ſzerínt, a' magok teſtét Orvoſságokkal haſzontalan ne terheljék, mert a' köſzvény ellen az egéſz patika-is keveſet tehet; hanem ragaſzkodjanak tiſztán tsak a' jó *diaeta* tartáshoz. Ebben pedig leg-első légyen a' kevés és együgyü módra kéſzült eledelekkel való éles *Si à podagra liberari*

capi, aut pauper sis oportet, aut pauper vivas, így ſóll *Petrárcha*. Az az: Ha a' köſvénytől ſabadúlni akarſz, ſükség, hogy vagy ſegény légy, vagy ſegény módra élj. Egy gazdag és kényes Német Urról írja *Schenkius* nevü Doktor, hogy az midőn mindenekkel bővölködnék, gyakor vendégeskedéſſel és heveréſſel töltvén a' maga idejét, úgy megköſvényeſedett, hogy a' ſolgainak kéz karjainál fogva kellett vezetni. De nem ſokára mindenit el-pazérolván, és utólsó ſegenységre jutván, ſolgairól oda hagyattatott, 's kevés idő alatt a' köſvényből-is tökéletesen meg-tiſztult. *Sydenhám* Anglus Doktor önnön magán úgy tapaſztalta, hogy a' köſvény ellen a' vatsorától való egéſz meg-tartózkodás-is igen ſokat haſznál. *Gálénus* a' köſvényeſektől az erős ſavanyu és sós ételeket, a' ſavanyu nyers gyümöltsöket, a' veres és ſokhagymákat nevezetesen tiltja.

A' *Téj* ételről a' Köſvényben nem mindnyájan egy értelemben vagynak a' Doktorok. *Hippocrátes* és *Plinius* úgy írják, hogy a' ſamár téjjel való hoſſzas éléſſel a' köſvénytől ſokan tökéletesen meg-ſabadúltanak. Efféle példákat, így ír *Hoffmann*, mi-is tudunk, a' kik egy néhány eſztendőkig tsak tehén téjjel élvén, és esö vizet iván, a' köſvény fájdalmitól üreſſek vóltanak. De tudunk ollyanokot-is, a' kiken, el-végezvén a' téjjel való éléſt, a' fájdalmok egéſzen meg-ujjúltanak, vagy a' köſvény hel-

hellyet, főként a kik vének és erőtlenek voltanak, *spasmus*ok, kólika, gyomor rágás, vese fájás, nehéz vizellés 's nem sokára halál következett. A' kiknek azért a' vérek igen sok, vagy sok kotsonya forma materia van a' testekben, az erek vékonyok, a' gyomrok etzetes takonnyal és sárvízzel tellyes; *hypochondria* és *histerica* nyavallyájok vagyon, (a' melly itt igen közönséges) vagy más okból az ő terméſzetek a' tejet nem kívánja, azoknak a' téjjel való élés nem vólna bátorságos, mert attól bizonyoson vizkorságban vagy el-ſzáraztó hideglelésben esnének.

§. CCLXV.

Italokra a' Köſzvényeseknek a' tiſzta forrás viz leg-haſznosabb. Mert a' viz ivók közül, így ír *Hoffmann*, senki könnyen a' Köſzvénybe nem esik. A' kik a' vizet nem ihatják, azoknak *Crátó* a' búza sert jovallya. A' vekony jó ô bor-is, a' menyiben a' gyomor eméſztését, és a' ki gőzelést segíti, kivált a' melly fövenyes földön termett, nem tsak nem árt, sőt sokat haſznál. Tapaſztalta ugyan-is *VVepferus* Helvetziai Doktor, hogy a' hol illyen borral élnek az emberek, ott a' köſzvénynek és *calculus*nak híre-is alig vagyon. Ezt a' haſznát mi is a' herbathénak másutt meg-jegyzettük vala. Mikor a' fájdalmok elő kerültek, akkor a' leg-jobb féle borból-is illő igen keveset, sőt ha igy sem akar ſzűnni a' fájdalom, semmi bort nem innya. A' *Venus*tól-is, jól-

lehet

lehet azt a' köſvényeſek vérek tsipőſsége miatt gyakran máſok felett kívánják, valamenyire tsak lehet, magokot el kell fogniok. *Quidam cum toto anno a vino, muſco et venere ſe temperaſſent, ſecuritatem totius vitae conſequuti ſunt*, így ír *Celſus*. Az az; Vóltanak, a' kik a bortól, méhsertől és *Venus*tól egy eſztendeig egéſzen meg-tartózkodván, a' köſvénytől egéſz életekben nem bántattak. Épen ezt a' munkáját bizonyitja *Hoffmann* az elmebéli tsendeſségnek-is *Parlyſius*ból egy köſvényes Királlyotskának példájával. A' teſtbéli *Commotio* is a' köſvény ellen ſokat haſznál. Nevezeteſen a' lovaglás, ſzekerezés, séjtálás, grádirsokon való fel 's le-járás, a' *frictio*, vagy súrolás különösön dirsértetnek. De erőſen való megfáradás és meg-izzadás mindenkor ártalmos. Nem különömben ártalmos a' has ſorulás-is. A' haſnak ſzabadon való 's minden napi ki-tiſztuláſa ellenben a' köſvényeſeknek olyan ſükséges, hogy valamig az ő haſok jól mégyen, a'dig e' nyavallyától nem félhetnek; és a' mikor a' nyavallya reájok akar jőni, ha valami gyenge *laxativát* vésznek, a' fájdalom ſokkal rövidebb és gyengebb léſzen. Innen a' Tavaſzi *laxáló* és vér-tisztító italok is a' Köſvényeſeknek nagy ſegittséggel lehetnek. Igen jónak tartja azt-is a' nagy *Hoffmann* mind a' köſvénnyel, mind egyéb fájdalmos *fluxus*okkal bajlódóknak, ha minden hólnapban egyſzer-holmi gyenge hánytatót véſznek bé, hogy t. i. az etzetes, sós nedveſség az ő

gyom-

gyomrokban és belekben erőt ne vehessen. A' hőzámnak és az arany érnek meg-indulása-is e' nyavallya ellen sokakban kéz Orvosság helyett szolgálnának.

Mindenek felett pedig hasznos itt a' bőrön való szabad ki-gőzölés. Mert ezen az úton az a' rágó materia leg-egyenesebben és leg-jobban ki-tisztulhat. E're nézve *Carolus Piso* Frantzia Doktor egy köszvényes Pap Urnak illyen tanátsot ád, (mellyet minden köszvényeseknek hasonlóképen jovall:) hogy *mindenkor, de főként tavasszal, őszszel és télben, mikor hideg szelek és fergetegek járnak, jól fel-öltözve járjon; éjtszaka jó meleg könnyü dunyha alatt, vagy börrel béllett takarodzó alatt aludgyék, úgy hogy az alatt reggelre mindenkor meg izzadjon; midőn fel-ébredett, az utánn-is egy darabig az agyban így heverjen. Ha így meg nem izzadhatna, dörgölteſſe-meg meleg ruhával, vagy posztóval jól az egész testit, kivált a' köszvényes részeit. Ha vére sok volna, előre vágaſſon eret, ne hogy börön való nyavallyája légyen. Ehomra zárkozzék jól bé-melegitett házban. Ha ezzel-is a' nyavallya el nem múlnék, Őszszel és Tavasszal éljen két hétig izzasztó fött vizzel. Ugyan ezekből* Herbathé, veronika, ezerjó fü, pápa fü, édes gyökér és naránts haj *infusumot* hörpölni is reggelenként az ágyban jól bé-takarózva, kivált ha estve egy kés hegyni rák szem port-is vettenek-bé, hogy az izzadás könnyebben

meg-

meg-elsék, a' köszvényeseknek igen haszmos.

§. CCLXVI.

Az *Er-vágatás iránt* a' Köszvényben *disputálnak* a' Dokrorok. *Boerhaave* úgy tartja, hogy az a' köszvénynek se fészkét, se materiáját nem érheti; hanem néha tsak történetből használ, a' menyiben a' vért a' fájos hellyekről egy kevésé el vonván, a' fájdalmot az alatt enyhiti. A' Frantziák ellenben a' fájdalmok el-forditására az ér-vágatást majd minden hólnapban gyakorolják. De jól meg-külömbözteti *Hoffmann*, hogy a' vén és egyébként erőtlen embereknek az ér-vágatás ártalmos, a' sok vértieknek pedig, és a' kik bőv borral élnek, mint többire a' Frantziák, hasznos; Mert azt hogy a' ver igen fel ne forjon, nagy *inflammatiot* és fájdalmot ne szerezzen, tartóztatja. Sokkal jobbnak tartja másként ő is, ha a' köszvényes ember előre a' gyomrot hólmi gyenge *laxativával* ki-tisztitván, a' lábait, kivált a' lába fejet minden hólnapban meg-koppolyözteti; úgy mint, a' mellynek ő önnön magában is meg-betsülhetetlen hasznát tapasztalta NB. A' termés meleg feredőkről e' sokat tanúlt, látott és hallott Orvos így ir: *Én igazán és jó lélekkel mondhatom, hogy egy hasznosabb és hatalmosabb eszközt a' calculusnak és köszvénynek meg-gyavitására, még akkor-is, midőn ez akármi októl viszsza verettetett, úgy a' sülynek megindítására-is, ha t. i. ennek meg-rekedése szolgáltatott volt e' nyavallyákra okot, nem tapasztaltam*

mint

mint a' Károlsbádi meleg víz, innyá is azt, feredni-is benne. Mi nálunk a' *Gyógyi*, *Meádiai*, *Váradi* és a' *Budai* meleg feredők e' hellyet ſzolgálhatnak. A' *hideg bor vizek* közt-is azok; mellyek a' viola Julepet zölde tézik, és a' *galles* portól meg nem feketülnek, mint *Gyergyóban* a' *Borſzéki* és *Nagy Batzonnál* a' *Piſztrangos*, mind a' köſzvény ellen, mind az e'vel egy kútfőből ſzármazó nyavallyák ellen egéſz Patika hellyet lehetnek.

A' *fájdalmok tsendeſitésére* a' külső nedves kötők igen alkalmatlánok. Mert a' mellyek vizzel kéſzültek, midőn meg-hülnek, hidegségekkel a' köſzvényt a' belső réſzekre viſſza hajtják: a' *ſpiritus*ból valók az ízeket időre megbogoſitják és merővé tézik, a flaſtromok ſokſzor mind a' kettőt meg tselekſzik. Leg-bátorságoſabb azért a' fájós tagot tsendes nyúgodalomban, ſzáraz könnyü meleg párnátskák, vagy egyéb ruha és bőr takárók között egyenlő melegben tartani; valámig a' fájdalmok kegyetlenkednek, mint a' forró nyavallyában, vagy ſemmit ſe, vagy igen keveſet enni, hanem tsak meleg herbáthét innya. Azon közben pedig a' fájdalmot békével ſzenyvedni, mint hogy tapaſztalt dolog az, hogy a' maga a' köſzvény fájdalom maga ellen leg-haſznoſobb 's bátorsáſabb Orvoſság.

§. CCLXVII.

Az *Aréna és Calculus*-is a Köſzvénnyel épen egy kútfőből jövő nyavallya; sőt az *aréna* és

és közvény égymás nélkül ritkán vagynak. Azért ebben-is a' távoztatni és meg-tselekedni való dolgok épen azok, a' mellyek a' közvényben. Hanem az *árénás*oknak: az az, a' kiknek vizelletjekből az edény fenekére és oldalára, a' mellyben az áll, ſok föld vagy föveny forma kemény materia rakodik) a'nyival inkább azoknak a' kiktől már holmi apró követskék-is mentenek-el, mint hogy a' ki egyſzer *árénás* kezd lenni, abból alig tiſztul hóltig-meg, ſükség azt különösön-is meg-tartaniok, hogy a' keletlen tészta müvek. a' téj, túró, ſájt, orda, keményen ſült tojás, fojtós ízü veres borok, lágy dereka-on való hoſzas hányott fekvés, az ő nyavallyájokot öregbitik: Ellenben a' mellyek a' vizelletet bővön hajtják, mint a' vad és kerti murokfnak és peter'sellyemnek levelei 's gyökerei, a' répa, kápoſzta, tehén húſſal jól meg-fövé magok-is, de kivált a' levek, az édes gyökér, minden kemény magvu gyümöltsöknek a' belek; a' ſaláta, ugorka, dinnye, mondola magból, kevés ſalétrommal, készült tejek 's a' t. az ő veséjeket, a' mellyek az *árénának* és *calculus*nak muhellyei, igen ſzépen tiſztitják. Ha pedig a' vesékben a' kövek már a'nyira nevekedtek, hogy midőn megmozdúlnak, sértegetéſekkel nagy fájdalmot ſzeſznek, az efféle vizelletet ſüző eſzközökkel csak ſükön és ritkán kell élniek, a'nyival inkább a' hoſzas állást, ſökdösést, lovon es ſzekeren való rázódást; ide 's tova való tekergést és

hajt-

hajladozást, a' haragot, az éſzaki ſzelen való mulatást, és az ollyan ételeket, mellyek ſzelet tsinálnak, egy ſzóval, a' mellyek a' vesékből a' köveket, a' hol azok e'dig tsendeſen nyúgodtanak, ki-mozdíthatják, vagy hamar ki-mozdúltak, ſzabad le-ereſzkedést a vizellő hójagba azoknak nem engednek, illő minden ſzorgalmatoſsággal el távoztatniok. Mert a mint fellyebb-is emlitém, a' melly veſe egyſzer követ kezd tsinálni, abból a' kő ſoha többé ki nem fogy. A' meleg feredőben ülni és ott meleg ſavót, egérfark nevü fűnek *infuſum*át, vagy ollyan vizet és tejet, mellyben egy kevés len magot, vagy a' kerti májvának gyökeré megfőzték; melegen bövön innya, az *árénáb*ól támadt fájdalmoknak le-tsendeſitésére, sőt a' kőnek ki-ürésére-is ſokat ſegit. Nem régiben egy *Zeckius* nevü Doktor, nagy *arcanum* hellyett az *árêna* és *calculus* ellen az emberekkel ebéd előtt mindjárt fél ejtelni tiſzta meleg vizet ſzokott vala nevezetes haſzonnal meg-itatni. A' melly e' nyavallyának, más nagy Doktorok ítélete ſzerint-is, minden állapotjaiban jól haſználhat.

§. CCLXVIII.

Midőn a' vér és egyéb nedveſségek a'nyira meg-nyúlóſultak, vaſtagultak és tsípősültek, hogy réſz ſzerint a' magok nyúloſságok és vastagságok miatt, réſz ſzerint az erős *ſpaſmus*ok miatt, mellyeket tsípőſségekkel ſzerte ſzéllyel az egéſz teſtben ſzereznek, ſzabadon nem keringhetnek;

meg-allapodnak mintegy, és meg-kezdenek alunni. Melly miá az erekben annál nehezebben fojhatnak meg-poshadnak és rothadashoz kéſülnek. Az ebböl ſzármazó ſzamtalan nyavallyák egy nével *Scorbutus*nak nevezretnek. A' mi emberemk ezt *Süllyn k* hívják. Ebben mind azok a' változáſok meg-vagynak, mellyek az e'dig le-irt, és az azokból ſzármozó nyavallyákban meg-ſzoktak lenni. A' felett, ez a' már meg-poshadott tsípös vér a' gyengébb ereket ſok hellyeken ki-rágja. A' mellyböl hol itt, hol amott ſzörnyü vér follyáſok támadnak, a' bőrnek ſzínén ollyan forma veres és ſzederjes béjegek léſznek, mint a' balha tsípés, sőt a' nyakon, mejjen, karokon és a' lábokon nagyobb kék és veres fóltok-is ütik-ki magokot, a' mellyek hol el-múlnak, hol meg-újúlnak; a' bőrnek ſzine minden külső ok nelkül, mintha el-égett volna, el-kopik, ſzörnyen fáj es vizet ſzivárog; a' teſt ſok hellyeken meg-tsomóſul; a' lábak, mintha vizkorságra kéſzülnének, dagadoznak és önként ki ſebesülnek; a' láb újjak, az ínyek, nyeldeklők, az ó rnak portzogóji haſonlókepen meg-tüzesülnek, meg-dagadnak, ki-ſebesülnek és ſenyvedni kezdenek, a' teſteknek egyéb réſzei-is, mint a' valóságos *Frantzu*ban, ſok hellyeken ki tarjagoznak és ki-ſebesülnek, úgy hogy az e nyire ment *Scorbutus*t vagy *Süllyt* a' Frantzutól a' ſzemeſebb Doktorok ſem mindjart tudják meg-külömböztetni. Abban mindazáltal e' két

nya-

nyavallyak úgyan csak kulomböznek, hogy a' sülly magától-is kezdődik, a' Frantzu csak mástól ragad el; *ez* inkább a' torokban és orrban kereskedik, *az* a' foghúst-is emészti; *ebben* a' fájdalmok hellyt álanak, és éjjel az ágyban a' meleg takaró takarózzók alatt kegyetlenkednek inkább, *abban* ide stova bujdosnak; *abban* a' vizellet tsine ha áll, fényes, ebben nem; *abban* a' sebek kékek, *ebben* körül vereſek, alat tejerek, mint a' szalonna. De ha tsinte jól meg nem lehetne is ezeket egy másától külömböztetni, a' hiba nem veszedelmes. Mert a' mi a' süllyben ártalmos, a' frantzuban-is ártalmos az; a' mi ebbe használ, abban-is használ az. Jóllehet a' frantzuban a' leg jobb *diaeta*-is kevéſe nehéz, a' süllyben pedig igen nagy hasznot tehet: az is, ez-is el ragad, még pedig a' sülly a' holt emberről-is. Azért illő mindeniktől óltalmozkodni.

§ CCLXIX.

Közelebb való oka léven e' nehéz nyavallyának a' vérnek előre lött meg nyúlósodásából, vastagulásából etzetesüléséből következett poshadtság önként meg-tetzik, hogy távulabb való okai-is a' süllynek nem egyebek, hanem a' mellyeket már fellyebb a' vér meg-nyúlósodására, vastagulására és etzetesedésére meg-neveztünk. Azok közt pedig különös meg-jegyzést érdemelnek azok, a' mellyek a' meg-poshadast is siettetik. Illyenek a' poshadt vizes gőzökkel meg-rakodott *aër*, mint szokott lenni az alatt való tós, motsáros, forrásos, éjzakos hellyeken és házakban, ímet

a' mellyet az esö igen tart, a' szél szabadon nem járhat, és a' hol a' köd meg-szokott ülni, a' tiztátalan, meg-büzhödött, motskos házi edények, ágynémüek és öltözetek; a' sok esös nyáron, az éjjakos, vizes, igen ganéjos helyeken termett vad zabos, konkollyos, kőltes; dohos gabonák, kivált a' ro's, a' nyival is inkább, ha a' kenyér-is állott mojos liztből poshadt vizzel, poshadt kovászszal készült, és jól meg sem sült; a' motsáros, ingóványos és igen ganéjos földben termett kerti vetemények, a' vizi madaraknak, halaknak, serrelnek könnyen senyvedö húsok, kivált ha ezek tiztátalan rothadt eledelekkel és meg-rekesztve hoverve tápláltartak, vagy a' húsok sokáig állott és senyvedni kezdett volt, az állió, sós, sáros fenekü tókban és kútakban lévö nehéz és vagos vizek, a' restség, a' sok aluvás, a hoszszas szivbéli bánat; a' forró és másféle hideglelésekben az izzadás által ki-tiztulni való mérges matériának benn maradása; a' hósámnak és szokott *hæmorhoidalis* vér follyásnak meg rekedése (a' mellyért ezt a' nyavallyát a' Magyarok s'llynek-is hivják), a' süllyös emberek testiből ki-jövö poshadt gőz 's a' t.

§ CCLXX.

Ezekből észre veherjük annak-is az okát, *miért hogy ez a' nyavallya némelly hellységekben mint egy örökség szerint vagyon? egy esztendöben inkább kegyetlenkedik, mint a' másban? a' melly házba jól bé-szállott, az egész ház népet el-fog-*

fogja? az alávaló hitvány eledelekkel élo és az aërnek minden viszontagságinak ki-tétetett szegényebb embereket inkább vesztegeti, mint a' gazdagabb rendet? a' resteket-is, mint a' serényeket? az asszonyokot-is, mint a' férjfiakot?

Tovabbá évre vehetjük még azt-is, hogy a' kik a' *sullytól* félnek, vagy abból ki-gyavulni igyekeznek, mindeneknek elötte a' nyavallyát szerző okokot kell távoztatniok: Nevezetesen az *aert* szükséges változtatniok és más jobb *aerü* hellyre által költözniek, leg-alább szobáikot gyantával, szurokkal, fenyő maggal gyakran füstöljek-meg, keveset egyenek, tiszta eleven forrás vizet igyanak, melly a' megposhadt sónak a' vérből lejendő ki-mosására igen hathatós. Kivált a' savanyu bor ízü vizek e' végre felette ditsértetnek. *Nullus dubito adserere in fontibus soteriis universale scorbuticae affectionis praesidium esse constituendum*, így ír *Hoffmann Op. T. III. p.* 377. Az az: Elmerem mondani, hogy a' savanyu vagy bor ízü vizek a *skorbutus*ból származó minden nyavallyák ellen közönséges óltalom gyanánt lehetnek. A' Szamár tejet-is ugyan ő, mind magára, mind savanyu vízzel elegyitve innya, tsudalatoson használni mondja. Ugy a' tehén tejnek és ketske téjnek fejér édes savóját is magára-is, de kivált ha a' reteknek, tormának, kalány levelü, Béka virág, vízi torma, keserü saláta, vad tzikóréa nevü nyers füveknek kifatsart tiszta levével negyed reznyire meg-ele-

gyítik, vagy ezen füveket és gyokereket a' ſavóban kevéſsé meg-főzik, és reggelenként éhomra félfél ejtelnit ebből meg-iſznak, és jó *Commotiot* téſznek utánna, a' sűllyös vérnek vékonyitására és tiſztítására nagy haſzonnal lehet; mint hogy ezen füvekben és gyökerekben hatalmos etzeteſséget óltó, vért vékonyitó és tiſztitó erő vagyon. A' Borokban vagy Serekben-is, mellyel étel közben élnek, ha efféle gyökereket es füveket, és a' mellyek keſerü izüek, mint a' *Gentiána* gyökér, *centuria*, ürom, pápa fű s a t áztatnának-meg, míg keſerü ízek lenne, ſokkal többet ſegitenének. A' régiek a' tiſzta forrás vízben tüzes atzélat óltanak vala egy néhány ízben-meg, és azt itatják vala a' sűllyös emberekkel. A' fellyebb §. CCLX. le-irt *Koplaló Curának*-is e' nyavallya ellen különös haſzna es ereje vagyon.

§. CCLXXI.

Vagyon ollyan *Skorbutus*-is, jól lehet ez az e'dig le-irtnál ritkább, mellyben a közép terméſzetü só gyűlt és poshadt-meg az ember vériben, melly miá a' nyála olly sós ízü, mintha sót tartana a' ſzájjában. Vagyon ollyan-is, a' mellyben *a' rothaſztó alkalinus so ſzaporodottel a' nedvéſsegekben*. Ebben a vér igen híg, meleg, és piros, nem-is aluſzik-ól egyben, az embernek ortzája, ſzájja, ajakai igen melegek és piroſſak, a' nyelve keſerü motsokkal ſzüntelen meg-rakodik; gyomrából nagy hévség jő-fel, a' haſa ottan ottan nagy rágáſſal és égető forrósággal mégyen ſokſzor, ſok meg-

buſz-

bőzhedött keserü sárvizet hány-ki, el-sáványul és erőtelenül, a' vizen és sávanyun kivül mindent útal. Mindenik sülly ellen a' tiszta forrás vizet bővon innya leg-többet hasznal. Ez utólsóban másként a' forró nyavallyákra rendelt egesz *diaetát* illő követni.

§. CCLXXII.

Ez utólsó neméhez a *Skorbutus*nak igen nagyon közelit a' *Hectica*, magyarul *száraz betegség*. Ebben-is a' vér igen forró, tsipős, piros és híg, és mintegy meg-olvadott. A' honnan a szüntelen tartó, de az etel után és éjtszakára mindenkor meg-újjuló hideglelés, belső nagy forróság, a' torkon, mejjen's homlokon ki-fojó enyves izzadtság, a' sok köhétselés és flegma hányás mia lassan lassan végképen el szárad az embernek teste. Közelebb való oka a' száraz betegségnek a' tüdőknek kisebesedése, melly sok egyéb okokból is követ kezhetik, de leg gyakrabban az erős és bozszas nátha köhögésből és a' vér pökésből lészen. Mikor ez a' náthából előszer kezdődik, úgy érzik, mint ha válami tsipős sos natha ereszkednék-le a' fejéről az ember mejjére, melly lassu köhétselést okoz, a' nyála keserü, a' testét ottan ottan gyenge meleg boritja-el; így a' tüdők ki kezdenek sebesülni, a' forróság mind nagyobb nagyobb erőt vészen, a' melly a' nap le-mentivel öregbedik, a' nap fel költivel tsendesedik, a' köhögés is estvénként és reggelenként keményebben fogja, melly miá a' tüdők

meg-dugulván, *inflammá*lódván, meg-kövesülvén, meg-kelvén, és ki-sebesülvén, elöszer kevés, azután bövebb genyetséges flegmát hánynak-ki. A' kikben pedig a' tüdök a' *ver pökesböl* sebesültek, költek és genyetségesültek-meg, azokban a' flegma elöszer véres, azután fekeres, azután zöldes, végtére fejér, édes vagy sós ízü. Ekkor már a' *Hectica Phtysis*nek-is mondatik.

§. CCLXXIII.

E're a' nyavallyára azok, a' kik *Hecticus* Szüléktöl szármoztak, magos termetüek, *sangvinen-cholericus*ok, a' kiknek a' mejjek mint egybe esett, és a' két vállok ele áll, és a' nyakok hosszu, mások felett hajlandok. Leghamarébb pedig 18. esztendös koroktól fogva 35. eszt. korokig kapják ezt el az emberek. El-kerulni ezt sokkal könnyebb, mint mikor egyszer jól belé estek, ki-tisztulni belöle. A' jó *diaeta* mindenik állapotban leg-többet segíthet. A' pedig summáson abból áll, hogy azt minden leh ö módon el kerüljek, hogy köhögésben és vér pökésben ne essenek; ha pedig egyszer belé estek, abból minél hamarébb igyekezzenek ki gyógyulni. Igy a kik e' nyavallyára természet szerint hajlandók-is, megtarthatják magokot, egyébként nem, azt mondja *Boerhaav*. Igy tarta ö meg sok esztendökre egy Ifjat, a' kinek atyja, anyja, nényjei, bátyjai mind a' *hectica*ban vesztek vala-el. Megparantsolta t. i. ennek az Ifjúnak, hogy 17. esz-

eztendős korán túl minden eztendöben a' két *aequinoctium*ok elött eret vágasson, erös bort, éget bort, kövér vastag sert ne igyék, mértékletesen éljen, kivált az afféle étkeket mellyek bövön táplálnak, és a vért gyúlasztják, ne egye, a' nyarat a' mezön tiszta *aer*ben töltse, a' testét lassu *Commotio*val, föként lovaglással és szekerezéssel sokszor gyakorolja, erös és hirtelen *Commotio*t ne tégyen, a' hasát szorulva állani egy nap se hagyja. Igyék gyakran tejet magára, vagy felényi vizzel meg-elegyitve; se az erös melegen, se a' kemény hidegen sokat ne múlasson; az északi széllel szembe ne menyjen, a'nyival inkább ne fusson; ha mennie kell, a' torkát és szájját kösse bé: hörpöllyön gyakron herbathé vagy veronika *infusum*ot. Lásd azokot-is, a' mellyeket sellyebb §. CCLVII. és CCLVIII. a' *vér follyásokról*, és ugyan ott a' *vér pökésröl* különösön feljegyzettünk.

§. CCLXXIV.

A' kik a' száraz betegségnek elöl járó postáit tapasztalni kezdettek ö magokban, ezekre kérszer nagyobb gondot tartsanak. Eret vágassanak, de öt lótni vérnél többet ki ne vétessenek, mert a' vérnek meg-fogyatkozását könnyen nátha és köhögés követi. Sóst, etzetest, vagy a' mi másként tsípös, igen 'síros és kövér ételeket ne egyenek, sült húst-is tsak ritkán és keveset: a' vígyázást, az indulatoskodást, a' *Venus*t, egy szóval, a' mi az ö véreket fel-

forralhatná, mezze távoztassák. Az *aër* változtatás ebben a' nyavallyában olly haznos, hogy sokan akkor-is, midön mar semmi nem haználhatott, csak épen ezzel szépen meg gyógyúltanak. Jó azért nékik egy hellységböl a' másba, a' városból faluba, a' faluból a' mezőre által költözni. Az ételek kozott a' rénát, murkot, nyers kápoztát kevés sóval és 'sírral édesen jól meg-főve, és ha nem elég édes, mézzel, vagy nádmézzel jobban-is meg-edesitve, kivált a' leveket, gyakron enni, a' *Hectikában* leg haznosabb. Nevezetesen a' veres vagy kék fejes kápoztáról azt írja *Boerhaave*, hogy annak leve egy kevés sóval és tzitrom lével elegyitve a' már nagyon meg-évődött és genyetséggel meg-rakodott tüdököt-is meg gyógyitja. *Hoffmann* is azt írja az eperről, hogy egy 25. eztendős *hecticus* Ifjú három hetek alatt 15 tallér áru epret meg-évén, nyóltz hetek alatt minden nyavallyájából szépen ki-tisztult. Lásd azt-is, a' mit az Első Könyvben §. CXIX. a' gyümölts ételröl és §. CXXXIII. a' meg ért ugorkáról mondottunk. A' ráknak, tsigának, békának s halaknak lágy nyálas hideg húsaik-is, ha a' gyomortól jól meg-emésztethetnek, az el-száraztó forróság és tsipősség ellen valamit haználhatnak De mindeneknel több haznot reménylhetnek a' *Hecticus*ok a' téjjel való élésből. Kivá tképen az ifju egészséges, jó eledellel élő Asszony ember téj, főként ha hátom nyégy óra múlva az étel után egyenesen

az

az emlökböl maga ſopja-ki a' *hecticus* ſemélly, meg-betsülhetetlen haſznot téſzen: Ez után vagynak a' ſamár, kantza és ketske tejek és a' fejér édes ſavó. Élhetni pedig ezekkel az Elsö Könyvben a' CLXXVI-dik §-ban le-írt mód ſzerínt tiſztán-is, harmadányi ſavanyu vizzel, mézes vízzel, méſz vizzel, vagy ollyan vizzel, mellyben *Veronicát*, i'sópot, 'sállyát, ſzarvas nyelvü füvet, árva leány haját, földi temjént, peſzertze füvet, vagy egyeb *pectorális* füveket föztek-meg, meg-elegyitve-is. Jók a' téjbe fött 'semlye, gyöngy, árpa és riskásák-is: úgy a' búza, török-búza, haritska liſztböl kéſzült tejes ételek-is. Hanem azoknak, a' kiknek mejjek genyetséges flegmával, vagy a' teſtek vérrel igen teli van, vagy a' gyomrok sárvizzel meg rakodott, a' téj magára többet árt, mint haſznál. Ha elöre egy kis *Mannás laxátivával* a' gyomrokot ki tiſztítják, vizzel meg-elegyitve bátorságoſabban ihatják.

A' ſavanyu vizek is magokra a' *Hecticá*ban mindenkor félelmeſek. De kivált, midön a' tüdök már nagyon ki-vadnak ſebesülve, föként a' tsípöſſebbek, és a' mellyek a' viola julepet vereſſen feſtik, és a' *galles* portól megfeketülnek, a' halált bizonyoſon ſiettetik.

Közönséges italokra a' *Hecticu*soknak a' zabbal, árpával, ſzarvas ſzarval, malo'sával, figével, édes gyökérrel, *ſcorzonérá*val és áni's maggal fött vizek leg alkalmatoſabbak. A' dinnye, ugorka, tök, mondola és mák mag-

vak-

vakból kevés rák ſzemmel és ſalétrommal kéſzült *Emulſiok* vagy tejek az ő belsö forróságokat leg-haſznoſabban tsendeſitik.

§. CCLXXV.

Ha a' ſeb körül meg-keményedett, úgy hogy az a' miá már nem terjedhet, a ſok flegma hányás és el ſzárodás közt-is el-elnek ſok *hecticus*ok húſz eſztendeig-is, míg el kell veſznick.

Ha a' beteg egy végtiben hoſzſzabban ugyan, de ritkábban köhög, több 's hígabb flegmát kezd vetni, a' haſa vizeſebben kezd menni, a' vizelletje bővülni, a' ſzava tiſztulni és hangoſulni kezd, tsendeſebben kezd alunni, és tsendeſebben, 's ritkábban lélekzel, a' mejje könnyül, a' fájdalom a' mejjéröl vállaközzi kezd költözni, jele hogy már jobban kezdett lenni, és reménylhetni hogy meg-gyógyul.

De ha a' forróság naponként nevekedik, a' *pulſus*ſa reggelenként-is mind ſzaporább, ſzaporább, a' húſa és ereje erőſſen fogy és az álom által is ſemmit nem újjul, a' flegma hányás keveſedik, a' lélekzet vétel nehezedik, a' ſzava rekedez, a' haſa igen hígon és gyakron mégyen, a' lába dagadoz, az ortzája és ajjaka piroſſodik, nem ſokára bizonyoſon meg-hal.

§. CCLXXVI.

A' *hectica*val egyeneſen ellenkező meg-veſzéſe a' nedveſségeknek, midön azok felette meg-édesülnek, 'síroſulnak és kövérülnek. Ettöl rend kivül meg hízik az ember. A' melly az egéſzségnek magára ugyan egyéb bajt nem

ſze-

ſzerez; hanem hogy terheli a' teſtet, és meg-ſzoritván a' belsö réſzeket, és a' vért vivö edényeket, nehéz lélekzelést, és belso forróságot okoz. De ha vagy az erös *Commotio* által, vagy valami erös forró hideglelés által hirtelen meg-olvad ez a' kövérség, és így viſzſza kerül az erekbe, úgy meg-ſzaporitja azokban a' vért, hogy a' ſoksag miatt nem birván azok a' vértel, vagy hirtelen meg-fulladás, vagy ér meg ſzakadás, vagy gutta ütes következik belölle; vagy pedig az erös forróságban meg-pergelödvén mint egy a' 'sír, a' vért veſzedelmeſen fel-gyúlaſztja: mint ennek példájit az Iſtálóban ſokáig kényeſen hevert és meg-hízott lovakban, midön hirtelen erös *Commotiót* téſznek, gyakran láthatni.

E're nézve, valakik a' meg-hízáſtól félhetnek, minémüek a puhább és lágyobb húſu köptzös ſzeméllyek, a' kikben az erek vékonyok és a' bör alol alig tetſzenek-ki, a'nyival-is inkább, a' kik már-is eröſſen híznak és igen kövérek; illö hogy mind azokot, mellyek a' vért édeſiteni, nyúloſitani és kövériteni ſzokták, ſzorgalmatoſon el-távoztaſsák. Illyenek a' híveſetske *aer*, gyakor és ſok étel, az édes, kövér, bövön tápláláló eledelek és italok, a' heverés, a' ſokſzori, de hoſzſzaſon nem tartó aluvás, puha ágy, gyenge 's kevés *Commotiok*, a' teſt külsö ſzínének a' régiek módja ſzerint olajjal való gyakor kenéſe, az ebéd után való meleg feredök, a' haſnak ritka 's kemény tiſz-

tulá-

tulálá, az elmebéli nagy tsendeſeg, 's a' t. Ellenben pedig az elmebéli foglalatoſságokot ne igen kerüljék, halokot holmi gyenge *purgátiók*kal gyakran *purgálják*, *Commotiót* gyakran tegyenek, de mindenkor tsak tsendeſen kezdjék; és úgy fogják azután mind keményebben keményebben a' jól meg-izzadáſig és el-fáradáſig, a' melly ſemlátomáſt fogja őket ſoványítani. Szeinkel látjuk, hogy a' kövér lovak és birmok, akármi jól tartaſſanak, de ha minden nap igáztatnak, el-ſoványulnak, annyival inkább, ha ſoványok, meg nem hízhatnak. A' rabotás erős munkát tévő embernek bizony tsak nem véres a' vizelletje, és a' verejtékje ollyan 'síros, hogy ugyan meg-kení és meg-feſti az inget. A' melly világos jele, hogy mind a' két úton a' vérnek ſok réſze takarodik-ki. A' honnan az erős dolgú kövét paraſzt ember igen ritka e' világon. E' mellett, kemény ágyban háljának, keveſet 's ritkán aludgyanak. Mert az álmotlanság leg-inkább ſoványitt, és végtére tsak nem a' tsontokra ſáraztja a' bőrt, a' mint ezt a' Poëta *Ovidius*-is jól ki-fejezte.

Attenuant Vigiles Corpus miſerabile curae,
Adducitque cutim macies, et in aëra ſuccus
Corporis omnis abit, vox tantum, atque oſſa ſuperſunt.

Napjában tsak egyſzer egyenek. Akkor-is ollyan ételekkel, italokkal éljenek, a' mellyekben kevés tápláló erő vagyon, mint a' jó kor-

pálon

páſon hagyott kenyer, mindenféle nyers és meg-aſzalt gyümölcsök, a' zöldségek, a' retek, a' torma, a' ſovány húſok és halak, a' tiſzta forrás viz, vékony 's ſavanyutska fejér borok, jól meg-forrott és tiſztult arpa és zab ſerek 's a t.

Hippocrátes a' ſzalonnát és kover húſt-is *commendá*lja az erőſſen hízóknak: Mert úgy mond, e'vel a' gyomor hamar meg-elegſzik. Iſmét, hogy mindenkor a' *Commotio* aſtal erőſſen fel-melegedett teſtel és meg pihelve egyenek, erős etzetet gyakrón igyanák, ſokat gondoskodjanak. Igaz-is, hogy ezek a' kövérséget nagyon fogyatnák: De a' mellett könnyen egyéb nyavallyát, a' kövérségnél nehezebbet ſzereznének. Némellyek a' gyakor ér vágatáſt-is ſoványitani mondják: De a' peldák itt-is ellenkezőt tanitának. *Láttam*; így ír *L. B. van Svvieten* Ur, *Comm. T. III. p.* 338 egy Aſzſonyt, a' kinn elméjének gyakran erőſſen felháborodó indúlatainak tsendeſitése végett egy eſztendőben hatvanſzernél többſzer vágták eret; a' ki egy néhány hólnapok alatt úgy meg-hízott, hogy 150. fontal többet nyomott, mint az előtt.

TIZEN-

TIZEN-EGYEDIK RÉSZ.

A' NYAVALLYÁKOT ELÉIN EL-FORDITÓ LEG-KÖZÖNSÉGESEBB ORVOSI ESZKÖZÖKRÖL.

úgy mint: az

Ér-vágatásról, *Purgátiókról*, *Hánytatásról*, *Izzaztásról*, *Vizellet hajtáfról*.

§. CCLXXVIII.

Jollehet ezekről az Közönségesebb Orvosi eszközökről már fellyebb-is sok helyeken emlékeztünk. Utóllyára mindazáltal ezeknek nagy erejekről széllesen ki-terjedő hasznokról, az ezekkel való hellytelen és hellyes élesről méltó lészen különösön beszélgetnünk. Leg-előszer-is azért az *ÉR-VAGÁSROL* tanúljuk-meg, hogy nints egy Eszköz-is az egész Orvosi Tudományban, a' melly hamarébb, könnyebben, és nagyobb nyavallyákot fordította vólna-el az Emberekről, mint ez; a' honnan az Orvosok ezt az Orvosi Mesterségnek tsak nem kezdetitől fogva erőssen-is gyakorolták. A' két karjain való Ér-vágással gyógyitá-meg ez előtt három ezer esztendőkkel az *Æsculapius* Fia *Podalirius* a' *Damoethes* Király Leányát, midőn az, magos hellyről le-esvén, halálosan fekünnek; és

és ſzerentsés *Curá*jának jutalmában azt, a' *Cherſonejus* ſzigetével együtt, magának Feleségül el-is nyeré. De a' mitsoda nagy és hamar való haſznot tehet az Érvágás ott és úgy ejtve, a' hol és a' mint illett; nem kevesebb és hirtelenebb való kárt tehet az, midőn nem ott, és nem úgy lészen, a' mint és a' hol kellett vólna. Innen következett, hogy az Érvágáſt, a' dolognak valóságát jól által nem látható Orvoſok közül nemellyek csak nem az égre magaztalták, és majd minden nyavallyát csak ezzel akarták meg-orvoſolni; máſok ellenben ezt a' poſolig gyalázták, és minden némü állapotban vetzedelmeſnek tartották. Oktalanál tselekedett mind a' két réſz:

§. CCLXXIX.

Az *Ér-vágáſnak* munkája közelebbről az, hogy a' *vért a' teſtből hirtelen fogyaſſa, és máſunnan, a' hová az vagy kelletinél nagyobb erővel és bővebben lövöldik vala, vagy a hol egymáſra gyülvén, meg-rekedett vala, onnan azſ ſzaporán viſſza húzza, és a' meg-lyukaſztott helyre ſiettеſſe.* Nagy erővel feſzíti ugyan is a' vér az edényeket, midőn azt az élő ereknek ſzüntelen özvébb ſoruló és egy ſzőr hálnál tizſzer vékonyabb ágatskáin által tojja a' ſzív az erekben, az ereken iſmét viſſza emeli magában; az edények-is haſonlóképpen erőſſen ſoritják a' bennek lévő vért; melly miá annak, a' merre útat kaphat; ſörnyü ſebeſséggel kelletik ſollyma, (mint azt a' vérnek, midőn az ér meg-

lyukaſztatott, meſzére lott ſebeſs ki-lövödésé-ből éſzre vehetni), és minden felöl mind addig ide kelletik takarodnia, míg az edények annyira ki-üreſſültek, hogy már többé ſem a' vér nem feſzítheti az edényeket, ſem az edények nem ſzorithatják a' vért; mellyel oſztán a' vér follyásának és keringésének az edényekben meg-is kell állania, 's következésképen az Eletnek-is meg-kell ſzünnie. Ezekböl világoſon meg-érthetni, mi módon húzza és vonnya viſzſza az Ér-vágás a' vért a' teſtnek legtávulabb ésö réſzeiröl-is: de által láthatni azt-is, miért kellene az embernek meg-halni, ha a' nagyon meg-lyukaſztatott ér maga idejében bé nem köttetnék.

§. CCLXXX.

Midön a' vér a' teſtben igen meg-bövült és az edényeket rendinél erösſebben feſziti, az edények iſmér a' vért erösſebben ſzoritják. ebböl a' vérnek rendinél ſebeſebb keringéſe 's következesképen *nagy belsö forrosága* támad. Ha pedig a' ki-feſzites már annyira ment, hogy az Edények *fibrái* az erös ſzéllyel feſzülés és nyúlás miatt el-kezdettek erötelenülni; a' vastagabb ágak-is meg-dagadván a' közöttök és mellettek el-menö vékonyabb ágatskákot öſzve nyomják és meg-ſzoritják, úgy hogy a' vér azokon már tsak alig fojhat: Ezek miá a' nedveſségek az egéſz teſtben meg-kezdenek állapodni, egybe kezdenek mint egy alunni, meg-sürüdnek, meg-nyúloſulnak, meg-tiſztátalanulnak, nem

nem lévén az edényekre eſtejek a' ſokott tiſztátalanságoknak ki-válaſztása és ki-hajtására. E'felett azok a' meg-sürüdött és nyúlóſult nedveſségek az edényeknek és *glándulák*nak tekervényes 's ſoros útaiban meg-rekednek, egymáſra gyúlnek, meg-veſznek, fájdalmokot, tüzes dagadáſokot, kelevényeket, köveſségeket, ki-ſebeſedéſeket, tagoknak el eſéſeit, gutta ütéſeket, veſzedelmes vér follyáſokot, 's több efféle 's ezekből következő romlaſokot ſzereznek. De ha az Érvágás által a' vérből, a' menyit illik, idején korán ki botsátunk, ezeket mind meg-előzhetjük, mind meg-gyógyithatjuk Ezekben az állapotokban azért az *Érvágás meg betsülhetetlen haſznot tészen; mert minden Orvoſságok felett hiveſit; fájdalmot enyhit; minden külső és belső nagy fájdalommal, forróſsággal, tüzeſséggel, ſzív ſoruláſſal, vizellet, nyál és izzadáſſal együtt járó dagadáſokot, harmad, negyed napig, a' miglen t. i. az edenyek ki nem ſzakadtak vagy el nem rágattattak, el-oſlat; a' meg-duguláſokot ki bontja; a' vért vékonyitja és tiſztitja; a ki-tiſztuláſokot a has, vizellet, láthatatlan göz és nyálnak útjain ſzabaditja; a' vér follyáſokot meg-álitja 's a' t. mélly munkáival ſokſzor ſzámtalan nehéz nyavallyákot ſzépen meg-orvoſol és el-fordit.*

§. CCLXXXI.

Mitsoda okokból ſzokott pedig a' vér a' teſtben kelletinél bövebben meg gyülni? és mitsoda jelekből lehet meg-ismerni, hogy a' vér a'

ben felette meg-van ſaporodva? Ezekről jól-lehet már az Első Könyvben a' CCCLXV-dik §-ban ſöllottunk vólt, mindazáltal itt-is rövideden jó leſz azokot újjra meg-említeni. Tartsuk-meg azért (1. hogy 18 eſztendős koroktól fogva 48-ig a' vér az emberekben leg bővebben kéſül: télben-is inkább gyűl a' vér, mint tavaſzal és nyárban; a' húſoſok, 's kiálló nagy erekkel fel-ruháztatott teſtüek-is a' a' bőv vér kéſitéſre máſoknál hajlandóbbak; a' terméſzet ſerínt ſoványok-is jóval több vért viſelnek és gyüjtenek, mint a' kövérek. (2. Azokban, a' kik bőv vér kéſitéſre terméſzet ſerínt-is hajlandók, ha az ételt jól kívánják, bővön tápláló ételekkel és italokkal, kivált húſſal és borral minden nap gazdagon élnek, teſteket és elméjeket ſokat nem fáraſztják, ſokat aluſznak, roſzul *perſpirá*lnak, ritkán izzadnak és vizellenek, a' haſok-is többire ſorulva van, és keményt mégyen, ez előtt valamelly terméſzeti vér follyás tartotta őket, az orrokon, az arany éren vagy máſutt, és az már keveſebb kezdett lenni, annyival is inkább, ha egéſzen meg-rekedett, vagy ha a' ſokott érvágatáſt el-múlatták, ezekben, mondom, nem lehet, hogy a' vér kelletinél inkább meg ne gyűljöni.

§. CCLXXXII.

Külsö jelei annak, hogy a' vér a' teſtben kelletinél inkább meg-van gyűlve, ezek (1. Az előſzámlált okoknak meg-előzéſe; (2. A' *ſan-*

gvine-

*gvineus*okban az álmoſság, az ábrázatnak megteléſe, feſzüléſe és ſokatlan piroſsága; a' *cholericus*okban és *melancholicus*okban az ereknek nevezetes ki-dagadáſa és keménysége, a' nyughatatlan álommal és nehéz álmadozásokkal együtt; (3. az egéſz teſtnek ſokatlan bádjadsága és nehézsége; (4. az elmének ok nélkül való hoſſzas nyúghatatlankodáſa és a' dolog tételhez való kedvetlensége; (5. minden kis *commotio*ra lött el-fárodás, pihelés, és ſzív dobogás; (6. a' fönek nehézséggel járó gyakor meleg fájdalma és ſzédüléſe, főként mikor alá s fel hajladozunk; (7. a' vérnek e' vagy amaz úton lött meg-indulása a' teſtnek tapaſztalható meg-újulásával; (8 a' *pulſus* keménysége és erős felveréſe, vagy ha az már egyéb ok nélkül lassúvá és erőtlenné lett-is, ha az erek ki állanak és kemények. (9 az egéſz teſtben lévő nagy forróság. A' kikben ezek így megvagynak, bizonyos az, hogy a' vér az ő testekben kelletinél több.

Hogy pedig a' vér e' vagy ama' hellyre bővebben rohan, és ott meg kezdett ülepedni és gyűlni, azt ki-mútatja azon hellynek fájdalma, tüzeſsége, fel-veréſe, hevüléſe 's tobbire meg-is dagadáſa; és ezekből oſztán az egéſz teſtre következett forróság és hideg borzogatás.

§. CCLXXXIII.

Ezek azért, és a' kik a' vér meg-bövüléſének mindjárt emlitett okait érzik, mind a' nyavalyák el-fordítására, mind azoknak jó idején

való meg orvoslására az Érvágásnál semmit jobbat ki nem gondolhatnak. De hogy ez nékiek illendő haſznot hajthaſſon, ſoroſſan megkívántatik, hogy illendő *időben*, illendő *helyen*, illendő *mértékkel* és *moddal* légyen, és hogy *diaetát*-is ezen állapothoz illendőt tartsanak.

Idejét az Ér-vágáſnak a' mi illeti: Ha a' ſzükség kénſzerit, az erét meg lehet vágatni az eſztendőnek és a' napnak akármellyik óráján. Egyéb aránt ez az *aequinoctium*oknak, a' *ſolſtitium*nak, és a' Hóld meg-újulásának és meg-telésének napján és a' mikor esős, ködös, félveſzes idő vagyon, nem annyira haſznos; mint hogy illyenkor a vér járáſa mindenkor meg-háborodik, mellyet az érvágás nagyobb zűrzavarba hozna. Leg-haſznoſabb az érvágás a' nevezett napok előtt harmad, negyed napon. Tapaſztalt dolog ugyan-is az, hogy a' Hóldnak és Napnak járáſa után halgató nyavallyák, a' vér follyáſok, ki-ütéſek, meg-téboly odáſok, *ſpaſmus*ok, fájdalmok, nyavallya rontáſok, gutta ütéſek s a' t. nagyobbára ezeket az időket tartják. A' kik pedig tapaſztalják, hogy az ő teſtek ez idő előtt-is vérrel terhelteni kezd, kivált ha őtzél a' ſzükséges ſzokott érvágatáſt el mulaſztták vólt, jovallya nékik a' nagy *Hoffmann*, hogy az *aequinoctium* után ne várakozzanak, hanem *Februarius*nak a' végén, vagy *Martius*nak az elején ereket vágaſsák-meg. Mert tudok én, úgy mond e' do. eſztendős

bölts

bölts Orvos, egy nehány példákat, a' kik, várván az *aequinoctium*ot, addig gutta ütésben estenek, a nyival-is inkább tehát a' mi embereinknek oktalan szokások szerínt *Máju*sig halasztani az érvágatást nem vólna bátorságos: Mert többire már ekkor annyira melegedett az idő, hogy a' télen által egymásra gyült vérnek az *aër* melegsége által lenni szokott ki-terjedéséböl következő gonoszok meg-szoktak esni. A' kik esztendőben háromszor akarnak eret vágatni, *Martius* eleje, *Majus* közepe és *September* vége nékik leg-alkalmatosabb idő. A' hóld fogyására pedig és a' *Plánéták* illyen, vagy amollyan állására ügyelni e' dologban az értelmesebb Doktorok ítélete szerínt nem méltó. A' napnak reggeli órájin vágatni az eret legjobb, azért-is, hogy illyenkor még az étel, ital, és indulatok által nem háborítatott-fel a' vér de azért-is, hogy a' seb éjtszakára így inkább' bé fórhat.

A' nyavallyákban minél hamarébb eshetik az érvágás, annál hasznosabb: nevezetesen a' forró hideglelésekben tsak ötöd nap múlva-is többire késő és gyakrabban ártalmos A' *Paroxysmus*nak idején-is, mikor a' *spasmus*ok a' külső részeket öszve vonván, azokot meg-hidegitették, és a' vért a' belső részekre szoritották, igen ártalmos vólna az eret meg-vágni, és könnyen halált okozna. Várakozni kell azért, míg a' *paroxysmus* el-múlik, vagy valamit tsendesedik.

§. CCLXXXIV.

Hellye lehetne az Érvágásnak mind az, valahol az ér úgy ki-adja magát, hogy meg-lehessen lyukasztani. De leg gyakrabban a' karnak könyök hajlásában és a' láboknak bokájin és fejein szokták azt meg-vágni. Mikor tsak apasztani akarjuk a' vért, vagy a' közönséges forróságot szándékozunk tsendesiteni, akár a' karon, akár a' lábon, ezek közzöl is akár a' jobbon, akár a' balon essék, mind egy; mert az egész vér az egész testben kereng. Mikor pedig a' vért valahonnan hirtelen akarjuk elhúzni, a'kor a hoz a' hellyhez, a' hol a' vér egymásra gyűlt és meg-rekedett, leg-közelebb való hellyen kell az eret meg-vágni. Ugymint az erös fő fájásban és a' bolond hagymázban a' nyaka óldalán, vagy a' homloka közepén; a' kemény torok fájásban, a' nyelv alatt, az óldal és mejj fájásokban nehéz fulladozásban, gutta ütésekben a' könyök hajlásban; ha a' sűlly erek dagadtak-ki és fájnak, azoknak meg-tsomozásit, kell vér szípókkal meg-szopatni vagy lántzétával meg-lyukasztani ha a' karjai fájnak, a' karjain, ha a' lábai, a' lábain vágasson eret, hanem ha a fájdalom régi, a'kor jobb előre a' láb fájásban a' karon, a' kar fájásban a' lábon kevés vért botsáttatni és azután vágatni meg a' fájós résznek erét. Mikor a' vér vissza huzás nem ollyan siető, hanem tsak tsendesen kell a' vért más útra szoktatni, akkor az ellenben tétetett részen kell az eret meg-vágni, úgy mint a' tartós és járovány

fő,

fo em, fül és torok fájásokban, a' gutta üréseken, vér pökésekben és okádásokban, orr vér follyásokban, fülládozásokban és az ezen nyavallyaktól való félelemben a' *lábon*; a' hószámnak, arany érnek rendkivül böv follyásában, vér vizellésben, az idétlen szuléstöl való félelemben pedig, úgy a kor is, mikor az alsó részeknek erös meg-fázása, vagy a' *spasmus*októl lött meg-szorittatása a' vert a' sőre és mejjre nyomták, *a' karon*. A' follyó süllyre hajlandó Férjfiakon-is, midön az fojni nem akar, és a' hoszámnak meg reked sével bajlódó Asszonyokon a' lábon való érvágatás, midön a' vér az alsó részekre nagyobb erövel tsapódik, a' vér follyást sokszor hasznoson meg-indítja. E're nézve az ágyék, has, hát és tsípö tsontoknak fajdalmiban-is, a' mellyek többire a' süllytöl vagy hószámtól vagynak, a' lábon vágotni eret hasznosabb, mint a' karon; hanem, ha már a' fajdalom igen régi, és a' süllyt meg indulásához semmi remenység nem lehet, a kor jobb a' karon. Mert a' vérnek bövebb le szallása ezen fajdalmokot öregbitené.

§ CCLXXXV.

Mértékét-is a' ki-botsátandó vérnek illö okoson meg-határozni. Mert a' kevés vér tsak fel-háboritja és rendeletlen járásra inditja a' nedvetsegeket, mellyel többire a' nyavallyát öregbíti. Tudok én, igy ir a' sokat látott 's tanult *Hoffmann*, ollyan peldákot, hogy az igen véres embereken eret vágván tsak négy 1/2

vért botsátottak ki, mellytöl azok néhanyórák múlva gutta ütésben estenek, a mellyböl újjra 16. lót véreket ki-botsátván, úgy gyógyultanak-meg. Ha pedig igen sok vért botsátottak ki, így igen ki üresülvén az edények, a' test el-erötlenedik, és a' hátra lévö vérnek 's egyéb szükséges nedvességeknek el-készitésére és meg-tisztitására elégtelenné lészen; a mellyböl el-ájulás, náthák, *fluxus*ok, köhögés, szintelenség, vér veszettség, fekéllyes sebek, görts vonások, hányások, söt halál-is sokszor következik.

Régen *Hippocrátes* idejében a' vért az erös forró nyavallyákba az el-ájulásig botsátják vala. Egyéb állapotokban-is a' nagy emberekböl fontonként vészik vala azt-ki. A' Frantziák, Oloszok, Spanyolok ma-is e' szerint tselekeszenek. A' Németek, Ánglusok 16 18 lótnál fellyebb egyszer nem igen mennek; jobbnak ítélven, ha a' dolog úgy kivánja, az eret újra megvágatni, mint sem egyszer felette sok vért vévén-ki, a' természetet el-gyengiteni, melly a' Frantziáknál sokszor meg-esik. Illö a' Személlyek közt is jó külömbséget tenni. Az erös, nagy, húsos, ki-álló vastag erekkel fel-ruháztatott emberböl, ha vér bövségének jeleit érzette, 18, 20, söt 24. lót vért bátron ki-vehetni. A' kisded, erötlen, sovány, vagy kövér, szük *diaetát* tartó, vékony, lágy erekkel biró testböl pedig 12, 14. lót bövön elég, föként ha vér bövségének jeleit is nem igen érzette. A' természet szerint sovány testüekböl-is több vért

vért vehetni, mint a' kövérekböl, a' sokat ülökböl-is többet, mint a' rabotával élökböl, a' meg-állapodott idejüekböl is többet, mint a' nevedékenyekböl és a' vénekböl; az Aszszonyokból-is a'kor, mikor az 50 dik esztendö felé a' hószám rajtok meg-kezd állani, többet, mint a' míg ez által-is tisztultak, Tavaszszal is, kivált *Majus*ban többet, mint öszszel; a' forró nyavallyákban-is minél nagyobb, erössebb a' *pulsus*, nehezebb a' lélekzet vétel, szárazabb a' bör, nagyobb a' fö fájás és a' *fántásia*, tüzesebbek az ortzák és a' szemek, inkább hányokódnak a' betegek, annál többet; mert a' kevés vér botsátás a' nyavallyát öregbitené. Egész fontot ki kell az erös forró nyavallyákban ha az érvágással haszználni akarunk, botsátani, ha reggeltöl fogva dél utánnig a' nyavallya tsak úgy marád, újra majd annyit kell kivenni, söt ha más nap reggelre sem szünnék, annyival is inkább ha nevekednék, harmadszor sem sokkal kevesebbet. Találtattak, így ír *Allen* Ángius Doktor, sok Gutta ütöttek-is, a' kik addig meg nem könnyültenek, míg 100, söt 120 lót vérek ki nem vétetett. Midön a' vér sokságát akarjuk apasztani, a'kor is több vért kell botsátani, mint midön a' vért valahonnan tsak vissza akarjuk fordítani, és a' nagy vér follyásokot igyekezzük az érvágással megállitani. Ekkor 8, 9. lot töb ire elégséges. A' hol a' vér vastag és fekete, annyival inkább ha a' szinen majd a' kotsonya forma szürke

és

és zöldes materia vaſtagon keményen egybe alutt, ott az érvágatás leg-szükségeſebb vólt, és az illyen vérből leg-többet-is kell ki venni, a' hol pedig a' vér piros, vékony és késöre 's tsak gyengén alufzik egyben, ott az érvágáſra kevés ſzükség vólt; vért azért illyenkor tsak keveſett kell botsátani.

§ CCLXXXVI.

Ha *jó módal* mégyen az Érvágás véghez, attól-is igen ſok függ hogy az haſznot és nekárt tégyen. A' hellyes kézi munkát az értelmes Barbéllyokra hízván, én erre tsak azt jegyzem-meg: (1. hogy ha a' forró nyavallyákban, nevezeteſen a' mellyek belsö *inflammatió*tól vagynak, a' vértöl lett gutta ütéſekben, úgy máſutt-is, a' hol hirtelen igyekezünk haſználni, kétſzer többet ſegit, ha jó széles lyukat tsinálnak, hogy a' vér vaſtagon fel-ugordva fojhaſſon, mint ha az a' kitsin lyukon a' bőrön le-tsepeg, ha ſzinte így több vért botsátottanak-is ki. (2. A' kik az Érvágatáſtól erőſſen félnek, vagy az alatt hamar el-ájulnak, azok előre egyenek egy néhány kalány levelet és igyanak egy pohárotska bort, vagy egy kalányni éget bort. Az eret ſem kell ezeken tágaſon vágni, hogy hirtelen ſok vér jöjjön-ki, sőt hogy a' vér tsak ſzakaſzonként apadjon, a' lyukot ottan ottan bé kell fogni. Le-fekve-is két annyi vért ki-lehet venni, míg ájulás követi az embert, mint ülve vagy álva. (3. A' kikben az elsö útak, az az a' gyomor és belek tiſz-

tiſztátalansággal tellyeſek, azokat előre egy két nappal holmi gyenge *laxátiv*ával ki-tiſztitani el-ne múlaſsák. Az erőſſebb *purgátiok* a' vérrel teli teſtben belső *inflammatio*t és gutta ütéſt okozhatnak. (4. A' vérnek ſzabadabb folyását ſegitik az előre tett gyenge *commotio*, a' lábokon a' meleg vizben való vontatás és dörgölés, a' katon holminek ſzorongatáſa és a' kohogés.

§. GCLXXXVII.

Az Érvágatás után tartandó *diaeta* abból áll: (1. hogy a' kik vagy az el-ájuláſtól félnek, vagy az alsó részekről akarták a karjokon való érvágatáſſal a' vért felfelé fordítani, egy fél órátskáig az ágyban *heverjenek*; de *el ne alugyanak*; mert úgy, ha vagy el ájultak, vagy vérek meg-indult, előre nem vetik, és így halál követheti őket, leg-alább az illyenkori aluvásból nagy bádgyadságot, fő fájást és nehéz náthát kaphatnak. A' kik pedig a' lábokon azért vágattak eret, hogy a' vért a'val lefelé ſzoktaſsak, azoknak jobb fenn ülni, mint le-fekünni. (2. A' ſzeles hideg *aër*re ki ne menyenek, ſok étellel és italal gyomrokot meg ne terheljék, annyival-is inkább meg ne rekegedgyenek; mert ſok példáink vagynak hogy ezekből nehéz náthában, köhögésben, *fluxus*okban, nátha hideglelésekben, fattyu *pleuritis*ben, fulladozásban eſtenek az illyenkor-is nyúghatatlankodó és telhetetlenkedő ſzeméllyek. Az érvágás közben pedig, vagy azután tsak hamar

egy

egy ket fintsia herbathét innya jovaltatik. Elméjeket-is illyenkor jobb minden gondoktól és indulatoskodás król üressen tartani, és idejeket vidám nyájas beszelgetések között tölteni.

Ha az érvágás után az elme vídul, a' test könnyül és frissül, a' bőr színe nyirkosul és lágyul, a' vér botsátás jól használt; ha pedig mind ezek ellenkező módon találtatnak, ártott.

§. CCLXXXVIII.

De a' mint fellyebb is emlitém, valamelly nagy hasznot tehet az érvágás ott és úgy eve, a' hol és a mint illett, nem kevesebb kárt tészen az, midőn nem ott és nem úgy lészen, a' hol és a' mint kellett vólna. Valahol a' vér bővségének, vagy annak ide vagy amoda való rendeletlen tsapdosásának és tolyulásának §. CCLXXXII. le-írt jelei meg-nintsenek, á-talmos az mindenütt. A' fejér bőrü, lágy húsu, sok vékony, kék erekkel, mellyek a' bőr alatt alig tetszenek-meg fel-ruháztatott test kelletinél több vért ritkán készit; kivált ha a tisztulási meg-vagynak, és munka által gyakoroltatik. A' kiknek gyenge, lágy és szapora *pulsu* ok vagyon, az etelt régtöl fogva rosszul kívánják, keveset ehetnek, sok búval, gondal és rabotával élnek, annyival inkább, ha a' vénség, hosszas nem ehetes, az erős munka, bú bánat, sok haragoskodás, álmotlanság, éjjeli nappali erős tanulás, gyakor *Venus*, sok 's nagy vér follyások, hányások, hás menesek, fejér fojás

és

izzadás, régen való betegeskedés, (ha ſzinte a' nyavallyanak, elsö kezdete hajdon a' hóſzámnak vagy sűllynek meg-rekedése vólt-is,) már öket el-erötelenitette és meg-ſoványitetta, azok vér nélkül inkább ſzűkölködnek, mint ſem a'val bövölködnek; Eret vágotni azért rajtok nem lehet. Tiltatik az ér vágás azokban a' nyavallyákban-is, mellyek tsak a gyomorban és belekben heverö sárviztól és egymáſra gyűlt tiſztátalanságtól, a' geleſztától, *calculus*tól 's több effele belsö okoktol támadtak: nem külömben azokban-is, a' mellyek az epének akár a' napnak nagy melege, akár a' nagy harag miatt lött fel-gyuladásából, es a' belekben 's a' vér közi lött ki-omlásából ſzármoztak. Nints annak hellye azokban a' járovány nyavallyákban is, mellyeket az idönek rendeletlen járaſi és hirtelen való nagy változáſi tsináltak, minémüek a' náthák, a nátha, mindennapi, harmadnapi és negyednapi hideglelések, *fluxus*ok, fattyu *pleuritis*, és köſzveny 's több effelék, hanem ha egyſzersmind a' vér ſokságának-is világos jelei tapaſztaltatnak: Mert ezeknek közelebb való oka a *perſpiratio*nak benn rekedése lévén, azt az ér vágás jobban-is benn rekeſztené. Ugyan ez okbol az ollyan nyavallyákban-is, a mellyek a bör ſzinére kiütnek, mint a' himlök, petets, orbántz, rüh és egyéb fekéllyek, az ér vágatás ritkán bátorságos. A forró nyavallyákban-is az utan,

mikor

mikor a' *Crisis* el kezdődött vagy mát végh'ez ment, ez veszedelmes vólna.

§. CCLXXXIX.

A' KÖPÖLYÖZÉS az Érvágástól annyiban külömböz, hogy az érvágás hirtelen és bőven és egyenesen a' belső részekről vészi-ki a' vért, a' *Köpölyözés* pedig lassan és kevés mértékben a' bőrben el-terjedt vékony erekből szívja azt ki. Innen ennek nagyobb haszna ollyankor vagyon, mikor a' vérnek meg ülepedéséből a' bőrben vagy tsak közel a' bőr alatt meg tüzesedések, fájdalmok, dagadások és egyéb hibák lésznek, ha vagy egyenesen az ollyan nyavallyás hellyekre vettetnek, vagy közel azokhoz, hogy a' féltőbb hellyekről a' vér el-vonattassék, mellyet az ér vágás által meg nem nyerhetnénk. *Hellye* ennek az egész testnek szine mindenütt, valahová a' köpöly fel-vettetethetik. De leg-gyakrabban, a' vállakra, a' nyakra és ful megi vettetnek, hogy a főnek, szemnek, fulnek, ortzának, nyaknak, hátnak tüzességet, fájdalmot és fokadékokot szerző vért és rosz nedvességet onnan el-húzza és ki szívja. Ha pedig úgy akarunk, hogy a' köpölyözés által a' vért-is apaszszuk, meg lehet az is, mert itt-is épen ollyan vér jő-ki, mint a' nagyobb ereken, de méllyebb vágások, több köpöly és többzöri fel-vetés kívántatnak. Az ollyan forró nyavallyákban, mellyekben az erőtlenség és a' hamar ájulás az éren hirtelen sok vért venni ki nem engedi, a' köpölyözés, így ír *Celsus*

L. II.

L. II. Cap. 11. az érvágásnál ſokkal haſznoſabb es bátorságoſabb, úgy mint a' melly laſſan, tsendeſen és minden változás nélkül fogyatja a' vért akor-is, mikor a nyavallya leg-inkább kegyetlenkedik. Nem egyſzer, hanem ſokſzor tapaſztalta, azt mondja *Hoffmann*, ő-is a' *Celſus* ezen tánátsának igazságát; és hogy az érzékenyebb teſtü ifjakban a' fő fájást, ſzédüléſt, nyavallya töréſt, tagoknak félre vonódáſit, a' megtébollyodáſt az érvágas terheſebbé tette, a' köpölyözés pedig ſokat tsendeſitette. Egyéb állapotokban-is, a' hol érvágás kívántatnék, azok, a' kik ettől félnek, a' köpölyözésnek ſzép haſznát vehetik. A' napkeletiek, nevezetesen a' *China*, *Jappónia*, *Égyiptom* Országbéliek, a' Görögök, és az *Aſiában* lakók is többire az érvágás hellyet tsak köpölyöztetéſſel élnek, a' mint azt *Boerhaave Comm ad Inſt.* §. 1237. fel-jegyzette, illy nem hellyetelen okát adván tselekedeteknek, hogy a' köpölyözésben attól ſem félhetni, hogy az inat vagy élő eret meg-vágják, a' melly az érvágásban ſokſzor meg-eſik, a' ſeb-is hamarébb 's könnyebben meg-gyógyul.

§. CCXC.

Máſodik 's még az Érvágáſnál-is *közönségeſebb eſköz* a' nyavallyáknak mind meg-előzésére, mind jó elein és mint egy füventiben való ki-irtáſokra, a' Gyomornak és a' Beleknek az azokban mg-gyűlt és meg-vetett tiſztátalanságoktól való meg-tiſztítáſa, a' melly fellyül

Hánytatók vagy *Okadtatók*, alol *Laxativak* vagy *Purgátiók* által lésen. Mint hogy pedig ezekkel is az embereknek nagyobb része csak a' maga fejétől él, nem értvén, hogy kiknek? mikor? miért? miféle? és menyi *purgáló* és hánytató Orvoſság kívántaſsék, és miképen kellene e' nagy erejü és terhes változáſt okozó eſzközökkel élni, meg-kell vallani, hogy talám többſzer téſznek ezekkel önnön magoknak kárt, még pedig meg ſirathatatlan kárt, mint ſem haſznot. E're nézve ſükségeſnek ítéltem a' közönséges haſznra e' következendő néhány *reguláko*t a' Hánytatókkal és *Purgatio*kkal való hellyes élésről meg-emliteni.

Leg-előſzer a' *HÁNYÁSROL* jól megjegyzéſt érdemel, hogy a' gyenge hányásban ugyan csak a' gyomornak *fibrai* húzódnak hirtelen és keményen egyben, és csak a' gyomor üregiben heverő ſzelet, nyálat, taknyot, ételt, italt, sárvizet és ha mi egyéb materia ott vólt, lövik-fel a' nyelő gégén a' ſzájban: de az erősſebb hányásban a' ſzájnak minden belső részei, a' nyelő gége, a' gyomor, a haſlat a' mejjtől kéreztül el-rekeztő hártya, *(diaphragma)* a' ſziv, tüdők, epe hójag, a *pancreás*, a belek, a' haſnak minden *muſculus*ai sőt a' vesék és a' vizellő hójag-is *convellál*ódnak vagy öſzve vonódnak és ide 's tova rángatódnak. A honnan az erős hánvásban a ſziv erőſſebben dobog, a' *pulſus* erőſſebben és ſaporábban vér, meg-forrózunk, meg-izzadunk, tőként a' felső

része-

réſzeinkken, ajakunk rekket, taknyunk, nyálunk orrunkon, ſájunkon eröſſen foj, a' ſívünk meg-fogódik, fulladozunk, pihegünk, a' ſájunkon felette ſok nyálat, taknyot, ſelet, és ha vólt, ételt, sárvizet, epét okádunk-ki, többire alól-is keményen *purgálódunk*, a' vizelletünk bővön 's gyakron megyen. A' mellyekből meg-tetſik, hogy ez által majd minden belső réſzek ki-tiſztúlhatnak; de egyébersmind a' ſükséges nedveſségek-is ki-takarodhatnak, a' belső réſzek hellyekből ki-mozdúlhatnak, el-gyengülhetnek, *inflammálódhatnak*, sőt meg-is ſakadhatnak; a' mellyből vér hányáſok és ſámtalan egyéb romláſok, sőt halál-is könnyen következhetik.

§. CCXCI.

Illő azért mindenek előtt jól végére menni, hogy *vallyon e' vagy ama teſt a'ra váló hogy hányás által kár nelkül tiſztulhaſſon?* Az igen kövéreknek ettől a' fejek fáj, és az élő erek ő bennek hamar meg-ſakadnak: a' mellytől a' vérrel igen meg-töltek-is méltán félhetnek, ha előre eret nem vágattak. Az igen erőtlen betegek ettől jobban-is el-erőtelenülnek. A' ſáraz betegségben lévők, a' vér pökők vagy hányók, vagy e're hajlandók, a' kiknek haſok ſorulva van, a' *herniáſok* vagy meg-ſakadtak, a' le ereſkedett béluek és méhüek, vérrel tellyes fő fájóſok és ſédülők, a' ſem fájóſok, roſſzul hallók, akármi réſzekben erős *ſpaſmusokot* és fájdalmot ſenyvedők, a' viſelősök,

*colicá*ſok, gyakran ájulók, *calculus*sal bajlódók; valami belsö, kivált gyomor *inflammatió*ban eſtek, belsö *cirrhus*t vagy kemény tsomókot és ſebeket viſelök, a' ſok vertöl gutta ütésben eſtek, ez erötlen meg-haragu ltak, a' púpos hátuak és mejjüek, és a' kik terméſet ſzerint nem hányhatnak, a' *hányáſtól tellyeſ ſéggel eltiltatnak*, mint a' melly ö nékiek bizonyoſon terhes, sött végsö romláſt-is okozhatna.

§. CCXCII.

A' kikben pedig ezen akadállyok közül egyik ſintsen, azok, ha a' ſükség kivánnya, hányás által nagy haſonnal tiſztúlhatnak. Efféle tiſztulás kívántatik. (1. ha reggel a' ſáj ízetlen, keſerü, büdös, morskos nyállal és takonnyal meg-rakodott; a' gyomor teli van, nehéz, émellyeg, fel-böfög; az ételbéli kívánság magától el-veſzett, úgy hogy azt a' hideglelés ſem meg nem elözte, ſem nem követte, a' ſzem világa ottan ottan el-véſz és a' fö ſédül. A' melly ſzerint önként meg-tetſzik, hogy a' *hányás* majd mindenféle forró nyavallyákban; forró, laſſú, nátha, mindennapi, negyednapi hidegleléſekben, kivált ha elein és a' *paroxysmus* el-jövéſe elött egy néhány órával eshetik, és az után való napokon valami gyomor eröſitöt-is véſzünk, különös haſznot tehet; és gyakron tsak ez el is fordítja, meg-is gyavitja ezen nehéz nyavallyákot. A' náthában, fö-ſédülésben, fulladozásban, félfödfájásban, gutta ütésben, ha elöre eret vágtak, (kivált ha a' teſt

teſt inkább taknyos, mint véres,) a' köſvényben, nyavallya törésben, *melancholiá*ban megtébollyodásban vagy örülésben, orbántzban 's több atſféle nyavallyákban, mellyekben a' hányás ſükséges voltát mútató mindjárt említett jelek meg vagynak, ſemmi a' hányáſnál többet mind *praeſervativá*nak, mind orvoſságnak nem ſegíthet, főként ha minden hólnapban, legalább máſodik hólnapban hánynának. Nem külömben haſznál az ollyankor-is, mikor valami mérges vagy igen nehéz emésztő materiát ettünk vagy ittunk, vagy akárminémü étellel és itallal gyomrunkat hirtelen erőſſen meg-terheltük. A' hozzás kemény has menéſnek megállítására-is a' hányásnál nints bizonyoſabb eſzköz. A' belső reteknek meg-duguláſából eredő nyavallyákot a' hányás közben lött kemény rázódás, és minden nedveſségeknek erős megmozduláſa leg-hamarébb orvoſolja. A' honnan a' sárgaságban, régi negyed napi hidegelésben, vizkorságban, hóſzámnak meg-rekedésében a' hányás ſok ízben akkor is nagy haſznot tett, mikor egyéb eſzközök nem ſegíthettek.

§. CCXCIII.

El kéſzíttetik a' gyomor a' haſznoſabban 's könnyebben való hányáſra, ha az előtt egy két nappal ſemmi etzetelt, ſavanyut, meg etzetesedhető 's taknyos *chylus*ſá válható ételt és italt bé nem vettünk, annyival inkább ha eſtve, reggel vizben holmi ſavanyuság óltó és taknyot oſztó porotskát-is iſzunk bé, a' melly tíz tíz *grán* rák

ſemből, viola gyökér vagy gyömbér porból és *tartarus vitriolatus*ból, vagy ha a' nints, közönséges sóból hellyeſen kétſülhet, mert a' gyomorban lévő etzeteſség és takony mind a' hánytatóknak, mind a' *purgatió*knak erejét nagyon akadályoztatja, és ſokſor egéſzen ſemmivé téſzi. (2. Ha a' hánytató Orvoſság bé-vétele után ſzakaſzonként ſok lágy meleg vizet vagy ſert iſzunk magára, vagy egy kevés friſs vajjal, fa vagy len mag olajjal, (hogy a' gyomor ſzája ſikabb és lágyabb légyen) és mézzel; sőt a' taknyoſabbakban egy kevés sóval-is, (hogy a' takony inkább higuljon) meg-elegyítve. A' régiek étel után mindjárt haſznoſabbnak tartják vala hányni, úgy ítélvén, hogy ha van, mit veſſen-ki a' gyomor, maga nem erőtlenül annyira-meg: ma éhomra jobbnak tartjuk, mert így a' régi meg-vetzett tiſztátalanságtól a' gyomor inkább ki-tiſztulhat, de midőn étellel teli van a' gyomor, és azt egyſzersmind ki nem vetheti, félő-is, hogy az erős feſzülés miatt meg ne ſzakadjon vagy erőtelenüljön. (3. Ha a' hányáſnak hellye ſem igen meleg, ſem igen hideg nem léſzen, és az ember nem hever, hanem sétál. (4. Ha a' hányás el-végeſződéſe után nyúgſzik, és ha lehet egy keveſet aluſzik: ſem az nap, ſem az után való nap ſemmi tsípőst, erős sóst, etzetest, hideget, nehéz emészthetőt nem eſzik 's nem iſzik, az elmének erős meg-indulāſit el-távoztatja, a' ſzélen, hidegen künn nem jár.

§. CCXCIV.

§. CCXCIV.

Gyengébb hányást szerez, ha az ujjainkot, vagy egy tollat, melly olajban mártatott, a' torkunkban ottan ottan bé-ereztjük és ott mozgatjuk kivált, ha előre vagy azonkozben szakaszonként egy ejtelni lágy meleg vizet, édes sert, méh sert vagy bort magára, vagy a' fellyebb említett mód szerint négy lótni vajjal vagy olajjal és hat lótni szín mézzel, vagy egy kevés szappannal meg elegyitve meg-isznak. Ha a' *Pápa füvet* mint a' herbathét vizzel megöntik és azt lágy melegen bővön isszák, az-is hányást okoz.

Erössebb hányást okoz, a' mint *Boerhaave de vir. Med.* le-irta, a' nyers fekete ürömnek, vagy a' Pápa fűnek ki-fatsart újj leve, ha abból egy nagy ember öt vagy hat lótnit megiszik. Ugy a' retek lév-is két három kalánnyal; a' laboda nevü fű gyükérnek leve fél kalánnyál; a' retek és kapor mag porra törve egy lótni, de ez utólsó sokáig útálást hágy a' gyomorban. Értsd mind ezeket külön kölön véve, nem egybe elegyitve. Nem is kell egyiket-is az el-készités után tartani, mert az erejek el-mégyen. Vagy, vedd a' *Kapotnyaknak*, (mellyet *kerek kapornak*-is hívnak) gyenge gyökerét, szárazd meg és törd porra: ebből egy fél *köntinget* egy kevés sóval meg-elegyitvén, lágy meleg vízzel igyál-bé reggel. Vagy ugyan ezen fűnek újj zöld leveléből végy ötöt vagy hatot, vagdald apróra, tölts fél

pohárni forró vizet reá, tartsd fél óráig meleg hellyen, azután fatsard-ki a' levét és idd-meg vagy ugyan effélé levelekre nyóltzra vagy kilentzre tölts fél pohárni bort, és egy óráig hideg hellyen így tartván, szűrd le és fatsard-ki a' bort és idd-meg: vagy végy kékkövet, vagy fejér gálitz követ három vagy négy *gránt*: vagy kriſpánt két *gránt*, törd porra ezt, vagy amazt, és idd-meg lágy meleg vizben. Ezektől, alig ittad-meg, már keményen hányſz.

A' kinek Patikából tetſzik hánytató Orvosságot venni, ezt írja-le. ℞. *Pulveris Radicis Ipecacuanae recenter tritae drachmam ſemis. Tartari vitriolati ſcrupulum unum.* M. D. S. *Pulvis vomitorius.* Vagy ezt. ℞. *Pulveris tartari emetici grana tria: Cremoris tartari ſcrupulum ſemis.* M. D. S. *Pulvis vomitorius* lágy meleg vizben elegyitve mindeniket jól bé-vehetni. Az első a' gyomrot-is erősíti: mellyre nézve, a' régi has menés ellen, és az erőt igen el-fogyasztó forró nyavallyákban hasznosabb. Mikor az embert a' hányás önként-is erőltetí, kivált ha hány-is, akkor kevesebb mérték kívántatik. Az igen érzékeny és véres serény testüek-is kevesebbtől hánynak, mint a' később, restebb és taknyosabb testüek, az erőtlenek-is kevesebbtől, mint az erősek, az ifjak-is kevesebbtől, mint a' meg-állapodott idejüek, a' gyermekek pedig mentől kisebb idejüek, annál kevesebbtől, úgy hogy, a' mikor egy nagy embernek

tíz

tíz grán kívántatik, egy 14. eſztendős iſ júnak *hét grán* elég, egy 3. eſztendős gyermeknek pedig *két grán*.

§. CCXCV.

Az igen erös hányáſt meg-tsendeſitik és megállitják, a' lágy meleg téj, kivált meg-sáfrányozva; a' nem avas és nem pergelt mondola, fa, vagy len mag olajok, ha gyenge melegen gyakran egy egy kalánnyal bé-véſzik, kivált mikor a' hányás valami mérges materiától vagyon: a' ſok meleg viz vagy herbathé hörpölés; a' karoknak és láboknak jó fenn, ſéles kötővel való meg-ſoritása; a' kömény, áni's, *coriandrum* magvak, fa haj, ſzeretsen dió, ſzeretsen dió virág, sáfrány, gyömbér, a' narants és tzitrom hajnak sárga külső haja, vizben vagy borban meg-főzve, porra törve és vagy jó meleg borba elegyitve és úgy hörpölve, vagy mézbe elegyitve, és gyakron 's bővön így véve; a' Terjék, ha abból egy öreg mogyoronit fa haj vizben vagy jó meleg borban bé-véſznek; az égetbor bővön iva; a' narants, fa haj, sáfrány, ſzeretsen dió virág, *ſacarilla tinkturák* hatvan hetven tseppig borba vagy égetborba vagy a' mindjárt említett fűſzerſzámokkal főtt vizbe véve. Kivül-is igen ſokat ſegit, ha borban fodor mentát, méhfüvet, ürmöt és a' nevezett fűſzerſzámokot megfözik, és melegen ebben mártott néhány rétü meleg ruhával ottan ottan a' haſat bé-boritják; ha égetbort-is töltenek hozzá, annál jobb lészen:

vagy, egy nagy ſzelet jól meg-költ kenyeret piritsanak-meg erőſſen, öntözzék-meg jó erős égetborral, vagy aſzſzu ſzöllő borral, és így magára melegen, vagy fűſzerſzámokkal-is meg-hintve, vagy terjékkel meg-kenve köſsék a' gyomrára; vagy, mint a' köldök tsömörben ſzoktak veſſenek tsuport a' hasára.

§. CCXCVI.

Valamint az hánytatók által nagyobbára a' gyomor, úgy a' *Purgátiók* és *Laxativák* által inkább a' belek tiſztulnak, a' gyomor nem annyira. A' LAXATIVÁK és PURGATIOK között az a' külömbség vagyon, hogy a' *LAXATIVÁK* tsak meg-lágyitván, meg ſikitván, és tsak gyengén öſztönözvén a' beleket, és ſzéllyel áztatván 's meg-lúgitván azokban a' meg-keményült eméſztetet, a' vér járásának meg-háboritáſa és az erőnek fogyatáſa nélkül tiſztitanak. A' honnan ezekkel minden némü állapotokban, ha a' haſnak járáſa reſtes vólna, bátron és nagy haſzonnal lehet élni, még ollyankor-is, mikor már a' himlő vagy egyéb ütni akar-ki, ha a' haſnak ſzoruláſa nyúghatatlanságot, nehéz lélekzelést, fő fájást és forróságot okozna.

A' *PURGATIOK* között iſmét ſok külömbség vagyon. Vagynak azok között *gyengébbek*, vagynak *eröſſebbek*, vagynak *ſzörnyü eröſſek*, a' mellyek kevés mértékben-is hirtelen iſzonyu változáſokot okoznak a' teſtben. A' *gyengébbek*-is pedig erőſſen tsípvén és öſztönözvén

a'

a' gyomrot és beleket, azokot sebess és erőss mozgásra kénszerítik, és a' nedvességeket minden felől a' belekre húzzák, által hatván a' vérben, a' vér kerengését is sebessebbé tészik, az *excretiók*ot a' belekre, a' májra, epe hójagra, és onnan a' belekre siettetik, és így nem csak a' belekben találtató materiát *purgál*ják-ki, hanem a' felett sok vizet, taknyot, sárvizet, epét, hajtanak-ki, és távólról is, úgy mint, a' főröl, mejjröl és körös körül a' hasban való részekről a' nedvességeket a' belekre húzzák és ott ki üresitik. A' honnan a' *Purgátiók* az erős kemény és nem annyira érzéken testü parasztoknak, nevezetesen a' *phlegmaticus*oknak és *melancholicus*oknak a' gyenge *laxátivá*knál hasznosabbak: Ugy ollyankor-is, mikor a' materiának az első útakban való meg gyűlése és meg-veszése gyakor hasmenés erőltetést, vagy hasmenést tsinál, (úgy mindazonáltal hogy az erő az által el nem szakad) a' hasat, kivált a' gyomor körül a' két óldalat fel-puffasztotta. Mikor pedig a' taknyos nedvességek a' testben felette meg-szaporodtanak és meg-vastagultanak, és a' miatt, nem pedig a' májnak vagy más belső résznek régi meg-dugulása és veszése miatt, a' test meg vizkorságosult, a' hószám és a' follyó sűlly meg-rekedett, e' vagy ama' tag el-esett és el-erőtlenült, a' fő el-nehezedett gyakron szédül, és a' rosz sós nedvességektöl igen terheltetik, a' szem fáj, vérmezik és tsipázik, a' hallás meg-nehezedik, az íz-

ér-

érzés meg tompul, az álmoſság igen el-nyomja az embert, vagy meg tébollyodott, az erősſebbetske *purgátiók* kívánatoſabb haſznokot téſznek. A' tsípő tsontok fájdalmiban-is, a' mellyek a' tzombokra otton otton le-ereſzkednek, úgy a' negyednapi hidegelésben, fejér foásban, frantzuban-is, hellyes éléſſel ſokat ſegítenek.

§. CCXCVII.

Az igen erős *purgatiók* a' roſz nedveſségekkel együtt a' teſtet a' jóktól-is felettébb meg-foſztják: a' gyomorról és a' belekről az ő belső üregjeket bé-fedő terméſzeti taknyos hártyát egéſzen le-koppaſztják és le-nyúzzák, sőt gyakorta a' beleket ki is ſebeſítik, *inflammálják* és ki rágják; erős rágáſokkal és tsípéſekkel és az ebből indult kemény *ſpaſmus*okkal a' gyomrot és beleket el-erőtlenítik, a' mellyek miá az étel kívánás el-véſz, éſſel a' has megtelik, és keményen meg ſorul, vagy ellenben ſemmit meg nem emészthetvén és tarthatván, ſzintelen való veſzedelmes hasmenésben és vérben eſik; effelett el-ájulnak az emberek, tsuklanak, sőt az érzékenyebbeket a' nyavallya is ſokſzor ki-töri; meg is halnak. Ezekből azért éſſre vehetni, hogy a' feletre erős *purgátiók* és hánytatók a' valóságos méregtől tsak kiſſebb *doſis*okra nézve különböznek; és hogy azok ſenkinek ſoha nem egéſzen bátorságoſok. A' régiek, nem lévén ő előttök a' mái *laxátivák* elméreteſek, többire fekete záſzpa gyökérrel kén-

kéſzeritettek élni, és jóllehet minden meſterségeket meg-vetették, hogy azt meg-erőtlenítsék, és a teſtet annak ártalma ellen meg-őrizzék, a' ſzerentsétlenség ő rajtok meg-is tokſzor meg esett. Számtalanok bizony ma-is az ollyan ſiralmos példák, hogy az értetlen Orvoſok, kivált a' tudatlan és vakmerő Borbéllyok, (a' kik *purgátio*nak ſem tartják, ha huſzor, harmintzſzor nem hajtja, és tsak hogy a' lelkét-is ki nem purgálja az embernek) hóltig való nyomorékká tették, sőt hogy meg is ölték az embereket a' magok erős *purgatio*jokkal. Az értelmeſebb Doktorok azért az igen erős *purgátio*kkal ſoha ſem, az erőſetskékel-is igen ritkán és tsak utólsó ſükségben élnek, és a' ſzemélyeket, a' kiknek adják, e're-is ugyan meg-válaſztják.

§ CCXCVIII.

Nem lehet ugyan-is vezedelem nélkül tsak valamenyire erős *purgátiot* adni. (1. a' forró és ſzáraz terméſzetüeknek és a' kik akármi okból el-erőtelenültek és el ſoványultak, mert ez által inkább el-erőtelenülnének és el ſzáradnának, vagy minden *purgálódás* nélkül nagy has és gyomor tekerésben, izzadásban és hányásban eſnének. (2. a' véres és érzékeny iſjaknak, annyival inkább a' kis gyermekeknek; mert attól kemény *ſpaſmus*okot, sőt nyavallya törést és belső *inflammatio*t ſenyvednének. (3. a' kik a' has ſorulásra terméſzet ſerint hajlandók, vagy moſt valamitől meg-ſorúltak; mert ez, ha által nem mehet rajtok, ſornyú has rá-

rágáſt tsinál, ha által mehet, maga után kenényebb ſoruláſt hágy. (4. a' *hypochondriáca* és *hyſterica* nyavallyáſoknak, tsuklóknak, ſív dobogásban, hidegleléſben lévőknek, és a' nyavallya törésöknek, mert kegyetlenebb *ſpaſmus*okot és nagyobb gyomor gyengeséget okozna. (5. a' viſelős Aſſzonyoknak, és akármineművér fojáſra, gutta ütéſre hajlandóknak; mert az ő belső réſzeikben erős *ſpaſmus*okot ſzerezvén, a' vért-is fel-indítván, azt az erőtlenebb hellyekre felettébb erőſſen hajtaná. (6. az ollyan nyavallyákban, a' mellyeknek bővebb ki-gözölés, a' bör ſínére való ki-ütés, vagy a' távulabb való réſzekre lévő ki-költözés által kén meg-gyógyulni, úgy mint a' forró nyavallyákban, hidegleléſekben, náthában, *fluxus*okban, orbántzban, himlőben, rühben, köſzvényben ſ a' t. kivált ollyankor, mikor a' ki üzésben munkálódik a' terméſzet, vagy már azt jó rendin véghez-is vitte; mert az azt a' mérges materiát a' belső réſzekre iſmét viſſza húzná. (7. az *áréná*ban, *colicá*ban, minden némű fájdalmokban, mert a' fájdalmot nevelné. (8. midőn a' belső réſzekben a' nyári erős hévség, de kivált a' harag miatt a' vér fel van buzdulva; mert bizonyoſon belső *inflammatiót* tsinálna; annyival inkább tehát (9. a' mikor már az *inflammatio* meg-vagyon, mert rothadáſt, és így bizonyoſon halált okozna. (10. az erőt el-fakaſztó hasmenésben, kivált a' vér hasban; mert iſzonyu haſtekerést, és könnyen hóltig tartó

tartó hasmenést és vért hagyna maga után. Ezekkel azért ha tiſztulniok kell, csak *Laxativákkal* vagy lágyitó Kriſtélyekkel és nem *purgátiok* által kell ki-tiſztitani.

§. CCXCIX.

Meg-ſikitás és *lágyitás* által *laxálnak* az édes vizek ehomra, a' kövér ſiros levelek, kiváltt a' mellyek a' koverségtől meg nem foztatott belekből jól meg tőzve kezülnek, a' húſok közt levő kovérség és a' tsontokban levő velő, az új vaj és tejfel, a' mondola, fa, és len mag olajok friſſen, (mert ha meg pergelődtek, vagy meg-avaſultak, nagy ragalt tsinálnak) Egy kevéſé öztonoznek-is a nyers tzéklának ki-fatsart leve két kalányni, a' jól meg-ért édes izu gyümöltsök, fokat meg-évén azokból, vagy meg iván a ki-fatsart vagy főtt levekből, a' méz, nádméz, méh ſer, édes levek, ſappan, ſavó, ſavanyu vagy bor izü vizek, az állatoknak kivált a' mergetlebb állatoknak epéje kenyér béllel egybe gyurva és mint a' *pilulákot* le-nyelegetve, a' *Tamarindus* gyümölts, apró malo'sa főlső, ha egy nagy embernek vizbe két vagy három lótot jól megfőznek, magok és a' levek; A' *Caſſia* tsönek és a' mindjárt emlitett *Tamarindus* gyümöltsnek a' tiſzta bele, ebből egy két lótnit, abból két, három lótot magára meg-éve; a' *Manna*, négy öt lótot jó meleg vízbe, ſavóba, hús levbe, káveba, méh ſerbe vagy egyébbe el-olvaſztva; a' kerti és havaſi édes gyö-

gyökereknek a' levek, két lótnit vízbe jól meg-főzve: a' tiſztátalan borkő két lótot húslévbe meg-főzve, melly a' ſovány *cremor tartarinál* vagy meg-tiſztitott fejér borkönél e' végre haſznoſabb. Gyenge öſztönözéſſel, nem rágáſſal és erő fogyatáſſal *laxál*nak, a' viola, sárga viola (flores cheiri) sárga ró'sa, baratzk virág ſavóval mint a' herbathét meg öntve vagy porra törve és mézbe keverve, fél vagy egy *lót*nit meg-éve vagy *ſirup*ot főzvén vélek három négy lótot abból bé-véve, az Ángliai vagy keſerü só-is két lot vízbe vagy ſavóba el-olvaſztva, és vizet vagy ſavót bövön iván utánna. Ezek pedig mind ollyan bátorságos *Laxativák*, hogy kárt ritka állapotba tehetnek: A' ſavanyu ízü gyümöltsökből, *Tamarindus*ból, *Caſſiá*ból, bor kőből kéſzültek híveſitenek-is. Lehet ezek közzül akármellyiket a' máſikkal egybe elegyitve-is kéſziteni.

§. CCC.

Erőſſebben öſztönöznek, és így a' gyengébb *Purgátiók* közzi ſzámláltatnak a' *Rhabarbarum* porra törve vagy magára bé-rágva fél vagy egy könting, forró vízzel vagy borral meg-öntve két vagy három könting. Ez egyſzersmind a' gyomrot erőſiti-is. A' *Folia Sennae* a' ſáraktól meg-tiſztitva, (mert ezek ſoritanak és has tekeréſt tsinálnak) és forró vízzel vagy ſilva lével meg-öntve, de erőſſen meg nem főzve, (mert így-is has tekeréſt tsinálna) egy vagy két lót, porra törve és mézbe keverve fél

fél könting vagy valamivel többetske, meg-annyi *cremor tartarival* öſſve elegyitve: a' *balſamica* és *polyceſta pilulák*ból húſz *grán* 's a' t.

Az erőſſebb, de beteſségos *Purgátiok*, a' *Jálappa* gyökér porra törve, fél vagy egy könting, a' vad lennek (Lini caraſtici) ſzára, leveli, feje, meg-ſzáraſztva és porra törve és egy kevés *cremor tartarival* meg-elegyitve fél könting: *vagy* egy pohárni fejér borral két lótot meg-öntve és egy éjtſzaka meleg hellyen tartva. A' borza fa új jövéſeinek és a' zöld hajának leve, ha két vagy három lótot abból ki-fatsarván magára, vagy borral előre meg-öntve és úgy fatsarva ki, meg-iſnak. A' földi borza gyökérnek a' külső lágyabb réſzének a' leve-is mind magára, mind borral el-kéſzitve, három négy lót derekaſon *purgál*. Ugy a' kék liliom gyökérnek leve-is egy lót három annyi borba vagy ſavóba elegyitve. A' Patikákban a' *Reſina Jálappae*, *Reſina ſcammonii*, *diagrydium ſulfuratum* tiz, tizenkét *gránig* hol porul, hol *pilulák*nak vagy *Tinctura*knak kéſzitve. Másként ezekkel többire csak a' más gyengébb *purgátio*hoz tévén valami réſzt belőlök ſzoktanak élni a' Doktorok.

A' leg-erőſſebb *purgátiok* között vagynak a' Fekete, főként pedig a' Fejér zázpa gyökerek, ebből porul hét *grán*, borral meg-öntve egy, vagy másfél könting. A' *Kutya téj* nevü fü gyökérnek-is a' külső réſze, mellyet némellyek Farkas hárſnak-is hivnak, porul 15.

vagy 20. *grán*, borral vagy égetborral meg-öntve egy könting. A' Földi töknek gyökere nyerſen-is, ſzárazon-is ha ŏſzſzel hóld töltire ki-áſsák és ſzeletekre vagdalva árnyékon meg-ſzáraſztják és ebböl két lótot egy fertálly borba meg-áztatván a' bort meg-iſzſzák.

A' *Tsuda fának* (*Cataputiae majoris*, *Ricini vulgaris*) a' magva, mellyet a' paraſztok *Török magnak*-is hívnak, kettŏ három meg-törve. Ugy a' sárfünek (*Cataputiae minoris*) a' magva négy öt *grán* meg-törve, és vagy mézben, vagy méh ſerben, vagy híg tojásban elegyitve, vagy mint a' mondolából tejet tsinálván belŏlök. A' *Kerti*, vagy vad *Sáfrány-nak magva* vizbe meg-fŏzve, forró vizzel meg-öntve, vagy tejet tsinálván belŏle fél vagy egy lót, 's több effélék, mellyek a' paraſztok között, az ŏ meg-ſirathatatlan romláſokra, ſzokásban vagynak. Ezek a' meg nevezett *Doſis*ig okoſon véve a' vizkorságot és negyednapi hidegleléſt ugyan ſokſzor meg-gyógyitják: egyéb aránt, a' mint fellyebb-is § CCXCVII. meg-jegyzém, valóságos mérgek.

§. CCCI.

Haſznoſabbá téſzik a' *Laxátivá*kot, a' *Purgatió*kot pedig bátorságoſabbá, ha tíz tizenkét *grán* közép terméſzetü sót; minémü az Ángliai só, a' *Tartarus vitriolatus*, *Nitrum ſimplex*, *Nitrum Antimoniatum*, *Borax*, *Cremor tartari* 's a' t. és holmi ſzelet üzŏ és a' belsŏ réſzeket erŏſitŏ füſzerſzámokot, minémü a' gyömbér, sáfrány,

fa

ſa haj, narants, vagy czitrom haj sárgája, áni's és kömény magvak 's a' t. téſzünk és elegyitünk hozzájok porul tíz húſz *gránt*, *infuſum*-mal két annyit. Az erőſſebb *purgátió*khoz két, három tsepp, kömény vagy narants olajak-is haſznoſon adattatnak.

El-kéſzitik a' könnyebben való tiſztuláſra a' beleket azok, a' mellyeket fellyebb §. CCXC-III. a' könnyebb hányáſra jovallottunk vala.

A' rendkivül erős *purgátió*nak tsendeſitésére 's meg-állitására-is épen azok kivántatnak, a' mellyek a' hányás tsendeſitésére. Lásd azokról a' CCXCV-dik §t. A' nagy rágásban a' kövér, 'síros, olajos meleg levek; és a' terjékkel elegyitett meleg téjből való Kristélly leg-kivánatoſabb haſznot tehetnek. A' hideg ital pedig és a' haſnak akármitől való meghüléſe illyenkor leg-veſzedelmeſebb. Étellel és itallal teli gyomorral-is *purgátió*t venni, vagy a' *purgatio* után a' gyomrot meg terhelni igen ártalmos.

§. CCCII.

A' KRISTÉLLY a' *laxátivá*nak *viceje*: Ez ugyan a' vaſtag beleken túl ritkán mégyen, ott pedig a' maga erejét inkább ki-adja, mint ha a' *laxátivák* a' ſájról ſállottak vólna-le; mint hogy a' leg-hathatóſabb orvoſságok-is erejeknek nagy réſzét, mig eddig jöhetnek, ſéllyel oztották. A' *Kriſtéllyek* azért a' vaſtag belekben egyben sült eméſztetet meg-lágyitják és ki-hozzák, a' meg-rekedett és egymáſra gyült ſélnek útat nyitnak, a' meg-veſzett tsipős és

rágó sós, etzetes, epés nedveſségeket ki ólt-ják és ki-moſsák; E' mellett a' mennyiben a' vaſtag bél elöl a' méhet és vizellő hójagot, hátul a' far kereſztet érvén a' bal óldalon a' veſe mellett fel-mégyen a' gyomorig, a' hol a' lép és gyomor alatt kereſztül fordul a' máj alá, és onnan le-ereſkedik jobb felöl az ágyék hajláſig, és így a' vékony beleket-is egéſzen körül véſi, a' *Kriſtélyek* a' magok meleg gőzökkel, enyhítő, lágyító vagy másként orvosló erejekkèl a' méhnek, vizellő hójagnak, far kereſztnek, a' veséknek, lépnek, gyomornak, májnak, kiváltképen pedig a' vékony beleknek, midőn azok akárminémü fájdalmokkal és *ſpaſmus*okkal kínoztatnak, hamar kívánatos haſznot rehetnek. A' főröl és mejjröl-is a' terhelő és fájdalmot ſzerző roſz nedveſségeket lefelé húzzák réſz ſzerint a' magok gyenge öztönözéſe által, réſz ſzerint pedig ſzabadabb útat kéſzitvén azoknak az alsó réſzekre.

Valamikor azért az említett réſzeknek hirtelen haſználni akarunk, vagy a' gyomor gyenge, és félő hogy a' *laxátiva*val vagy *purgátió*val inkább-is el-erőtelenülne, vagy a' beteg az orvoſságot meg nem ihatja, vagy a' fellyül vett *purgátió*k nem dolgoznak, vagy a' has a' nyavallyákban való hoſſzas nem ehetés után, vagy akármi egyéb októl régen keményen meg-van ſzorúlva, vagy a' hoſſzas erős hasmenés, vagy *purgátió* után hirtelen erőſſen meg-ſzorúlt, vagy a' forró nyavallyákban eret vágni és *purgátió*t venni az erőt-

erőtlenség nem engedi, vagy annak ideje már el-múlt, vagy midőn a' bőr ſínére valami ütni kezdett-ki, a' has ſorulva van, félő pedig, hogy ha *laxátivát* venne, viſſza ütne a' ki-jött mérges materia. Ezen állapotokban a' Kriſtéllyek a' *laxátivák*nál jóval haſznoſabbak.

§ CCCIII.

Kriſtéllyt lehet kéſziteni vizből, téjből, ſavóból, ſerből, borból, a' meg-főtt húſoknak, füveknek, gyökereknek, virágoknak leviből, a' húgyból ki-ſajtólt vagy meg-főzött olajokból, magokra-is, vagy holminek a' levét, mézét, *ſirupot*, ſzappant, tojás sárgáját, sót, nádmézet, 'sírt, velőt, vajat 's több efféléket-is, a' mellyek t. i. egéſzen el-olvadhatnak, follyhatóvá lehetnek és a' fel tett tzélnak meg-felelhetnek.

Ha a' belekben meg-keményült emésztetet akarjuk meg lágyitani, vagy a' beleket rágó tsípős materiát édeſiteni, vagy a' *ſpaſmusokot* le-tsendeſiteni, és a' ſzélnek 's emésztetnek útat nyitni, erre a' gyenge meleg téj, a' jó 'síros hús lév, a' juh vagy borju főnek, láboknak és beleknek akár együtt, akár külön külön erőſſen meg-főzve a' levek, a' meg-főtt figének, nagy májva, fejér liliom gyökereknek, len magnak leve, a' tiſzta ſzappanos, vajas vagy olajos lágy meleg víz tsak magokra-is elégségeſek; vagy, ha inkább tetſzik, *végy* májva gyökeret két lótot, ſzekfü virágot, borza virágot, ſomkóró virágot mindenikből fél fél marokkal, len magot egy lótot, vagdald

és törd egyben, főzd-meg fél ejtelni tiſzta vizben vagy téjben, ſűrd-le, tölts négy kalány len mag olajat reá, elegyítsd öſſve 's annak rendi ſerint vesd-bé. Vagy, *végy* zab kását két marokkal, ſekfü virágot egy marokkal, kömény magot egy lótot, főzd-meg vizben, ſűrd-le a' levét, és tölts hozzá len vagy édes mondola, vagy ſekfüvel főtt fa olajt két lótot, mézet vagy nád mézet egy lótot. A' nagy forróságban ſavóval főzni a' kriſtéllyt, és só hellyet ſalétromot tenni haſznoſabb. Minél erőſſebbek a' beleknek fájdalmi, az olajnak vagy 'sírnak annál többnek kell a' kriſtéllyben lenni, sőt ſokan illyenkor tiſzta olajból, vajból vagy 'sírból kéſzítenek kriſtéllyt. Ha úgy akarunk, hogy a' lágyító kriſtélly a' haſat egyſzersmind *laxál*ja-is, a' nádméz hellyet egy lót közönséges apró sót, vagy ha van, Angliai sót kell tenni, vagy velentzei ſzappant, ha a' nints, házi ſzappant olvaſztani-el. A' Tzéklának kifatsart leve-is ha két vagy három kalánynit a' kriſtéllybe téſznek, derekaſon *laxál*, azt írja *Boerhaave Hiſt. Plin.* Némellyek e' végre ſzép haſzonnal ember vagy marha húgyot vetnek-bé. Ha erőſſen akarjuk a' beleket öztönözni, mint a' gutta ütésben, felette való álmoſságban és a' vizkorságban kívántatik, ollyankor-is azokot, a' mellyeket a' hányáſra jovallottunk vala, jobb a' kriſtéllyhez tenni, mint az erőſſen *purgáló* materiákot.

A' *Szél oſzlatására*, áni's, kerti vagy mezei kö-

kömény magvakot-is főzni a' kriſtéllyben és egy néhány tsepp ezekből kéſzült olajat-is tseppenteni, vagy egy kevés *Laurus* olajat-is tenni hozzá igen jó.

A' *hyſterica* és *hypochondriaca* nyavallyákban, és hóſzámnak 's *haemorhodalis* vér fojásnak meg-rekedésében, *Gentiána* gyökeret, pápa füvet, *Centuriát*, *Rhabarbarum*ot, *halſamica pilulák*ot 's egyéb ezen nyavallyák ellen haſznos materiákot-is jovall *Hoffmann*, hogy a' kriſtéllyekben főzzenek. Sok egyéb végekre-is ſzoktak a' Doktorok külömb külömb materiákból kriſtéllyeket kéſziteni; de nékünk a' rövidség azokra-is ki-terjeſzkedni nem engedi.

§. CCCIV.

*Mértéké*röl-is a' Kriſtéllynek, és módjáról a' bé-vetéſnek illő meg-tartani: Hogy egy nagy Embernek fél ejtelt egyſzer bé-vethetni, 12. eſztendős ifjúnak egy fertállyt, hat eſztendős gyermeknek fél fertállyt, a' moſt ſzületett kisdednek négy lótot, melly négy teli kalányt téſzen; és hogy a' Kriſtéllynek tsak gyenge melegnek kell lenni, mellyet az Ember keze feje vagy ortzája a' hójagon által alig érezzen: a' beteg feküdgyék a' jobb óldalán, úgy hogy a' fara a' fejénél fellyebb áljon; mikor a' kriſtélly bé mégyen, azt, mintha a' has menéſt tartóztatná, ſzívja-fel; azután is valamig lehet, maradjon ezen az óldalán, vagy kevés idő múlva fordúllyon a' bal óldalára, és a' kriſtéllyt magába tartóztaſſa. A' kik a' Kriſtéllytől ter-

méſzet ſzerínt irtóznak, nem kell erőltetni, mert ſok példák vagynak, hogy az ollyanok attól igen roſzſzul lettenek, jóllehet tsak tiſzta kényeſségböl, vagy nem tudom mitsoda oktalan ſzeméremböl a' kriſtéllyt maga veſzedelmével-is meg-vetni nagy eſztelenség. Ennél bizony egy könnyebb, bátorságoſabb 's ſzaporábban haſználó eſzköz az Orvoſi tudományban egy ſintsen. Ugyan tsak a' ki nem kételen véle, minden nap gyakorolni-is a Kriſtéllyt nem tanátsos; mert el-erőtleníti a' beleket, és az ő terméſzeti munkájokot meg-zavarja. Teli gyomorral ſem ollyan bátorságos ez, mint üres gyomorral, mert az ételt eméſztetlen húzza le a' belekre. A' hidegleléſnek vagy fázáſnak kezdetin ſem jó evel élni; mert benn reked és a' főnek nagy nehézséget okoz. A' hoſzſzas betegségben felettebb el-erőtlenedtektöl-is, és a' kiknek haſok azonkivül-is minden nap mégyen, el-tiltja a Kriſtéllyt *Celſus Lib. II. c.* 12.

§ CCCV.

A' *TSAPOK*-is, mikor a' ſzorulás a' vég belekhez közel vagyon, a' magok öſztönözéſekkel a' haſat, kivált a' gyermekekben, gyakron meg-nyitják. Lehet illyen tsapot tsinálni ſzappanból, gyertya hegyböl, ſzalonnából jól ki-moſva, mézböl addig főzve míg meg keményül, viaſzból, flaſtromból, répából, tzéklából, kápoſzta tor'sából olajjal vagy vajjal meg-kenve. Leg-közönségeſebben mindazáltal mézbol ſzokták

ezt

ezt kéſziteni magára, vagy egyebeket-is, a' mik öſztönöznek, mint a' só, ſzappan, a' *purgáló pilulák*, vagy a' mellyek másként orvoſolnak, elegyitvén köziben. Néha holmi irhából-is tsinálják ezt, gyapotból vagy ruhából formált tsapotskára kenve és tzérnát kötvén reá, a' mellynél fogva mikor tetzik vissza húzhaſsák.

Egy vagy két lót materiából egy nagy embernek elegendő tsap lészen; vaſtagsága lehet ollyan, mint a' kis ujja annak, a' ki számára kéſzitik, a' hossza két, három, vagy négy újni ſzokott lenni. Némellyek tsap helyett gollyóbiſt vagy makkot formálnak, a kis gyermekeknek akkorát mintegy borsó ſzem, a' nagy Embereknek mint egy ſzeretsen dió, és azt nyomják-bé egészen a' vég bélbe,

§. CCCVI.

Látók eddig elé, miképen kellyen a' nyavallyákot a' vérnek maga idejében és módjával való fogyatása, és az első útaknak mind alól, mind fellyül lévő meg-tiſztitásával és ki-üreſitésével el-fordítani, vagy jó elein könnyü ſzerrel meg-orvoſolni: Látſunk már arról-is, hogy leheſſen ugyan ezeket véghez vinni, midőn a' nyavallyát ſzerző materia a' vérben vagyon. A' vér kiváltképen két úton ſzokott a' nyavallyát okozó materiáktól tiſztulni. (1. a' bőrön *A' LATHATATLAN KI-GŐZÖLÉS és IZZADÁS által*. (2. *a' Veséken a' VIZELLET által*. A' mi tzélunk-is azért itt tsak a' léſzen,

hogy rövideden meg-mútaſſuk a' terméſzetnek ezen két haſznos munkáit kikben? mikor? mivel? és miként lehetſen könnyebb móddal 's hamar ſegíteni, ha ezeknek meg-fogyatkozásából az egéſség meg-bomlanék.

Az Első Könyvben §. CCCLIV. meg-mútattuk, hogy a' *LÁTHATATLAN GŐZNEK* ſabad takarodáſa a' mi teſtünkből a' jó egéſségnek leg-első Oſzlopa légyen; és hogy mikor ez meg-akad mi bennünk, azonnal el-nehezedik, el-bádgyad a' teſt, és az elme únalomban vagy kedvetlenſégbe merül. Már pedig mindnyájon ſázſor tapaſztalhattuk, hogy minden nyavallyák ezen változáſokon kezdődjenek. Mellyből éſre vehetjük azt-is, hogy azok az Orvoſi eſközök, mellyek a' láthatatlan gőznek ſabadabb takarodását ſegítik, ha idején korán élnénk azokkal, minden nyavallyák ellen közönséges óltalom gyanánt lehetnének. Különösön pedig mindennémü belső forróságokban akár a' vérnek fel-gyúladásától, akár az edényeket ſorongató *ſpaſmus*októl és fájdalmoktól, akár valamelly külső vagy belső réſznek *inflammatio*jából támadtak légyen azok, az illyen ki-gőzöléſt ſegítő eſközöknél többet ſemmi nem haſználhat.

§. CCCVII.

Az *IZZADÁS* a' láthatatlan ki-gőzöléſtől bővebb vóltában külömböz. A' melly ſerint a' hol a' ki-gőzöini való tiſztátalanság régen megrekedett és egymáſra gyült vólt, oda izzadás kíván-

kívántatik. Nevezeteſen azokban a' nyavallyákban, mellyeket a' *külsö hideg* ſzerzett, minémüek a' nátha, *fluxus*ok, köhögéſek, óldal fájáſok, főbéli nehézség, *glandulá*knak meg-tsomózáſi, has menéſek, úgy azokban-is, a' mellyek ollyankor uralkodnak, mikor ſokáig nedves, ködös, lágy, vagy hideg ſzeles zűrzavaros idők jártanak akármi névei nevezteſſenek; az izzadás, kivált, ha a' gyomor előre hányás által ki-tiſztítatott, egéſz *cura* hellyet léſzen. A' hideg terméſzetü vagy a' vérnek hideg taknyoſságából eredö nyavallyák ellen-is, mint a' teſtnek el-lágyult, el-sárgult vagy ſejérült állapotja, dagadozáſa, meg-puſiadáſa, és vizkorságoſuláſa, a' hideg *ſcorbutus*, köſzvény fájdalmok, a' far kereſztnek és tsípő tsontoknak fájdalmi, tagoknak el-erötlenedéſi 's több effélék ellen a' gyakor böv izzadáſnál, ſemmi többet nem ſegíthet. A' börben és bör alatt lévő nyavallyákban-is, úgymint rühben, fakadékokban, vizketegségben, ſekéllyekben, bélpokloſságban, frantzus és ſüllyös ſebekben, ez ſemben tűnő haſznot tehet: Nem különben ollyankor-is, mikor izzadó teſtel hirtelen hideg vizet iván, vagy egyébként meghűtvén magunkot, félünk, hogy roſſzul léſzünk.

§ CCCVIII.

Az *Eſközök*, mellyekkel a' láthatatlan gőzt ſegíthetjük 's ha úgy kívántatik, meg-is izzaſztathatjuk mi magunkot, az emberek külömb külömb állapotjokhoz képeſt ſokféle-

Mi

Mi tsak a' leg-közönségesebbeket és bönnyebben ſereztethetőket említjük. Ha nagy belső forrósága van az embernek és kivül a' bőre ſáraz, mint többire a' forró nyavallyákban és *pleuritis*ben ſokott lenni, *végy* etzetet, ſin mézet, mindeniket két két lótot, ſeretsen dió virágot egy kevesét, elegyitsd fél ejtelni vizben, melegitsd jól meg, és mint a' kávét az ágyba jól bé-takarózva hörpöld-fel. E' vala régen a' nagy *Hippocrátes*nek ſokott izzaztó orvoſsága. Ha a' forróság nagy, jó leſz égy *könting* tiſzta ſalétromot-is tenni hozzá. Ha az ereje is nagyon el-ſzakadott, így parantsolja *Boerhaave* kéſziteni. *Végy* gyenge ſavanyu vékony fejér bort XVI. lótot; tiſzta ſalétromot fél lótot, friſs tzitromból moſt nyomott levet két lótot, viola julepet négy lótot, elegyitsd-meg nyóltz lót vizzel, melegitsd-meg, és minden órában hörpölly-fel ebből négy lótnit, meleg ágyba feküve. Ha ettöl tsak kevéſsé izzadſz, tőlts több bort belé, ha rendkivül erőſſen izzadſz, vizet tőlts többet. A' Paraſztok nem kevés haſonnal fokhagymával egybe tört meleg etzetet hörpölnek: a' mellyhez ha ök-is mézet tennének, még jobb vólna. Ha egy réſz jó etzetet húſz annyi vizzel meg-elegyitve jó melegen fel-hörpölſz, attól-is jól megizzadhadſz.

A' hideg terméſzetü és a' bőrben 's bőr alatt lévő nyavallyákban a' nevezett D. *Boerhaave* ezt jovallya, *végy* jóféle velentzei Terjéket

ſéket fél lótot, fenyő magos égetbort három lótot, *oxymel ſciliticum*ot négy lótot, elegyitsd ezeket fél ejtel borba, ſerbe vagy méh ſerbe, idd-meg melegen felit eſtve, felit reggel az ágyba az izzadáshoz el-kéſzülve, minden nap míg meg-gyavulſz.

A' külsö hidegtöl kapott és náthával együtt járó nyavallyákban a' ſavanyuság öltó porok leg-haſznoſabban izzaztanak vagy gőzölögtetnek. Nevezeteſen a' rák ſzem, meg-égetet ſarvas ſarv, *antimonium diaphoreticum*, igen apróra törve, vagy mint a' Patikákban mondják, el-kéſzitve, a' hol a' forróság ſzaſt, egy néhány tsepp etzet vagy tzitrom levet tseppentve beléjek, vagy kevés ſalétromot elegyitvén köziben, a' hol valami belsö *inflammatio*tól, himlőtöl vagy tüzes orbántztól félhetni egy két *grán* cámfort is adván hozzá; p.o. *Végy* igen apróra tört vagy a' Patikában el-kéſzitett Rák ſzemet, égetett ſarvas ſarvat, *Antimonium diaphoreticum*ot, mindeniket fél lótot, meg-tiſztitott ſalétromot, *Cinobrium*ot, (hogy veres légyén a' por) mindeniket egy egy *köntinget*, camfort négy *gránt*, törd és elegyitsd jól öſzve; ozd azután XIV. egyenlő réſzekre. Ebből minden eſtve reggel, ha a' forróság úgy kívánja, délben-is végy bé egyet főtt vizbe vagy theába. Ez a' Dr. *Hoffmann* nagy hírü és ſzéleſen ki-terjedett haſznu *Bezoárdicus* pora. A' ki a' port nem veheti, vagyon a' Patikában egy *Tinctura*, a' mellyet így ne-

vez-

veznek, *Mixtura ſimplex*, ebből a' nevezett órákon végyen egy kalány főtt vizbe hatvan tseppet. A' több fűſzerſzámokkal, és vért gyúlaſztó tsípős materiákkal és erős *ſpiritus*okkal kéſzült *Tinctur*ák, *eſſentiák*, *liquor*ok ritka állapotban haſznoſok, igen ſokban veſzedelmeſek.

§. CCCIX.

Sokat ſegíti az izzaſztó Orvoſságoknak erejét, sőt a' nélkül ritkán-is munkálódhatnak jól azok, ha (1. jó meleg vizet vagy kávét, herbathét, kivált az izzadáſt a' magok erejekkel-is gerjeſztő gyökerekből, füvekből, virágokból, magvakból kéſzült herbathét vagy főtt vizet hörpölünk jó melegen 's bővön utánnok. Illyen izzadáſt gerjeſztő erő van az *Angelica*, *Gentiána*, Örmény, Léſtyán, Kina, Szárſa, Katánkóró, *Scorzonella*, Bojtorján, Torma gyökérekben, a' Méh fűhben, Poléban, Verónikában, Betónikában, 'Sállyában, I'sópban, Szarvas nyelvü fűben, ezerjó fűben, füſt fűben, árva léány hajában, földi boroſtyánban, ro'smarintban, levendulában, borza virágban, áni's, kömény, rúta és fenyő magvakban, mindenféle fűſzerſzámokban keveſet véve. Alkalmos főtt viz e' végre az-is, a' mellyet fellyebb a' CCLX. §-ban le-írtunk.

Egyéb aránt a' hol nagy a' forróság, ezeknél, kivált a' mellyek tsípősebb ízüek és erősſebb ſaguak, az árpával főtt viz bátorságoſabb. Lásd §. CCXLI. forró nyavallyákban ren-

rendelt italokot-is és a' miket §. CCXLVII. a' forróságnak a' *perſpiratio* és izzadás által való ki-tiſztulásáról meg-jegyzettünk.

Sokat ſegitik (2. sőt tsalhatatlanul véghez viſik akárkiben-is az izzadáſt, ha előre a' bőrnek ſzínét meleg ſeredővel a' motsoktól jól meg-moſsák, vagy poſztóval, vagy meleg ſzáraz ruhával keményen meg-súrolják: vagy ha az izzaztónak bé-vétele után lepedő alatt meleg vizzel a' mezitelen teſtit a' fejét ki-hagyván meg-párolják, vagy az ágyban könnyü meleg leplek jól bé-takarják, hogy a' teſt a' maga gőzében mint valami gőz ſeredőben úgy légyen, kivált ha a' talpához-is meleg téglát téſznek és egy fekvésben tsendeſen múlat.

Utóllyára jegyezzük-meg, még pedig mint leg-első dolgot, hogy az izzadáſnak mindenkor éh, leg-alább étellel meg nem terhelt gyomorral kell lenni.

§. CCCX.

Máſodik útja a' Terméſzetnek a' vér ki-tiſztására a' *Veséken a' VIZELLET* által léſzen. Ennek ollyankor van hellye, mikor a' vért meg-veſztegető tiſztátalanság vaſtagabb, mint a' láthatatlan gőz vagy izzadás útjain ki-tiſztulhatna; vagy a' terméſzet az izzadáſra nem hajlandó; a' mellyeket az Első Könyvben a' CCCXLVII. és egy néhány következendő §-ſokban a' vizelletről irtunk, és a' mellyeket ugyan e'ről ezen Könyvben §. CCXLVII. a' forró nyavallyákra nézve fel-jegyzettünk.

Hogy

Hogy a' vér a' Veséken tiſztulhaſſon, arra meg-kivántatik, hogy a' vér a' veséknek ſoroſs és tekervényes eretskéjin, mellyekben a' vizellet a' vérből ki-válaſztatik, ſzabadon follyhaſſon. E' pedig ſokſzor véghez nem mehet vagy azért, hogy a' vér igen sürü és nyúlós; vagy hogy a' vesékben az útakot holmi taknyos és *árénás* materia meg-dugta, vagy a' *ſpaſmus*ok meg-ſzorították; vagy hogy úgy erőtelenültek a' vesék hogy a' vizellet ki-válaſztására nem elégségeſek. Mi-y ſzerint a' vizellet hajtó eſzközöknek-is leg-alább *négy* féléknek kell lenni.

(1. A' mellyek a' vért hígítsák és vékonyítsák. (2. a' mellyek a' meg-dugult ereket kibontsák. (3. a' mellyek a' *ſpaſmus*okot el-múlaſsák. (4. a' mellyek a' veséket meg-erősítsék és elevenebb munkára indítsák.

§. CCCXI.

A' két első dolognak végben vitelére legalkalmatoſabb a' *víz* mind hidegen, mind melegen. Sokat ſegítetik a' víznek ereje, ha abban egy kevés ſalétromot, *tartarus vitriolatus*, *boraxot*, *ſal ammoniacumot*, *ſal tartarit*, vagy egyéb efféle Patikai sót, vagy ha ezeket nem kaphatjuk, tsak közönséges sót-is olvaſztunk-el, *vagy* tsípős ízü vékony ſejér vagy sárga borral meg-elegyitjük, *vagy* ha a' vizelletet különös erővel hajtó materiákot, minémüek, a' peterſellyem, zeller, ſpárga, pá'sint, rúbia, murok, édes gyökér, turbollya, ördög borda, tsaján,

tsaján, földi boroſtyán, fenyö mag 's több effélék, főzünk-meg, a' vizek ugyan azokból a' /vizelletet erőſſen ízik.

A' *ſpaſmus*ok el-múlatásával ízik a' vizelletet a' 'sidó tsereſznye (alkelengi) gyümölts; a' vad murok, tök, ugorka, dinnye, ſaláta, napkáſa magvakból ſalétrommal kéſzült tejek, a' ſzilfa, hárſfa, kökényfa virág vizek negyven, ötven tsepp *Liquor anodinus mineralis*t, vagy *ſpiritus nitri dulcis*t, vagy *ſpiritus ſalis ammoniacit* tseppentvén hozzájok.

Erősítik a' veséket, *maſtyx*, gyanta, a' terpentina, fenyö, áni's, kerti kömény és peter'sellyem mag olajak, *ſpiritus*ok, főtt vizek, és porok, a' tsipke gyümölts, ſzáraz eper, *Balſamum de Mecca*, *de Copaiva* 's a' t.

Öſztönözik, a' hagymák, mindenféle *purgátiók* felényi *doſis*sal véve, a' *Maju*si és kőrisbogarak, és méhek, legyek, pókok, varasbékák meg-ſzáraztva és apró porra törve. De jegyezd-meg, hogy ez utólsók magokra véve a' veséket gyakorta veſzédelmeſen *inflammál*ják: ha pedig egy kevés ſalétromot és cámfort-is téſznek hozzá, nem annyira.

P. o. *Végy* kerti kömény és ſpárga gyökereket mindenikből fél lótot, 'sidó tsereſznye gyümöltsöt 16-*tot*, Turbollya levelet két fél marokkal, főzd-meg ezeket együtt fele viz, fele borban másfél ejtelben, míg a' lévnek majd fele el-apadott; akkor tégy hozzá megtört nyers peter'sellyem gyökérnek ki-fatsart

tiſztá levit, és kerti nagy májva (Althaea) gyökerrel kéſzült *ſirup*ot mindenikböl egy lótot, ezer labu bogarátskákat (a' mellyek akkorák mint egy kettőbe haſitott bab, a' hátok gömböllyü, hoſzſzukó, keményetske, rántzos, hamu ſzin, a' halok lapoſs, fejér, az óldalok éles, retzés, 14. lábotskájok és két kis vékony farkok van, a' pintzékben, a kőfalak haſadékiban és máſutt-is nedves árnyékos hellyeken, a' rothadt fák, kovek alatt együtt bőven lakoznak) *nro.* három ſzázat, egybe törve, ſalétrom pogátsákot fél lótot. Elegyitsd jól egybe, azután igyál ebből hidegen minden reggel egy poháral éhomra. Ez a' vizelletet bővön űzi, a' vért és a' veséket hatalmaſon és ſzépen tiſztítja. Vagy így: *végy*, Tsaján gyökeret négy lótot, Fenyő magot két lótot, törd és vagdald egybe, főzd meg két ejtel vizbe, míg a' víznek mintegy harmada el-apadott, tégy hozzá ekkor Peter'sellyem és vadmurok magot mindenikböl egy lótot, ſzáraitól meg-tiſztított *Senna* leveleket két lótot, *Rhabarbarum*ot, *Agaricum*ot (együtt ruhába kötve) mindenikböl egy lótot, *Sal ammoniacum*ot egy köntinget. Tőlts ezekre együtt másfél ejtel forró vizet, tartsd le-tapaſztott fedelü edényben hat óráig, akkor ſzűrd meg. Tseppents 8. tsepp áni's mag olajat belé, *laxá*ló ró sa julepet 8. lotot. Nyoltz egyenlő réſzekre oſztván iddmeg ezt nyóltz reggel egymás után. Ez-is a' vizelletet erőſſen űzi, azon közben a' haſat-is

jól

jól *purgálja*. A' Hangya tojásból-is ha egy egy kalánnyal ſavóba meg-főzſ és nádmézzel meg-édeſítve reggelenként 8. nap ezt iſzod; ez-is erőſſen ſzi a' vizelletet.

§. CCCXII.

Leg-nagyobb haſznok a' vizelletet ſzivő eſközöknek a' teſtnek fejér és fájdalom nélkül való dagadozáſiban, a' vizkorságban, fejérfojáſokban, ſárgaságban mejbéli nehézségben, nehéz vizellésben, *arénában*, köſzvényben, *ſcorbutus*ban tapaſztaltatik. Bővebben 's könnyebben mégyen a' vizellet ha azt reggel üres gyomorral vézik, sétálgatnak véle, és híveſetske *aër*ben múlatnak, és azon közben a' vékonyokot és ágyékokot jó melegben tartják, vagy övig meleg féredőben.

§. CCCXIII.

Mind ezekkel az eddig elé adott közönséges *Curák*kal, ha a' ſzükség kívánja, az eſztendőnek akármellyik részében élhetni. De leg-alkalmatoſabb és leg-ſokottabb ideje ezeknek a' *Tavaſz*, úgymint a' mikor a' mi teſtünknek-is leg-nagyobb *vigor*a vagyon, és ha a' maga természeti erejével az ő benne gerjedni kezdett nyavallyáknak meg orvoslására elégséges nem volna, az orvoſságok által ſegítetvén, (mellyeket a' jól mérséklett *aër* tsudaképen ſegít) azokon leg-könnyebben fellyül fordúlhat. E' felett nyilván vagyon az-is, hogy Télen által a' hideg *aër* a' mi teſtünknek külső részeit meg-ſoritván, a' láthatatlan gőz abból igen

ſzükön takarodhatik, de ezzel együtt ſok *animalis ſpiritus*ok is maradnak benn a' teſtben, a' mellyek nyárban a' bőv ki-gőzölés és izzadás által el-repültenek, a' honnan télben többire az emberek tapaſztalhatóképen is telnek, erősſebbek, ſerényebbek: gyomrok jobban eméſzt, az ételt inkább kívánják, többet eſznek, még pedig ſok és vaſtag nyúlós vért tsináló ſertés, lúd, rétze, húſokot, murkot, répát, borsót, 's több efféléket, e' mellett kevés *Commotiót* téſznek, ſokat aluſznak. Mellyek ſzerint alig lehet, hogy a' kik a' bőv vér kéſzitéſre terméſzet ſzerint-is hajlandók, telen által vérel rendinél inkább meg ne teljenek, és hogy az alatt a' vér és a' belső réſzek ſok tiſztátalanságot ne gyűjtsenek.

Midőn azért a' tavaſzi meleg azokot a' ſok haſznos és káros nedveſségeket a' mi testünkben együtt ki-terjeſzti és minden felé megindítja, abból ſok nehéz nyavallyák ſzoktak támadni, úgy mint mindjárt a' tavaſz kezdetivel ſokféle vér follyáſok, torok fájáſok, náthák, köhögéſek, bé rekedéſek, ſzeplők, tsattanáſok, himlők, fakadékok, tsomozáſok, kelevények, ízeknek fájdalmi, *melancholia*, meg-tébollyodás, nyárfelé pedig forró és harmadnapi hidegleléſek, hányáſok, hasmenéſek, ſzem és fül fájáſok, ſzájnak ki ſe eſedéſe, izzadáſok 's a' t. a' mint ezeket a' bölts *Hippocrátes aph* 20 21. *Sect. III.* régen már ez előtt 2194. eſztendőkkel meg-jegyzette.

Mind

Mind ezeknek azért egy *Summá*ban való el-fordításra az okoſság mútatja, hogy a' jó elein való érvágatáſnál, és az első útaknak a' Hánytatók 's *Purgatiok* által, a' vérnek pedig a' ki gőzöléſt és izzadáſt ſegítő és a' vizelletet űzö eſközök által jó ideje korán való megtiſztitásánál haſznoſabb út nem lehet. De a' ſzemmel látott példák is úgy mútatják ezt, hogy ſokan, a' kik a' Terméſzetre bízván magokot, ezen említett nyávallyákot majd minden tavaſzon és nyáron el-húzták, minekutánna Tavaſzi *Curá*val kezdettek élni, jó egéſzségben maradtanak, de ha csak egyſzer el-múlatták-is azt, ſokott nyávallyájok már elé állott. Innen az Orvoſok nagy Atyja *Hippocrates*-is *aph* 47 *ſect.* VI úgy parantsolja, hogy a' kiknek érvágás vagy *purgatio* kivántatik, az Tavaſzszal légyen.

Nem lehet azért eléggé tsudálni azoknak vakmerőségeket, a' kik ezen ennyi ſok ezer eſztendőktől fogva az egéſz világon minden értelmes Nemzetektől és tudóſabb Orvoſoktól meg-egyező értelemmel jovaltatott, és ollyan ſzembe tűnő haſznnal gyakoroltatott Tavaſzi *Curá*kot, csak azért hogy ennek előtte 120. eſztendőkkel egy *Helmontius* nevü Belga Doktor maga vetésből ezeket ártalmoſnak mondotta 's ma-is némelly újitáſt ſzerető félig tanult emberek ártalmoſnak mondják, kárhoztatni nem ſzégyenlik.

§. CCCXIV.

A' TAVASZI *CURÁK*, a' mint tsak moſt említém, Érvágatásból, Köppölyözésből, hányásból, *purgatio*ból, izzaztás és vizellet által lévő vértiſztításból állanak. Miképen kellyen? és mi által mindeneket véghez vinni? már ki-beſzéllettük. Immár azért tsak a' van hátra, hogy két három ſzóval mútaſſuk-meg azt a' *rendet*-is, mellyet ezen *Curák*ban ſzoktak tartani.

Ez a' rend rövideden ebből áll (1. A' kik úgy tapaſztalják a' CCLXXXII. §-ban le-írt jelekből, hogy vérrel igen teli vagynak, a' ſzerint, a' mint fellyebb meg-irtuk, vágaſſanak eret. Ha vérek már erőſſen fel-buzdult, jó leſz az érvágatás előtt való eſtve egy *doſis temperans* porotskát-is venni-bé. Ha pedig a' CCXCVI. §-ban meg-nevezett jeleket nagyon érzi, úgy előre *Laxátivát* kell venni, (de nem erős *purgátiot*) és harmad nap múlva kell eret vágatni. Az érvágatás után, a' ſzerint a' mint a' jelek és az ő benne gerjedező nyavallyát kívánják, más nap vagy negyed nap vehet oſztán vagy hánytatót vagy *purgátiot*. Leg jobb, ha a' dolog nem ſietős, valami gyengén *laxáló* itallal vagy *pilulák*kal élni hat hét nap, vagy ha a' dolog úgy kívánja, tovább-is, minden nap, vagy egy egy napot közben hagyván, *Laxáló italul* a' gyengébbeknek a' nagy *Hoffmann* ezt ſzokta vala rendelni.

Végy Mannát 16. lótot, apró malo'sa ſzöllőt 8. lótot. Jóféle *Rhabarbarum*ot, tiſztítatlan bor

bor kovet, mindenikből negy lótot. Kiſſebb *Centuriának* a' tetejét jó tél marokkal, Fa hajat, *Coriándrumot* (a' mellyet minden *ſukerſámnak*-is hívnak) mindenikből fél lótot: törd, vagdald és elegyítsd egybe: tölts három ejtel fejér bort reá, tartsd 24. óráig gyenge melegen, azután minden második nap igyál meg belőlle reggel 12. lótot, melly egy közönséges pohárt tészen.

Az *erőſſebbek*nek, és a' hol jobbatskán illő purgálni, így.

Vegy Fekete zázpának a' roſtos gyökerét. Jófele *Rhabarbarumot*, *Zedoáriat* (a' mellyet vad gyömbérnek, Zitvárnak-is hívnak) mindenikből másfél lótot, *Agaricumot*, fa hajat, ſegfüvet, czitrom hajat, *caſcarilla* és ſaſſafras fa hajokat három köntinget, Apró malo sát 6. lótot. Tiſztáralan bor követ és *ſal tartarit* mindenikből egy lótot, törd vagdald és elegyíts egybe, tölts két ejtel fejér bort reá, vontasd úgy mint a' máſt, az után igyék a' kinek tukség minden reggel ebből nyólcz lótot. A' *hypochondriácus*ok ſámára egy vagy két lót vas port-is tészen ruhába külön kötve hozzá. Ha a' bor erős, lehet fele víz. E' mindenik ital tiſztítja is ugyan alól a' beleket, de egyfer's-mind a' belső részéket-is hatalmaſon erősíti, a' ſelet tüzi, és az ereknek meg-duguláſit ki hontja.

A' kiknek *pilulák*kal inkább tetszik élni, ezek a' Patikában elég alkalmatoſok: *Pilulae Angelicae*, *Aureae baſſamicae Becheri*, *Catholicae*, *Cochiae*

Cochiae majores Tartareae 20. vagy 25. *grán* a' mellyikből tettzik felét eſtve, felét reggel bé-véve, vagy mind együtt eſtve.

A' kikben a' jelek §. CCCVIII. úgy mútatják, hogy izzadás által haſznoſabb a' véreket tiſztítani, azok, ha kívántatik, a' melly mindazonáltal itt ritkán kívántatik, előre eret vágatván, sőt ha ſzükség vólna, *Laxátivát*-is vévén, azt az ottan meg-írt eſzközökkel véghez vihetik. A. CCLX-dik §-ban elé adott *Koplaló Cura* e' mellett igen ſokat ſegít. Haſonló módon bánhatni a' vizellet által való tiſztulásban-is. Nem meg-vetendő *Majalis cura*, ha kinek *guſtus*ával meg-egyez, ama' Tavaſzi minden haſznos füvekből, eleven Lombikkal tűz nélkül *deſtillált* viz a' *Tehén húgy*-is. Tellyes ugyan-is ez, a' Tavaſzi gyenge plántáknak *eſſentiális* vagy terméſzeti finum ſavával; a' mellyet a' Marhának élő teſte holmi vékony, hathatós, epe terméſzetű keſerü olajjal és vizzel, ſemmi emberi meſterséggel nem követhető módon öſzve elegyített. A' honnan ez a' beleket-is derekaſon *laxálja*, a' vért-is, mind a' vizellet, mind az izzadás útjain hatalmaſon tiſztítja, és annak etzetes taknyoſságának és nyúlós sűrüségének meg-orvoslására, és e' miatt a' belső réſzekben ſok hellyeken lött meg-dugulásának ki-bontására is igen alkalmatos. *Láttam* így ír Fr. Hoffmann Op. T. I. p. m. 377. *egy néhányſzor Bellinben, kivált a' Frantziáknál, hogy Tavaſzſzal reggelenként ki-sétálván a' mezőre*

a'

a' hol a' Tehenek legeltenek, azoknak kúgyát mikor ki-botsátották aranyos tséſékkel el-fogván egy néhány hetek alatt, minden reggel bövebb bövebb mértékben, úgy itták: és ezzel ſok hoſſas nyavallyákban, nevezeteſen pedig a' cachexiában vagy vér veſzettségben, a' sárgaságban, a' moſt kezdödött vizkorságban, a' havi vér folyáſnak megrekedéſében, tsudálatos curákot tettenek.

§. CCCXV.

Ezek azok a' közönséges és valóságos erejü Orvoſi Eſközök, mellyekkel ö magok az Orvos Doktorok-is midön valami haſznos és nem tsak ſínes vagy képzelt *curák*ot téſznek, tsak nem mindenféle Nyavallyákban éltetni ſzokták a' magok Betegjeiket. És jó lélekkel el-mérem mondani, hogy ha ki ezeket, ez egéſz Könyvben elé adott, közelebbről pedig az Embereknek külömb külömb állapotjaik ſzerint-is e' Máſodik Darabban el-rendelt, kiváltképen ennek Tizedik Réſzében, a' Betegeknek és Betegeſeknek eleikben ſzabogatott *Diaeta*val egyben foglalja, minden belső okokból ſzármazható 's emberi erötöl gyógyuláſt reménylhető Nyavallyákot, tsak maga idejében és annak rendi 's módja ſzerint éljen vélek, minden egyéb Patikai Nagyohb kéſzületek és *Doktori* tanáts adátok nélkül-is önnön magáról nem tsak könnyen el-fordíthat, de meg-is orvoſolhat. Midön tehát e' ſzerint, az Első Darabnak elein a' VI-dik §-ban tött régi ígéretemnek e' Réſzben-is eleget tettem vólna, itt véget vetnék

Irásomnak. De mint hogy az eddig elö mi tölünk-is sok hellyeken jovallott VIZ *CURA* vagy *VIZZEL VALO ORVOSLAS* e' mi Hazánkban-is igen bé kezdett jöni, és mind eddig az azzal való hellyes és okos élésről a' mi Nyelvünkön semmi irás nem olvastatott, hanem többire vak vezette a' világtalant, igen szükségesnek ítéltem e' Könyvnek végén erről a' *Vizzel való orvoslásról*-is, az értelmesebb Orvosoknak, azok közt pedig nevezetesebben a'-ma' sokszor ditsérettel említett nagy *Doctor*nak és *Professor*nak *Fr. Hoffmannak* (a' kinél ezen dologról, én tudtomra, senki többet 's jobban nem irt, úgy mint a' ki 57. esztendök alatt folytatott orvoslásai közt Német Országon majd minden hasznos vizeket önnön maga el-járt és meg-vi'sgált, úgy hogy az értelmes *Viz cura* Fö Mesterének Európában, ma méltán nevezettethetik) ennek a' bölts Orvosnak Irásaiból mondom, e'ről a' *VIZZEL VALO ORVOSLASNAK* rendiről, módjáról és nevezetesebb hasznairól, a' leg-szükségesebb dolgokot meg-említeni igen szükségesnek ítéltem.

§. CCCXVI.

Leg-elöször azért jegyezzük e'ről a' *VIZZEL VALO ORVOSLÁSKOL*, hogy ez felettébb széleſen ki-terjedhet. *Ha vagyon* (úgy mond a' bölts Doktor, Op. Tom. V. p. m. 201: Diſs. De aqua Medicina univerſali) *az egéſz világon valamelly orvoſság, a' melly* Univerſalénak, *mindennémü nyavallyák ellen mindenkor haſz-*

haſználhatónak mondattathatik, a' bizony a' mi ítéletünk ſzerint nem egyéb, hanem a' közönséges víz. ugyan ott alább. *Azt eröſítjük pedig, hogy a' viz mindenféle Terméſzetnek minden időben alkalmatos; nints-is ennél a' nyavalyák elfordítására egy nemeſebb eſköz; de e'felett, mind a' forró mind a' hoſſas Nyavalyákban bizonyoſſon ſegít, és minden végekre, mind el fordítani mind meg-orvoſolni azokot elégséges:* A' mellyet világoſon meg-is mútogat. Igy okoskodik t. i. hogy a' mi teſtünknek *Élete* a' Nedveſségeknek az edényekben ſzüntelen való mozgásában, follyásában és kerengésében áll: az *Egéſzség* pedig attól vagyon, ha a' vér és minden egyéb Nedveſségek mindenütt ſzabadon és illendö ſebeſséggel follyhatnak: valameddig azért ezek így meg-maradhatnak, ſem az Elet ſem az Egéſzség el nem romolhatik. Hogy a' nedveſségek mindenütt ſzabadon és illendö ſebeſséggel follyhaſſanak, a'ra kettö kívántatik. *Elöſzer* hogy az edények ſohol meg ſe duguljanak, meg ſe erötelenedjenek; ſelettébb erös mozgáſra feſzengéſre ſe eröltetteſſenek. *Máſodſzor*, hogy a' nedveſségek meg ſe ſürüdjenek és vaſtagodjanak, és így a' vékonyabb edényetskéken nem follyhatókká ne légyenek, meg ſe veſzſzenek és tiſztátalanúljanak. Már pedig mind ezeknek el-távoztatására az egy viznel egyéb ſemmi nem elégséges. E' tartja nedveſſen és lágyon az Edényeknek *fibráit* hogy egybe ne ſzáradhaſſanak kuporodhaſſanak, és hogy meg

meg ne torhuljanak, revesüljenek: e' hígítja és vékonyitja-meg a' Nedvességeket hogy a' leg-ſoroſſabb útakon is jól el-ſollyhaſſanak, olly vékony materia ugyan-is a' viz, hogy abból egy tseppet, a' mint a' Természet munkáit ſzemelebben vi'sgálók meg-próbálták, 26. *milio* látható réſzetskékre el-leheſſen oſztani. A' viz őrzi a' veſzettségtől-is a' mi nedveſségeinket, hogy t. i. azok meg ſe sűrüdjenek, meg ſe tsípősüljenek és rothadjanak: e' vizi és moſſa-ki a' tiſztulóſoknak útjain, a' mi teſtünkből a' tiſztátalanságokot. És mind azok valamellyek ez említett végekre a' Természet rendiben haſználni tartatnak, a viznek vagy tsak ízét, ſzinét és ſzagját változtatják és téſzik kedveſebbé, vagy hamarébb és könnyebben való munkálkodását ſegítik. Lásd e'ről az Első Könyvnek CCXII. és CCXIII-dik § ſait-is, a' hol t. i. az italnak ſzükséges vóltáról beſzélgettünk.

§. CCCXVII.

Máſodſzor meg-jegyzéſt érdemel a' viz *curá*ban még az-is, hogy a' *Viz* az orvoſláſra nem tsak annyiban *mint viz*, hanem annyiban-is a' mennyiben az egyſzersmind *hideg*-is, igen ſokat tehet. *A' Hidegnek*, így ír a' tudós Orvos Op. Tóm. II. p. m. 470. *közönségeſen a' Teſtben az a' munkája vagyon, hogy az a' fibrákat öſzvébb foglalja és ſoritja. Melly ſzerint, midőn a' hideg vizet meg-iſzſzuk, az a' melegtől vagy egyébtől el-lágyult és táskáſult edényeket mértékleteſen öſzvébb ſzoritván meg-eröſiti; melly által*

nem

nem tsak az edények üregjei öſzvébb ſorúlnak, hanem a' fibrákban-is az ellent állájra nagyobb erö-is öntetik, és így a' nedveſségeket azok jobb móddal 's ſabadabban mozdithatják; és ha hol egymáſra kezdettek vólt tojúlni, onnan-is máſfelé el-hajtják. A' honnan nyilván ki-jö az, hogy a' hideg ital, ezen eröſitö ereje által, a' nedveſségek meg-állapodhatásának el-távoztatására, és azon materiának, melly ezt a' meg-álláſt okozhatná, ki-üzésére 's következésképen, minden ebből ſármazható nyavallyáknak meg-orvoslására is felette haſznos orvoſság légyen. Iſmét alább: *Midön a' belsö forróság a' teſtben éget és ſáraſt, és midön a' hevitö olajas materia a' vérben igen felbuzdult, a' hideg ital azokot nem tsak meg-tsendeſíti, hanem midön a' viz a' belsö melegtöl meg-melegülvén, a' börben és a' bör alatt lévö fibrákot és eretskéket meg-tágitja és lágyitja, azokon az izzadság majd böven ki-jöhet.* Iſmét alább: *Ugy ítélünk pedig hogy a' hideg ital gyakorta mintegy meſterséges Hidegleléſt ſerez, és az ebbéli fázás által meg-ſoritván és jobban meg-inditván az erekben a' vért, ez által az edényetskéknek ſoros útjaiban meg-rekedt ártalmos materiát ki-mozditja, és ki-kergeti.* Add hozzá ezekhez a' mit fellyebb § CCXL. a' forró nyavallyákban lévöknek italokról, és az Elsö Könyvben §. CCXXIV. és CCXXV. a' Hideg viz italról mondottunk.

§. CCCXVIII.

Nem tsudálhatjuk tehát, midön haljuk vagy

vagy olvaſſuk hogy a' tiſta hideg vizzel ſokan illyen vagy amollyan nagy *Curák*ot tehettenek. Nem kellett ſemmi titkos tudomány a'ra, hogy ezen *Seculum*nak elein ama' Máltha Szigetbéli Bernárd Mária nevü Kaputzinus Barát a' hideg vizzel ſok holmi hagyatott Betegekben tett jeles orvoſlái által annyira el-híreſedheſsék. Vólt a' múlt Száſzban Párisban-is egy ravaſz Orvos, kinek neve vólt *Barberau*, ez a' Városon kereſztül follyó *Seine* follyó vizből ſok üveg palatzkokat titkon meg-tölt, és hogy ravaſságát inkább el-paláſtolhaſſa, holmi kéken feſtet magvatskát ereſzt mindenikben; és így az edényeket bé-petsételvén, *örökkévalóság vizének* nevezte azt; 's ezen név alatt, mint ő tölle újjanon fel talált titkos, felettébb tsudálatos erejü, és minden nyavallyák ellen bizonyoſon haſználó orvoſságot ſok fül tsaló beſzédekkel ki-hirdéttette, kaptak rajta az emberek; és ſokan nehéz nyavallyáikból azzal ſzerentséſen meg-is gyógyultanak; úgy hogy a' tiſta vizből rövid idő alatt e' ravaſz *Doktor* magának felettébb nagy gazdagságot ſzerzett; míg nem oſztán egykor egy roſz ſzolga félre tévén a' pénzt, mellyet az ő Ura az *örökké valóság vizéért* küldött vólna, a' maga palatzkjait a' *Seine* vizéből ő is meg-tölti, és az Urának haza vivén az attól ſzerentséſen meg-gyógyul. Fel-ſzokta vala ez a' *Doktor* írni Neveket a' kiknek orvoſságot adott; és midőn az említett Úr meggyógyulván hozzá menne, és a' haſznos *curát* néki

néki meg-közöné, tagadja hogy tőle orvoſságot vétetett volna. Mellyből gyanúban eſvén az Ur, a' ſzolgáját kérdőre vévi, és az meg-valván a' maga bünét, a' *Doktor* vizét-is *examen*re húzzák, és tiſzta viznek találják, mellyet azután a *Doktor* ő maga-is meg-vallott. Több példákat-is hozhatnánk illyeneket a' viz *curá*ról elé, ha a' rövidség engedné.

§. CCCXIX.

Másképen-is, minthogy ez a' hideg viz *Cura* inkább a' melegebb tartományokat lakó emberek terméſzetéhez való, mint e' mi ſzeles, hideg havaſok közt fekvő Orſzágunkbéliekéhez, ezt hoſſzaſon le-írni nem-is tartom méltónak. Elég erről tudni jó rendin azt a' mit már az Első Könyvben § CCXXIV. fel-jegyzettem.

Sokkal ſzükségeſebb léſzen a' *SAVANYU* vagy a' mint köz nével nevezik, *BOR VIZEKRÖL* a' mellyekre ma mint a' Juh a' Sóra, kik ſzokásból, kik nyavallyájokról öſztönöztetvén, minden tavaſzon és nyáron úgy kezdettek járni a' ni Embereink-is, egy kevéſsé jobb móddal értekezződnünk. *El mérem mondani*, így ír *Gratianus*ból a' nagy *Hoffmann*, *hogy alig vagyon egy orvoſság a' mellynek el-rendeléſében ollyan ſzemes vigyázás, és ſzorgalmatos meg-gondolás kívántaſsék, mint a' ſavanyu vizekkel való élésben.* De még-is, úgy látjuk, hogy ſemmivel gondolatlanabbul és rendeletlenebbül nem bánnak az emberek mint a' ſavanyu viz *curá*val. Innen-is vagyon, hogy ſok egéſzségeſek betegen

jönek

jönek a' ſavanyu forráſokról haza, és a' betegek is betegebben mint oda mentenek vólt, sőt némellyek ott a' forráſok mellett meg-is halnak. Mi ennek az oka? Bizony nem a' kívánatos ſavanyu vizek, jóllehet a ok ſem mind egyaránt egéſzségeſek, hanem ő magok a' viz ivók, midőn minden meg-külömböztetés, értelem és tanáts nélkül addig töltik azt magokba valamig attól le-betegeſznek. Nints e' világon ollyan haſznos dolog a' melly a' rendeletlen élés által halált hozó méreggé ne változhaſsék.

§. CCCXX.

Hogy azért a' Teremſzetnek e' drágá ajándékaival, mellyekkel e' mi Hazánkot a' nagy Jóságu UR ISTEN más Orſzágok felett nem csak meg-áldani, hanem ugyan meg-gazdagítani méltóztatott, a' magunk haſznára illendőképen élheſsünk, e' következendő négy *punctum*ok ſzerint tudakozódjunk, úgy mint:

(1. Hógy leheſſen a' ſavanyu vizeknek teremſzetét ki-nyomozni?
és hogy azok közzül mellyik forrás minémü erővel bir, meg-tudni 's a' ſzerint

(2. Mitsoda Nyavallyákban mellyik forrás mit haſználhat?

(3. Hogy kellyen a' ſavanyu vizet inny a, vagy feredni a'ban hogy az által ne nyavallyát, hanem jó egéſséget nyerheſsünk?

(4. Ha mi változáſink vagy új nyavallyáink ezen *cura* alatt következnének, a' mint az

az ſokſor meg is eſik, hogy leheſſen hamarjában azokot el háritani, és a' *curát* kivánt hatſonnal végig követni?

§. CCCXXI.

A' mi az elsöt úgy mint *a' ſavanyu forráſok természetét* illeti: Régen, sőt meg a' múlt Száznak végén-is, ſok *Doktorok*, a' kik inkább tsak a' magok Hazáikban való okoskodás ſzerint ſóllottak a' ſavanyu vizeknek természetéről, ſok tsuda materiakot *Gálitzkövet*, *Rezet*, *Kénkövet*, *Timsót*, *Salétromot*, *Gyantát*, *Egérkövet* és nem tudom mi egyéb mérges materiákot tartottak lenni azokban: mellyre nézve kivált némelly forráſoktól ſelettébb eljeſztették vólt az Embereket. De már ma minekutánna t. i. a' Nagy *Hoffmann* maga, és az ő példáján fel-indúlván, ő utánna máſokis, nem tsak a' képzelés, hanem minden *chymiai* meſterség ſzerint, valóságos próbákra húzták vólna mindenfelé Német, Frantzia és Anglia Országokban a' ſavanyu forráſoknak vizeit, azokban ſemmi afféle ártalmos matériakot nem találtanak: Hanem minden részeket, valamellyeket azokban meg jegyeznek, igen haſznoſoknak, bátorságoſoknak tapaſztaltanak. Nem találtanak ugyan-is egy ſavanyu vizben-is ſemmit egyebet, hanem *igen tiſzta és vékony vizet*, holmi liſzt láng forma, vagy kréta porhoz haſonló *ízetlen fejér földet*; némellyekben, ezeken kivül, találtanak kevés húgy ízü, *alkali us* vagy ſavanyuságot óltó gyenge sot, némellyekben,

e' hellyet, közep természetü sót, a' melly hol keſerü ízü, hol a' Konyha sóról nem ſokat külömböz. Sok forráſokból holmi vékóny vas rosda forma veres földet, mellynek mint a' vas rosdának, egy kevéſsé fojtós íze-is van, válaſztottanak-ki. Ezt, nagyobb bizonyságra, tégelyben, erős tüzzel meg égetvén, fekete por lett belölle; mellyhez, ha a *magnes követ* közel tartották, mint a' valóságos vas por, úgy fel-ugrot és hozzá ragadott abból ſok, a' *magneshez*; a' mellyből, nem ok nélkül, el hitték azt, hogy az illyen forráſokban igen igen apró réſzetskékre oſzlott *vas*-is légyen: mivel a' *Magnes*, vasnál egyebet ſemmit magához nem húz.

Ezeken a' meg-nevezett matériákon kivül pedig, látunk ſzemeinkel, főként mikor a' viz a' földből fel-forr, vagy hirtelen kriſtály üveggel azt a' forrásból ki meritjük, alól, mintegy pezzegve, fel-jöni, és az kriſtállynak óldalára rakodni ſok, apró, világos, fejér, vagy kéveslő gyöngy forma habotskákot vagy hójagotskákot-is a' ſavanyu vizekben. Ha mikor ki-meritjük hirtelen az orrunkhoz tartjuk, holmi tsípő gőz üri-fel az orrunkot. Ha meg-kóstoljuk, tsípős ízek van, majd mint a' ſavanyurska bornak: a' honnan köznével *Savanyu* vagy *Bor vizeknek*-is nevéztetnek, sőt az erősſebb bor vizektől, a' kik azt előſzer böven iſzszák, mintegy meg-réſzegedni-is láttatnak. Ha ſoroſs ſáju edényben tölcik ezt a' vizet,

és

és az edény száját be-dugván meg-rázzák, midőn ki-nyitják nagy pukkanással sok kel löviki magát; sőt a' gyengébb üveg palatzkokot széllyel-is hányja. De ha a' forrásból ki-meritve sokáig széllyes száju edényben tartjuk, minden hójagotskái, színe, íze, szagja, ereje oda lészen a leg-jobb savanyu víznek-is; és tsak holmi zavaros, kevésé sós ízü vizzé válik: a' melly, ha tűznél fel forraljuk, azonnal megesik. A' mellyekből nyilván meg-tettzik, hogy a' savanyu vizeknek színek, szagjok, ízek, erejek, 's következésképen minden *essentiájok*, ezek, és velejek ebben az apró habotskákban fel-kelő, és könnyen el-is repülő materiában vagyon. E' pedig mi légyen, minthogy még eddig semminémü emberi mesterséggel külön válaszтani és meg fogni ezt nem lehetett, bizonyoson meg-határozni nem-is lehetett. Ugyan tsak, a' mint annak meg-nevezett tulajdonságaiból a' józon okoskodás sejdíthatja, nem egyéb ez, hanem valami *aëreo-aethereus acidó mineralis vel sulphureus volatilis spiritus*, az az, a' leg-tiszтább és vékonyabb éltető éggel tsudálatoson egybe köttetett, különös természetü savanyu, igen tiszта, és el-repülő *spiritus* a' minémüt a' kénkőben tapaszтalunk midőn elő-szer meg-gyúl. Ugyan-is, a' mint a' Természet titkait nyomozók sok jelekből azt világoson észre vették, effele savanyu természetü *spiritus*sal ez egész világ, és ebben minden materiák teli vagynak; de kivált a' földnek belső

réſzeiben, ott a' hol a' *minerák*, értz nemek teremnek, ez leg-bővebben tapaſztaltatik, és a' kőſziklaknak haſadékjain meſzsze-el gőzölög. Melly ſzerint hihető, hogy az efféle gőzt vivő repedéſek, valahol a' földnek vizeket vivő belső tsatornátskáira ſzolgálnak, a' hol a' viz azt a' gőzt magához kapván és egyeſitvén, a' forrásokra hozza. A' fellyebb említett fejér földet, sőt, vaſat pedig egyátaljában, a' mint a' viz a' földben meſzsziről illyen vagy amollyan materiáju hellyek közt folly-el míg a' forras ſzájára érkezik, úgy nyalja-el onnan, és úgy véſzi magában.

§. CCCXXII.

Ezek ſzerint már igaz ugyan az, hogy a' ſavanyu vizekben ſemmi mérges materia nintsen. De tapaſztalt dolog még-is az, hogy egyik ſavanyu viz a' máſiktól ſokat külömbözik; midőn egyik egy nyavallyában meg gyógyit, a' máſik ugyan azon nyavallyában elront, sőt ugyan azon egy forrás-is egykor ſokkal ſzebb haſznokot téſzen, mint másſzor. A' melly ugyan gyakorta a' véle való élésben tartott külömbségtől vagyon; de hogy ebben ſokſzor a' vizek külömbözö terméſzete és ereje-is bé ne tsúſzſzon, tagadni nem lehet. Az a' külömbözö erő és terméſzet pedig itt mi lehet egyéb, hanem (1. vagy az említett matériáknak, a' mellyekből t. i. állani meg-jedgyzők a' ſavanyu vizeket külömbözö terméſzetek; mint p. o. itt húgy ízü lagy, amott közép terméſzetü

ſetü kemény só vagyon, itt kréta forma és ſavanyuság óltó fejér föld, amott pedig vaſas veres por találtatik; ki tudja ha az az *acido-mineralis aethereus ſpiritus*-is itt nem épen ollyan mint máſutt? De leg-alább, a' viz, tiſztaságára, vékonyságára nézve itt lehet egéſségeſebb, amott ártalmoſabb. Vagy (2. okozza ezt a' külömbséget a' vizekben az, hogy ebben ez vagy ama' materia több, durvább és keményebb mint amaban; és ez ugyan azon forrásban-is hogy így meg-változhaſſék nem lehetetlen. A' bizonyos, hogy azon egy forrás télben alább való mint nyárban; de nyárban-is mikor esős ködös idő vagyon nem ollyan jó és kedves ízü mint mikor ſép tiſzta, meleg idő ſolgál: sőt találtatnak ollyan ſavanyu forráſok a' mellyek apránként minden erejeket végképen el-veſztették, és egéſzen meg-édesültenek. Ellenben pedig némelly édes forráſok reménytelen derék ſavanyu forráſokká változtanak.

§. CCCXXIII.

Igen ſükséges tehát azt a' meſterséget-is meg-tanúlni, mellyel *a' ſavanyu vizeknek moſt mindjárt le-írt külömbözö terméſeteket, jóságokat és erejeket meg-eſmérheſsük*. E' végre pedig leg elöſer meg kivántatik hogy a' forráſok vizeit, mellyik légyen a' máſiknál *könnyebb, vékonyabb és hathatóſabb* jól meg-válaſzſuk, Ugyanis, *minél könnyebbek vékonyabbak és hathatóſabbak a' ſavanyu vizek-is, mint ſintén az édes*

vizek, annál egészségesebbek, és a' nyavallyák ellen-is annál többet segíthetnek. Terhes okokra nézve meg-nyúgottunk abban, így ír *Hoffmann* Op. T. V. p. m. 163. *hogy a' mineralis vagy savanyu vizeknek erejeket, mind a' nyavallyák meg előzésében mind azoknak meg-orvoslásában, főképen és leg-egyenesebben a' víznek mint víznek lehet tulajdonítani; az ezen kivül ahoz ragadt elementumok tsak öftön gyanánt szolgálnak.* Lásd ha tetszik ennek fundamentomos okát fellyebb a' CCCXVI. §-ban.

Ezen minémüségeit pedig a' savanyu vizeknek sokképen meg-tudhatni; mert a' melyik könnyebb és vékonyabb, az, azon mértékkel a' fontban-is kevesebbet nyom, a' türke, itató száraz papirosson-is, ha belé érteted, fellyebb hág, ha valamit ollyat tészsz belé a' melly más vizekben alig merülne-el, ebben a' fenekére mégyen. Jegyezd mindazáltal itt azt, hogy azon egy forrás viz, mikor ki-merítik kevesebbet nyom mint mikor egy darabig ki meritve állott, de ha valamit belé tészsz, most inkább le-mégyen benne mint amakor; mellynek oka az *aëreo-aethereus spiritus*nak fel-repülése. De leg-jobban egyik savanyu víznek a' másik víznél való könnyebbségét és vékonyságát abból esmérheted-meg, ha főzés által valami alkalmatos edényben egészen ki-száraztod; mert minél könnyebb és vékonyabb a' viz, annál hamarébb ki-szárad, és az edény fenekén-is annál kevesebb iszapot hágy.

§. CCCXXIV.

§. CCCXXIV.

Nagyon függ a' viznek könnyüsége és hathatós vekonysága a' sokszor emlitett *aereo-aethereus spiritus*nak abban lévö bövsegetöl-is. És így, minél többek, appróbbak és serenyebben mozognak 's tömöttebben rakodnak azok az gyongy forma habotskák a' kristály pohár óldalára, 's következésképen minel élesebben tsipik azok az ember nyelvet, és jobban felütik szagjokkal az orrát, annál hathatósabbak, és hasznot is annál nagyobbat tehetnek a savanyu vizek. Azt bizony minden víz ivó Személlyek magokban tapasztalhatják, hogy az efféle erös vizek, közelt sem terhelik ugy, és nem hidegitik annyira-meg az ö gyomrokot és egyéb belső részeiket mint a mellyben szükebben vagynak az mlitett habotskák, az ételt-is ettöl inkább kivánják, a' *pulsus*ok is sebesebben 's nagyobban ver mint mikor másfele vizet isznak; a' mellyek a' viz könnyüségének és hathatósságának ismét világos jelei: jóllehet itt az *aereo-aethereus spiritus*nak magának is sokat köszönhetni.

§. CCCXXV.

A' viz köziben elegyedett egyéb matériáknak, és a szerint a' savanyu vizek természeti kulombségeiknek ki-nyomozására egy kevéssé több munka és nagyobb mestetség kivántatik. En tsak azokot emlitem a' mellyeket akárki is a' forrásoknál maga véghez vihet. *Elsö* az, ha ellenkezö természetü *liquor*okkal azt

meg-elegyitjük. Ha a' Gálitzkő olajtól vagy *ſpiritus*tól, midőn belé tseppented, a' pohárban erőſſen fel buzdul, egyeb gyengéb ſavanyuktól-is, minémü a' tzitrom lev, ſavanyu bor, ſavanyu ízü gyümöltsoknek leve 's a' t. meg pe'sdül; a' viola ſuleptől meg-zöldül. A' Borkő olajtól meg nem háborodik, hanem egy kevéſsé meg-zavarodik; de majd iſmét ha egy néhány tsepp Gálitzkő *ſpiritust* ereſztesz belé, ſzépen meg-tiſztul, jele hogy abban a' forrásban feles *ſavanyuság ellen való fejér föld és búzy ízü só vagyon*. Az illyen források a' magok follyamotjokban nem vereſs iſzopot, hanem holmi poronyó fejér követ tsinálnak, a' mellyek ha porrá törik, és az említett ſavanyu *liquorok*ban el-gyürik, azt erőſſen fel forralják; ha a' levező ſebekre hintik, azt ſzépen megſzáraſztják. Illyenek Gyergyóban a' *Borſzéki*, a' Nagy Batzoni Határon a *Piſztrangoſi* ſavanyu vizek.

Ha a' Gálitzkő *ſpiritus*tól 's olajtól tsak gyengén pesdül-meg, a' borkő olajtól fel-buzdul, a' viola julep tőlle meg-vereſsül, a' Gall's portól meg feketül, a' follyamotjában veres iſzopot tsinál, az ember emészteti meg-feketíti, vas *elementum* vagyon benne el-rejtetve, a' melly bizonyos, vékony, könnyen olvadó ſavanyuſághoz közelítő sóval egyesülvén zöld Gálitzkő forma gyenge sóvá, de nem valoságos gálitzkővé léſzen, a' mint ezt az illyen vizeknek ízekből és ſzagjából-is észre vehetni.

Illye-

Illyenek a' *Keroji*, *Uzonkai*, és a' mint másoktól értettem többire a' *Rádnai források*-is.

Ha pedig a' Galles portól meg nem feketülnek, hanem tsak gyengén vereslő barna színt váltanak, az emlitett savanyu *spiritus*tól tsak kevésé pesdülnek meg, a' Borkő olajtól meg-zavarodnak és szőkévülnek, és az edény fenekére holmi vékony seprőléket tesznek, a' viola Julep tőllek nem meg veressül, hanem egy kevésé tsak meg-zöldül, *közép természetü durva só van* sok bennek, vas *elementum* pedig ingen kevés. Illyenek a' *Homoródi*, *Száldobosi*, *Kóróndi* savanyu vizek, és nagyobb részén az Udvarhellyszéki több források-is. *Valóságos savanyu só* vagy *savanyuság* pedig, jegyezd meg, a' mint azt ezen vizeknek nevei mútatnák, egy forrásban sintsen. Mert akármellyik savanyu víz, kevésebbé vagy erőssebben fel buzdul ha a' Gálitzkő *spiritus*t belé tseppentik, a' fel-forralt tejet-is, ha belé töltik, egyik sem túróztatja-meg; ha hidegen köziben elegyítik, meg-aluvását úgy sem sietteti: a' melly ha ezekben a' vizekben valóságos savanyuság vólna igy nem eshetnék. Vagyon némelly forrásokban az Ángliai keserü sóhoz hasonló keserü só-is; a' mellyet a' viznek kedvetlen keserü só izéről könnyen meg-esmérhetni. Ezek kevés mértékben inkább *laxál*ják a' hasat mint a' másfele savanyu vizek: a' follyamotjokban se veress iszopot, se fejér követ nem tsinálnak.

Némellyekben a' közép természetü sóhoz

holmi kénkoves fejér fold-is ragadott, a melly annak ízét és ſzagját ſokat kedvetleníti, de a' *laxálo* erejét nagyon ſegíti; kivül-is a' levező ſebeket és bőrön való ki-ütéſeket, ha moſsák ezen vizből, inkább s hamarébb el ſzáraſztja. Illyen *Szombatfalvánál* mind a' ſavanyu viz mind a' büdos forrás, melly a' Tenger vizéhez ſokat hafonlit. A' *Kis Tzegi viz*-is majd illyen ter néſzetü; a' mellyben mindazáltal nem keſerü sór, hanem a' mint íze, ſzagja és erős *laxáló* ereje mútatja, holmi ollyan forma ſalétromos fejér földet gondolok lenni, a' mellyet a' Patikák így neveznek: *Magneſia nitri*.

§. CCCXXVI.

Máſodik módja a' ſavanyu és egyéb orvosló vizek meg-próbálásának az, ha rez, vas vagy egyéb ahoz való edényben a vizet főzés által egéſzen ki-ſzáraſztják, és a' meg-maradt port az edény fenekéről és oldalárol ſzépen le tiſztitván meg gyüjtik. És ez a' próba annyival haſznoſabb mint az első, hogy ebből nem csak azt lehet meg-tudni, mitsoda *elementum*ok légyenek e' vagy ama' ſavanyu vizben; hanem azt-is ki-tanúlhatni, mellyik *elementum* mennyi? és mitsodás tiſztaságu, és vékonyságu légyen? Ugyan-is, ha azt a' port ujjod begye kozt meg mor'solod, önként meg-tetzik ha vekonyé mint a' liſzt láng, vagy darabos mint a' jól meg nem tört rák ſzem. De ez, ha nyelvedre véſzed és ínyedhez súrolod, még jobban ki tettzik: A' midőn egyſzer'smind azt-is meg-

érez-

érezhedd vagyoné só benne? és ha vagyon, az húgy ízüé? keſerüé? vagy tsak ollyan mint a' konyha só: és hogy, vané valami ſojtós íze, melly a' vas *elementum*tól vólna. Továbbá, ha ezen porban gálitzkő *ſpiritus*t tseppentetz, ſokkal inkább felbuzdul ha *alkalicus* vagy húgy ízü só vagyon benne, mintha közepterméſzetü keſerü vagy másféle só vólna; a' viola julep-is attól megzöldül, ezektől pedig nem. De ha jobban-is meg akarod eſmerni a' ſavanyu vizekben lévő sót; főzd-meg édes tiſzta vizben ezt a' port, és a' só ki-olvadván, a' vizben által költözik, 's ha azt a' vizet itató ſürke papiroſſon által ſzűröd, 's azután laſſu főzés által ki-ſáraſtod, a' tiſzta só marad az edény fenekén: a' mellyet oſztán, a' mint tettzik, meg-vi'sgálhatz.

Sokan a' ſavanyu vizeket Lombikból-is, mint az égetbort, jól bé-zárt edényekkel, kifőzték; de a' mi ebből *deſtillálódott* nem egyéb vólt tiſzta édes viznél; utóllyára pedig tsak e' mindjárt említett por maradott fenn.

§. CCCXXVII.

E' ſzerint ki tanúlván a' ſavanyu vizeknek terméſzeteket, látſuk már, *Közönségesen azok a' nyavallyák ellen mit haſználhatnak? különösön pedig mellyik mitsoda nyavallyában haſznoſabb vagy ellenben ártalmoſabb?* Már feilyebb-is említém, hogy közönségeſen minden ſavanyu viznek legnagyobb ereje, s haſzna a' tiſzta, vékony víztől vagyon, az egyéb *elementumok* abban ka-

gyob-

gyobbára tsak öſztön gyanánt ſzolgálnak. Hanem, minél tiſztábbak, lágyabbak és a' liſt lánghoz haſonlóbbak e' vagy ama' vizben azok az *elementumok*, az a' viz annál haſznoſabb és bátorságoſabb. Mert így a' vizzel a' tejes ereken a' belekből a' vér közi ezek is által mehetnek, a' vér ereken-is mindenütt ſzabadon el-mehetnek: és így, az elsô útakban ú. m. a' Gyomorban, belekben, tejes erekben megragadott taknyos, sós, etzetes, meg-veſzett matériát az a' kréta forma fejér föld, a' mellyben ollyan ſavanyuság óltó erô vagyon, mint a' rák ſzemben, meg-igazitja, meg vékonyitja, és ſzéllyel oſlatja. A' mellyet ez annál hatalmoſabban és ſzebben véghez viſzen, ha *alkalicus* vagy húgy ízü só-is vagyon benne, mint a' *Borſzékiben* és a' *Piſtrangoſiban* meg-jegyzettük vala. Ez a' húgy ízü só a'ra-is igen alkalmatos hogy ha az etzetes taknyoſsága és sóſsága miatt meg-nyúlósult és sürüdött vér a' Májban, Lépben, Tüdôkben, 's máſutt-is ſzéllyel a' reſtben meg-dugult, azt ki-bontsa, és azt a' nyúlós sürü vért újra meg-hígitsa, vékonyitsa, és abból a' nyúlóſságot ſzerzô etzetességet egéſzen ki-végye. A' mellyből önként ki-kerekedik az, de a' ſzemmel látott ſok példák-is úgy mútatják, hogy az efféle ſavanyu vizek mind azok a' nyavallyák ellen a' mellyek az elsô útakban meg-gyûlt és meg-ragadott etzetes sós takonyból és a' vérnek említett sürüségéből, nyúlóſságából, meg-veſzéséből,

és

és dugulásából következnek, igen haſznoſok. Ezek az okok pedig igen ſzéleſen ki-terjednek, úgy hogy, majd minden gyengélkedő egéſzségnek és hoſſzaſon tartó nyavallyáknak, keveſet ki-vévén, ezek ſzoktak elsö okai lenni, a' mint ezt már fellyebb a' CCXLIX. dik és égy néhány ezt követő §-ſokban világoſon meg-mútogattuk. Mellyre nézve azokot név ſzerint itt-is újra elő hordani ſok vólna.

A' *Közép terméſzetü sóval biró ſavanyu vizek* ellen *alkalicus* vagy húgy ízü sóval biróknál annyival alább valók, hogy az etzetes sósságnak ki-óltására nem ollyan alkalmatoſok. E' pedig majd elsö vólna a' mit ſok nyavallyákban meg-kellene orvoſolni. Ugyan tsak e' végre-is nem egéſzen haſzontalanok: leg-alább a' vérnek nyúlos-sürüségét ezek-is hathatóſon vékonyitják, a' meg-ülepedett taknyos, enyves materiát ſzéllyel oſztatják, és az ereknek meg-duguláſit ki-bontják. De minthogy ez a' só annál ſokkal durvább és éleſebb, a' mi teſtünkön az illyen vizek jóval nehezebben 's késöbbre mehetnek által, a' viſſza éléſſel hamarébb kárt tehetnek, és erősſebb 's épebb belsö réſzeket-is kívánnak.

A' melly forráſokban *vas elementum* is vagyon a' közép sóval együtt, azok az etzetes sóſságot még keveſebbé óltják; és ha ſok só nints bennek, a' teſten-is nehezebben mennek által. De az el-lágyult és meg-gyengült *fibrákot* a' belsö réſzekben, és mindenütt az egéſz teſt.

teſtben valahová a' vizzel együtt az a' *vas elementum* el-hathat, fojtós, ſoritó, erősitő és elevenséget adó erejével igen haſznoſon erősiti, és a' meg-ragadott, meg-dugult nyúlós matériának meg-mozditására, el rontására és igy a' vérnek és egyéb nedveſségeknek a' teſtben való ſzabadabb 's jobb móddal való kerengésére, 's következésképen az egéſzségnek hellyre állatására-is ſokat ſegitenek: kivált ha azonközben holmi erzeteſséget óltó porotskát vagy *alkalicus* sót-is veſſegetünk. Nevezeteſen a' *Hypochondriácus* Férjfiaknak, *Hyſterica affectiók*kal, rendetlen, az az, vagy igen kevés, vagy igen ſok, vagy fájdalmos és bizonyos időt nem tartó vérfolyáſokkal bajló Aſſzonyoknak, a' *cachecticus*oknak a' kiknek vérek meg-veſzéſe miatt az ábrázatjok el-ſzintelenült, el-feketült, a' *ſcorbuticus*oknak, süllyösöknek, harmadnapos és negyednapos hideglelősöknek, ez illyen vaſas vizek más vizek felett haſználhatnak.

§ CCCXXVIII.

De a' mint egyéb dolgoknak, úgy a' ſavanyu viz *Curá*nak is a' jó rendel és móddal való fojtatás a' lelke. E' nélkül a' leg-jobb ſavanyu viz-is haſznot igen keveſet, kárt pedig ſörnyü veſzedelmest ſzerezhet. Leg előſzer-is azért a' *ſavanyu vizekkel való curára* ſzükséges tudni azt, hogy a' közép idejü embereknek, az az 18. eſztendőn fellyül lévőknek 60-ig, ez a' *cura* leg-alkalmatoſabb: a' Gyermekeknek és el-erőtelenedett vén embereknek

pe-

pedig ez, kivált hidegen, és a' melly igen hathatós ſzagu és tsípos ízü viz, épen nem bátorságos; hanemha az efféle viz italhoz régen hozzá ſzokrak volt.

Nem bátorságos továbbá a' ſavanyu viz *cura*, kivált a' melly vizekben vas és közép durva ſó vagyon, azoknak-is, a' kiknek vesejekben vagy vizellő hójagiokban nagy kövek teremnek vagy hevernek; a' kiknek belsö réſzeik régen, keményen meg-dugultak, annyival is inkább ha már ſenyvedni is kezdettek, és a' miatt ſínek, étel kívánások erejek el-veſzett, alsó réſzeik dagadozni a' felsők pedig ſáradni kezdettek. Nem kilómben árt ez a' viſelős Aſſzonyoknak a' vér pökésben és *Hecticá*ban-is, ha ezek a tüdők ki-ſebeſedéséből vagynak. Árt a' tühösöknek, óltvaroſoknak-is; mert ez a' hideg ital a' bőr ſínére ki-ütött roſz materiát az egészség nagy kárára, a' vér közi iſmét viſſza húzza. Árt ez ollyankor-is mikor a' ſokott vér follyás az embereken rajtok vagyon, vagy a' haſok erőſſen kivált ha vérrel és tekeréſſel mégyen.

Azok azért a' kik öreg rendüek, erőtlenek; a' nyavallyából most gyógyultanak fel; a' gyomrok hideg és a' téjtől, téſztás, etzetes ételtől fáj, ritkán ſo njuznak, ſokat pökdősnek, a' haſok rend ſerint higot és gyakran mégyen, a' húſok lágy, az erek benne vékonyok; úgy azok-is, a' kiknek mejjek fájós, a' kiket a *ſpasmus*ok, nyilalláſok, náthás *fluxus*ok, köſzvény fáj-

fájdalmok, erőſſen és gyakron járnak, sőt egyéb fájdalmokban-is mikor azok rajtok vagynak, a' kikben e' vagy ama' tag meg-merevedett és nem mozoghat, a' kikből a' hólzám vágy arany ér rendinél bővebben folly, vagy ha az tellyeſséggel a' midőn fojnia kűkség vólna, meg-rekedett; nem különben azok-is, a' kik a' hideg vizet egyébkor is nem iſzák, mindezek mondom ha ſavanyu viz *curá*val akarnak élni, a' vizet nem hidegen mert a' hideg nékik igen ártalmos, hanem előre gyengén meg-melegítve igyák, kivált mikor másként-is hideg esős idő vagyon. Meg-melegíteni pedig a' ſavanyu vizet, hogy abból az *aereo-aethereus ſpiritus*, (a' melly a' viznek haſznára igen ſokat tészen), a' melegítés által inkább el ne repülheſſen, leg-jobb egy ſoroſs ſáju edenyben, a' mellyet illyenkor egészen nem kell teli meríteni, és hirtelen jól be-kell dugni, és így más edényben meleg vizbe kell ereſzteni addig míg a' viznek hidegsége el-múlt. Akkor fellyül félig ki-töltvén, tsak azt kell meg-innya, mivel az alsó részéből a' felsőben a' nevezett *aethereus ſpiritus* illyenkor egészen által költözött.

A' *Hectica*nak vagy Száraz betegségnek kezdetiben-is, midőn t. i. még a' tüdők ki nem ſebeſedtenek, hanem tsak holmi tsomókkal, köveſségekkel vagynak meg-rakodva, és a' miatt köhög a' beteg, (a' melly leg-gyakrabban így ſokott lenni), úgy a' közönségben-is, az illyen

illyen meg-melegített ſavanyu vizek, kivált a' mellyekben vas és közep természetü durva só nintsen, ſzámár vagy ketske téjjel felényire vagy harmadára meg-elegyitve, ſokkor tsudálatoſon haſználtanak.

§. CCCXXIX.

Továbbá tartsák-meg közönségeſen mindenek, a' kik akár hidegen akár melegen innya akarják a' ſavanyu vizet, főként a' kiknek a' haſok rend ſerint reſzeſen, és többire keményt tiſztul, hogy a' viz italhoz való fogás előtt két három nappal holmi gyenge *laxátiva*val a' haſokot tiſztítsák-ki. Vagy pedig, ha ezt el-múlatták, az első nap mikor a' vizet innya kezdik, egy lót vagy hat könting Angliai keſerü sót egy fertály ſavanyu vizben olvaſzſzanak-el, és első italban igyák-meg, kevés idő múlva iſmét annyi, vagyha természetek erőſſebb, több tiſzta ſavanyu vizet iván úránna. E' ſerint tselekedjenek máſod, sőt ha ſzükség, harmad napon-is, és ha a' viz magára nem *laxál*ná, mint többire a' vaſas forráſok ſzokták, azután negyedik vagy hatodik nap-is jó leſz ezt újra végh-hez vinni. De jegyezd-meg, hogy mind a' viz ital előtt mind közben a rágást okozó erős *purgatiók* igen ártalmoſok.

Ha pedig a jelek úgy mutatják hogy a' gyomrot hánytató által haſznoſabb volna ki-tiſztítani, meg-lehet az-is; de egy héttel a viz italhoz való kezdés előtt meg-légyen; és a' hányatató-is nem erős hanem tsak gyenge légyen.

A' kik vérrel igen teli vagynak, a' mellyet a fellyebb a' CCLXXXI. és CCLXXXIIdik §-ban le-irt jelekből könnyen észre vehetnek, azok a' *Laxátiva* vétel után két nappal, a víz italhoz való kezdés előtt egy nappal vágattassanak eret-is magokon. Ezt pedig, kivált azok a kik a' vér pökésre vagy egyéb káros vér follyásokra, gutra ütésre fő fájásra hajlandók, el ne mulassák. A' kiknek pedig semmi effélé bajok nintsen, az érvágatást el-múlatniok haznosabb lészen.

§. CCCXXX

Lehet ugyan a' savanyu vizet az esztendőnek akármellyik részében innya; de Télben, kivált a' ki hidegen issza, jól bé-melegített házban és jó meleg ruhában fel-öltözve légyen; főként a' hasát és a' lábait jó melegben tartsa. De leg-jobb ideje ennek a' *Curának* az egész esztendőben *Junius*, *Julius* és *Augustus*. Ha igen szeles és hideg idő nem jár, *Majusban* és *Septemberben*-is jól esik. Mert egyébként, midőn belől a' hideg víz, kívül a' hideg *aër* el-foglalják a' testet, nem lehet a' bőrön való láthatatlan ki-gőzöléstnek meg nem rekedni, melly az egészség meg sértő lése nélkül soha meg nem eshetik.

A' napban pedig reggel hat vagy hét órakor a' víz italhoz kezdeni leg hellyesebb: hogy így az egész italt kilentz, tiz órrakorra el-vegezvén, ebédig, leg-alább két óráig, a' gyomor tsendesen nyughassék. A' kik gyomrokban valami hidegséget éreznek, egy, két fintsia Herbathét vagy Kávét az ital végezése után

fel

fél órával, haznosan ihatnak. Rútul hibáznak a' kik meg hajnalban négy öt órakor meleg ágyakból fél álmoson fel kelvén, a' forrásokra szaladnak: mert a' reggeli ködös hideg *aër* miatt a' náthát, köhögést, főfájást alig kerülhetikel. A' hevesebb és erőssebb gyomruak, ebéd s vatsora közben-is a' bort, vagy a' hol bor nintsen a' sert, e'vel elegyíthetik. A' gyengébb gyomruaknak pedig, a' kiket a' gyomor fájás és szél gyakron terhel, tiszta bort innya hasznosabb. Ebéd után sem kell a' savanyu vizet mint dél előtt, *cura* gyanánt innya; hanem a' ki szomjuzik szomjuságtól a' menyit tettzik ihatik. A' vizet pedig a forrásból meritve mindjárt innya leg-hasznosabb; mert az *aethereus mineralis spiritus*nak, ha ki meritve tartják, nagy reszе el-repül.

§. CCCXXXI.

A' viz italban pedig illyen rendet kell tartani: Egy ollyas edénykével melly három vagy négy fel ejtelt tészen, illendő szakaszonként, két vagy három óra alatt igyanak-meg első nap fél ejtelt vagy három fertállyt, másod nap egy vagy másfel ejtelt, harmad nap két vagy legfellyebb harmadfél ejtelt: fellyebb ártalom nélkül ritkán mehetni. Az erős vaskos testüek, a' kikben az erek vastagon ki-állanak, és a' kik a' bort, égetbort erőssen isszák, valamivel többet-is ihatnak. E' szerint, igyanak osztán mindennap két vagy három hétig, vagy a' nyavallya mivóltához képest tovább-is. Mikor a' *curát* vegezni akarják, a' szerint száljanak-le a'

mint el-kezdették volt. Az italközben lévő időt egéſz ebédig, sétálgatáſſal kell tölteni. Az erős *commotio* izzadáſt szerez, melly a' haſon vagy vizellet útján való tiſztuláſnak, a' melly itt az izzadáſnál ſokkal haſznoſabb, ellent áll. A' heverés, ülés miatt pedig a' viz a' teſtben marad; a' mellyből bádjadtság, étel nem kivánás, gyomor fájás, ſél, hányás, hastekerés, vérhas, nátha, főfájas 's több affélék következnek. A' kiknek pedig járáſra való erejek nintsen, azok a' vizet az ágyban-is ihatják, de kevesebb mértékben és meg-melegitve. A' Déli álmot, Elmebéli indulatokat és egyéb terhes foglalatosságokat szükség illyenkor félre tenni. Mert valójában, ha igazat kell vallani, a' ſavanyu vizeken való múlattságos idő töltés, majd annyit haſznál mint a' viz ital. A' *Venus*t-is az alatt tsak ritkán gyakorolják: Éjtszaka teſteket jó melegben tartsák.

§ CCCXXXII.

Ha a' viz a' teſtet nem terheli, és vagy az emésztet vagy a' vizellet útján vagy együtt mind a' kettőn könnyen 's böven tiſztul, jól van a' dolog. Nem-is mindenkor szükség az hogy igen böven *laxáljon*, tsak a' vizellet útján tiſztúlson eléggé. Két, három szeket ha tsinált elég az. De ha tellyeſséggel egy széket ſem tsinál, sőt szorítani tapaſztalnatik, mint az máſokon-is, de kivált a' *Hyſtericák*on, *Hypochondriá*sokon és *Melancholicus*okon gyakron megeſik, ollyankor szükséges lészen a' Hastiſztulását holmi

holmi gyenge *laxátiva*val, harmad, negyed napban egyſzer ſegíteni. E mellett, eſtvenként egy jó kis hegyni ápró porra tört patikai sotis, minémü a' *Tartarus vitriolatus*. *Arcanum duplicatum*, *Solutio oculorum cancri*, vagy ha heveſebb terméſzetüek, a' *ſalétrom* igen hathos létzen vizben be-venni. Egyebként könnyen has tekerés, hányás, kólika, eshetik reájok.

§. CCCXXXIII.

Meg-eſik gyakron az-is, kivált azokon a' kik moſt kezdik elöſzer innya a' lavanyu vizet, hogy attól mint egy *meg-tsemerlenek*, *okádoznak*, *meg puffadnak*, *a' fzivek körül faj*, *a' fejek el kabul*, *meg-álmoſodnak*, *a' lábok gyengén meg-dagad*. De ezekre nézve nem kell a' vizitaltól meg-ijedni, 's azt felben hagyni; mert ha tovább is itzák, mind ezek önként el-mulnak. Ha pedig ſokára-is el nem múlnának, úgy bátorságoſabb a' viz italt felben hagyni.

Ha *Has menés*, *vérhas*, *hányás* eſett reájok, csak felettébb nagy mértékben ne légyenek, és az ö erejeket el ne fárazſzák, így tsak kell a' viz italt felben hagyni; mert e jele hogy a' terméſzet, a' viznek ereje által ſegítetvén, a' maga meg-maradtására fizi ki ezeken az útakon azokot a' meg-vetzett materiakot, és abból a' betegnek majd nagy meg-könnyebbüléſe fog következni. De ha nagy erölteteſſel, fájdalommal és erö fogyáſſal vólnának ezek a' nyavallyák, úgy a' vizet meg-melegitve és ke-

veſebb mértékben igyak, és ebed 's vatsora előtt is, utánna is mindjárt, igyanak, ha van, egy egy kevés jó aszú ſzőllő bort, vagy rósóliſt, fahaj vizet, Narants *Tinctúrát* vagy epvebet azok közzül a' mellyek fellyebb §. CCXCV az igen erős hányás ellen, és §. CCCI. az erős *purgátiók* ellen jovallottunk. Ha ezek nem ſegíthetnének, eſtvénként egy könti g velentzei Terjéket-is venni ſzükség lészen; sőt ha a' nyavallya ugyan tsak nem tűnnék, két három nap a' viz italt-is el kell múlatni, még jobban léſznek. A'kor újra hozzá foghatnak.

§. CCCXXXIV.

A' kiknek a' viz italtól *a' Gyomrok el gyengült, vagy a' ſzéltol fel fúvódott*, azoknak-is a' jó Bort Rosóliſt innya, bé-tsinált Narants és Tzitrom hajat, Koménvt, Ánis magot, eleven gyömbért rágogatni és a' nyálokkal le nyelni mind az ital alatt mind dél után meg kivántatik. Vagy, végyenek reggel az ital előtt, úgy ebéd 's vatsora előtt, 's ha ſzükség utánna-is, egy kalány borba, vagy egy kevés tört nádmézre tseppentve 40. 50 vagy 60. tsepp gyomor erősítő és ſzelet oſlató Patikai orvoſságot; a' minémüek: az *Eſſentia Kadicis Zedoariae*, *Eſſ Corticum aurantior*, *Eſſ. Caſ arillae*, *Eſſ Abſinthii compoſita*, *Eſſ Carminativa*, *Eſſ. Stomachica*, *Elixir proprietatis*, *Elixir Vitrioli Myſtchti*, *Liquor anodinus mineralis*. *Hoffm*, *Spiritus nitri dulcis*, *Spir. matricalis*, *Spir. ſalis ammoniaci anijatus*. Illyenek az *Aqua Anhaltina*, *Aqua*

Aqua Carminativa, *Aq. Juniperi Composita*, *Aq. Stomachica*, *Aq. Theriacalis*, *Aq. Vitae Mulierum*, *Aq. Zedoariae anisata*, bé-venni-is egy kalánnyal, kivül-is kenni a' gyomrot velek. Ezek közzül mindenik külön külön-is, öszve elegyitve-is a' gyomrot jól erösiti, a' szelet is hatalmason oszlatja. Ha ezek nem használnak, jele hogy a' gyomorban és belekben holmi megveszett rágó matéria hever, a' mellyet egy gyenge *laxátivá*val illö minél hamarebb ki-hajtani; és a' meg-nevezett orvosságokkal azután úgy élni. Ha *a' Kolika erössen meg-szoritaná*, akor nints jobb mint székfü virággal fött meleg téjböl, len mag olajat, mézet vagy nádmezet is tévén hozzá, Kristéllyt vetni-bé, és, ha szükseg, azt másodszor 's harmadszor-is véghez vinni: Más nap pedig a' vizet meg-melegítve kell innya Ha *havi vérfollyas vagy süllyvalakin meg indúlna*, és azzal az *ágyéka kezdene fájni*: ez ellen-is a' mindjárt nevezett szelet oszlató orvosságokat hasonnal veheti. E' mellett, a' hasát és ágyékat meleg ruhákkal melengessi; savanyu vizet-is tsak felényit igyék, mint az elött. Ha pedig vagy a' fájdalom igen nagy vólna, vagy egyebkent a' haviver vagy süllyerössen meg-indúlna, úgy a' viz italról, a' míg ezek meg-szünnek, ö-is egeszen szünjek-meg.

Ha a' *Hidegelés*, *köszvény*, *tsipö fájás vagy fog fájás elé fogná*, hidegen ugyan tovább a' vizet ne igya, de meg-melegitve bátron inatja; mert ezen nyavallyák, tisztan tsak a' savanyu vizek-

vizeknek ſokáig tartó italával ſokszor ſzépen meg-gyógyúltanak. A' *Hideglelősök* mindazáltal holmi keſerű *Eſſentiák*kal, a' *Köſzvényeſek* az elébb említett ſzelet oſztató orvoſságokkal, mint hogy azok egyſzer'smind a' láthatatlan ki-gőzölést-is ſegítik, a' melly nékik moſt leg-ſzükségeſebb, vagy egyéb a'fele gyengén izzaztó porokkal, a' viz ital mellett, eſtve, reggel, délután, haſznonnal élhetnek. A' kiken a' fájdalmok igen nagyok, eſtvénként végyenek 20. vagy 25. tsepp *Laudanum liquidum*ot a' melly *Sydenham*ról neveztetik.

§. CCCXXXV.

Az *Ételben és Italban*-is igen ſzükséges a' ſavanyu viz *curá*val élőknek jó *diaetát* tartani. Nem lehet ugyan is azt tagadni, hogy ez a' ſok viz ital az embernek belső réſzeit kevéſebb vagy nagyobb mértékben meg ne erőtelenítse. Nem elégséges azért a' gyomor illyenkor olly ſok és durva ételeket meg-emészteni mint máſzor. De ha meg-emészthetné-is, az abból lett vaſtag roſz *chylus* a' vernek a' viz által lejendő meg tiſztulását felettébb akadállyoztatná. És ez annak leg-nagyobb és közönségeſebb oka, hogy a' ſavanyu viz *cura* olly kevés embernek haſználhat, hogy a ſavanyu forrálokra mint a' lakadalomra többire vendégeskedni és tobzódni mennek; egyebekben is az alatt ſemmi *diaetát* nem tartanak. Kívántatik ugyan a' ſavanyu viz gyakorta erőltſen az ételt, kivált mikor *laxál*, és a' gyomorból és belekből mindent ki-moſott.

De

De nem jó még-is délig enni, hogy leheſſen a' viznek az ö munkálkodására minden akadálly nélkül elég ideje; hanem ha az ebséget tellyességgel délig el nem ſzenyvedhetne, egy kevés hús levet, egy higon ſült tojást vagy két, három falás kenyeret az alatt is ehetik. Ebédkor-is a' maga kivánsága ſzerint, gyomrát egéſzen ſoha-is meg ne elégitse. Vatsorakor valamitskével jobban lakni bátorságoſabb.

Minémüségei közt-is az Eledeleknek illö illyenkor nagyobb külömbséget tenni mint máſzor. *Ártalmaſok* minden enyves, kemény, ſzijjas; nehéz emeſzthetö, ſok ſzelet tsináló matériák, u: m: a' bé-sózott, füſtölt, meg-ſzáraztott húſok és halak; az igen vén és ſovány élö állatoknak húſai; minden a' mi igen kövér; a' ſertés hús; az állatoknak lágy és nyálas hideg terméſzetü belſö részei; a' lágyobb húſu halak, mint a' viza, hartsa, potyka; mindenféle erös ſavanyu, kivált a' fojtós ízü nyers gyümöltsök, a' Gombák, Ugorka, Dinnye, ſzáraz Borsó, Lentse, Fuſzulyka, bab, keletlen téſztás és tejes ételek, ſajt, túró, keményen ſült tojás, a' korsonya, etzet 's t. effelék.

Bátorságoſok ellenben, a' mellyek poronyók, könnyü emészthetök, és nem könnyen etzetelednek meg; u: m: a' jó puha tehén, borju, juh, bárány, tyúk, kappan, tsirke, pujka, lúd, galamb és az ifjabb 's nem ſovány mezei vadaknak 's madaraik' húſai; a' poronyóbb teſtü halak, mint a' piſztrang, ifjú tsuka, porsár,

galatza, kersege, a' fejér halak; mindenféle jó húslévből, kerti zöldségekből és veteményekből kéſzült leveſek; a' bor ízü és nem fojtós jól meg-ért gyümöltsök mind nyerſen mind meg-aſzalva és fözve; a' ſpárga jövés; nyers kápoſzta borral vagy borkövel ſavanyítva, oloſz kápoſzta, kártifiolé, zöld borsó, zöld gyenge fuſzulyka, de mindenik jól meg-föve; a' jó kenyér, komlós tzipó vagy 'semlye 's a' t.

Italra pedig ételközben a' mint fellyebb-is említém, a' nem ſavanyu, 's nem-is igen erös, fejér vagy sárga ſzinü borok; jól keſzült Német ſerek, mértékleteſen iva, leg-alkalmatoſabbak A' ki ezekre ſzert nem tehet, édes vizet igyék. Az ebéd után való idöt-is, nem alvás vagy üléſſel, hanem járkáláſſal, beſzélgetéſſel töltsék. Vatsora után-is egy óráig le ne fekügyenek. Teſteket vállakkal vagy egyéb ſzoroſs ruhákkal meg ne ſzorítsák; hanem mindenkor jó böv és illendö melegséget tartó öltözetben járjanák.

§ CCCXXXVI.

Ezek vóltanak a' miket a' ſavanyu viz ital *curára* a' mái értelmeſebb Doktorok jovalani és el-rendelni ſzoktak. Hátra vagyon hogy ſzóljunk egy két ſzóval, *a termés meleg feredokben, és meg-melegitett ſavanyu vizekben való Feredezésröl-is*. Az meg melegitett közönséges édes vizekben való feredezéſnek haſznát és módját az Elsö Könyvben a' CCCIX. és ezt követö három §-ſokban ki-beſzéllettük vólt. Itt azért

tsak

tsak azt jegyezzük-meg, hogy valami a' savanyu vizekben, kivált a' mellyek a' follyamotjokban követ vagy veres iszopot tsinálnak, úgy a' termés meleg feredőkben-is a' mellyek a' hol ki-forranak követ hagynak, vagy mikor állanak, sok fejér seprőléket tesznek-le, a' tiszta vizen kivül vagyon, az mind szorit, száraszt 's következésképen erősit is. Melly szerint, valaholott az el-erőtelenült, el lagyult, el nehezült, el-esett vagy gutta ütött tagokot kelletik újra meg-erősiteni, vagy a' fájdalom nelkül fejéren dagadozó reszeket akarjuk meg-szálitani; vagy a' *fibrá*knak erőtelensége miatt itt vagy amott meg-ülepedett rágó és fájdalmot okozó *fluxus*okot szándekozunk hellyekből meg-mozditani és széllyel oszlatni; vagy a bőr alatt meg-tsomózott *glandulá*kot kivánnók el-apasztani, vagy a' follyó régi sebeket, bőrön való ki ütéseket, fokadékokot, rühöt, óltvart 's több efféléket tzélozunk meg-szaraztani és meg-orvosolni, a' savanyu viz és termés meleg feredők a' közönséges vizbol keszültekrel jóval hasznosabbak; sőt, midőn ezek az emlitett nyavallyákban orvosolnak, az édes vizek nagyobb nyavallyát szereznenek. Efflelett, mind azokban a' nyavallyákban-is a' mellyekben a' savanyu viz italt jovallottuk, ha egyszer smind feredneck-is benne, felettebb sokat segit. Kiválva pedig a' hol mód van benne, hogy a' termés meleg feredőben feredjenek, és azonközben a' jó savanyu vizet igyák, tsudálatos gyógyulásokot láthat-

láthatni. A' savanyu vizek ugyan, föként a' mellyek követ tsinálnak, a' termés meleg feredökkel a' bennek levö *elementum*okra nézve, jó rendin meg egyeznek. De midön a' savanyu vizeket a' fözés által melegítik, kivált mikor üstbe melegítik, azokból a' vékonyabb 's a' feredésben is haßnosabb réßek kigözölögnek, és a' sonkollya, vastaga marad-meg, a' melly sokkal kevesebb haßnot tehet.

§. CCCXXXVII.

Ezen *mineralis* vizekben pedig leg-bátrabban 's nagyobb haßonnal feredhetnek az ollyanok a' kik jó húsosok, a' kikben a' bör alatt az erek vastagon ki-tettzenek, és a' kiken a' havi vér vagy süllу már meg-indult, és maga ßokott idejében folly is. Ellenben, a' kikben az erek igen vékonyok, a' kik igen sóványok, a' kiken a' hóßám még meg nem indult vagy azután meg-rekedett, úgy azok is a' kiken a' süllу fojt, és már régen az ö egéßségeknek meg-bomlásával meg-állott, a' kik *áréná*sok vagy hójagjokban követ viselnek, a' kiket a' has-tekerö kólika vagy köldok tsömör gyakron ját; a' kikben a' hideglelést ártalmos eßközökkel idö elött meg-fojtottak, és a' miatt a' gyomrok körül és a' ket oldalokban feßülést és nehézséget éreznek: mindezeknek mondom a' savanyu vizekben vagy termés meleg feredökben feredni nem tanátsos. Mert ezeknek nem ßoritás és ßáraßtás, hanem inkább lágyitás és nedvesités kivántatik; a' mellyre a'

tißta

tiſzta édes viz feredők ſokkal alkalmatoſabbak. Ha a' feredés alatt a' hózám vagy süly fojni kezd, mig a' vér fojás meg nem ſzünt, az alatt ſem kell a' feredőben ſzállani.

§. CCCXXXVIII.

A' kik a' vizet iſzják 's feredni-is akarnak, azok, ha már a' viz italhoz a' CCXXIX. § ban le-irt módok ſzerint teſteket hozzá kéſzitették vólt, a' viz italhoz való kezdés után negyedik nap a' feredéſt el-kezdhetik; és ebéd előtt innya, dél után pedig öt óra tájban megferedni jó léſzen.

A' kik pedig csak feredéſſel akarják magokot *curál*ni, ſzükség a' feredés előtt való nap holmi gyenge *laxátivával* haſokot ki-tiſztítani, vagy, ha állapotjok úgy kívánnya, hánytatóval élni. Ha vérek bővségét érzik, az érvágatáſt ſe múlaſsák-el, vagy, ha ehez erőtlenek, köppöllyözteſsek-meg magokot. Mert ha tiſztátalan és vérrel meg tölt teſtel ſzállanak a' feredőben, hideglelés, erős fő fájás, tagoknak fájdalmai es el nehezedéſei, bádjadtság, belső forróság, ſziv dobogás, el ájulás, sőt gutta ütés-is könnyen követheti őket.

A' feredő vizet kővel hirtelen meg-melegíteni jobb mint üſtben fel-forralni; mert így a' viznek említett vékonyabb és haſznoſabb réſze inkább meg-maradhat mint amúgy. Nem-is kell előſzer igen meg-melegíteni; hanem azután mikor az ember a' feredőben ült, úgy kell ſzakaſzonként annyira melegíteni, mig jól

eſik /

esik: és mikor a' feredőből ki-kél, akkor-is úgy meg-kell hűlni hagyni, mint a' bé-üléskor volt. Illő továbbá a'ra-is gondot tartani, hogy mikor a' meleg vízből ki-kelnek, a' testek meg ne fázzék; mellyre nézve meleg száraz ruhákkal a' víztől magokot szaporán meg törölvén, vegyenek jó száraz, meleg, és ha mód van benne, gyanta vagy egyéb hasznos füstölővel meg-is füstölt tiszta inget, és menjenek meleg száraz ágyban feküdni, és ott illendőképen be-takarózván egy óráig vagy a' míg az izzadás magától meg-szűnik, tsendesen feküve izzadjanak. Ha így meg nem izzadnának, hörpöllyenek a' feredőben-is, azután az ágyban-is két, három fintsia vékony kávét, herbathét, vagy egyéb vért tisztító 's az izzadást segítő füvekből, gyökerekből virágokból készült *infusumot*, vagy *decoctumot*, jó melegen. E' mellett szorgalmatos gondjok légyen a'ra-is, hogy a' hasok minden nap ki-tisztuljon, még pedig, ha lehet, a' feredőben való szállás előtt. Mellyre nézve, ha e' részben a Természet resteskednék, estvénként egyenek apró malo sa szőllővel, a' mellyben mag nintsen, együtt megfőzött szilvát vagy almát, vagy egyéb effele lágyító eledelt. Minden héten egyszer végyenek gyenge *laxátivát*; kivált a' *curá*nak végen beleiket ki-tisztítani el ne mulassák. Ha a feredés alatt nagy belső forrósságok támad, és a' hajok erőtlen szárad, estvénként hideg vízben

kever-

keverve igyanak-bé egy egy *doſis* hiveſitő ſálétromos porotskát.

§. CCCXXXIX.

A' feredéſre leg-alkalmatoſabb idő reggel a' kilentz óra. Elég is minden nap egyſzer feredni, és akkor egy egy órát a feredőben múlatni. Hanem a' kiknek Teſtek nagyon el-van lágyulva, azok kétſzer feredjenek, az az reggel kilentz órakor, és dél után öt órakor. A kik többéli gyengeséggel, ſzédüléssel, *melancholiával*, *hypochondriáca* nyavallyával bajlódnak, azok, ha érejek engedi, a' feredőben minden nap két két óráig múlaſſanak. A' feredőben pedig illő mindenkor üres gyomorral vállani hanem két; három fintsia herbathét, vagy vékony kávét előre vagy a' feredőben haſznos léſzen hörpölni. Ezt a' *curát* pedig a' nyavallyának mi némüsége ſzerint, négy, öt hetekig e' ſzerint kell folytatni: és az alatt, az egéſz idő alatt, az ital *curával* élőknek a' CCCXXXV. §-ban jovallott *diaetát* ſzorollan meg-kell tartani.

V É G E.

A' Nyomtatásban eſett Nevezetesb Hibákot így kell meg-jobbítani.

Levél. 27. *rend.* 17. haſznos, *olv.* hoſſas.
l. 30. r. 16. terméſzetnek. *olv.* terméſzeten.
l. 41. r. 18. heveſitenek, *olv.* hiveſitenek.
l. 44. r. 18. huſokkal *olv.* lágy huſokkal
l. 46. r. 5. *levem.* olv. *lenem*
l. 97. r. 14. *Permenides* olv. *Párménides*
l. 117. r. 29. tsak egéſzen *olv.* tsak nem **egéſzen.**
l. 118. r. 1. Gyermekkel-is, *olv.* Gyermekkel **el-is**
l. 165. r. 20. elégtelenebb. *olv.* **elégtelenebbek.**
l. 173. r. 30. ital, *olv.* italt
l. 203. r. 26. ſavanyut *olv.* ſoványon
l. 239. r. 9. *De in pos.* olv. *Deipnoſ*
l. 259. r. 15. négy hetes ſámból *olv.* öt hetes **ſámból**
l. 260. r. 25. az elsöjén *olv.* az utólsóján.
l. 260. r. 29. A' honnan. *add hozzá.* a' 49-*dik* 56*dik*-és kivált a' 63-*dik* eſtendö, a' melly *heroicus*nak, (mivel mint valami ſerény Heros ollyan hatalmos változáſt ſzerezni az emberek életében,) *androchlás*nak, (mivel, ezen Görög ſónak ereje ſzerint, el-erötleni, el-rontja ez a' Férjfiakot.) *Magnus Climacſtericus*nak, (mivel a' több *Climacſtericus*oknál ſokkal ſzerentsétlenebb,) ſokott vala nevezetni a' régieknél.
l. 279. *Apennus* olv. *Apenninus*
l. 280. r. 5. hegyén *olv.* hellyén
l. 283. r. 29. Etoliat *olv.* Égyiptom alatt
l. 333. r. utólsó. nagy *olv.* vagy.
l. 351. r. 20. ſalétrom-nal. *olv.* ſok álommal.
l. 372. r. utól. ſza. *olv.* ſárſa.
l. 374. r. 12. élöktöl *olv.* Élöktöl
l. 387. r. 6. takaró. *ezt hadd-el.*
l. 412. r. 12. hogy ha a'. *olv.* hogy a'.
l. 423. r. 9. meg-ſznak *olv.* meg ſzſzuk
l 431. r. 2. Ezekkel. *olv.* Ezeket.
l. 380. r. 11. *Porlyſius*ból olv. *Porphyrius*ból.
l. 458. r. 24. jegyezzük *addh.* meg.
l. 477. r. 11. ellen *olv.* az
l. 486. r. 5. mellyek *olv.* mellyeket

MUTA

MUTATO TÁBLA.

A

Levél.

Ábrázat rútsága a' haragban. - - - 49.
Aer minémüségei az Élet hoſſzabbitására. - 275.
az Elme munkálkodáſaira. - - 227.
*Aer*ben mitsodásban jobb lenni a' viſelös Aſſzonyoknak? 73. 104. a' Gyermek ágyat ſekvöknek? 108. a' Tsetsemöknek? 150. a' Tanuló Embereknek? 221. a' Véneknek? 281. a' forró nyavallyában ſekvöknek? 339.
*Alkymiſtá*k meltersége az Élet hoſſzabbitására. - 310.
Álmoſság roſz az Aſzſzonyokban 30. a' Katonákban 212. veſzedelmes a' forró nyavallyákban. - 342.
Álom máſok-felett ſzükséges a' terhes Aſzſzonyoknak 81. a' Tsetsemöknek. 175. a' Tanuló embereknek 241. a' Véneknek. 301. a' forró nyavallyákban lévöknek. 341.
Álom ſzerző orvoſsággal aludni nem jó a' Kisdedeket 176. a' Vén emberek ollykor haſznoſon élhetnek. 302. az életet nyújtani némelyekben lehet. 315.
Alunni a' moſt ſületett Tsetsemönek igen jó. - 145. az érvágatás után miért nem jó? - 413.
Anyjok formáját miért viſelik gyakrabban a' Gyermekek? 88. a' hoſſzabb életre ez mit tészen? - 272.
Arany érnek rendkivül böv follyásában tartandó *diaeta* - - - - - 369.
*Áréná*soknak haſznos *diaeta*. - 384.
Aſzſzonyi-Nemnek *praerogativáji*. 1. *diaeta*jának fundamentumos belsö okai. - - 8.
Aſzſzonyi-öltözetnek hibái. - - - 10.
Aſzſzonyok miért ollyan betegeſek? 2. 8. 31. miért ollyan indulatoſok. - - 45.

B.

Bába-meſterség miből áll? 103. igen ſükséges. - 102.
Bánatra miért ollyan hajlók az Aſſzonyok? - 51.
Bajnokok *diaetája* regen. - - 201.
Beſzélni hogy kell jól ſoktatni a' Gyermeket. 125. 179.
Betegeknek ſzorosſabb *diaeta* miért kell? - 320.
Béjegzés miből eſik a' Tsetsemöken? - 84.
Bor mennyi haſznos-é az Aſſzonyoknak? 26. a' Viſelősöknek? 77 a' Dajkáknak? 129. az ételre kapott Kisdedeknek? 168. a' Tanuló embereknek? 236. az élet hoſſzabbitására haſznos-é? 288. a' Vén embereknek jó-é? 294. a' forró nyavallyákban lehet-e? 337. a' Köfvénynyeleknek nem árt-e? - - 397.
Bor vizek ſokaknak miért nem haſználnak? 464. mitsoda réſzekből állanak? 465. hogy lehet meg-próbálni? - 471. 474. tsipősſégek mitöl vannak? 467. Erdélyi Borvizek természetei 472. mitsoda nyavallyákban haſználnak? 475. Kiknek ártalmoſok? 479. hogy kell élni vélek? - - - 481.
Böltsöben hogy jó fektetni a' Gyermeket? - 176.
Böjtölni árt a' Viſelősöknek. 76. az Öregeknek nem árt. - - - 290.

C.

Cato Római Hadi Vezér jeles tselekedetei. 198. 208.
Climacterícus eſztendők. - - 260.
Commotio az Aſſzonyi-Nemnek minémü kívántatik. 28. a' Viſelősöknek? 79. az Iffjaknak? 187. a' Katonáknak? 210. a' Tanuló embereknek? 243. az Öregeknek? - - - 297.
Confortativák öſztönözéſe árt az Öregeknek. - 305.
Criticus napok a' forró nyavallyákban. - - 346.
Csukoládé téjjel jó az ételre kapó Kisdedeknek. 169. a' Vén embereknek igen haſznos. - - - 295.

D.

Dajkával ſoktatni a' Kisdedeket nem vétek-é? - 115. Kiknek nem ſzabad? - - 123.
Dajkát mitsodást jó fogadni? - - 124.

Dajkák tejér hogy kell meg-próbálni ha jó-é? - 127.
mitsoda *diaetát* tartsanak? - 128.
Diaeta az Aſſonyoknak különös miért kívantatik? 8. miért nem tettzik? 4. a' Gyermek ágyat-fekvőknek mitsodás haſznos? 106. a' Bor-viz *cura* alatt 488.
Déli álom jó az erőſſen tanulóknak 242. árt a' viſelősöknek. - - - 82.
Dohányozás jóé a'Tanuló embereknek? 239. haſznos a' peſtis ellen. - - - 349.
Durva, fovány éledelek haſzna a' hoſſzu életre. 284.

E.

Édes ételek és italok ártalma. - - 19. 229.
Egéſség rövid le-iráſa. 6. 419. mikor tökéletes. 216.
Ehezés árt máſok feleet az Iff jaknak. 185. a' Tanuló embereknek 232. a' Viſelősöknek. - - 76.
Ehezés után keveſett jó enni: - 205.
Élet, maga hogy ſüli a' Halált? 263. az Özön viz előtt m'ért vólt ollyan hoſſzu? 267. azután mitől rövidült meg? 268. hoſſzabbá m'módon tétettethetnék? 270. hoſſzu életnek külső jelei. - 272.
Elménck éleſsége mitől van? 218. rövidíti az életet. - 307. orvoſsággal ſegíthetik-é? - 254.
Elméjeket az Iff jaknak hogy kell formálni? - 189.
Elme-béli tsendeſséget hogy kell ſzerezni? - 257.
Enni ſokat miért nem jó az Aſſonyoknak? 2.. a' Gyermekeknek? 185. a' Tanuló embereknek? 229. a' Vén embereknek. - - 290.
Erőtlen ſzeméllyek *diaetája*. - - - 354.
Ér-vágatás mitsoda változáſt okoz a' teſtben? 401. minémü nyavallyák ellen haſznál? 403. mikor's hol ſok jobban 406. 408. kinek ártalmos? 414. nem árt-é a' viſelősöknek? 89. a' Véneknek? 306. Köſvényeſeknek. 281.
Étel minémü haſznos a' Kisdedeknek? 166. a' Viſelősöknek. 75. a' Gyermek ágyat-fekvőknek. 106. a' ſoptató Dajkáknak. 129. az Iff jaknak. 185. a' Táborozó Vitézeknek. 201. a' Tanuló embereknek. 228. a' Véneknek 291. a' forró nyavallyákban ſekvőknek. 323.
Ételt erőſſen kívánó Gyermekek. - 185.

Etze-

Étzetes ételek ártalma - - - 20. 361.
Éjtzakai tanulás ártalma. - - 225.

F.

Fagyott rézeket hogy kell meg-engeztelni. - 195.
Fázás ellen hogy kell ólralmozkodni. - 194.
Fávorinus *Philoſophus* okoskodáſa a' Dajkával való ſoptatás ellen. - - 116.
Fekvés módja a' forró nyavallyákban. - 342.
Feredni meleg teſtel hideg vizben lehet-é? 198. meleg feredökben kiknek haznos? 492. m. móddal kell. 493.
Ferezteni a' Kisdedeket miért szükséges? - 154.
Férjfiak hibái a' Magtalanlanságban. - 60.
Férjhez menni a' Leányoknak mikor ideje? - 55. 273.
Fejér fójás az Aszonyokon miröl van? - 44.
Fiu-gyermekeket nem jó a' Leánykákkal edgyütt tartani. - - - 188.
Fiut nemzeni szántszándékkal lehet-é? - - 96.
Fiuval vagy Leánnyal légyen az Anya viselös külső jelekből meg-esmérhetni-é? - 99.
Fog hasadásból származó nyavallyák. - 181.
Forró nyavallyáknak eredeti. 322. gráditsai. 323. orvoslási illendö *diaeta* által. 324. el-kerüléseknek módja. 347.
Fött vizek a' nyavallyákban mit haználnak. 333. mikböl készülnek? 334. a' Kis Gyermekeknek minémüek kívántatnak? - - 168.
Frantzu honnan vett eredetet? 113. a' süllytöl miben külömböz? - - 387.
Füszerszámok mellyek haznosok a' Tanuló embereknek? - 235. az Öregeknek. - - 292.

G.

Gabonáknak, a' mellyek meg-vesztek ártalma. 202. 388.
Geleszták a' Gyermekekben miktöl lésznek? - 167.
Gém, Gója, Güzü húsok. - - 205.
Gombákat meg-kell válaszani. - - 202.
Gombóda ártalmos étel a' Gyermekeknek. - 164.
Gutta-ütés hogy esik. 370. mitsoda okokból esik? Kiken és mikor esik hamarébb? 371. mitsoda *diaetával* és orvoslással távoztathatik-el. - 370. 372.

Gyermek-ágyat fekvö Aſſzonyok *diaetá*ja. - 106.
Gyermekek miért ſületnek egyik hamarébb 's erösſeb-ben mint a' máſik? 143. miert halnak inkább mint a nagy emberek? 141. nyavallyájoknak négy kútfejei. - - - - - 145.
Gyermekeknek miért fáj annyit a' haſok? 156. miért kell gyakrabban énni? - - 185.
Gyermekeket kényeſen nevelni nem jó. - 184.
Gyomor erötlenség miktöl leſſ? 356. mitsoda nyavalyákot ſül. 354. mivel orvoſoltatik? - 357. 486.
Gyomor tiſztitásának módjai. - 418.

H.

Hagymázos forró nyavallyáknak okai. - 197.
Halál az Életböl hogy ſületik. - 263.
Haláltól illö-é félni? 258. félni a' peſtisben árt. 350.
Hányás hogy léſzen? 418. Kiknek ſükséges? 420. mit haſznál? 421. hogy eſik könnyebben. 422. Kiknek ártalmos. 419. mivel rsendeſittetik. - 425.
Hánytató eſközök a' mellyek Háziak. 423. patikabéliek a - - - - 424.
Harag máſok felett árt az Aſſzonyoknak 49. a' viſelösöknek 82. a' Dajkáknak. 132. a' Tanulóknak. - 250.
Has-menés árt a' Viſelösöknek. 92. az erötlen Véneknek. 303. haſznál gyakorta a' Kisdedeknek. - 177.
Has-ſorulás az Aſſzonyokot miért tartja annyira? 32. igen árt a' Viſelösöknek. 89. a' kis gyermekeknek. 178. a' tanuló embereknek. 247. a' Forró nyavallyában lévöknek. - - 344.
Havaſos helyeken miért hoſſzabb életüek az emberek. 278. miért butább elméjüek? - 222.
Havi-vér folyás az Aſſzonyokon mitöl van? 34. mikor kezdödik. 36. mikor végzödik. 38. a' paraſt munkás Leányokon miért keveſebb? 34. mitsoda okokból reked-meg? 39. miktöl mégyen felettébb? és a' mit árt? 42. ez ellen mi haſznál. 43. 369. a' Viſelösökön lehet-é? - - - 95.
Heſtica lásd Szárazbetegség.
Hévségben uralkodó nyavallyákot hogy kell el-kerülni? - 198. Hideg

Hideg ártalmai az Aſſonyokon. 10. a' Kis-gyermekeken. 150. utozó és künn múlató embereken. 194. a' Tanuló embereken. 122. az Öregeken. - 281.
Hidegleléſt mitöl kapnak az emberek? 11. 13. 20. 151. 197.
Hideg viz *curának* fundamentomi. - 332. 460.
Híves *aer* hoſſabbitja az életet. - 278.
Hívesitök haſna a' hoſſu életre. 314. a' forró nyavallyákban. - - - 332.
Hypochondria nyavallya a' Tanuló emberekben hogy? és mitöl léſen. 227. távulabb valo okai. 363. mitsodás *diaetát* kíván. - - 364.
Hyſterica nyavallya az Aſſonyokban 32. közelebb 's távulabb való okai. 363. *diaetája* 's orvosláſa. 364.
Hóld leheté oka a' havi-vér follyásnak. - 33.
Hoſſu életü emberek. 264. 308. Hoſſu életnek jelei. - - - - - 272.
Húst ſokat enni árt a' Tanulóknak. 230. röviditi-é az életet? 283. jó-é a' Véneknek? 293. mikor nem jó a' forró nyavallyákban. - - 328.

I.

Idétlen ſüléſnek mi tartatik? 70. okai 72. meg-előző jelei. 95. Kik? 's mikor félhetnek attól leg-inkább? - - - - - 71. 74.
Igézés eshetik-é a' Kis-gyermekeken? 142. 156. 175.
Indulatok az Aſſonyi-nemet mitsodáſok illetik. 45. az élet hoſſabbitására minémüek kívántatnak. 307.
Irigységnek káros vólta a' Tanuló emberekben. 249.
Ital miféle haſnoſabb az Aſſonyoknak? 24. a' Kis-gyermekeknek. 168. a' Tanuló embereknek. 135. a' hoſſu életre? 288. a' forró nyavallyákban. 333.
Italt nem kívánó Aſſonyok. 22. eröſſen kívánó gyermekek. - - - 169.
Izzadó teſtet hirtelen meg-hüteni árt. - 198.
Izzadás mikor 's mit haſnál a' forró nyavallyákban. - 346. a' Köſvényben. 381. mitsoda nyavallyákot fordít-el. 439. minémü eſközökkel és mikenſerezterik? 440.

Ijezt-

Ijeztgetni a' Kis-gyermekeket árt, - 179.

K.

Kantsalság mitöl esik a' Gyermekekre. - 176.
Kartsu derék tsinálás ártalmai. - 13.
Katona élet. 191. *diaeta.* - - 193.
Katonák miért halnak úgy a' várban? 199. az orvoslás közben. - - - 215.
Kávét innya jó az Aßßonyoknak. 23. a' Gyermek ágyat fekvöknek. 107. a' Gyermekeknek. 169. a' Veßteg ülö 's tanuló embereknek. 239. az öregeknek. 295. a' forró nyavallyákban. - - 337.
Keletlen téßtás eledelek ártalmi. - 17.
Kenödésnek haßna az élet hoßßabbitására. - 300.
Kenyér-gözének nagy ereje. - 293.
Képzelödésnek tsudálatos munkája a' viselös Aßßonyokban. - - - 84.
Kettös magzat viselésnek jelei. - 70.
Kígyós vizeket meg-innya lehet-é; - 208.
Kívánós terhes Aßßonyok. 78. forró nyavallyások. 329.
Koplaló *curá*nak haßnai. - 372. 390.
Köhögés ßárazbetegséget hogy okoz. - 391.
Köntös haßna. - - 19
Köntöst a' télit a' nyárival mikor kell fel-váltani? 11.
Köppölyözés mikor? mit haßnál? - 416.
Kößvény mitöl leßß. 373. mitsodás *diaetát* kíván? 377.
Kövek a' veséböl és hójagból mitsodás *diaeta* által tißtulnak. - - - 384.
Kövér hús étel ártalma. - - 19.
Kövérség vagy meg-hízás ellen való diaeta. - 397.
Kristéllynek haßnai. 436. tápláló ereje. - 293.
Kurvák lehetnek-é Dajkák? 120. miért magtalanok. 58, 80.
Kutya-hús. - - - 204.

L.

Láb melengetés haßna 's ártalma. - 12.
Lácedemoniusok kegyetlensége a' magok Születjeik ellen. - 144. ßokások a' Gyermek nevelésben. 183. a' Leányok férjhez adásában. - - 55.
Laxativák hogy 's mit munkálódnak? 426. mikböl

kéſitetnek. 431. Kiknek haſznoſok. 430. a' Viſelősöknek nem ártanak-é? - - 89.
Leányok *diaetája*. 6. a' kik ſzenet 's a' t. rágnak. 21. ſzeretelemre hajlandóbbak. - 48.
Léleknek vagy elménck ſzoroſs egyeſsége a' Teſtel. 216.
Ló-hús. - - - 204.

M.

Magtalanságot mik okoznak közönségeſen? 57. különösön a' férjfiakban. 60. az Aſszonyokban. 61. lehet-é orvoſolni. - - 61. 63.
Matska hús. - - - 204.
Majalis curák. - - - 454.
Meg-kötés a' házoſok közt lehet-é? - 60.
Méhben való érzésnek módja, ideje. - 69.
*Melancholicus*ok *diaetája*. - - 359.
Meleg az életre kivül belől ſzükséges. - 9.
Melegben tartani a' Betegeket jó-é? 336.
a' Kisdedeket ſzükséges. - - 150.
Meleg feredőknek haſzna a' Köſzvényben. - 383.
Meleg termés feredőknek különös haſznai. 491. ártalmai. - - - 492.
Meleg viz italnak haſznai. - 25. 238. 294 366.
a' Köſzvényben. 381. 383. *ártá*ban. - 385.
Melegen a' ſavanyu vizet kiknek kell innya. 479.
Munka erőſsége röviditi az életet. - 288. 296.

N.

Nádra nyavallyák. - - - 32.
Napfényen múltatni haſznos az Öregeknek. - 282.
Nehéz ſüléſt mik okoznak? - - 104.
Németes Aſszonyi öltözetnek hibái. - 10.
Nyári gyümöltsök ártalmi. - 197. 203.
Nyavallyák kétféle'k. ú. m. Forrók és hoſszaſok. 321. forrósága mitől van? 322. hoſszuſága mitől van? 357.
Nyelv le-ragadás a' Kisdedekben ritka. - 164.
Nyúgodalom a' Véneknek ſzükséges. - 295.
Nyúlóſság a' vérben mitől leſz? 359. mitsoda nyavallyákot ſzerez. 358. mitsodás *diaetá* által orvoſoltatik. - - - - - 359.

O.

Oltvar miröl leſſ a' Gyermekeken? - 150. 154. 177.
Orr-vér fojás haſznos a' Gyermekekben. - 188.
a' nagy emberekben mitöl van. - - 365.
Orvoſság az ételtöl mit külömböz? 321. mitsoda nyavallyákban nem kívánatik. - - 353.
Orvoſság a' roſz *aer* ártalma ellen. 201. a' tsersnek megdagadáſa és tüzeſedéſe ellen. 135. a' moſt ſzületett Kisdedek haſok ki-tiſztitására 146. 148. 178. a' téjnek gyomorban való meg-veſzéſe és majd minden gyermeki nyavallyák ellen 70. Gyermekek teſte fel-párlása ellen 155. hideg viz ital ártalma ellen 206. *Hiſterica* nyavallya ellen 364. vér tiſztitáſra 373. 450. Skorbutus ellen 389. vér fojásban 369. hánytatni 423. laxálni 431. purgálni 433. vizellet hajtani 449. izzaztani tavaſzi *curára* 454. ſzél, és gyomor gyengeség ellen. 486.
Orvoſsággal lehet éleſiteni az elmét 253. hoſſzabbitani az életet? - - - 310.
Öreg emberek tanátsoſok. - - 260.
Özön viz után miért rövidebb az élet? - 268.

P.

Paraſztok gyermekei miért egéſségeſebbek mint a' Nemeſeké? - - - 161.
Peſtiſt hogy kell távoztatni. - 349.
Pinázás haſzna a' roſz *aer*ben. - 200.
Pleuritist mitöl kapnak olly gyakron a' mezei emberek. - - - - - 197.
Pólálni a' Kisdedeket miért kell? 150. hogy kell? 153.
Po'soni vállak ártalma. - - 10. 14. 15. 74.
Purgatiok hogy munkálódnak 427. kiknek mit haſználnak *ugyan ott.* kiknek? mit ártanak? 428. ha igen erőſsek veſzedelmeſek 429. miböl kéſziteinek? 433.
Purpura nyavallyának okai. 24.

R.

Rágottat étetni a' Kisdedekkel nem jó. - 165.
Recidiva miböl következik a' Beteségekre? - 340.
Reggeli étel jó-é? 19. mi? 's kiknek jó? *u. o.*
Reggeli tanulás miért haſznoſabb? - 225.

Renget.

Rengetni böltsőben a' Kisdedeket mit haſznal? 174.
Rézegség rut és ártalmos az Aſſzonyoknak 26. a' Viſelősöknek. 77. a' Kis gyermekeknek 165. a' Tanuló embereknek 236. a' Véneknek. - - 294.

S.

Savanyu vizeknek terméſzete. 465. Külömbségei 469. 's a' t. Lásd. *Borvizek.*
*Scorbutus*nak le-irása 386. okai 388. *diaetája.* - 389.
Sétálás a' Tanuló embereknek haſznos. - 245.
Sirni miért ſzoktak olly gyakron a' Kisdedek? - 16. nem árt-é nékik? - - 179.
Sóſsága vagy tsipőſsége a' vérnek mitől leſſz? - 360. hányféle 361. mitsoda *diaetát* kíván? - 362.
Sóſt ſokat enni árt a' viſelősöknek 76. a' véneknek 291. a' Dajkáknak - - - 129.
Süly *lásd ſcorbutus.* a' Frantzutól mit külömböz. 387.
Sürüség a' vérben mitől leſſz 358. mitsoda nyavallyákot ſzerez, és mivel orvoſoltatik. - 349.
Szagok mellyek ártnak a' viſelős Aſſzonyoknak. 74. a' *Hyſterica* nyavallyában lévőknek. - 365.
Szamár hús 204. Szamár téj haſzna az élet hoſſzabbitására 292. a' Köſvényben 378. a' Süllyben 389. a' *Hectica*ban. - - - 394.
Száraz betegség eredete 391. *diacta* által való orvoslása - 392. ha nem gyógyulható, miből eſmérhetni-meg? - 396. miért tart néha ſokáig? u. o.
Szénnel melegitett Házak göze veſzedelmes. - 196.
Szerelemre kik hajlandóbbak. - 48.
Szeretni menyire lehet? 46. felettébb, mit árt? 47
Szomjuság a' kis gyermekeken mitől van? és hogy orvoſoltatik? 169. a' forró nyavallyákban miért olly nagy? 322. mivel óltatik 332. orvoſsággal távoztathatik-é? - - - 209.
Szopásra miért halgat-el a' gyermek 158. mikor van ſzüksége? - - - 159.
Szoptatni miért kell a' gyermekeket 110. egy nap hányſzor kell 161. meddig kell 172. a' ſzülés után mindjárt jó-é 114 miért ſzeretik olly gyakron a' Dajkák? 158.

Születnek rendes ideje 70. akadállyai. - 104.

T.

Tábor hellyek egéſségtelenek. - - 199.
Táborozó Katonáknak kell-é *diaeta*. - - 191.
Taknyos hideg vért ſzerző eſközök, és meg eſmértető külsö jelek 356. orvosló *diaeta*. - 357.
Tanuló emberek *diaetá*jának fundamentuma 218. gyakor betegeskedéſeknek okai 219. élhetneké ſokáig? 220.
Tartós nyavallyáknak belsö okai 352. a' *diaeta* miért ollyan ſükséges? - - 353.
Tavaſzi *aer* ditséretei. - - 224.
Tavaſzi *curák* miből állanak 455. ditsértetnek 451. a' Közvényeſeknek haſznoſok. - 380.
Tehén-húgy *cura*. - - 456.
Terben mikor elnek hamarébb az Aſſzonyok. - 64.
Terben esésnek módja 65. jelei. - 66
Terhes Aſſzonyok *diaetát* mitsodáſt tartsanak 75. mitsoda nyavallyáktól bántatnak? - 92.
Téj a' Kisdedeknek miért ſükséges 111. az emlökben hogy kéſül 112. a' Leányokban és Férjfiakban lehet-é 113. a' ſülés után mindjárt ártalmos-é 147. ha jó-é, hogy kell meg-próbálni 127. mitöl véſz-meg 133. hogy apaſztatik-el? - - 138.
Tiſztán tartani miért jó a' Tsetsemöket? - 177.
a' házát és házi portékákot ſükséges. 200. 388.
Tsetseknek álkotmánnya. 112. tüzes dagadáſa 135. bimbójinak ki-ſebeſedéſe. - - 137.
Tsudáláſnak ideje, és okai 86. tsuda példáji. 84.

V.

Ugrálás árt a' vifelösöknek. 79. a' Gyermekeknek. 187.
Uri-aſſzonyoknak miért nem jó a' tejek? - 119.
Uſni a' Katonának tudni kell. - 199.
Uj-házaknak göze ártalmos. - 196.
Ülni lokat mit? és miért árt az Aſſzonyoknak 28. a' forro nyavallyákban mikor nem jó 331. a' tanuláſra ſükséges. 242.

Z.

Zárva tartott hellyek ártalma. - 197.
Zavaros vizellet jelentéſei. - - 345.
Zöld ſin, haſznál a' ſemnek. - 151.

Zöldelő venség mi? - - 260.
Zöldes fekete ſzínü ábrázat mitöl van? - 367.
Zöldet mitöl éméſztenek a' gyermekek? - 156.

J.

Járásbéli hibázáſok az Aſſonyoknak - 29.
Járni a' Kisdedeket mikor jobb fogni. - 175.
Játzodni a' Gyermekeknek haſznos - - - 187.
Józan élet leg-inkább illeti az Aſſonyokot. - 26.

V.

Válaſztani tsetstöl a' gyermekeket mikor? 's hogy jó? 171.
Várakban az *aer* miért ollyan roſz. - 199.
Vas *elementum* mellyik Borvizben vagyon? - 406.
mitsoda nyavallyákban haſznál? - - 477.
Vaſtagság a' vérben mitöl leſſ? és mitsoda nyavallyákot hoz. - - - 358.
Vatsorát ſokat enni máſok felett árt a' Viſelösöknek 77. a' tanuló embereknek 231. a' véneknek 290. a' Köſzv. 378.
Vendégeskedni néha nem árt 289. a' viſelökk. nem jó. 76.
Vénséget érni jó-é 256. hogy ſzerez az Elet? - 261.
Vénségnek három ſzakaſſai. 259. nyavallyái. - 262.
Venus máſok felett árt a' gyenge Ifjaknak 188. a' tanuló embereknek 248. az öregeknek 259. nem haſznos a' viſelösöknek 80. a' ſzoptató Dajkáknak. - 131.
Vér-bövségének okai 404. külsö jelei 405. ártalmi. 402.
Vérhas miért uralkodik úgy a' táborokon? - 203.
Vér-follyáſoknak okai 365. orvoslási: - 368.
Vérnek három-féle meg- veſzéſei: - 356.
Vér pökés ellen haſznos *diaeta*. - 369.
Vér tiſztátalansága mitöl van az Aſſonyokon? 31. a' Tanuló embereken. - - 247.
Vért vizellöknek haſznos *diaeta*. - 369.
Vipera leveſek haſzna. - - 316.
Viz *curá*nak ditséreti 458. fundamentuma. - 459.
Vizet hidegen 's fötelen a' forró nyavallyákban innya mikor jó? 332. mikor nem jó? - 336.
Viz ital haſznos a' hoſſu életre. - 288.
Vizellet tartóztatásnak ártalmi. - 33.
Vizelletböl itélni a' forró nyavallyában. - 344.
Vizellet üzés mitsoda nyavallyákot gyógyit 448. mitsoda eſzközökkel léſzen. 449.

VEGE.

Österreichische Nationalbibliothek
+Z185444200

